ספינאזא

און זיין סביבה

דר. יעקב שאצקי

COLLECTION
HARRY KOREN 1909 - 1989
DONATED
To the Jewish Public Library
of Toronto.
By his Wife Rose Koren.

35

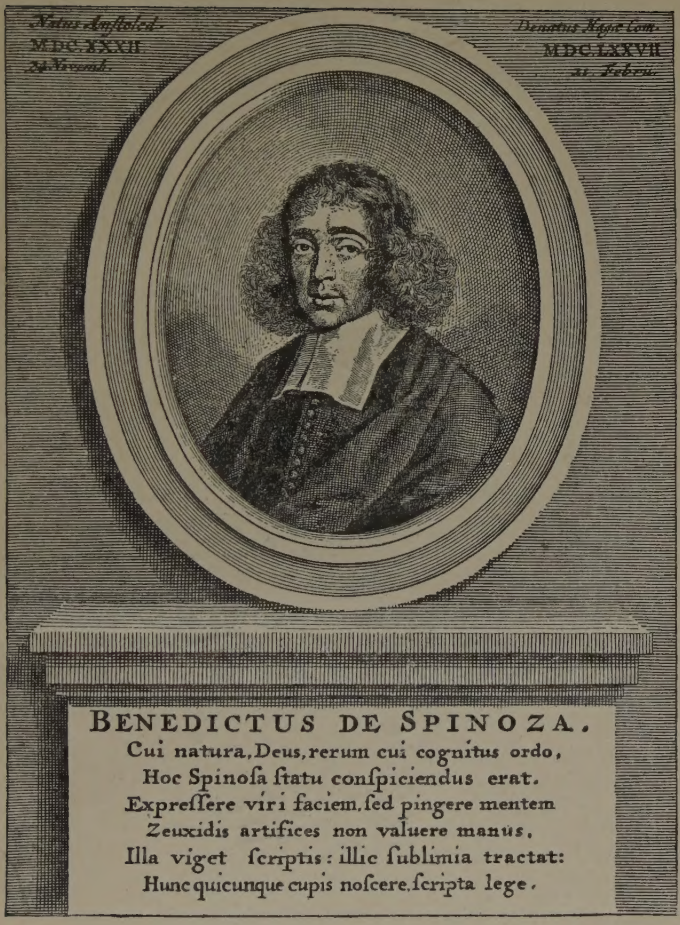

ברוך דע ספינאָזא
(1632-1677)
קופערשטיך.

ר. יעקב שאצקי

א מתנה פון פישל סינאל
פאר דער ביבליאטעק

ספינאזא
און זיין סביבה

ניו-יארק

1927

ארויסגענעבן פון א גרופע פרוינד.

Copyright by Dr. Jacob Shatzky
New York, 1927.

דעם ליכטיקן אנדיינק פון מיין יונג פאר־
שטאָרבענעם ברודער, י ש ש כ ר, געווידמעט.

אינהאלט:

הקדמה 7
די אידן אין אמסטערדאם 9
מיכאל דע ספינאזא 21
„עץ חיים“ 29
אויף די ברעגן פון ספקות 37
די דערווייטערונג 46
ברוך אחר 55
צווישן גאטזוכער 64
צווישן פריוויסטער 76
דער לאטיינישער לערער 85
„דער מלאך הגואל“ 95
אין א פארוואַרפענעם ווינקל 103
קאזאריוס 112
א גאסט פון לאנדאן 119
וואַרבורג 128
יאַהאן דע ווית 140
דער טעאלאגיש-פאליטישער טראקטאט 149
א ויכוח מיט א תבואה-סוחר 157
דאס לעבן אין האג 166
דער טעאלאגישער שטורם 175
שבתי צבי 189
די נעהיימע נסיעה 200

די היידעלבערגער פראפעסור 211
דער רוף צום שמד 225
לייבניץ 244
לוקאס 265
אין די ארעמס פון אייביקייט 276
די ירושה 289
מאלעדיקטוס אוו בענעדיקטוס 300
כראָנאָלאָגיע פון ספינאָזאס ווערק 310
באמערקונגען 311
ביבליאָגראפיע 319

I don't pretend to paint the vast
And complex picture of the past;
For detail, detail must I care
Ce superflui, ci necessaire. . . .
(Austin Dobson)

הקדמה

„ספינאָזא און זיין סביבה" איז ניט אַנשטאַנען אין דער גע־הויבענער אַטמאָספערע פון יובילֵיי שטימונגען און איז אויך ניט אינספּירירט געוואָרן פון א יובילֵיי דאַטע.

פּאַרטראַכט מיט יאָרן צוריק אין אַן אַנדער וועלט און אין אַן אַנדער שפּראַך — איז די אידעיע פון א בוך געוואָרן א ווירק־לאַכקייט גראָד דאָ, אין אַמעריקע, און דערצו אין אידיש.

אויב דער לייענער וועט דאָ און דאָרטן פילן א געהויבענעם און אפשר א פּאַנעגירישן טאָן — טאָ זאָל ער דעם דאָזיקן טאָן ניט צושרייבן אויפֿן חשבון פון דער יובילֵיי־אַטמאָספערע, וואָם איז זייער לייכט מסוגל צו אנשטעקן אַ שרייבער מיט א שטימונג, וואָם איז ווייט פון דעם אזוי גערופענעם אָביעקטיוון צוגאַנג צום ענין.

איך בין זיך מודה און מתודה אז דער געהויבענער אָדער סוב־יעקטיוואר טאָן באַגלייט מיך אין משך פון יאָרן, זינט עס איז מיר באַשערט געוואָרן איבערצוטרעטן די שוועלן פון ספּינאָזא'ס געדאַנ־קען־וועלט. ווייל פּאַר מיר פּערזענלאַך איז דאָס דאָזיקע ספּינאָזא־בוך ניט נאָר א פּאַרשונגס־אַרבעט, נאָר א אינטימע איבערלעבעניש!

לכתחילה איז די אַרבעט פּאַרטראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט א פּאָפולערער עקספּאָזיציע פון ספּינאָזא'ס פילאָזאָפישער שיטה. דער ביאָגראַפישער טייל האָט זיך אבער אזוי צואוואַקסן — אז כדי ניט צו ברעכן די סטרוקטור פון דעם בוך — האָב איך באַשלאָסן איבערגעבן ספּינאָזא'ס פילאָזאָפיע אין א באַזונדער בוך. דער גע־פּלאַנטער באַנד א. נ. „די פילאָזאָפישע שיטה פון ברוך ספּינאָזא" וועט האָפנטלאַך אין קורצן דערשיינען. ביידע בענד זיינען אזוי געשריבן, אז יעדער באַנד איז א זעלבסטשטענדיק ווערק און קען באַזונדער גענייענט ווערן.

צוליב דיין פינאנסיעלע סיבות איז אויפגענעבן געווארן דער נעדאנק צו דרוקן די הערות אין טעקסט פונ'ם בוך — הגם זיי זיינען אלע געווען צוגעגרייט. איך טרייסט מיך מיט דעם, וואס דער ספינאזא־ספעציאליסט וועט זיך זייער לייכט קענען אריענטירן בנוגע די קוועלן — מיט וועלכע איך אפעריר — און פאר דעם אלגעמיינעם לייענער זיינען זיי נוצלאז, פשוט דערפאר, וויל ער וועט זיי סיי ווי סיי ניט קענען באנוצן.

די רשימה פון די באנוצטע קוועלן, וואס איך גיב אן צום סוף פון מיין בוך — קענען אויך דינען פאר אן אריענטירונגם מאטעריאל פאר ספינאזא־פארשונג.

איך וויל אויך באמערקן אז אלע ציטאטן פון ספינאזא'ס ווערק, בריוו פון אים און צו אים זיינען איבערזעצט פון מיר גופא, פון די אריגינאלן, לויט דער נייעסטער, קריטישער אויסגאבע פון קארל געבהארדט.

די דאזיקע ארבעט האט זיך נעדרוקט פריער קאפיטלווייז אין דער „פרייער ארבעטער שטימע". אין דער בוך־פארמע איז זי אבער שטארק פארגרעסערט געווארן און עס זיינען צוגעגעבן געווארן א פאר קאפיטלען, וואס זיינען אין ערגיץ קיינמאל ניט געווען נעדרוקט.

צום סוף וויל איך דאנקען א גרופע פרייגט מיינע, וואס האבן מיר געגעבן מוט און קוראזש דאס בוך צו פארענדיקן און ארויסצוגעבן.

ניו־יארק דעם 15טן אקטאבער, 1927.

דר. יעקב שאצקי.

די אידן אין אמסטערדאם

אין אן אלטן מאנוסקריפט, וואס געפינט זיך אין ביבליאטעק פון „חברת תועלת" אין אמסטערדאם ווערט דערציילט ווי אזוי די ערשטע אידן זיינען געקומען קיין האלאנד. דער מחבר פון דער דערציילונג איז דאן מיגועל ד ע בארי אס א מאראנער, וועלכער האט זיך שפעטער געהייסן דוד דע בארי אס.

אט וואס מיר לייענען אין דעם דאזיקן מאנוסקריפט.

אין יאר 1589 איז אין דער אומגעגנד פון שטאט עמדען (האלאנד) געווען א שרעקלאכער שטורם און צוויי שיפן מיט ארויס־געטריבענע אידן פון שפאניען, וועלכע זיינען געווען אויפ'ן ים זיינען שיעור ניט אונטערגענאנגען. די פאסאזשירן זיינען באשטא־נען פון רייכע מאראנען, וועלכע האבן געפירט מיט זיך א סך גאלד און טייערע חפצים. זייער ציל איז געווען אמסטערדאם, די שטאט וואו מענטשן זיינען פריי און אויב מען רודפט דארטן עמיצן איז עס גראד די קאטוילן, די, זיעמענס קירכע פארפאלגט אזוי שטארק די אידן. עס איז דעריבער ניט קיין חידוש, וואס אויף דעם שטורם־דיקן ים האבן צוויי שיפן מיט מאראנען געבענקט נאך אמסטער־דאם. אבער גאט האט מסתמא ניט געוואלט באוויליקן זיי אזא גרויס גליק, אז זיי זאלן פון די הענט פון אינקווזיציע אריינפאלן אין דעם גן־ערן, וועלכער הייסט אמסטערדאם, אין וועמען מען האט שפעטער געהופן „דאס נייע ירושלים."

און דער שטורם איז געווארן אלץ שטארקער און שטארקער, און די תפילות פון די מאראנען אלץ הייסער און הייסער. און גאט האט זיך אויף זיי דערבארעמט אין דער לעצטער מינוט און האט געהייסן דעם שטורם שווייגן. אבער די שיפן זיינען געווען אזוי דורכגעלעכערט פון שטורם אז וווייטער פארן האט מען ניט געקענט. איז מען געבליבן שטיין ביי דעם שטעטל ע מ ד ע ן. די מאראנען

זיינען אראפ אין שטעטל אריין, געדונגען א דירה און ארויס אין גאס שפאצירן. צום ערשטן מאל האבן זיי זיך דערפילט פריי און ניט געצוימט אין זייערע פארלאנגען. און דער ערשטער פארלאנג פון די מאראנען איז געווען א גאנז... א לעבעריקע גאנז, וועלכע זיי האבן דערזען אין א פענצטער. א היימישער אינגל האט זיי געבראכט די נאנז מיט אן אויפשריפט: „כשר". די מאראנען זיינען געבליבן ערשטוינט. זיי האבן ניט געגלויבט אז דאס אין עמדען גע־פינט זיך א איד. זיי האבן אנגעהויבן זיך נאכצופרעגן ביים בעל־הבית, ביי וועלכן זיי האבן געווואוינט, און יענער האט זיך מודה געווען פאר די שפאניש־פארטוגעזישע „קריסטן", אז ער איז אויך א איד.

דער ווירט האט דערציילט, אז אין יאר 1581 ווען די נידערלענ־דישע פראווינצן האבן זיך אפגעריסן פון שפאניען איז ארויס א דעקרעט, אז עם וועלן דערלויבט יעדערן „אן אונטערשייד פון זיין נאציע אדער שפראך זיך דא צובאזעצן און זיך אויסלעבן אין זיין רעליגיע פריי און ניט געשטערט" אחוץ... די קאטוילן, וויל זיי זיינען אינטריגאנטן און קענען נאך צוריק ברייננען די שפאניש דעספאטן.

„מיר לעבן דא גליקלאך און אפן — האט זיך דער ווירט בא־רימט — די מלוכה באאמטע שעצן אונז זייער און מיר פראקטיצירן אונזערע רעליגיעזע מנהגים אפן פאר אלעמענס אויגן.

און די מאראנען האבן באשלאסן אויפן צווייטן טאג צו גיין צו דעם אירן ביי וועלכן זיי האבן געקויפט די גאנז.

ער האט געהייסן משה אורי הלוי.

די טיר האט זיך געעפנט מיט פריינדשאפט און צוטרוי. ר' משה אורי הלוי האט קיין שפאניש ניט פארשטאנען. ער האט אבער פארשטאנען פון די ווערטער, וואס זיי האבן צו אים געריידט אין א ספעציעלן צימער — אויס מורא פאר פרעמדע — אז דאס זיינען אידן.

דו ביזט אונזער ברודער; מיט גרויס ליבע זיינען מיר מתפלל, און זאנן יעדן טאג צוויי מאל: „שמע ישראל"!

און דאן האבן זיי אים דערציילט, אז זיי זיינען אנטלאפן פון קאסטיליען, וואו די אינקווויזיציע האט זיי פארפאלגט און זייער

ציל איז אמסטערדאַם, די שטאָט וואו מען האָט אלעמען ליב, אחוץ די קאַטוילן. עס פעלט זיי אָבער איין זאַך: א וועגווייזער, א גייס־טיקער מדריך. געלט האָבן זיי אסך אָבער תורה פעלט זיי. און כדי האָבן די זכיה צו הערן תורה מוזן זיי און ווילן ווערן אידן כדת משה וישראל, אזוי ווי אין דער תורה.

האָט זיי דארויף געענטפערט דער איד משה אורי הלוי.

„גייט קיין אמסטערדאַם, ווייל דאָ איז א שטאָט פון בלויזע לוטעראַנער. מיר אלע וועלן אייך נאָכפאָרן און איך וועל אייך און אייערע קינדער מל זיין און מיר וועלן לעבן צוזאַמען.

ער האָט זיי נאָר געבעטן, אז אויף דער הויז וואָס זיי וועלן ד־ננען, זאָלן זיי ארויסשטעלן א רויט שנירל אלס א סימן פאר אים.

האָבן זיך די מאַראַנען צוגעהערט מיט צוטרוי צו ר' משה אורי הלוי'ס ווערטער און אזוי שנעל ווי די שיפן זיינען פאַרריכט געוואָרן איז פאָרט זיינען זיי אוועק און געקומען בשלום קיין אמסטערדאַם.

דעם 22טן אפריל 1593 האָבן זיי געדונגען א הויז אין אמסטער־דאַם און אין א פאָר וואָכן ארום איז געקומען ר' משה אורי הלוי, און האָט די מאָראַנען געמאַרט פאַר אידן.

און די שטאָלצע שפאַנישע אידן האָבן נעבויגן די קעפ פאר'ן דייטשן איד ר' משה אורי הלוי. ער איז געוואָרן זייער לערער פון העברייאיש און נעדאַוונט פארן עמוד ניט אין זייער קלינגענדיקער ספרדישער אויסשפראַך, נאָר אין נוסח אשכנז.

געוואַקסן איז די עדה אידן אין אמסטערדאַם. יעדע שיף האָט געבראַכט נייע מאָראַנען, און ניי גאָלד איז אריינגעפלאָסן קיין האָלאַנד.

האָבן די ארומיקע, די פראָטעסטאַנטישע איינוואוינער ניט פאר־שטאַנען וואָס פאר א מענטשן זיינען דאָס אָט די נייע תושבים, וועלכע ריידן אויף דער גאַס אין א פרעמדער שפראַך, וועלכע איז זיי אביסל באַקאַנט, ווייל אין דער שפראַך ריידן די פאַרטוגעזישע סוחרים. האָבן זיי געהאַט א חשד, אז אפשר זיינען דאָס געהיימע קאַטוילן. עפעס זאַמלען זיי זיך צונויף באַזונדער אין א הויז און מורמלען אזוי מאָדנע! און דאָס הויז איז גאָר ניט ענלאַך צו א גאָטס־הויז! קיין הויכע טורמס האָט עס ניט און קיין שום צייכן פון דרויסן זאָגט ניט אז דאָ קומט מען תפילה טאָן.

איז עס געווען יום־כיפּור שנת שנ"ז (1596). האָבן די שכנים געהערט אז אין יענער הויז שרייט מען עפּעס אויפן גאַנצן קול. זיינען זיי געגאַנגען צום הויפּט ריכטער און אים דערציילט, אז פארדעכטיקע מענטשן שטערן די רו פון די פרידלאַכע שטאָט־ביר־גער; און די רו און דעם פרידן האָבן זיי איצט מיט גרויס מי און אסך בלוט־קרבנות פאר זיך אויסגעקעמפט. און איצט קומען פרעמ־דע, געוויס קאטוילן, געוויס די, וואָס שטרעבן אז דער ניט טאָלע־ראנטער שפּאַניער זאָל הערשן איבער די שטילע, רייכע שטעט פון נידערלאַנד און מאַכן אזעלכע חוצפּה'דיקע אסיפות מיט הויכן ליארם און גרילצענדן געפּילדער.

האָט דער הויפּט ריכטער געטאָן באַפעלן מען זאָל תיכף ומיד שיקן סאָלדאַטן, אריינגיין אין הויז און מיט געווער אלע פאר־טרייבן און די אָנפירער אין תפיסה פארשפּארן.

און ווען די סאָלדאַטן זיינען צו דער שול געקומען און האָבן אין טיר א קלאַפּ געטאָן, האָט א פּחד די אָנוועזנדע ארומגענומען. זיי האָבן געמיינט אז די אינקוויזיציע קומט כדי זיי אלעמען כאַפּן אויפן אָרט און פארברענען, האָבן זיי מורא געהאַט די טיר צו עפע־נען. זיינען אבער שוין די סאָלדאַטן אריין און האָבן דערזען עפּעס מאָדנע מענטשן מיט מאָדערנע קליידער און באַדעקונגען איבער די קעפּ, וועלכע האָבן זיך באַלד א וואָרף געטאָן צו די פענצטער און טירן. האָבן די סאָלדאַטן ארעסטירט, די וועלכע האָבן ניט געקענט אַנטלויפן און אראָפּרייסנדיק פון זיי די מאָדנע באַדעקונגען האָבן זיי אָנגעהויבן צו שרייען.

— „גיט ארויס אייערע בילדער! גיט אהער די האסטיע מיט דער מאָנסטראנציע, גיט אהער דעם צלם און אייערע תפלה ביכער!

אלע האָבן געשוויגן, ווייל זיי האָבן דעם לשון פון די סאלדאַטן ניט געקענט באַנעמען.

איז אָבער געווען איין מענטש, וועלכער האָט זיך ניט דער־שראָקן. דאָ איז געווען זייער אָנפירער י ע ק ב ט י ר א ד אָ. איז ער געגאַנגען צום עלטסטן פון שטאָט, האָט זיך פאר אים פאר־נייגט און אין א מייסטערהאַפטן לאטיין דערציילט אז זיי האָבן ניט קיין צלם, און קיין האַסטיע באַנוצן זיי ניט, ווייל אידן זיינען זיי,

און אהער זיינען זיי געקומען כדי ניט צו געטער דינען, נאָר צו איין אייניציקן גאָט.

„פון פלאָמען פון אוטאָ־דא־פע האָבן מיר זיך אויסגעריסן, האָט עו ווייטער דערציילט, און גאָלד און צירונג ארויסגעראטעוועט צוואמען מיט די לעבנס אונזערע און ביידע אהער געבראכט: גאָלד און צירונג, אז דאָס לאָנד זאָל רייך ווערן און די לעבנס אונזערע, כדי גאָט דעם אייניציקן געטריי צו דינען".

און עס ווארטן דאָרטן אין שפאָניען די ברידער אונזערע אויף אונזער ידיעה, אז דאָ איז פרייהייט און יושר, און דאמאָלסט וועלן זיי אהער קומען און אויך גאָלד און צירונג ברייגען.

זיינען די ווערטער דעם עלטסטן פון שטאָט זייער געפעלן געווארן, האָט ער געלאָזט רופן צו זיך די באאמטע און יענע האָבן באשטעטיקט אז קיין צלמים און אנדערע סימנים פון דער קאטוליישער קירכע האָבן זיי ניט געפונען.

האָט געהייסן דער עלטסטער פון שטאָט די אומשולדיקע פון דער תפיסה צו באפרייען און צו ר' יעקב טיראדא הא ער געזאָגט בייט זאנפטער גוטסקייט:

„בעט גאָט ער זאָל אייערע תפילות אויסהערן און אייך אלעמען ריין מאכן פון אלע אייערע זינד. אויך פאר דעם וואוילזיין פון דער שטאָט און פון דער מלוכה זאָלט איר בעטן."

האָבן זיך געפרייט די מאראנען מיט דעם אויסגאנג פון דעם צופאל און די נעילה איז פארענדיקט געוואָרן מיט פרייד און נחמה.

און. אין דריי חדשים שפעטער האָבן די נייע אידן באקומען א שוץ פון דער שטאָט און אנגעהויבן בויען א גרויסע שול, און זיי האָבן דער שול א נאָמען געגעבן: „בית יעקב".

ראש השנה שנת שנ"ח (1598) איז מיט גרויס פאראד די שול געעפנט געוואָרן, און ר' יוסף פרדא איז זייער רב געוואָרן און דער תלמיד חכם און משורר ר' יוסף שלום פאר זייער חזן באשטימט, און אלם דער שול דרשן איז ר' משה אורי הלוי באשטימט געוואָרן. ער האָט צו זיי אויף אידיש דרשות געהאלטן, און דער זון זיינער האָט זיי די דרשות אין דעם שיינעם קאסטילישן דיאלעקט פארטייטשט.

אזוי דערציילט אונז מיט תמימות און פשטות די ערשטע כראניק, געשריבן אין לשון קודש ווי אזוי איז געשאפן געוואָרן דער אידישער ישוב אין אמסטערדאם.

און וועז אפילו עם שטימט ניט דער טרוקענער היסטאָרישער אמת מיט דער פאַטעטיש געשיילדערטער מעשה פון דער כראניקע דאָך לאָזט זיך אין איר דער קערן פון געשיכטע אויפזוכן.

אידן זיינען געקומען קיין אמסטערדאם — אין יאָר 1593. און געקומען זיינען די ערשטע תושבים פון דעם פירענאישן האַלב־אינזל מיט א פּחד אין האַרצן און מיט אַן אומזיכערקייט אין דער נשמה. עס האָט זיי אומעטום פאַרפאָלגט דער ברענענדער שייטער־הויפן פון דער אינקווויזיציע און די אַלצוזעענדע אויגן פון די אינ־קווויזיטאָרן.

די ערשטע צייטן האָבן זיי זיך באַהאַלטן פאר די איינוואוינער פון שטאָט; אויסגעמיטן פרעמדע מענשן און געוואָלט בלייבן אומבאַמערקט און ניט אָנגעענדע.

און שפּעטער איז די עדה געוואקסן. די רייכע האָבן זיך שיינע מויערן אויסגעבויט און די ארעמע האָבן זיך אין שכנות געטוליעט אין ענגע, הילצערנע נעסטלאָך.

און באַלד האָט מען א צווייטע שול אויפגעבויט, און א נייער שטראָם האָט זיך באַוויזן אויף די שטילע גאָסן פון אמסטערדאם.

און א פריידיק געמיט האָט זיך פארנאַנדערגעשפּרייט איבער די גאסן און א ניט געצוימטע שמחה האָט געשפּאָרט פון אלע אידישע הייזער וואו מענטשן האָבן גאָט געדאַנקט פאר די באַ־פריאונג פון פייער און פאר דעם ליכטיקן גן־עדן, וועלכן זיי האָבן לעבעדיקערהייט זוכה געווען צו זען.

„נייי־ירושלים" האָט דערזען שטאָלצע אידן און מיט א קנאה האָט אויף זיי געקוקט דער אמסטערדאָמער בירגער.

„זיי גייען ארום אָנגעטאָן אין גאָלד און אין זילבער, מיט קאָסטבאַרע פּערלען און אידעלע שטיינער. אויף זייערע חתונות עסן זיי פון זילבערנע געשיר און פּאָרן אין רחבות'דיקע קאָטשן וווי מענטשן פון הויכן אדל קענען זיך נאָר דערלויבן. זיי פלעגן האַלטן ספּעציעלע קוטשערס און א גרוים באַדינערשאפט פלעגט זיי ארומרינגלען."

אזוי האָט באשריבן די גליקלאכע תושבים פון אמסטערדאם א פּאסטאר, וועלכער האָט זיך צוגעקוקט צו זייער לעבן.

און אין גיכן איז א דריטע קהילה אָנגעשטאָנען. פון דייטש־לאנד, פון דעם מבול פון פייער און בלוט האָבן זיך הערשראָקענע אידן גערעטעוועט און אין די שטילע שטעט און שטעטלאָך פון נידער־לאנדן א רואיקייט און א שטיקל ברויט געזוכט. מיט א ביטול האָבן אויף זיי, אויף די „שמוסן", ווי מען האָט זיי גערופן, געקוקט די „אדל אידן" פון פירענעאישן האלב־אינזל. זיי האָבן זיך פון זיי אָפּגעזונדערט און ניט געוואלט האָבן צו טאָן מיט די, וואָס האָבן ניט אזעלכע פיינע מאניר־ן ווי זיי, וועלכע שטאָל־צירן מיט זייער יחוס און מיט דער קלינגענדער קאסטיליישער שפּראַך.

איבער א וואָנט האָבן זיי געוואוינט; אָן די זעלבע מויערן די פּלייצעס געריבן און ווי צוויי פרעמדע, פיינדלאכע פעלקער אויסגע־מיטן אויגע די צווייטע.

און נעוואקסן איז די גליקלאכע, רייכע און זעלבסטצופרידענע עדה פון די בלאנדע. הויכוויקסיקע ארויסגעטריבענע זין פון דער זוניקער שפּאניען.

„מיט קנאה האָבן געקוקט די טייטשע אידן אויף זייערע ספרדישע גלויבנס־ברידער, וואָס האָבן געהערט א דאנק זייער ביל־דונג און וואוילשטאנד צו דער אויבערשטער געזעלשאפט, דאמאלסט — וועז זיי א דאנק דער ארעמקייט האָבן קוים געקענט מיט גרויס מי געפינען פאר זיך היונה" — אזוי כאראקטעריזירט א היסטאר־קער די לאנע פון די אידן אין אמסערדאם.

די ספרדים האָבן באלד ארויסגעוויזן זייער אָרגאניזיר־פייאיג־קייטן. פּאראלעל מיט דער גרינדונג פון דער שול וועלן געגרינדעט אויך די קהילה און פארשיידענע אנשטאלטן, וואָס זיינען נויטיק געווען כדי צו באפעסטיקן דאָס רעליגיעזע לעבן פון דער עדה.

אין יאָר 1609 פארמאָגן שוין די ספרדישע אידן אָן אייגענעם „בקור חולים"; אין יאָר 1615 ווערט באשאפן א „בית יתומים" — וואָס בליט ביז היינט צו טאָג.

מיט דער צייט אנטשטייען פארשיידענע חברות, וואָס האָבן געיאָרגט פאר די ארעמעלייט און געוואלט אביסל מילדער מאכן

די קנאה צו די רייכע, וואס האט עקזיסטירט ניט נאר ביי די אשכנזים בנוגע די ספרדים — נאר אויך צווישן די ספרדים גופא.

א ספעציעלע חברה „ברית יצחק" האט באזארגט די ארעמע־לייט, אז זיי זאלן האבן א מוהל אין פאל פון א ברית און א באשיי־דענע סעודה זאל פריילאך מאכן די פארבעטענע אורחים.

די חברה „משפט הבנות" האט געזארגט דערפאר, אז די קימ־פעטארינס זאלן האבן די נויטיקע הילף און ווארימע אטמאספערע— אפילו ווען עס ווערט געבוירן א מיידל — ניט קיין גרויסע שטאלץ ביי די פרומע, גאטספארכטיקע עקס־מארענען.

און אויך אז די תורה זאל בליען אין די „געצעלטן פון יעקב" האבן די פרומע, ערלאכע אידן געזארגט.

אין יאר 1616 האט מען געעפנט א „תלמוד תורה" — דער ערשטער קוואל פון תורה פאר די אמסטערדאמער אידן. איז זייער שנעל געווארן ענג אין די באשיידן - נייע וועגט פון דער שולע, האט מען אין א פאר יאר ארום אפגעדונגען צוויי הייזער, ניט ווייט פון דער שול „בית יעקב" און דארטן געעפנט א נייע תלמוד תורה.

דער חזן פון „בית יעקב" דער סאלאניקער איד ר' י ו ס ף ש ל ו ם ק א ל ע ג א איז געווארן באשטימט פארן הויפט רבי.

און אין דעם וואוקס פון דער אידישער קהילה אין אמסטערדאם — האט זיך אפגעשפיגלט די עקאנאמישע רייכטקייט פון די, וואס האבן די אלע אינסטיטוציעס געשאפן, מיט פרייד געשטיצט און מיט רעכט שטאלצירט מיט זיי.

פעסט איז געווען דער עקאנאמישער מצב פון די אמסטערדא־מער אידן. זיי זיינען געווען שטארק פארטראטן אין דער צוקער ראפינעריען, אין דער דימענטן — אינדוסטריע און אין האנדל מיט טייערע שטיינער.

מיט א אומדערמידלאכן אימפעט האבן זיך די אמסטערדאמער אידן א ווארף געטאן אויף דעם געפערלאכן, פיאנערישן האנדל מיט די האלענדישע קאלאניעס, וואס זיינען קיינמאל ניט געווען רואיק און שטענדיק האט געלויערט די געפאר פון פרעמדע ערבערונג אדער צופעליקן פיראטיזם.

זיינען געגאנגען אידישע שיפן צווישן האלאנד און מאראקא און געפירט פלייש, אייל - שטיינער, זיידנס און קאלאניאלע

סחורות. שטאָלץ און רחבות'דיק האָבן נעפֿלאָטערט די זעגלען מיט די אידישע נעמען פון די ב א ר ב א ס ע ס, א ז א ר י א ס, ד ע ק ר א ס ט א ס, ט א ר א ס און אנדערע.

אויף די ברייטע האַנדלס שליאכן פון האָלאַנד ווערט אלץ אָפטער און אָפטער דער איד דער אימפּאָרטער און עקספּאָרטער, דער ערָאבערער פון נייע האַנדלס־טעריטאָריעס פאר דעם נייעם פאָטערלאַנד זיינעם. קיין בראזיליען האָבן די האָלענדישע אידן געפירט שווארצע שקלאַפן און פארקויפט צו די דאָרטיקע קאָלאָניסטן די ארבעטס־העכט, אן וועלכע עס האָבן ניט געקענט בליען די קאָלאָניעס. דאָס פאָטערלאַנד האָט עס אָפּגעשאַצט און האָט אין אן ערך א גרעסערע פרייהייט געגעבן די ניע ענערגישע תושבים ביי זיך אין לאַנד — ווי דאָס איז געווען אין אַנדערע מדינות.

אמת, עס האָבן נאָך אסך אבערגלויבן געשטערט צו דער פולער פרייהייט. די אלטע שטאָט־ארגאניזאציע האָט מיט גרויס עקשנות זיך אנטקעגנגעשטעלט וועלכע עס איז הנחות פאר די נייע תושבים. די קינדער פון דער „פאָרטוגעזישע־אידישער נאציע" האָבן ניט געקענט באַזוכן קיין הויך־שול, ווייל זיי האָבן ניט געטאָרט אָננעמען קיין שטאָט־אמטען און זיין אדוואָקאטן.

מעריצין האָבן אידן געקענט שטודירן און אפילו האָלטן אפטייקן; אָבער רפואת האָט מען זיי דערלויבט פארקויפן נאָר צו אידן.

נייסטיקע פרייהייט אָבער האָבן די אידן געהאט אסך: קיין צענזור אויף ביכער איז ניט געווען; מען האָט דעריבער געקענט דרוקן א תלמוד בבלי פראַנק און פריי — ניט אזוי ווי אין איטאַליען — וואו די האָנט פון אפאסטאָלישן צענזאר האָט געמאַכט חורבונות אין טעקסט פון די ספרים.

דערפאר האָט אין האָלאַנד אָנגעהויבן בליען די דרוק־אינדוסטרי און אמסטערדאם איז געווארן פון 1627 דער צענטער פון העבריאישע דרוקערייען. אין יענעם יאָר האָט מנשה בן ישראל אהויסגעגעבן אין זיין דרוק דעם „סדר תפלות" בנוסח הספרדי דער דאָזיקער ערשטער ספר געדרוקט אין אמסטערדאם איז ארויס־געגעבן געווארן אויפן פארלאַנג פון א פ ר י ם ב ו ע נ א א ו ן

אברהם הצרפתי. דער ערשטער קאַרעקטאָר איז געווען יצחק אברהם.

מיט'ן וואוקס פון די אידן — וואקסן אויך די לער־אַנשטאַלטן. אין 1629 ווערט געגרינדעט א ישיבה „ראשית חכמה". די גרינדער זיינען געווען דער חכם שאול הלוי מאר־מיירא און יעקב בר' ישראל בעלמאנטע.

אין יאָר 1636 באַווייזן זיך אין אמסטערדאַם די דייטשע אידן. זיי זיינען געקומען אַן קאַפּיטאַלן און זיך געמוזט דערִיבער נעמען צום קליינעם האַנדל. דאָס זעלבע איז אויך געשען מיט די פּוילישע אידן, וואָס האָבן זיך באַווייזן אין האַלאַנד באַלד נאָך די גזירות ת"ח, ווען די קאָזאַקישע מלחמות האָבן חרוב געמאַכט הונדערטער אידישע קהילות און געצוואונגען די אידן צו זוכן פּאַר זיך א נייעם מקום מקלט.

אויב דער ספּרדישער איד האָט צו זיך ניט צוגעלאָזט דעם פּוילישׂ־דייטשן אידן — האָט ער אָבער ארויסגעווייזן אסך פּילאַנ־טראָפּישע באַרמהארציקייט און געזאָרגט פּאַר די רעליגיעזע נויטן פון זיינע ווייטע, פּרעמדע ברידער.

די דייטשע פּליטים אין אמסטערדאַם בארגען אויס ספּרי תורות ביי די ספּרדים.

אפילו פון די ליי קאַסעס ביי דער קהילה, וואָס בארגט אויס געלט אויף משכנות אָן פּראָצענט געניסט אויך דער דייטש־פּוילי־שער איד.

אָבער אין דער קהילה פּאַרוואַלטונג האָט געהערשט אן אולטרא־אריסטאָקראַטישער רעזשים. די פון דער קהילה זיינען באַ־שטאַנען פון דריי קלאַסן מיטגלידער. דער ערשטער קלאַס איז באַשטאַנען פון געווייַנלאַכע מיטגלידער, וואָס צאָלן א געוויסע סומע א יאָר לטובות די אָרעמעלייט און קענען אליין נעניסן פון א שטיצע — אין פאַל, אז זיי ווערן פּאַראָרעמט.

צו דער צווייטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט די מיטגלידער, וואָס צאָלן א געוויסן אָפּצאָל — האָבן אָבער ניט קיין שום רעכט אויף שטיצע.

צו דער דריטער קאַטעגאָריע האָבן געהערט „פּרעמדע ניט קיין

ספרדים". זיי האבן ניט געהאט קיין שום רעכט און ממילא איז די קהילה ניט געווען מחויב זיי צו העלפן. זיי האבן אבער געקענט פון צייט צו צייט באקומען א נדבה פון דער קהילה־קאסע.

די הויפט־דעה האבן געהאט די פרנסים. דער פרנס איז געווען דער אויטאקראט.

די ערשטע מיטגלידער פון דער אמסטערדאמער קהילה האבן פון צווישן זיך נאמינירט פרנסים און יעדן יאר געביטן א געוויסע צאל — אבער דער באזים איז אלעמאל געבליבען דער זעלבער.

די אויטאקראטישע מאכט פון די פרנסים, וואס האבן אפילו די רבנים געהאלטן אונטער זייער קאנטראל — האט זיך פאר דער דרויסנדיקער וועלט אויסגעדריקט אין פאמפעזע פייערונגען און טעאטראליש אנגעשרויפטע שבועה־צערעמאניעס. די דאזיקע דעקאראטיווע אפיציעלקייט האט נושא חן געווען אין די אויגן פון המון — ווי אויך ביי די פארשטייער פון דער מלוכה.

עס איז אויבנאויפיק געווען פאר אלעמען קלאר אז די ספרדים זיינען די „אמתע" אידן מיט בילדונג און געלט. און אין זכות פון זייער געלט און גדלות קומט זיי אלע כבודים און די העגעמאניע אין אידישן לעבן.

וועז עס קומט אפילו אין 1639 צו דער פאראיינigונג פון די דריי קהילות און דעם 3 אפריל 1639 ווערן אויסגעארבעט די תקנות פאר דער נייער קהילה, בלייבט אבער פארט די העגעמאניע ביי די יחסנישע, שטאלצע ספרדים.

די דאזיקע העגעמאניע פארשטארקט זיך מיט'ן נייעם צופלום פון אנטלאפענע מאראנען און אידן פון פארטוגאליען.

אין יאר 1650 האט שוין אמסטערדאם געציילט 400 אידישע כישפחות, וואס האבן באזיצט אן ערך 300 הייזער. דאס באווייזט אמבעסטן, ווי עקאנאמיש שטארק זיינען געווען די אידן אין אמסטערדאם.

און אט צווישן די דאזיקע שנעל אויפגעקומענע אין רחבות, כבוד און גדולה — וואוינט אויך א איד מיט'ן נאמען א ב ר ה ם ד ע ס פ י נ א ז א.

ער איז געקומען קיין אמסטערדאם צוזאמען מיט זיין יונגן זון מיכאל. וועגן דעם אברהם ד ע ס פ י נ א ז א שווייגן די

קוועלן; וועגן זיין זון אבער, דעם שפּעטערדיקן חשוב'ן מיטגליד פון דער ספּרדישער קהילה — וויסן מיר אסך מער.

און דאס איז ניט דערפאר, ווייל ער איז געווען א פּרנס — נאר ווייל מ י כ א ל ד ע ס פּ י נ א ז א איז דער פּאטער פון ב ר ו ד ד ע ס פּ י נ א ז א.

מיכאל דע ספינאָזא

וועגן דעם זיידן פון ברוך עספינאָזא, אברהם, שווייגן סאָלידאַריש די קוועלן. מיר ווייסן נאָר אז ער איז געווען דער פארוואלטער פון דעם אידישן בית הקברות אונטער אמסטערדאם. דאָס איז א געניגנדער באַוויז פאר זיין סאָציאלער חשיבות — וויל דער דאָזיקער אמט איז געווען א בכבודיקער. אסך מער ווייסן מיר אבער וועגן זיין פאָטער, מיכאל.

מיכאל עספינאָזא איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1600 אין א פאָרטוגעזיש שטעטל מיטן נאָמען פ י ג ו ע ר א. ער איז מסתמא אלם קינד נעקומען קיין האָלאַנד צוזאמען מיט זיינע עלטערן. אויף דער געזעלשאפטלאכער ארענא באַגעגענען מיר אים אין יאָר 1628. ער איז א פרנס אין דער ספרדישער קהילה און א בכבודיקער סוחר; א בעל־הבית'ישער מענטש צו וועלכן אלע האָבן געהאט צוטרוי און דרך ארץ. געוואוינט האָט ער אין א אָרים שמוציק פארשטעטל פלאָיענבורג וואו עס איז געווען ענג און זומפיק, אויף א גאָס, וואו רייכע פלעגן זיך זעלטן באַווייזן. ביסלאכווייז ווערט ער אָבער חשוב אין דער קהילה א דאנק דעם וואָס ער האָט באזיצט א גרעסערן סכום פון אידישע ידיעות, ווי דאָס רוב פון מאראנען און שפאניש־פארטוגעזישע עקסולאנטן.

קיין תלמיד חכם איז ער אָבער ניט געווען און דער קולט פאר אידישקייט האָט געשעפט די יניקה פון דער פרומער צוגעבונדקייט צום אידישן דת, ווי דאָס איז בכלל כאראקטעריסטיש פאר געווען מאראנען, איידער פון א אינטעלעקטועלן אינטערעס פאר אידישע גייסטיקייט. ער איז געווען פרום, אפגעהיט אלע דינים, געהאט גרויס דרך ארץ פאר רבנים און תלמידי חכמים און לויט זיין גאנצן ארט לעבן דערמאָנט ער אונז א אידישן חשובן בעל־הבית פון אונזערע אלטע היימען, אהן שום ספעציעלע נייגונגען, געלאסן,

רואיק אויסגערעכנט. גאַטספּאַכטיק און קליינלאַך אין מאַטעריעלע ענינים.

א איד מיט שכל, טאַקט און ענערגיע האָט ער זיך נעקענט לייכט ערווערבן צווישן פּראָסטע מענטשן א חשובן פּלאַץ. אין די יאָרן 1633-51 ווערט מיכאל ספּינאָזא געוויילט פּינף מאָל אויף פּארשיידענע אמטן אין דער קהילה און דערפון דריי מאָל אלס א פּרנס.

איינמאָל איז ער אפילו א פּרנס פון דער „תלמוד תורה" — וואו ער ווערט געוויילט אין 1635

אין יאָר 1651, ווערט מיכאל עספּינאָזא אויסגעקליבן פּאר'ן ממונה איבער דעם באנק פון דער קהילה.

דער דאָזיקער באנק איז געגרינדעט געוואָרן אין 1639 — בעת עם האָבן זיך פּאראיניקט די דריי אידישע קהילות.

דער באנק פלעגט בארגן געלט אויף משכנות צו אָרימע אידן — פּארשטייט זיך אָן פּראָצענט.

צו קיין פּארמעגן איז מיכל ספּינאָזא קיינמאָל ניט דערגאנגען, קיין דינסטן האָט ער ניט געהאט. די פּרוי איז ביי אים די מוטער און די בעל־הביתטע. זי דארף אָפּהיטן די קינדער, אז זיי זאָלן זיך ערציען לייטיש און זי דארף עס זיי האַלטן ווייט פון גאס, וואו זיי קענען חס וחלילה, קומען אין א בארירונג מיט די „שמויסן", מיט די דייטש און פּוילישׂ־אידישע קינדער, וואָס האָבן זיך באוויזן אין דעם שטיבל, גליקלאכן אמסטערדאם.

דריי מאָל האָט מיכאל עספּינאָזא אָנגעטאָן דעם קדושין רינג. צום ערשטן מאָל אלס א צוואנציק יאָריקער בחור האָט ער חתונה געהאט מיט א געוויסער רחל. ווער איז זי געווען — ווייסן מיר ניט. זי האָט אים באשאנקען מיט דריי קינדער. מסתמא איז זי געווען א קראנקע און אפשר האָט אויך דער זומפּיקער אינזל אויף וועלכן עס האָבן זיך געפונען די אידישע גאסן אין אמסטערדאם מיטגעווירקט אז די קינדער זאָלן זיך ניט קענען האַלטן אויף דער וועלט. דעם 2טן דעצעמבער 1623 און דעם 29טן אפּריל 1624 האָט דער מלאך־המות א קלאפּ געטאָן אין די טירן פון מיכאל ספּינאָזא און אוועקגענומען צוויי קרבנות. די מאַמע האָט זיי אויך לאַנג ניט איבערגעלעבט און איז געשטאָרבן דעם 22טן פעברואר 1627, איבערלאָזנדיק איר מאן מיט א קליין טאָכטערל רבקה.

דער מסחר האָט אים ניט ערלויבט זיך אָפּגעבן מיט דער דער־ציאונג פון דער שוואַכער בת־יחידה און באַלד צום ערשטן יאָרצייט פון זיין ווייב'ס טויט האָט מיכאל ספּינאָזא חתונה געהאַט דאָס צווייטע מאָל. זיין צווייטע פרוי ח נ ה ד ב ו ר ה פון הויז אויך ד' עספּינאָזא איז געווען א ווייטע קרובה פון מיכאל עספּי־נאָזא. זי האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער דערציאונג פון דער יתומה. באַלד איז זי געוואָרן א מוטער פון א טאָכטער, וועלכער מען האָט א נאָמען געגעבן מ ר י ם (אין 1629). האָט דער פרומער מיכאל געהאַט שוין צוויי טעכטער און קיין „קדיש" האָט עס אים ניט פארזיכערט. מסתמא האָט ער אסך געהאָפט, אז סוף כל סוף וועט ער זיי שכר באקומען פאר זיין פרומקייט און גאָטספאָרכטיקייט; און ער האָט זיך ענדלאַך דערוואַרט.

דעם 24טן נאָוועמבער האָט זיין פרוי געבאָרן א זון, און כדי אונטערשטרייכן דאָס גרויסע גליק, וואָס זיי האָבן דערלעבט צו האָבן א יורש, א „קדיש"־זאָגער, האָט מען אים א נאָמען געגעבן — ברוך.

ווי אזוי איז געוואַקסן דער קליינער ברוך ספּינאָזא, וועגן דעם ווייסן מיר זייער ווינציק. מיר קענען זיך אָבער פאָרשטעלן אז דער טאַטע האָט גראַד פון זון דעם אויג ניט אראָפּגעלאָזט, ניט קוקנדיק דארויף, וואָס ער איז תמיד געווען באַשעפטיקט. די אַטמאָספערע פון בעל־הביתישער פרומקייט האָט געמוזט האָבן א גרויסע ווירקונג אויפן קינד. געהאַלטן אין די ד' אמות פון דער פינצטערער דירה, וואו מען האָט פון די פענצטער געזען דעם פערד־יריד, ניט ווייט פון זייער הויז, איז דער קליינער ברוך געווען שטענדיק אַן איינזאַם קינד. פון דערוויטנס האָט אים געקענט צוציען א שיינער היל־צערנער בריק, וואָס האָט פארייניקט די פאָרשטאָט פלאיענ־בורג וואו די אידן האָבן געוואוינט מיט דער שטאָט גופא. און ניט ווייט פון עספּינאָזא'ס הויז האָבן זיך געפונען די פּוילישע און דייטשע אידן, וועלכע האָבן זיך געלעבט באַזונדער מורא האָבנדיק צו קומען אין א קאנטאקט מיט די שטאָלצע שפּאַנישע אידן, וועלכע זיינען געווען חשובע און לעגאַלע איינוואוינער פון שטאָט, דא־מאָלסט ווען זיי האָבן וועגעטירט האלב־לעגאַל, אָהן א פאַרטרע־טערשאפט מיט א סוראָגאט פון א קהילה. אפילו אויפ'ן געביט

פון פּרנסה האָבן זיי ניט געווּאָלט שטערן די ספּרדים, כדי ניט אויפּוועקן זייער אומצופרידנקייט און נעזוכט פּאר זיך אזעלכע קוואַלן פון חיונה, פון וועלכע די ספּרדים האָט אפילו ניט געטראכט.

דאָרטן ניט ווייט פון די „שמוסין" אויף דער האַלצנאַס האָט ברוך ספּינאָזא פּארבראכט זיינע קינדער יאָרן. ערשט אין 1641 האָט דער טאַטע פּארביטן די ענגע און שמוציקע האַלצנאַס אין פּלאיענבורג אויף א בריייטע און ציכטיקע „סטראאט" אין שטאָט אמסטערדאַם.

אין א הארבסטיקן טאָג, דעם 5טן נאָוועמבער 1638 האָט דער מלאך־המות נאָך אמאל באזוכט דאָס הויז פון די עספּינאָזאס און האָט דעם זעקס יאָריקן ברוך צוגענומען זיין מוטער. דאָס מאל וואַרט מיכאל עספּינאָזא אביסל לענגער, ווייל די טאָכטער רבקה, פון דער ערשטער פרוי, א מיידל פון א יאָר דרייצן האָט געקענט שוין אליין בעל־הבית־עוון און אכטונג געבן אויף די נייַן יאָריקע מרים און אויף ברוך און יצחק. וועגן יצחק'ן וועלן מיר רעדן שפּעטער. אין דריי יאָר שפּעטער האָט מיכאל עספּינאָזא חתונה געהאט צום דריטן מאל נעמענדיק פּאר א ווייב א שוועסטער פון דער צוויי־טער פרוי אסתר ד' ע ס פּ י נ א ז א (דעם 28טן אפּריל 1641) אסתר עספּינאָזא די „שטיפמאמע" האָט זיך אלזא אפּגענעבן מיט דער דערציאונג פון די דריי קינדער; פון דער 16 יאָריקער רבקה פּאר וועלכער מען האָט שוין געהאט אויפן אויג א חתן און פון די די צוויי זין. ווען איז יצחק, דער צווייטער זון, געבאָרן געוואָרן איז ניט זיכער. מעגלאַך אז ער איז געווען מיט 8 יאָר עלטער פון ברוך'ן, אבער עס איז אויך ניט אויסגעשלאָסן אז יצחק און ברוך זיינען געווען א צווילינג. יצחק איז אויך יונג געשטאָרבן, דעם 24טן סעפּטעמבער 1649 שטאָרבט ער, דאָס מאל שוין ניט אין די ענגע צימערן אויף האַלצנאס, נאָר אין דער ליכטיקער, געזונטער דירה אין אמסטערדאַם. דאָס באווייזט, אז די סיבות פון דעם יונגן שטאָרבן אין הויז פון מיכאל עספּינאָזא דארף מען ניט זוכן אין די היגיענישע און קלימאטישע באדינגונגען, נאָר גיכער דארף מען דאָס צושרייבן א געירשנטער קראנקהייט. ברוך ספּינאָזא איז אויך ניט געווען קיין געזונטער און זיין יונגער טויט איז פאראורזאכט פון א שווינדזוכט, וועלכע ער האָט געירשנט פון זיין מאמע. עס

איז דעריבער ניט אויסנעשלאָסן אז דער 17 אָדער 18 יאָריקער יצחק עספּינאָזא איז אויך געשטאָרבן פון דער דאָזיקער קראַנקייט.

די נייע „שטיפמאמע" איז געווען א פּשוטע פרוי, משמעות אין „די יאָרן", וועמען דאָרף שוין פון לאַנג אָן ניט זיין קיין יונג ווייב. זי האָט אַכטונג נעגעבן מערסטן טייל אויף די צווייי מיידלאַך, וויל ברוך איז צו זיבן יאָר אָפּגענעבן געווארן אין א תלמוד תורה. דער צווייטער ברודער מסתמא כל ימיו א שוואַכער און א קראַנקער איז אויך נעווען אין שטוב אונטער דער אויפזיכט פון דער שטיפמאמע. מיר ווייסן אפילו ניט צי ער האָט זיך געלערנט עפּעס, און אויב יא איז נאָר מיט'ן טאַטן אין דער הייס, וויל צוזאמען מיט זיין ברודער ברוך האָט ער אין תלמוד תורה ניט געלערנט.

אין וואָס פאר א סביבה האָט דאָס קינד ברוך עספּינאָזא פאר־בראכט ביז מען האָט אים געשיקט אין תלמוד תורה?

דער פרנס הקהילה מיכאל עספּינאָזא האָט שטאַרק אָפּגעהיט די רייַנקייט פון זיין שטאַם. ער איז נעווען שטאָלץ מיט זיין ספרדישער אָפּשטאַמונג און מיט זיין נעזעלשאַפטלאַכן אמט, וועלכן ער פארנעמט אין דער קהילה. ער האָט זיינע קינדער אָפּגעהיט, זיי זאָלן קיין מגע ומשא ניט האָבן מיט די ניט ספרדישע קינדער. אין שכנות האָבן אידישע מאַמעס נעוויגט זייערע קינדער מיט וויי־לידער אין צווייי שפּראַכן. אין איין ליד האָבן נעקלונגען טענער פון א שפּאַנישער קאַנצאַנע און אין א צווייטער — פּשוטע אידישע קלאַנ־ווערטער, און אויף דער גאַס האָבן די צווייי שפּראַכן געשאַפן צווייי פּרעמדע קינדער וועלטן, וועלכע האָבן זיך קיינמאָל ניט נע־קענט צוזאמענקומען. מיכאל עספּינאָזא האָט נעהיט אז זיין קינד זאָל ניט קומען אין די ספּערן פון יענע נייע תושבים, וועלכע זענען אוים „ווי פּויערים, ביי וועלכע אַלץ איז צונויפּגעמישט" און זיי די „אַלטע" תושבים זיינען כמעט אלע „אדל־לייט". אזוי כאַראַקטע־ריזירט די ספּרדים און די אשכנזים א רייזנדער פון אמסטערדאם. און א צווייטער האָלט דאָס וויכטיק מיטצוטיילן דרך אנב'דיק, אז די ספּרדים קוקן אויף זייערע דייטשע „שטאמגענאָסן" ווי אויף „פּאַנאַטישע, שמוציקע נפשות" און ווי אויף שנאָרער און ווילן מיט זיי ניט קומען אין קיין שום באַרירונג. אָבער דער זעלבער אינפאר־

מאטאר וויים אונז צו דערציילן אז די „שנאָרער"־אשכנזים האָבן געוועט מיט א ביטול וועגן דער לומדות פון די ספרדים, מיט חשד געקוקט אויף זייער פרומקייט און בכלל געהאלטן זיי פאר עמארצים און האלבע אידן.

אין אזא מין אטמאָספערע איז געווען פארשטענדלאך דאָס אָפּהיטן אז דער קליינער ברוך זאָל זיך ניט דערנענטערן צו די קינדער פון די אשכנזים. אביסל יחסנים און אפשר אויך גאוה'דיק האָט זיך מיכאל עספינאָזא געהאלטן לגבי די אשכנזים שוין צוליב דעם, וואָס ער אלס א פרנס הקהל האָט געהאט צו טאָן מיט דער העכסטער אידישער פלוטאָקראטיע און דאָס ביסל גייסטיקע אריסטאָקראטיע, וואָס די אמסטערדאמער קהילה האָט פארמאָגט.

און פארמאָגט האָט זי צו יענער צייט א פאָר „עקזעמפלארן", וועלכע זיינען ווערט דערמאָנט צו ווערן.

געלעבט האָט צו יענער צייט אין די זעלבע נאסן ר' י ע ק ב י ה ו ד ה ל י ב ט א ע מ פ ל א (1603-1671) א מחבר פון א גאנצער רייַ ווערק, וועלכע זיינען בלי ספק געווען אין מיכאל עספינאָזא'ס ביבליאָטעק, שוין צוליב דעם וואָס מאנכע פון זיי זיינען געווען אויף פארטוגעזיש. ער האָט געשטאָמט פון האמבורג; איז געקומען קיין אמסטערדאם און איז צו אכצן יאָר (אין 1621) געוואָרן א „רבי" אין דער דאָרטיקער „תלמוד תורה". אין יאָר 1650 האָט ער ארויסגעגעבן זיין „תכנית היכל", א טשיקאוון ספר, אין וועלכן עס ווערט באשריבן „בלשון לעז" (דאָ מיינט עס פאָרטוגעזיש) און „בלשון הקודש" דער בית המקדש וואָס שלמה המלך האָט אויפגעבויט. איז אים געווען ווינציק דעם בית המקדש צו באשרייבן, האָט ער אים מיט א אומזיכערער האנט פון א קינסטלער־אויטאָדידאקט אויסגעשניצט און אין זיין שטוב א מין „פאנאפּטיקום" געמאכט. און קינד און קייט איז געלאָפן אָנקוקן די „הייליקע געביידע", וועלכע עס האָט פון האָלץ אויסגעשניטן זייער שכן און גוט באקאנטער יעקב יהודה ליב. דער דאָזיקער האָלצשניצער איז אזוי בארימט געוואָרן, אז מען האָט אים איינגעלאָדן קיין לאָנדאָן ער זאָל אויף דעם קעניגלאכן הויף ווייזן זיין הילצערנע ווייזע פון בית המקדש.

יעקב יהודה ליב האָט אויך איבערגעזעצט „תהילים" אין פאָר־

טוגעזויש, וועלכער איז דערשינען אין דעם זעלבן יאָר, וועו ער איז געשטאָרבן ד. ה. אין 1671.

אויך מנשה בן ישראל איז געווען גוט באַפריינדעט מיט מיכאל ספינאָזא. דער דאָזיקער „מער פיל־וויסער, ווי א דיינקער", לויט גרעץ'ס אויסדרוק, האָט געווידמעט ספינאָזאן און זיינע חברים פון דעם וער הקהילה זיין שפאָניש ספר „עספּעראנסא דע איזראעל" (מקוה ישראל), וועלכע איז דערשינען אין אמסטער־דאם אין יאָר 1650..

פון דער דאָזיקער ווידמונג האָט זיך מיכאל ספינאָזא געמוזט פילן געשמייכלט, ווייל די קהילה האָט פארמאָגט אזוי פיל רייכע, שטאָלצע אידן, וועלכע האָבן געגארט נאָך כבוד און מיט א ברייטער האַנט געצאָלט דערפאר. ווער וויים, אפשר האָבן די קינדערשע אויגן פון ברוך ספינאָזא געקוקט אויף דעם פאָפולערן און פעאיקן רעדנער און פאָליגלאָט נאָך פריער איידער ער איז געוואָרן זיין תלמיד אין דער תלמוד תורה! עס איז ניט אויסגעשלאָסן אז מנשה בן ישראל האָט באזוכט דאָס הויז פון אמסטערדאמער פרנס הקהילה. זיי זיינען ביידע געווען אין די זעלבע יאָרן; דער מחבר פון „מקוה ישראל" איז געווען נאָר מיט פיר יאָר עלטער פון ספינאָזאס פאָטער. די געזעלשאפטלאכע ראָלע פון מיכאל ספינאָזא האָט געמוזט בריינגען דערצו, אז אזא פראקטישער עכט שתדלנישער כאראקטער, ווי מנשה איז געווען זאָל זוכן באקאנטשאפט דוקא אין די קרייזן, וואָס האָבן געהאט א דעה אין שטאָט און געקענט אויך מיטהעלפן אין דער פארווירקליכונג פון ר' מנשה'ס שטרע־בונגען.

צוגעהערט האָט זיך דאָס קינד צו די הייסע דעבאטן אין טאָטנס הויז מכח די גאָר שטארקע פאָטוילישע טענדענצן ביי די צוריקגעוואָרענע אידן. די דאָזיקע טענדענצן זיינען געווען שטארק געטאָלט אין די פלאָמענדיקע מוסר דרשות פון דעם רב ר' יצחק עוזיאל נאָך אין יאָר 1618 און האָבן געבראכט דערצו אז די ניט צופרידענע מיט די דרשות האָבן געגרינדעט פאר זיך א נייע שול.

ספינאָזא איז אלט געווען זיבן יאָר, וועו נאָך לאנגע און פיין־לאָכע אונטערהאַנדלונגען האָט מען אין יאָר 1639 געשלאָסן שלום און עס איז צוריק אויפגעבויט געוואָרן איין גרויסע ספרדישע קהילה מיט איין וער אין וועלכן זיין פאָטער איז אויך געוועזן.

דער דאזיקער שטורם פון די פרומע רבנים קענן די מאראנען, וועלכע ווילן זיין פרום, אבער קענען זיך ניט באפרייען פון דער קאטוילישער ירושה און איבערהויפט פון דעם ביינקען נאך דער עסטעטישער זייט פון דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך, ווי דאס איז געווען אין דער קירך — דאס איז דער הינטערגרונד פון ברוך ספינאזא'ס קינדערשע און יוגנטלאבע אוינדרוקן.

מיט די דאזיקע אוינדרוקן טרעט ער אריין אין די ערשטע שולע זיינע. די שולע איז ניט נאר דער ערשטער קוואל, פון וועלכן ער וועט א דארשטיקער טרינקען תורה, נאר ער וועט זייער שנעל דערזען דארט דאס פנים פון לעבן, וואס עס האט אים פארשטעלט די הייטישע, פארשלאסענע סביבה און די שטילע פרומקייט פון טאטן, וועלכער האט אים מיט זיך געפירט אין שול אריין כדי צו פארשטארקן דעם אזוי אויך געגנג שטארקן רעליגיעזן געפיל פון זיין זון. און אז די דאזיקע רעליגיעזע געפילן האבן גארניט געהאט צו טאן מיט דער טרוקענער דאגמע פון דינים און מיט דער שול-אטמאספערע, דאס האט דער ניט ווייט דיינקענדער פאטער ניט געקאנט ווייסן.

אין דעם זעלבן יאר, ווען עס קומט צו א פאראיניקונג פון די דריי קהילות וועלכע איז אמסטערדאם געגרינדעט א תלמוד תורה, וואוהין מיכאל עספינאזא האט אפגענעבן זיין זיבניאריקן זון ברוך.

דאס איז געווען די תלמוד תורה „ארבאר דע לאם ווידאם" אדער „עץ החיים".

„עץ חיים"

ער האָט באַדאַרפט גאָר א פּאָר גאָסן דורכגיין, כדי צוקומען צו דער גרויסער, רחבות'דיקער געבוידע, וואָס האָט אזוי גע־שיינט מיט איר ריינקייט, זיכערקייט און שטאָלץ צווישן די גאָסן פון אמסטערדאָם. דאָס איז געווען די ספרדישע שול אַדער די „פּאָרטוגעזישע סינאַגאָגע". דאָרטן האָט זיך געפונען די שול, א לִיכטיקע, א בריייטע מיט אסך גערוימקייט ארום דעם באלעמער. דאָרטן האָבן קינדער זיך געלאָזט וואויל ניין אין דעם טאָג פון פורים. אנשטאט א תחנונים טאָן און איכה־זיפץ פון די מתפּללים, אין וועלכע עס איז געלעגן פּאַרבאָרגן דער טיפער צער פון דער פּרישער פּארגאַנגענהייט פון וועלכער מען האָט געשעפּט די אביסל טרוקענע אָבער רירנד אויפריכטיקע פרומקייט האָט זיך אין יענעם טאָג פון דעם גם אין פּרס געהערט א ניט געצוימטער לאָכן און א דרום'דיקע פרייד פון קינד און קייט, פון גרוים און קליין, פון אָרים און רייך. דאמאלסט האָט מען דאָרטן געקענט זען א פילפּארביקן מאסקאראד און מען האָט פּאַרגעשטעלט די „קאָמע־דיא פאמאזא" פון מרדכי און אסתר המלכה און אלץ האָט זיך פּאַרוואַנדלט אין א גרויסן אויסברוך פון שמחה און פּרייד; די פּרייד פון באַפרייטע קנעכט.

און לעבן דער דאָזיקער געבוידע האָט זיך געפונען דער לער־אנטשלאָלט „עץ חיים", די קרוינארבעט פון די צושפּליטערטע קהילות, וועלכע האָבן זיך אין אפריל 1639 ענדלאָך פּאראייניקט און געגרינדעט דעם שפּעטער אזוי באַרימטן אנשטאלט פאר תורה, א מין סימבאָל פון אחדות.

דער „עץ חיים" איז געווען עפּעס מער ווי א חדר און א סך

ווינציקער ווי א ישיבה. מען וואלט געקענט זאגן, אז דער „עץ חיים" איז געווען א מין תלמוד תורה. דער „קורס" האט געדויערט פינימום זיבן יאר און דאס מאקסימום האט ניט געהאט קיין שיעור. מיט דעם וואוקס פון דער התמדה פון תלמידים איז געוואקסן די צאל פון די לערער און דאס בעסטע, וואס דאס האלענדישע אידנטום האט פארמאגט צווישן די תלמידי חכמים, האט דארטן געשיינט מיט זייער תורה, חכמה און מוסטער פון פרומן, גאטספארכטיקן לעבן. און אויב עס האבן פארפעלט מדריכים צווישן די אייגענע האט מען גענומען פון אנדערע מקומות און אפשר אמאל האט געקענט דארט פארבלאנדזשען אלס א לערער איינער פון די פארנאכטעט „שמויסן" צו וועלכע מען האט סוף כל סוף געמוזט אנקומען, ווייל אויב זיי זיינען ניט געווען אינגאנצן די ספרדים צום הארצן, דאך האט מען זייער לומדות ניט געקענט פארלייקענען. צי איז געווען דער זיבניארריקער ברוך צווישן די ערשטע פארשריבענע תלמידים פון „עץ חיים" איז א גרויסער ספק. אפשר האט דער טאטע געוואלט און געוואלט זען, וואר וועט עס דארטן אפגעבן זיינע קינדער כדי צו וויסן מיט וועמען וועט זיין קינד אויסקומען צו זיצן אויף איין באנק?

די באקוועמלאבקייטן זיינען געווען ווי צוגעפאסט פאר מיכאל עפפינאזאס אינגל. עס איז געווען נענוג פאר אים איבערגיין די „שמויסן" בריק, פארקירעווען זיך אביסל לינקס און אט איז ער שוין אין דער תלמוד תורה. מען האט ניט באדארפט אפילו האבן קיינעם אפצופירן דאס קינד אהין. אין דער תלמוד תורה האט מען געגעבן די קינדער עסן און געהאלטן ביז מנחה־צייט, און דאס איז געווען זייער באקוועם פאר דער משפחה. מען האט געקענט א גאנצן טאג זיין זיכער אז דאס אינגל געפינט זיך אין רשות פון „גוטע גייסטער", אין „נעסט פון תורה", און וועט ניט האבן צו טאן מיט דער גאס און מיט צופעליקע גאסן־חברים.

„עץ חיים" איז געווען א שטאלץ פון דער ספרדישער קהילה אין אמסטערדאם. מען וואלט אפשר געקענט חושד זיין די מנהלים און רעדל פירער פון דער קהילה, אז די שטאלץ איז א רעזולטאט פון דעם באוואוסטזיין, אז דאס איז ז י י ע ר תלמוד תורה, אז כמעט אלע לערער זיינען ז י י ע ר ע ר אידן און עם הערשט דארטן

ז י י ע ר גייסט. האָבן אָבער גראד צוויי פון די „שמויסן", דוקא פוילישע אידן, וועלכע זיינען צופעליק פארבייגעפאָרן אמסטערדאַם און האָבן צווישן אנדערע אויך באַזוכט די תלמוד תורה איבערגע־לאָזט אונז אויספירלאַכע באַשרייבונגען, וועלכע לאָזן ניט קיין שום ספק, אז דערדאָזיקער ספרדישער לער־אַנשטאַלט, איז באמת געשטאַנען אויף אַ הויכער מדרגה, ווי עס איז פאר יענער צייט.

איינער פון זיי איז ר' שבתי (שעפטיל) בן ישעיהו הלוי הורוויץ, דער זון פון דעם בארימטן מחבר פון „שני לוחות הברית" (של"ה). דער צווייטער איז דער באַרימטער ביבליאָגראף ר' שבתי משורר כס, דער מחבר פון „שפתי ישנים", וועלכער האָט אויך גרויסע פארדינסטן פאר געשיכטע פון דער אלטער אידישער ליטע־ראַטור.

דער ערשטער האָט אין זיין „ווי העמודים", א הקדמה צו זיין טאַטנס ספר „שני לוחות הברית" (אמסטערדאַם 1649) איבערגע־געבן וויכטיקע איינצלהייטן פון דעם סדר הלימוד אין ספינאָזאס ערשטער שולע.

„עס גייט מיר איבער א ריס איבערן האַרצן, שרייבט ער דער־מאָנענדיק זיך וועגן דעם קלאָגעדיקן צושטאַנד פון לערנען ביי אידן אין אנדערע לענדער — ווען איך טראכט וועגן דעם ווי איך בין ביי מיין איבערפאָרן פון פראנקפורט קיין פויזן דורך ים־וועג געקומען קיין אמסטערדאַם. איך האָב דאָרטן געטראָפן חשובע מענטשן און אסך תלמידי חכמים צווישן זיי. איך בין געווען אין זייערע בתי מדרשים און געפונען אין יעדן א באַזונדערע אפטיילונג, און איך האָב געזען ווי מען לערנט מיט קליינע קינדער דעם חומש ביז צום סוף. דאן לערנט מען די עשרים וארבע און שפעטער גאַנץ משניות. און ווען דער אינגל וואקסט אויס דאן הויבט מען אָן צו לערנען גמרא און תוספות, און די קינדער וואַקסן וואונדערבאר און דאָס לערנען בריינגט רעזולטאַטן".

און דאַן קלאָגט זיך דער בעל של"ה'ס זון פארוואָס איז ניט אזוי אין אנדערע לענדער פון גלות? ער דריקט אויס דעם וואונש הלואי וואָלט אזוי געווען אומעטום, דאמאָלס וואָלט תורה און חכמה געבליט ביי אידן.

דער צווייטער עדות, דער מחבר פון „שפתי ישנים" (ערשטע

אויסגאַבע אמסטערדאַם 1680) גיט אונז אָבער נאָך אינטערעסאַנ־טערע ידיעות. ער דערציילט אונז סיסטעמאַטישער איבער דעם, וואָס זיינע „פּוילישע" אויגן האָבן געזען.

די שולע איז פאַרטיילט אין זעקס קלאַסן. יעדער קלאַס האָט א לערער, אפילו דאַן, ווען אין קלאַס איז פאַראַן איבער הונדערט תלמידים. אין ערשטן קלאַס לערנען זיך קליינע קינדער אזוי לאַנג, ביז זיי דערגרייכן די פייאיקייט צו לייענען דעם סידור, דאַן ווערן זיי איבערגעטראָגן אין צווייטן קלאַס, וואו מען לערנט שוין חומש מיטן „ניגון". אין דריטן קלאַס לערנען זיי זיך איבערזעצן די תורה אויף שפּאַניש. יעדע וואָך לערנען זיי א פּרשה מיט רש"י. אין פערטן קלאַס לערנט מען נביאים און כתובים „כסדר בגיגון הטעמים".

דאָס אינגל, וועלכער ווערט ארויסגערופן לייענט אין דער הויך דעם פּסוק אויף העברעאיש און פאַרטייטשט אים אויף שפּאַניש און די אַנדערע הערן זיך צו. אזוי גייט עס נאָך דער רייע ביזן לעצטן תלמיד.

אין פינפטן קלאַס לערנט זיך דער תלמיד זעלבסטשטענדיק צו באַגרייפן די הלכה. אין דעם קלאַס ריידן זיי אויסשליסלאַך העברייאיש, נאר די הלכה פאַרטייטשן זיי אויף שפּאַניש. זיי לערנען זיך אויך פלייסיק דקדוק, יעדן טאָג לערנט מען איין הלכה פון דער גמרא. ווען עס קומט ערב א יום טוב לערנען זיך אלע תלמידים דעם פּאַסיקן טייל פון שולחן ערוך.

דער זעקסטער קלאַס איז שוין די ישיבה. דאָרטן לערנט שוין דער רב הכולל אליין הלכה מיט רש"י און תוספות, און מען פירט ויכוחים און מען באַנוצט זיך שוין מיטן רמב„ם, מיטן טור, בית יוסף און אסך פּוסקים. אין בית המדרש געפינט זיך א גרויסע ביבליאָטעק, אָבער אהיים טאָר מען קיין ספר ניט נעמען.

אלע אנדערע האָבן די זעלבע צאָל שעה'ן צו לערנען.

דאָס לערנען הויבט זיך אָן אכט אזייגער אין דערפרי און גע־דויערט ביז עלף. שפּעטער פון צוויי ביז פינף. ווינטערצייט לערנט מען ביז מען גייט דאַוונען מעריב.

יעדער פאָטער האַלט נאָך פּריוואטע לערער, וועלכע לערנען מיט די קינדער שרייבן שפּאַניש און העברעאיש, חזרן איבער מיט

זיי די שיעורים פון דער שולע, שרייבן שירים און בכלל אנדערע למודים, אויב א פאָטער ווי עס.

די לערער באקומען די שכירות פון דער תלמוד תורה קאסע. די שכירות זיינען ניט קיין גלייכע; עס איז אפהענגינג פון השיבות, לומדות און ווערט. אָבער דער לערער דארף קיינעם ניט חנפענען און באהאנדלען אלע קינדער גלייך.

וועגן דער געבוירענע גופא וויים אונז צו דערציילן דער וויכטיקער און אינטערעסאנטער באשרייבער, אז „וואר עס האָט ניט געזען דעם דאָזיקן בנין האָט בכלל ניט געזען א שיין געבוירענע אין זיין לעבן ביי אירן" (לא ראה בנין נאה מימיו בתוך בני ישראל — זע בבא בתרא ר׳ א׳).

די דאָזיקע באשרייבונגען זיינען אויסערגעוועלאך וויכטיק פאר דעם אנאליז פון דער אטמאָספערע, אין וועלכער עס האָט געלעבט און האָט זיך ערצויגן דער יונגער ברוך ספינאָזא.

ווי מיר זעען איז דאָס א ריין אידישע אטמאָספערע און מיט קליינע אונטערשידן די זעלבע אין וועלכע עס איז אונז אויסגעקומען צו פארבריינגען אונזער יונגט. אן אטמאָספערע פון סיסטעמאטישן לערנען מיט א פראָגראָם, דיסציפלין, מיט א שטארקן דעמאָקראָטישן גייסט. ארים און רייך, דאָס קינד פון פרנם און דאָס קינד פון אן אביון האָט געקענט געניסן פון לערנען און פון א ראציאָנאלן אנזאפן זיך מיט תורה און מיט אוועלכע פארבאריטונגען אין דער העברעאישער שפראך, גראמאטיק, פאָעטיק, אז מען האָט געקענט באמת ארויסגיין פון דארטן באוואפנט מיט די אלע כלי זיין, וואָס זיינען נויטיק צו א וויסנשאפטלאכן צוגאנג צו „חכמת ישראל". ספינאָזא׳ס לערנען זיך אין דער דאָזיקער תלמוד תורה האָבן איבערגעלאָזט טיפע שפורן אויף זיין ארט דיינקען און מעטאָדן. דארט האָט ער ערוואָרבן די פרעלימינארע ידיעות, וועלכע האָבן אים געגעבן שפעטער די מעגלאכקייט זיך אפצוגעבן מיט גראמאטיקאלישע פארשונגען פון העברעאיש און מיט א וויטער פארטיפטן שטודיום פון אידישע פילאָזאפן און פילאָלאָגן, וועמענס שפורן זיינען אזוי לייכט צו אנטדעקן און פעסטצושטעלן אין זיינע ווערק. אָבער וועגן דעם שפעטער.

איצט לאָמיר א קוק טאָן וואר האָט ספינאָזא׳ן גענערנט?

דעם אלף־בית האָט אים געלערנט מרדכי דעקאסטר א. וועגן וועלכן די קוועלן וויסן וויניציק צו דערציילן. מסתמא האָט ער זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין אויסערגעווייניאכן לומדות, אז ער זאָל פאראייביקט ווערן אין די אנאלן פון דער תלמוד תורה.

דאָס זעלבע לאָזט זיך זאָגן וועגן זיין רבי'ן פון חומש, יוסף דע פארא (Faro) פאָרטגעזעצט דאָס לערנען פון חומש מיט רש"י האָט יעקב דע גאמע, פון מאראנישער אָפשטאמונג א מענטש מיט אסך וויסן, א מיוחס מיט בארימטע מיטגלידער אין זיין משפחה. לערנען לייענען מיט טראָפ און איבערזעצן אויף שפּאַניש איז געווען די אויפגאבע פון דעם חזן אברהם ברוך.

ר' שלמה בן יוסף שלום האָט געלערנט נביאים וכתובים און אויך „מליצה ושירה". שפעטער איז די „מליצה ושירה" איבערגעגאנגען אין די פאסיקע העכט פון מנשה בן ישראל, וועלכער איז לעבן דעם רב שאול הלוי מארטיירא געווען די שטאָלץ פון דעם דאָזיקן לער־אינסטיטוט.

עס מוז קאטעגאריש אָפּגעלייקנט ווערן די לעגענדע, וועלכע בלאָנדזשעט נאָר ארום אפילו אין די נייע ביאָגראפיעס פון ספינאָזא, אז ר' יצחק אבוהב איז געווען ספינאָזא'ס רבי.

ר' יצחק אבוהב איז שוין אין יאָר 1632 אוועקגעפאָרן קיין בראזיליען, אין דער שטאָט פערנאָמבוקא (Pernambuco) וואו ער איז געווארן דער רב פון דער דאָרטיקער מאראנען קהילה. אין משך פון דריי יאָר האָט ברוך ספינאָזא ניט געקענט דערגרייכן די קלאָסן, וואו דער דאָזיקער רב האָט געלערנט.

מנשה בן ישראל האָט געלערנט „שירה ומליצה", דקדוק און מוסר. א לערער איז ער געווען א גוטער, הגם קיין ספעציעלע פעדאגאגישע פייאיקייטן האָט ער ניט געהאָט. אן עלוי, וועלכער האָט צו פופצן יאָר באָוואונדערט אלעמען מיט זיינע פאָטעטישע דרשות און צו אכצן יאָר שוין געווען אויסגעוויילט פארן אמסטערדאָמער רב (אין יאָר 1622) האָט ער באמת אימפאָנירט הן די תלמידים, הן די עלטערן און דער גאנצער עדה מיט זיין ענערגיע און פיל־וויסן.

די ענערגיע איז אָבער געווען א ענערגיע פון א פוסטן מענטשן,

פון א בעל־גאוה וועלכע רייסט זיך צו יעדן ענין און שטופט זיך צו אַלע אַמטן.

זיין וויסן איז געווען א וויסן פון א דילעטאַנט, אָן גרינדלאַכ־קייט, קריטישקייט און טיפקייט. דער דאָזיקער „טעאָלאָג, פילאָזאָף און דאָקטאָר פון פיזיק" ווי ער פלעגט זיך אָפטמאָל אונטערשרייבן איז געווען א לייכטזיניקער, אומקריטישער פאָרשער, וועלכער האָט יעדע מעשה גענומען פאר אמת און יעדער ידיעה געגלויבט ניט באַמיענדיק זיך זעלבסטשטענדיק דערגיין די קוועלע.

ספינאָזא האָט געמוזט וויסן וועגן דער געשיכטע מיט א געוויסן אהרן הלוי אָדער אנטאָניא מאנטעסאנא, וועלכער איז געקומען קיין אמסטערדאַם אין יאָר 1644, אַלזאָ צו דער צייט, ווען דער שפּעטער־דיקער פילאָזאָף איז נאָך געווען א תלמיד פון „עץ חיים" און האָט דערציילט מעשיות וועגן די זיטן און מנהגים פון די אמעריקאַנער אינדיאַנער, און האָט זיי געשילדערט אלס א אידישן שבט, איינעם פון די פארפאַלענע צען שבטים. דער אלוויסנדער מנשה בן ישראל האָט אָנגעשטעלט זיין נייגעריק אויער און האָט געגלויבט דעם דערציילער. אין זיין „עספּעראנצא דע איזראעל", וואָס איז דערשינען אין אמסטערדאם אין 1650, האָט ער די דאָזיקע מעשיות אריינגעשטעלט אָן א שום קריטישער אונטערזוכונג. דאָס בוך האָט ספינאָזאָ געלייענט, ווייל מען האָט עס געפונען צווישן די 160 ספרים פון דעם פילאָזאָפ'ס ביבליאָטעק.

מנשה בן ישראל האָט זייער געגארט נאָך רום און כבוד. ער האָט זיך באַקאָנט מיטן גרויסן פּאָרטרעטן מאלער רעמבראנד, וואָס האָט אים באמת פאראייביקט מיט זיין געניאלן פּאָרטרעט. ער האָט געוואָלט פארפיקסירן אין אים דעם טיפּ פון אן אריסטאָ־קראַטישן אידישן תלמיד חכם פון דער ספרדישער קהילה.

מער דרך ארץ האָט געקעט ערוועקן דער צווייטער בארימטער לערער פון „עץ חיים", דער רב שאול הלוי מארטיי־ר א. ביי אים האָט ספינאָזא געלערנט גמרא, תוספות, הלכה און פּוסקים. ער איז הייסט ער געוואָרן זיין תלמיד, ווען ער איז אַלט געווען 14 אָדער 15 יאָר.

שאול הלוי מארטיירא האָט גע'שמ'ט פאר א גוטן פּילפּוליסט. א גרויסער געלערנטער, א ערשט־קלאַסיקער תלמודיסט לויט די

צאלרייכע אורטיילן ווערן אים פון פריינד און פון געגנער זיינע.

ער האָט זיך שטארק אויסגעצייכנט מיט דער גראדליניקייט פון זיין כאראקטער, וועלכע איז כאראקעריסטיש פאר א טיפּ פון א פרומן מענטשן, ווענען עם איז אויסגעקומען מיט זיין פרומקייט צו זיין דער העכסטער מוסטער פון גאָטספּאָרכטיקייט פאר זיין גרויסער, נאָך ניט פעסטער אין איר גלויבן עדה. אזא מין גראדליניקייט גרעניצט זיך ממילא מיט עקשנות, וואָס נייט איבער אין א פאנאטיזם, וועלכער ווייס ניט פון קאמפּראָמיסן. אין א עדה פון רעליגיעזע ספקות צווישן אידן וואָס האָבן געהאלטן איצט אין פּאָרמירן און קריסטאליזירן זייער אני מאמין און נאָך געקעמפט אָדער געוואלט קעמפן גענן די נאָך טיף איינגעוואָרצלטע קאָטוילישע נייגונגען פון דעם נאָנטן עבר — איז אזא שטעלונג געווען א פאר־שטענדלאכע. און וועו מען גיט צו, אז אין הינטערגרונד האָט זיך אָפּגעשפּילט ביי די קריסטן, די גרויסע שלאכט פון פרייען געדאנק מיטן פארגליווערטן דאגמאטיזם ניט נאר פון קאטאליזיזם, נאר אויך פון דעם פּראָטעסטאנטיזם, וועלכער האָט שוין געהאט די מעגלאכקייט זיך צו פארגליווערן און ווערן אומטאָלעראנט צו יעדן „אפיקורס" און אנדערש דיינקענדן, דאמאָלס ווערט די סיטואציע פון דעם רב־מקובל א פארשטענדלאכע און ממילא א קלאָרע.

מארטיירא האָט געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף דעם קליינעם ספינאָזא. אזוי פארזיכערט אונז דער ערשטער ביאָגראף זיינער, א מיטצייטלער לוקאס, און מיר האָבן קיין שום אורזאכן אים ניט צו גלויבן. דער בלאָסער איינגל, מיט די שארפע פּנים־שטריכן, מיט די פּארטראכטע אויגן און איינגעהאלטענע, כמעט ווי דרעסירטע זשעסטן האָט געטראָגן אויף זיין פּנים א אויסדרוק פון סודותפולקייט, פארטיפטקייט, וואָס דער רבי אפשר אויך א גוטער נשמה קענער האָט געמוזט באמערקן.

מיט אים וועט ספינאָזא'ן אויסקומען האָבן דעם ערשטן גייסטיקן דועל, וואָס איז געווען אומפארמיידלאך, וועו מסורה און דאגמע האָבן זיך באגענגט מיט קריטישן אנאליז און לאָגיק פון דעם יונג־ריפן ברוך ספינאָזא.

דאָס איז די ערשטע גייסטיקע סביבה פון ספינאָזא מחוץ די ד' אמות פון דעם פּאָטערס הויז.

אויף די ברעגן פון ספקות

גרויס האָט געמוזט זיין דעם טאָטנס שמחה, ווען ער האָט אים אוועקגעגעבן אין „עץ חיים" אונטער די זיכערע פליגלען פון די שטרייענע וועכטער פון דער תורה. און ניט קלענער איז געווען די פרייד פון דעם יונגן ברוך שוין צוליב דעם, וואָס ער האָט די קארעקטע שטיקלייט און מאָנאָטאָנע זאכלאָכקייט פון הויז פארביטן אויף א נייע וועלט מיט פרישע מענטשן און פרעמדע פנימער. דאָרטן אין דער נייער סביבה האָט ער זיך באגעגנט מיט דעם לעבן, וואָס איז געווען דער הויפט־תוך און גרונד פונדאָמענט פון דער אמסטערדאמער קהילה.

געקלאַפט האָבן אין די קליינע טויערן פון דעם קינדישן הערצל פאקטן, וועלכע האָבן פאר אים, דעם פארטראָכטן און סענסיטיוון געהאָט דעם כח פון דונערן, דאמאָלס ווען פאר די מנהיגים זיינען דאָס געווען דערשיינונגען אויף וועלכע מען דארף זיך ריכטן, אָפוואַרטן זיי און נידערשלאָגן.

אין שכנות מיט דער תלמוד תורה, דאָרטן אין דער פאָרטוגעזישער סינאָגאָגע האָט זיך געלאָזט הערן פון דעם עמוד דער גרויזאמער חרם איבער א ו ר י א ל א קאָ ס ט א, אויף וואָס ס׳האָט דער פארשטויסענער, אין אפריל 1640, געענטפערט מיט א פראָטעסטקול, און מיטן זעלבסטמאָרד זיך באפרייט פון אלע ספקות. מען האָט וועגן דעם מסתמא גערעדט אין דער תלמוד תורה און די הייסע ויכוחים און ליידנשאפטלאכע געשפרעכן האָבן געמוזט דערגיין צו די וואכנדע אויערן פון אכט־יעריקן ברוך.

אין די שפעטערדיקע יארן, אן ערך 1645-1644 האָט זיך די אומרואיקע גאָט־זוכעריי אריינגעריסן אין די מויערן פון „עץ חיים", פארקערפערט אין דעם האלב טונקלער געשטאלט פון א האלענ־

דישן ארכיטעקטאָר י א ן פ י ע ט ע ר ש א ן, וועלכער פלעגט באַזוכט די שולע און מיט א פאַנאַטישן ברען, וואָס איז געווען אזוי כאראקטעריסטיש אויך פאר א פּראָטעסטאַנטישן סעקטאַנט, האָט ער זיך נאָר מתוכח געווען מיט די רבנים און מנהיגים פון דער ת"ת אויף די איינציקע טעמע, וועלכע האָט אים טאָג און נאַכט געפּייניקט: אלעמאי שטימט ניט די אידישע אויסטייטשונג פון תנ"ך מיט דער קריסטלאַכער? ער איז געווען ווייט פון צו זיין א פּאנטעאיסט, געגלויבט אין א פּערזענלאכן גאָט. די סתירה אין דער אויסטייטשונג האָט אים געבראכט אהין, אין געצעלט פון דער אידישער תורה, וואו, ווי ער האָט געגלויבט, געפינט זיך דער אורשפּרינגלאכער מקור פון דער געטלאכער אנטפּלעקונג פון וואָרט אין דער תורה. האָט עס געהערט דער צוועלף יעריקער ברוך און א וועלט האָט זיך פאר אים געעפנט. ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין און צו באגרייפן אז מחוץ די דיקע מויערן פון דער דאָזיקער שולע געפינט זיך אויך אן אמת און יענער אמת וויל אויך האָבן דעם אביעקטיוון כח פון דעם איינציקן אמת. און אים האָט זיך געדוכט אז דאָ הערט ער דעם אמת, וועלכער איז דער איינציקער און ניט קיין אנדערער, ווייל ער קומט פון גאָט און האָט זיך דעם פאָלק אַנט־פּלעקט אין דעם ברענענדן ארעאָל פון בארג סיני פאר דעם הארץ און די אויגן פון דעם אויסדערוויילטן משה.

און נאָך מיט א צוויי יאָר פריער, אין די ווינטער אָוונטן פון 1642 האָט מען אין דער תלמוד תורה אסך גערעדט און מיט א גאָטספאָרכטיקן עקסטאז דערציילט די האַלב־לעגענדאַרישע, הערא־אישע געשיכטע פון א ב ר ה ם ז כ ו ת ל ו ז י ט א נ א, דעם מערקווירדיקן גלייביקן, וועלכער האָט געלעבט דרייסיק יאָר אלס מאראנער, געקומען קיין אמסטערדאם און זיך דאָ אין עלטער פון פופציק יאָר געלאָזט מל זיין און געלעבט א לעבן פול מיט צדקות און יראת שמים. האָט מען אין „עץ חיים" גערעדט וועגן אים, ווי פון א קדוש און זיין לויה איז געוואָרן א ספּאָנטאַנער אויסדרוק פון טיפער רירנדער דאנקבארקייט צו איינעם פון די, וועלכע האָט טיף גע־גלויבט אין דעם אמת פון זיינע אבות, און האָט מיט זיין לעבן באַ־פעסטיקט די וואקלענדע הערצער פון די האמלעטיזירנדע מאראנען.

שטאַרק איז געווען דער איינדרוק פון דעם שטאָלצן טויט פון

דאן לאפע דעווערא אי אלארקאן, וועלכער האָט אויסגעהויבט זיין פרומע נשמה אויף אַ אינקוויזיטאָרישע תליה אין וואלאדאיד, אין 1644.

האָט זיך אויך אפשר ברוך ספינאָזא צוגעהערט צו די לירישע אויסגוסן פון דעם עקסטאטישן אל מלא רחמים, וואָס האָט זיך פאַרנאַנדערגעטראָגן אין די מויערן פון דער סינאַגאָגע בעת די צאָלרייכע משפחה טארטאס האָט באוויינט יצחק דע קאסטרא טארטאס, וועלכער איז אומגעקומען אויף א שייטערהויפן אין ליסאבאן, דעם 22טן דעצעמבער 1647?

די דאָזיקע אלע פאַקטן, גרויס אין צאָל, הערא̈איש אין תוך האָבן געווירקט ווי א בלוטיקער און פעלזנהארטער באווייז פון גערעכטיקייט און קדושה פון די מענטשן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט אומבריינגען גלויבנדיק אין דער אמת'דיקייט און הייליקייט פון דער תורה אין וועמענס נאָמען זיי זיינען געגאַנגען אויף קידוש השם.

און אין דרויסן אין דער סביבה פון גראָע, היימישע ענינים און ענינימלאַך האָבן אנדערע פאקטן געווירקט להיפוך צו דער גראנ־דיעזער ראָמאנטישקייט פון דער מארטירערישקייט פאר אמת, וואָס האָבן ספינאָזא'ן אזוי אימפּאָנירט.

דער טאַטע שיקט אַמאָל דעם קליינעם ברוך צו א אידענע, ער זאָל אָפּנעמען ביי איר א חוב. דאָס אינגל טרעפט די דאָזיקע פרוי איינגעטיפט אין א תפילה. מסתמא איז דאָס געווען שבת צו נאַכט, ווען דאָס אינגל איז געווען פריי און האָט געקענט לויפן באזאָרגן קליינע געשעפטן פון דעם פארהאָרעוועטן טאַטן. און די אידענע האָט ווארשיינלאַך געשעפטשעט אויף שפּאַניש די חנעוו'דיקע סטראפן פון „גאָט פון אבההם". זי באמערקט נאָך א ליינגערער צייט די אָנוועזנהייט פון ר' מיכאל'ס עספינאָזא'ס געראָטענעם זון. ער ערקלערט איר די סיבה פון זיין וויזיט און זי טרעט צו אים אויסצוציילן די נויטיקע סומע. בשעת ציילן — אזוי דערצייל אונז דער ערשטער ביאָגראף זיינער, לוקאס, א מינ[illegible] די לער זיינער און א חסיד — האָט זי נאָר גערעדט פון תור[illegible] מדות טובים און גלייכצייטיק באַהאַלטן אַ טייל פון די א[illegible]סגע־ציילטע מטבעות אין טיש. ברוך האָט עס באַמערקט און קאַלט־

בלויטיק נעבעטן זי זאל נאך אמאל איבערציילן די סומע, און ווען די פרוי האט עס ניט געוואלט טאן, האט ער איר באוויזן דעם שווינדל און קאטעגאריש אויפגעפאדערט זי זאל תיכף ומיד אויס־צאלן דעם גאנצן חוב.

און זאל אפילו דער דאזיקער פאקט זיין א שפּעטערדיקע ביא־גראפישע אינטערפאלאציע פון א חסיד, וואם ווי דעם רב'ן, ווערן ער פארערלאכט מזכה זיין מיט עטישער גראדליניקייט און שאר־פער באאבאכטונגס פייאיקייט פון מענטשלאכע פאלשקייטן און סתירות צווישן „זאלן" און „זיין" — האט אבער דער דאזיקער עפיזאד די עלעמענטן פון לעבנס־וואהרשיינלאכקייט אין די עקזיס־טענץ ראמען פון זיין שטוב און פון אסך אנדערע ענלאכע סוחר'ש׳ע הייזער אין האלאנד, אז פסיכאלאגיש איז אזא פאקט מעגלאך און וואהרשיינלאך.

אין דעם טאג־טעגלאכן לעבן זיינען די טאטעס פון די קינדער, וועלכע זיינען געווען באשטימט פאר העבערע, גייסטיקע אויפגאבן און צילן אין לעבן נעווען פשוטע סוחרים, גראשן־זאמלער, וואס האבן דעם זעלבן נאמען געטומען אלס ערות אין זייערע האנדלס טראנזאקציעס צוליב וועלכן זיי האבן זיך געלאזט ברענען און אומ־ברייגגען אויף שייטער־הויפנס און אין די פייכטע קעלערס פון די אינקווויזיטאריש תפיסות.

די דאזיקע סתירה צווישן אידעאל און ווירקלאכקייט אין טאג־טעגלאכן לעבן האט געמוזט ווירקן אויף דעם שארפן קריטישן מוח פון דעם יונגן ספינאזא, וויל ער האט דעם עטישן פרינציפ פון דער תורה געזוכט קודם כל פארווירקלאכט אין די מעשים פון די מענטשן גופא.

און אין דער וועלט פון דער אבסטראקציע, אין די בריייטע און טיפע וועלטן פון דער שטריינגער, מסור'ישער תנ"ך־עפאפעיע, אין דעם פארפלאנטערטן שכרות פון תלמודישן פלפול האט ער געזוכט די זעלבע לאגישקייט, גראדליניקייט און אביעקטיוויטעט געזעצ־מעסיקייט, ווי אין דער וועלט פון וואכעדיקע, גראע פאקטן.

ברוך ספינאזא זוכט זיי ניט מיט א חוצפה פון א באוואוסט־זיניקן אפיקורס נאך מיט א טראגישן וווייטאק פון איינעם, וועלכער

וויל זיך ניט אַנטוישן אין דעם, וואָס די מדריכים לערנען אים און ווילן, אז ער זאָל זיי גלויבן.

קיין חצוף איז ער ניט געווען, פּונקט ווי ער איז קיין עלוי ניט געווען. ער האָט פארנומען א ענין מיט אנשטרעגונגען. די דאָזיקע אנשטרענגונג איז געווען א פרייוויליקע, א ווילן צו דערגיין די נאַטור און די לאָגיק פון א אידעע אָדער פון א פאַקט ניט דורך דעם אנשטעקנדן באַגרייפן אין א קאָלעקטיוון לערנען, נאָר דורך דעם ביחידות דערוואָרבענעם פּועל יוצא פון יעדן געדאנק און פּשט.

דער אויבנאויפיקער איינדרוק פון פארנעמען, ווייל אלע ארום נעמען אָן דעם פּשט פון דעם רבין איז אים געווען דערווידער און פרעמד. ער האָט אָבער טיף פארבאָרגן אין זיך די שטרעבונג צו דערגיין דעם אמת מיט אייגענע אינטואיטיווע סטעזשקעלאַך פון זיין געדאנקען וועג, כדי מען זאָל אויף אים ניט קוקן קרום.

קיין חברים האָט ער אין דער שולע ניט געהאַט. די, מיט וועמען דער גורל האָט אים צוזאַמענגעבראַכט אויף די זעלבע ביינק פון דער שולע זיינען געווען זיינע מיטזיצער, קיינמאָל אָבער ניט זיינע חברים, א פּשיטא זיינע פריינט. אפילו מיט דעם פלינקן שמואל דע קאזערעז, א שול חבר זיינעם, הגם מיט דריי יאָר עלטער פון אים, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן דער מאַן פון זיין שיינער שוועסטער מרים (דעם 14טן אויגוסט 1650), האָט ספּינאָזאַ קיין שום מגע ומשא ניט געהאַט. דער דאָזיקער דע קאזערעז האָט פון דעם ערשטן שול יאָר געהאַט די הענט אויסגעשטרעקט צו א כסא הרבנות, וואָס זאָל אים געבן א רואיקן און זיכערן לעבן און זיינע הענט האָבן דעם ציל דערגרייכט.

און דער דאָזיקער בעל־התכלית האָט מער נושא חן געווען אין די אויגן פון ר' מיכאל עספּינאָזאַ איידער אין די אויגן פון זיין זון, ברוך.

ער האָט ניט געהאַט אין זיך דעם געזעלשאַפטלאַכן אינסטינקט פון צוזאַמענלעבן, וועלכער איז מערסטנטיילס א פּועל יוצא פון א צופאַל און א פּראָדוקט פון דער מענטשלאַכער נייגונג זיך אָנשפּאַרן אויף די אקסלען פון צופעליקער פריינטשאַפט, איידער אויף די זיילן פון באַוואוסטזיניק געזיכערטער, פרייהייטלאַכער און אומ־קאָמפּראָמיסבאַרער אינטימיטעט.

אזוי איז ער געוואקסן אין דער סביבה פון רעשיקע תלמידים און שטרייניגע, אסקעטישע לערער. אין דער אייגנאמקייט האט ער געזוכט א חבר אדער חברים, וועמען ער זאל קענען פארטרויען זיינע ספקות. אין דער גענעראלשאפט פון זיינע באנק־חברים האט ער מיט דער גאנצער היסקייט פון זיין יונגער נשמה געבייגט נאך איינזאמקייט, נאך יחידות.

זיין אויסערלאכקייט האט אויף א האר ניט פאראטן, אז אין דעם דארן קערפער מיטן בלאסן פנים און גוטע, בלויע דיינקענדע אויגן ברענט א שמערצלאכער פלאם פון טראגישן צווייפל און פייניגענדער ניט זיכערקייט. די תורה איז ניט הייליק, וויל זי איז פול מיט סתירות און די תנאים און די אמוראים האבן געפירט לאנגע און לאנגווייליקע ויכוחים איבער פארשיידענע אויסטייטשונגען און רמזים פון גאטט וועלטער אנטפלעקטע אין דער תורה. וער איז נערעכט, משה אדער די בעלי התלמוד? און וואו זיינען די אלע אנדערע מפורשים און מדקדקים, וועלכע וויזן אן אויף די סתירות און דאך בלייבן זיי אומבאירט אין זייער גלויבן, פעסט איז זייער אמונה?

וווי קען מען גלויבן, וועו עס איז ניטא קיין אוינקלאנג צווישן די וועלכע גלויבן אז אלץ איז אמת, וואס איז פונם בארג סיני גאט'ס פאלק געשיינקט געווארן? דעם תנ"ך הויבט ער אן אלץ טיפער און טיפער אנאליזירן. מיט דער דורשטקייט פון אן איינזאמן אין מדבר, וועלכער גראבט כדי צו געפינען וואסער, הגם ער וויים ניט אויף זיכער אז דאס וועט אים געלינגען — אזוי האט ספינאזא געזוכט דעם אמת, און גראבנדיק אלץ טיפער און טיפער האט ער אנגעהויבן צו פארלירן דעם באדן אונטער זיינע פים און עס איז ביסלאכווייז צורונען געווארן דער קינדערשער גלויבן און אנשטאט יאוש האט א ליכטיקייט אים באזעלט, וויל עם האט זיך אים אנטפלעקט דער אמת, אז ניט דא איז דער מקור און ניט די זיינען די אנווייזער און ניט די זיינען די וועגן און מעטאדן פון דערגיין צום שם המפורש פון לעבן און נאטור, וועלכע מען וויל אויף אים ארויפצווינגען אין דעם זכות, אז אזוי איז געווען און מוז זיין, וויל צוליב אים און דורך אים זיינען זיינע אבות געבליבן אידן; דער זכות איז אבער פאר אים קיין זכות ניט געווען.

ער האָט שטודירט די אגדה און די משנה, געשלעפּן זײַן גייסט, נעוואָרן רייף פּאר ספּעקולאַטיוועַ ויכוחים און דורך פּלפּול איז ער נעקומען אויף דעם וועג פון אַנטפּלעקן דיאַלעקטישע סתירות און אונטערשידן, וועלכע זיינען אזוי כאַראַקטעריסטיש פּאר זיין גאַנצער פּילאָזאָפּישער מעטאָדע.

וואָס ער זאָפּט אריין אין זיך אין משך פון די שול יאָרן, דאָס וועט ער שוין קיינמאָל ניט פּארלירן. ער וועלט וויי עס זאָגט וועגן אים זייער פּיין דער פּראַנצויזישער ביאָגראַף זיינער ק א ש א (Couchaud) סיסטעמאטיש, קאָנדענסירט.

אין שטוב לערנט ער וויייטער; א דייטשער סטודענט לערנט מיט אים לאטיין, אן אנדער לערער האָלענדיש און סתם וועלט־אַבע לימודים. דער טאַטע קוועלט פון זון. אפשר וועט ער וועלן דער יורש פון זיינע געשעפטן. א קלייניקייט! אזוי פיל תורה און אזוי פיל וויסן! פּאר גאָט און פאר לייט! פּארן יחוס פון די שטאָלצע ספּינאָזאס א ליכטשיין און פּאר דער וואָגיקער פּרנסה אין געשעפטן א לייטער. דער צווייטער ברודער, יצחק, וועלכער האָט מסתמא באַדארפט זאָרגן פּאר די גשמיות פון די ספּינאָזאס, שטאַרבט יונגערהייט דעם 26טן סעפּטעמבער 1649. אין דער משפּחה וועלט דער מלאך המות אויפסניי אן אָפּטער גאסט. קומט ע"ר דעם 8טן סעפּטעמבער 1651 און נעמט אַוועק דאָס יונגע וויבל מרים, וועלכע שטאַרבט פון א קימפּעט. און אין א יאָר שפּעטער טראָגט מען ארויס פון עספּינאָז'ס הויז אויף דער „האָלצנראט" די ערדישע רעשטלאָך פון דער פרומער, גוטער „שטיפּמאמע" אסתר. דער טאַטע בלייבט א שוואכער און א פּאראיינזאמטער. ער קען שוין אפילו ניט אכטונג געבן אויף דעם שוין דערוואקסענעם זון, צי הייט ער אָפּ די דינים און מנהגים אין דעם טרוקן פרומן הויז צי ניט? ווער האָט געקענט אכטונג געבן? נאָט צו דאנקען אז מ'דארף ניט זאָרגן פאר פּרנסה און עס איז דאָך עפּעס געבליבן נאָך א שווערערן לעבן פון ארבעט און מי, אז מען זאָל האבן צו עסן פון גרייטן אויף דער צונפּרי אנגעלאָפּענער עלטער און אויך די איבערגעבליבענע אין שויס פון לעבן קינדער עפּעס איבערלאָזן אין דער זאכלאָכער, געשעפּטסמעסיק געשריבענער צוואה!

קלאָפּט אָן דער מלאך המות נאָך אמאל אין די שמאָלע טירן

פון דעם רואיקן הויז וואו אין בין השמשות פון לעבן האָט געווארט דער מידער קערפער פון ר' מיכאל עספינאָזא אויף אן ערדישער אויסלייזונג.

דעם 30טן מארץ 1654 ווערט ער ארויסגעטראָטן פון זיין לעצטער דירה אויף די אקסלען פון די בכבוד'יקע פרנסים און מנהלים פון דער אמסטערדאמער קהילה און אוועקגעפירט אהין, וואו עס האָבן געווארט אויף אים די דריי פרויען מיט די פיר קינדער.

ספינאָזא איז שוין דאמאָלט 23 יאָר אלט. די תלמוד תורה איז שוין ביי אים כמעט ווי פארגאנגנהייט. קיין סמיכות האָט ער ניט באקומען און ניט געשטרעבט דערצו. און דער טאטע האָט עס דאָך אזוי שטארק געוואָלט!

אבן עזרא, רמב"ם און ר' חסדאי כרשכש (קרעסקעס) האָבן פאר אים ווען געפענט. דעם „מורה נבוכים" האָט ער שטודירט אין דער איינזאמער דירה דאמאָלט ווען זיינע חברים און אפשר שפעטערדיקע רבנים האָבן די פרייע ציט פארבראכט אין שפילעריין אויף די גאסן און הויפן.

אין זיין ביבליאָטעק האָט עס דעם רד"ק און דעם רלב"ג, א לאטיינישן יוסיפן און אויף שפאניש די דיאלאָגן איבער ליבע פון ר' יהודה אברבנל, דעם „מאיר נתיב", א תנ"ך קאנקארדאנץ פון ר' יצחק נתן בן קלונימום און די קריסטלאָבע מיטלארטערישע ביבל מפורשים. און ער לייענט און לייענט, און שטעלט פראגן.

אין דער תלמוד תורה האָבן אים די תשובות ניט באפרידיקט אין ער איז געשטאנען א בלאָטער אָבער א רואיקער אויסערלאָך און גערעכנט מיט פראגן און אלץ א דאָרשטיקער זיך דערפילט.

און ר' שאול מארטיירא באמערקט עס און פילט עס. זיין האָפנונג ווערט אים צורונען. אָבער זאל דאָס געשען! בעסער פארלירן איין האָפנונג אויפער די אמונה פון דער קיבוץ. דער פונדאמענט איז וויכטיקער פון איין ציגל אין בנין. ר' שאול מארטיירא וויל אָבער ראטעוון. די צוקנדע אקסלען פון דעם דאָרן תלמיד זאָגן פארט מער, אפילו אים, דעם שטרייענגן, פרומן און גאטספארכטיקן פאסטוך און רבי.

ער ווערט עס טאָן — פריער נאָך אין די ד' אמות פון „עץ חיים" און שפּעטער פון הויכקייט פון שול באלעמער, ווען דער גור׳ ווערט אַנדערש באשערן.

די אויגן פון ברוך ספינאָזאַ זיינען אָבער געווען פון לאַנג אָן פארקוקט מוטיק און פרייַדיק אין די תהומען פון ספקות.

ספינאָזאַ׳ס יוגנדבילד פון יאָר 1660.

די דערוויטערונג

פּראָן ביי לוקאַס'ן א דערציילונג וועלכע איז זייער וויכטיק פאר דער שילדערונג וועגן ספּינאָזא'ס דערווייטערונג פון די אידן. ס'איז אוממעגלאך פעסטצושטעלן צו וועלכער תקופה דאַרף מען זי צורעכענען. לוקאַס האָט בכלל ניט געוואוסט, וואָס מיינט כראָנאָלאָגיע, אבער לויט אלע וואַרשיינלאכקייטן איז די סצענע (אויב זי איז באמת פּאַרגעקומען) געווען מעגלאך אין די יאָרן 52-1651. דאָמאָלט איז נאָך ספּינאָזא א תלמיד פון „עץ חיים". ער איז אין דעם העכסטן קלאַס, אין דער גרופּע, וועלכע וועלט אָנגעפירט פון מאַרטיירא גופא. דאָרטן האָט שוין דאָס לערנען ניט געטראָגן קיין גרופן־כאַראַקטער, נאָר מער אינדיווידועל. דער רבי איז שוין געווען אומשטאַנד אָפּצושאַצן די פייאיקייטן און די חריפות פון דעם תלמיד. ער האָט זיך אויך געקאָנט אָריענטירן אין די וועגן (געהיימע און פּאַרבאָרגענע) פון זיינע נעראַנקען אַון מחשבות.

דערציילט אונז דער געטרייער, ענטוזיאַסטישער ערשטער ספּינאָזיסט לוקאַס, אז ספּינאָזא האָט געמאַכט אַן אָנשטעל, אז ער איז זייער צופרידן מיטן לערנען און מיט די לערער, דאָמאָלט וועט אין דער אמת'ן איז ער געווען גאָר וויט דערפון. די צופרידנהייט איז געווען, אזוי מיינט לוקאס, א רעזולטאַט פון וועלן זיין כשר אין די אויגן פון די לערער. ער האָט ניט געוואָלט ביי זיי אויפּוועקן קיין צאָרן און קיין חשד. דאָס וואָלט אים געקענט שטערן אין זיין זעלבסטשטענדיקער פאָרשונגס ארבעט וועלכע הויבט זיך שוין דאָמאָלט אָן.

עס איז שוין געווען קלאָר פאר אים, אז פון די לערער וועט ער דעם אמת ניט דערגיין. האָט ער אָנגעהויבן צו שטודירן די מפרשים, פון וועמען ער האָט ערוואַרטעט צו באקומען תשובות אויף דעם שטראָם פון אָנלויפנדע שאלות.

מארטיירא האָט באמערקט, אז דער תלמיד וועגדט זיך ניט מיט קיין שאלות צו אים. ער האָט באַוואונדערט ספינאָזאָס חריפות, האָט אָבער ניט פארשטאנען זיין באשיידנקייט. כדי אויפוועקן אין ספינאָזאָ'ן צוטרוי צו אים און ברעכן דעם אייז פון באציאונגען, האָט מארטיירא אויסגעקליבן א מיטל פון עפנטלאכן לויבן פון זיין תלמיד. ער האָט געהאָפט אז אויף אזא וועג וועט זיך ביי ספינאָזאָ'ן אנטוויקלען דער געפיל פון גאוה און ער וועט דאמאָלט ארויסגיין פון די ד' אמות פון זיין באשיידנקייט און לע־בען מיט זיך אליין. דאמאָלט וועט ער אפשר פארטרויען זיינע ספקות דעם בארימטן רבין זיינעם.

דאָס איז אָבער ניט געשען.

„הגם ער איז געווען גאָר יונג" — אזוי דערציילט לוקאס — „דאָך, א דאנק דער איבערגעשפיצטער פאָרזיכטיקייט, האָט ער ווינציק געבויט אויף פרוינטשאפט און אויף גוטע מיינונגען פון מענטשן. די ליבע צום אמת האָט איבערשטיגן אלץ ביז א ז א מדרגה, אז זי איז געוואָרן זיין הויפט לידנשאפט. ער האָט אחוץ איר קיינעם און גאָרניט ניט געזען".

ער האָט אָבער ניט געקאָנט אויסמיידן ויכוחים און סתם לומדישע שמועסן מיט די זיין־חברים זיינע. עס זיינען געווען אין קלאָס צוויי תלמידים, וועלכע האָבן געוואָלט אויף אלע מעגלאכע אופנים קומען צו א נאָנטער באציאונג מיט ספינאָזאָ'ן. זיי האָבן אים געבעטן, ער זאָל זיך טיילן מיט די געדאנקען זיינע מכח פאר־שיידענע ספקות וועגן דער תורה, וועגן די סתירות און אומוואר־שיינלאכקייטן אין דעם הייליקן ספר.

און זיי האָבן אים פארזיכערט — אזוי זאָגט וויטער דער זעל־בער לוקאס — אז ניט נייגעריקייט אָדער סתם א שוואכקייט צו שמועסן האָט זיי געבראכט צו אים, נאָר זיי ווילן זיין זיכער מיט זייערע געדאנקען, ווייל בייזע מחשבות פון ניט גלויבן האָבן זיך אָנגעהויבן צו באווייזן אויף די האָריזאָנטן פון זייערע יונגע לעבנס.

ספינאָזאָ איז געוואָרן איבעראשט פון אזא ציטריק אויפריכטיקן, פשוט מענטשלאכן ריידן. א געוויסע צייט האָט ער געשווויגן, ווי דאָס איז געווען זיין שטייגער. צום סוף, נעצוואונגען פון זייערע דרינגנדע בקשות, האָט ער שמייכלנדיק געענטפערט, אז זיי האָבן

א משה'ן און די נביאים, וואס זיינען דאך געווען אמת'ע אידן און וועגן אלץ אנגענומען באשלוסן.

זאלן זיך די בחורים וועגן צום קוואל פון די אמת'ע אידן, אויב זיי זיינען דאס נאך באמת.

האט זיך אנגעהויבן צווישן זיי א מין שמועס־ויכוח וועגן פארשיידענע ענינים פון רעליגיע.

איינער פון די בחורים האט פארווארפן ספינאזא'ן מיט פראגן.

ער זעט ניט — אזוי האט ער געזאלט טענה'ן — אז עס זאל עקזיסטירן א ניט־מאטעריעלעס וועזן, אז גאט זאל ניט האבן קיין קערפער, אז די נשמה זאל זיין אומשטערבלאך. ער וויים ניט צי זיינען באמת פאראן מלאכים און האבן זיי א קאנקרעטן יש? און וויי מיינסט דו? וועגדט ער זיך מיט די שאלות צו ספינאזא'ן.

ספינאזא האט געענטפערט זייער לאקאניש און פארזיכטיק. ער פארופט זיך אויף דעם אויטאריטעט, אויפ'ן תנ"ך און וויל ארומריידן די פראגן, וועלכע די חברים האבן אים געשטעלט.

אומשטערבלאכקייט פון נשמה (השארת הנפש)? עס זיינען ניטא קיין באוויזע אין תנ"ך. נשמה (נפש) ווערט ערקלערט אין תנ"ך אין זין פון לעבן, פון לעבעריקע וועזנס. עס איז דאריבער אומנייטיק צו זוכן אין תנ"ך באווייזן פאר דער אומשטערבלאכקייט פון דער נשמה. אבער אויך פארקערט. עס זיינען פאראן אין תנ"ך ערטער פון וועלכע עס קען קלאר ווערן, אז עס האט עקזיסטירט א גלויבן אין דער אומשטערבלאכקייט פון נשמה.

פארטיפט אין זיין ארגומענטאציע, באמערקט ספינאזא, או דא איז ניט דער פלאץ פאר אזעלכע שמועסן און רייסט איבער דעם ברויזנדן קוואל פון לאגישער ענערגיע וואס האט אונטער די אנרעגענדע פראגן פון די צוויי חברים אנגעהויבן צו שטראמען פון דעם שוויגנדן ספינאזא.

האט מען באשלאסן זיך צו דעם ענין צוריקקערן. ספינאזא האט זיך אבער ניט געאיילט מיט דער פארטזעצונג פון דעם שמועס און האט די חברים אויסגעמידן.

„האבנדיק אין זינען, אז זעלטן ווען האט די צו־גרויסע מענטשלאכע נייגעריקייט גוטע כוונות" — אזוי ערקלערט וויטער לוקאס. האט ער געפארשט די מעשים פון זיינע צוויי חברים און האט ג־

פונען אין זייערע מעשים אזויפיל ניט פאסיקייט, אז ער האָט איבער־געריסן מיט זיי די באציאונגען און האָט מער ניט געוואָלט ריידן מיט זיי".

די חברים האָבן זיך געפּילט באַלויידיקט מיט דעם אומצוטרוי מצד ספּינאָזאַ'ן צו זיי. זיי האָבן זיך באמיט פארגלעטן דעם אומ־גינסטיקן אויפדרוק, וואָס האָט זיך ביי ספּינאָזאַ'ן געשאפן פון דעם ערשטן שמועס זייערן און געוואָלט מיט חניפה אויפסניי געווינען זיין פּריינטשאפט. אָבער וועגן דאָס האָט זיך זיי ניט איינגענעבן, האָבן די צוויי חברים באשלאָסן זיך נוקם זיין. זיי האָבן אָנגע־הויבן הויך צו דערציילן, אז ר' מיכאל'ס זון וועט קיין זייל פון דער תורה ניט זיין. ער איז א צושטערער, וויל ער גייט ניט בדרך המסורה נאָר מיט אנדערע, פארדעכטיקע, געפערלאכע וועגן פון אָנווייזן מענטשלאכע טעות'ן און סתירות אין די הייליקע ספּרים. דאָן האָבן זיך די צוויי חברים מודה געווען אז זיי האָבן מיט אים געשמועסט אויף די פארָאַרדענונג פון ר' שאול מאר־טיירא, צו וועמען עס זיינען שוין דערגאנגען ידיעות וועגן די "גע־פערלאכע" געדאנקען פון זיין באליבטן תלמיד.

זיי האלטן דאריבער, אז ר' מארטיירא איז זיך טועה, אויב ער מיינט אז פון דעם יונגן ספּינאָזאָ וועט אויסוואקסן א לייט פאר דער משפּחה, און א מאמין פון דער תורה. האָט מען אָנגעהויבן אין שטאָט רעדן וועגן דעם און אויך דער טאטע האָט שוין וועגן דעם נעוואוסט. ר' מכאל ספּינאָזאָ האָט מסתמא אלץ געהאָפט, אז דער זון וועט זיך מיט דער צייט באפרייען פון די אינגלשע מעשים זיינע, וועלכע זיינען באשטאנען נאָר אין מחשבות און ער האָט גע־שווינגן. ער האָט נעוואוסט אז לויט דעם אידישן דין שטראָפט מען ניט פאר מחשבות, נאָר פאר מעשים. עס איז אָבער ניט אויסגע־שלאָסן, אז דעם טאטנ'ס שווייגן איז נעווען מער צוליב דעם צער, וואָס ער האָט געפילט, וועז פון דער נאנצער שטאָט זיינען געפלויגן ווי זלידנע פלייגן רכילות און מסירות אויפ'ן זון און האָבן שנעל דערנרייכט זיינע אויערן.

דערווייל האָבן די צוויי בחורים איבערגעגעבן אויספירלאך דעם וער הקהילה דעם אינהאלט פון זייער שמועס מיט ספּינאָזאָ'ן. האָבן די ריכטער פון דער קהילה באשלאָסן אויסהערן דעם

יונגן ספינאזא און אויסגעפינען אויף וויפיל זיינען ריכטיק די באשולדיקונגען.

וויסט ווייטער לוקאס צו דערציילן, אז איינמאל איז ער געקומען א פרייליכער אין דער שולע, וויל „ער האט געפילט, אז דער געווינסן איז ביי אים א ריינער."

האט מען אים געגעבן צו ווינסן, אז ער זאל באלד קומען אין דער קהילה, וואס האט זיך געפונען ניט וויט פון „עץ חיים". דאָרטן האבן די ריכטער (דאס מיינט די מיטגלידער פון ועד) אים אריינגערופן אין א חדר מיוחד און דערציילט, אז ער ווערט באשולדיקט אין אפיקורסות. זיי ווילן אבער אין דעם ניט גלויבן, און בעטן אים ער זאל זיי זאגן דעם גאנצן אמת.

ספינאזא האט קאטעגאריש אפגעלייגט זיין שולד. דאמאלט האבן די ריכטער גערופן די צוויי חברים, וועלכע האבן זיך געפונען אין א נעבן צימער באהאלטן. האבן די חברים־שפיאנען עפנטלאך אים באשולדיקט פאר די לערער אז ער האט זיך אויסגעלאכט פון די אידן און זייערע גלויבונגען.

ספינאזא האט קאלטבלוטיק אויסגעהערט די אלע באשולדיקונגען. ער האט ווארשיינלאך געשווינגן און ניט געענטפערט מיט אזא חוצפה, ווי עס ווייל אונז דערציילן לוקאס. לויט לוקאס'ן האט ספינאזא כלומרשט געענטפערט, אז זייער שרעק און דראָונגען רופן אין אים ארויס א געפיל פון רחמנות. וואס איז שייך די עדות באשטעטיקט ער דאס, וואס זיי האבן דערציילט אין זיין נאמען, וויל כדי צו דערגיין די אלע סתירות אן דער תורה מוז מען קיין סך ניט פארמאגן, אחוץ שכל.

אויב די צווייטע תשובה איז פסיכאלאגיש ווארשיינלאך, איז די ערשטע אן אויסגעטראכטע פון לוקאסן און דורך און דורך פאלש. זי שטימט ניט מיט זיין גאנצן וועזן. זי איז א שרייענדער דיסאנאנס מיט זיין שטיל, זייער באשיידענעם כאראקטער, אזוי ווי עס גיבן אונז איבער הן זיינע פריינט, הן זיינע שונאים.

דערווייל האט זיך מארטירא דערוואוסט אז עס קומט פאר אן אויספארשונג מכח ספינאזא'ס אפיקורסישע געדאנקען. האט ער זיך שנעל א לאז געטאן אהין כדי מיט'ן כח פון זיין אויטארי־טעט, אין וועלכן ער האט דרך אגב שטארק געגלויבט, צוריקפירן

דעם נעראָטענעם תלמיד אויפן דרך הישר. האָט ער זיך אוועקגע־
שטעלט אנטקעגן דעם יונגן תלמיד זיינעם און האָט אים אָנגעהויבן
צו מוסרן דראָען און שרעקן מיט בילדער פון גיהנום און אומ־
רחמנות'דיקער שטראָף אויף יענער וועלט.

ספינאָזא איז געבליבן שטום און ווי פארגליווערט. ער האָט
נאָרניט ניט געענטפערט. זיין שווייגן האָט ארויסגערופן א צאָרן
ביים רבין און אלם דער עלטסטער פון דער קהילה האָט ער זיך
נעוועגדעט צום בית־דין מען זאָל אים באשטראָפן, און אויב ער
וועט זיך ניט אומקערן אויף די פרומע וועגן פון זיינע אבות און
וועט זיך ניט אָפזאָגן פון זיינע פאלשע תורות, דאמאָלט וועט מען
אים מחרים זיין.

און דאָ קומט ווייטער דער האלב־בעלעטריסטישער עדות לוקאס
און ווי אונז פארזיכערן אז ספינאָזא האָט נעענטפערט, אז ער
פארשטייט די וואָגיקייט פון די דראהונגען און אלם א לוין פאר
דעם, וואָס ער האָט אים אויסגעלערנט לשון קודש, ווי ער אים
געבן די נעלענהייט אויסצושלייסן אים פון דער קהילה.

ספינאָזא האָט אזוי ניט געענטפערט, ווי אזא ענטפער, וואָלט
תיכף ומיד נעמוזט ארויסרופן א חרם אויף אים. דערווייל זעען
מיר איז צווישן דער צייט פון דער אויספארשונג און דער ערשטער
הזהרה, וואָס איז היסטאָריש זייער וואַרשיינלאָך, און דער צייט
פון חרם גייט פאריבער א פאָר יאָר. וואָס איז די סיבה דערפון?
פארוואָס האָט מען ספינאָזאן באלד ניט מחרים געווען?

אייניקע ווילן האָבן אז דאָס האָט מען געטאָן צוליב דעם, וואָס
שאול מארטיירא האָט ניט געוואָלט אז אזא שארפע קאָפ זאָל ביי
אידן פארפאלן גיין. ער וואָלט דאָך נעקענט זיין א רב, א שטאָלץ
פון א קהילה און אפשר פון דער זעלבער אמסטערדאם קהילה, וואו
זיין פאטער איז נעווען פרנס?

אנדערע ווילן גאָר, אז דער מעמד (ד. ה. די פארוואלטונג) האָט
ניט געוואָלט אזוי לייכט און שנעל זיך באנוצן מיט דעם שרעק־
לאכסטן מיטל, וואָס איז געווען אין רשות פון די רבנים, ווי דער
חרם. דער פראָטעסט־שאָם פון אוריאל אקאסטא, אין אפריל
1640, איז געווען א נעניינעדע „מעמענטא", אז מען זאָל דעם חרם
אזוי לייכט ניט אָנווענדן.

עס איז אבער ווארשיינלאכער, אז דאס איז געשען צוליב דעם פאטער פון ברוך ספינאזא. דער אלטער פרנס הקהילה, א חשובער סוחר און כלל טוער, דאמאלסט שוין א קראנקער וואלט ניט געקענט איבערטראגן אזא גרויסע בושה און אזא אומגליק, פארוואס ער וואלט אן צווייפל געהאלטן — דאס אויסשליסן פון זיין זון פון דער אידישער קהילה.

און מיר זעען טאקע אז באלד נאך דעם, ווי דער טאטע פארמאכט אויף אייביק זיינע מידע אויגן (דעם 30טן מארט 1654) ווערט שוין די שטעלונג צום יונגן ספינאזא אסך אנדערסווער, אפענער און שארפער. עס איז ניט אויסגעשלאסן אז דער מעמד האט אים א פאר מאל איינגעלאדן אויף די אסיפות און איינגע־טענה'ט ער זאל זיך ניט דערווייטערן.

און די דערווייטערונג איז שוין געווען זייער א טיפע, אויב נאך ניט אין שטח איז שוין אין גייסט. די באקאנטשאפט מיט פארשיידענע קריסטלאכע סעקטאנטן, מיט וועמען ער פלעגט זיך אפט טרעפן נאך וועז דער טאטע האט געלעבט, האט געמוזט ארויסרופן א שטארקע ניט צופרידנקייט מצד די מנהיגים פון דער אידישער קהילה.

האט ער אנגעהויבן אויסמיידן די געזעלשאפט פון אידן; אפילו אין דער סינאגאגע איז ער א זעלטענער גאסט און שטארק אויפ־גערעגט האט די אידן זיין אפוועזנהייט יום כפור צו „כל נדרי", צום קדוש הקדושים פון די שפאנישע עקס־מאראנען.

די שנאה צו אים איז דערגאנגען אזוי ווייט, אז וועז ספינאזא איז אמאל ארויס פון טעאטער האט זיך אויף אים אן אומבאקאטער איד א וואפן געטאן מיט א מעסער אין האנט. ער איז קוים ניצל געווארן פון טויט. ער האט זיך נאך מער אנגעהויבן דערווייטערן פון דער אידישער געזעלשאפט. דער אנפאל איז מסתמא פארגע־קומען נאכ'ן פאטערס טויט, וועז ספינאזא האט שוין ניט געוואוינט אין טאטנס הויז און האט פאר זיך געפונען א דירה אין שכנות מיט יענעם ארט, וואו די סעקטאנטן פלעגן זיך צונויפקומען אויף זייער געווייגלאכע דיסקוסיע־אוונטן איבער פארשיידענע רעליגיעזע און פאליטישע פראגן.

ספינאזא האט אין די שפעטערדיקע יארן וואוינענדיק אין

ה א א ג דערציילט זיין בעל־הבית וואן דע ספּיק, אז די קהילה אין אמסטערדאַם האָט אים אפילו פאָרגעשלאָגן א געהאלט פון טויזנט פלארענען ער זאָל ניט ארויסטרעטן פון אידנטום און ווייזן זיך פון צייט צו צייט אין שול, דאָרט וואו דער טאַטע האָט געהאַט זיין בכבוד'יקע „שטאָט" צווישן די ערשטע פּני פון „ניי־ירושלים".

האָט ער זיי געענטפערט — אזוי גיט איבער א צווייטער ביאָגראצף פראנץ האלמע—אז ער איז ניט קיין היפּאָקריט און וועט קיין געלט ניט נעמען און אין שול אריין ניט גיין.

אויך די משפּחה האָט זיך שאַרף אָפּגעגרעניצט פון זייער „פארבלאָנזשעטן" מיטגליד. אפילו דעם קדיש האָט ער אויפגע־הערט צו זאָגן פאר דער נשמה פון זייער פרומן פאָטער. האָבן די איינציקע געבליבענע: די שוועסטער רבקה און דער שוואָגער דע קאזערעס באַשלאָסן אים אויסשליסן פון דער באַשיידענער ירושה, וואָס איז געבליבן נאָכן טאַטן. דע קאזערעס האָט גע'טענה'ט, אז די ירושה קומט זיין בן יחיד דניאל פאר וועמענס קומען אויף דער וועלט האָט די פרוי זיינע מרים, ברוך'ס שוועסטער, באַצאָלט מיטן יונגן לעבן.

ספּינאָזאַ האָט באַשלאָסן אויפמאָנען דאָס, וואָס קומט אים אויפן וועג פון טרוקענעם, אָביעקטיוון געזעץ. און ווען דער געריכט האָט אים צוגע'פּסקנ'ט א טייל פון דער ירושה, האָט ער זיך דאַמאָלסט גרויסמוטיק פון איר אָפּגעזאָגט, וועלנדיק נאָר באַווייזן אז פארמעל איז ער גערעכט, און די אומגערעכטיקייט פון דער משפּחה איז דיקטירט ניט לויטן יושר, נאָר לויט זייערע געפילן צו אים. און יושר און ניט יושר געמאָסטן און געוואויגן אויפן סמך פון געפילן, מוזן זיין פאַלש און מען דארף זיי באַקעמפן.

אין דעם דאָזיקן טאַט פון ברוך ספּינאָזא געפינען מיר דעם ערשטן פּראַקטישן קערן פון זיין שפּעטערדיקער טעאָרעטישער עטיק, וועלכע איז ניט אפעקטירט פון מענטשלאכע געפילן און שטימונגען נאָר איז געבויט אויפן קאַלטן שכל אָהן דער מיט־ווירקונג פון מענטשלאַכן פּערזענלאַכן אינטערעס סיי אין גוטע און סיי אין שלעכטע מעשים.

צו יענער צייט רייסט איבער ספּינאָזא די באַציאונגע מיט די

אמסטערדאמער מקובלים, מיט וועמען ער איז א געוויסע צייט נעשטאנען אין נאנטע באציאונגען.

„איך האב אייניגע קאבאליסטישע פלוידערער נעלייענט און א חוץ דעם האב איך זיי אויך געקענט — האט זיך שפעטער ספינאזא מודה געווען — איך האב זיך ניט נעקענט אנווענדערן איבער זייער משוגעת".

דאם מיינט אבער ניט, אז ספינאזא האט זיך באפרייט פון די נעצן פון דער קבלה, ווי מיר וועלן דאם ווייטער באווייזן.

דערווייל האט ער זיך אלץ מער און מער פארטיפט אין די ווערק פון די קריסטלאכע מקובלים און טעאלאגן, פילאזאפן און יוריסטן. אין דער נעזעלשאפט פון די קריסטלאכע נאט זוכער, וועלכע זיינען פארטריבן געוואָרן פון פארשיידענע לענדער אין דער תקופה פון דער קאטוילישער רעאקציע, און וואם האבן געפונען א צייטוויליקן מקום מקלט אין דעם פרייהייטלאכן האלאנד, האט ספינאזא אנגענהויבן זיך פילן היימישער און זיכערער.

ער איז אבער שוין נעווען אין די יארן, וועלן מען מוז זיך אפגעבן א דין וחשבון וואוהין מען גייט און וואם מען וויל. דאם זיינען נעווען פראגן אויף וועלכע ער האט נאך ניט נעקענט זיך אליין ענטפערן, וועלן ניט די דרויסנדיקע און שוין כמעט אים פרעמדע אידישע וועלט וואם האט אים נעצוואונגען צו גאבן דארויף אן ענטפער.

די אידישע עדה פון אמסטערדאם האט באשלאסן דורכפירן א פארמעלע אפשיידונג פון דעם „כופר", דעם זון און אייניקל פון פרומע מאראנען, וואם האט זיך שוין גייסטיק דערווייטערט פון דער אמונה און פון לעבן פון דעם אידישן קיבוץ.

דער פייערלאכער חרם האט באשטעטיקט פאר דער עדה אוז קהילה אז דער, וואם האט זיך פון איר דערווייטערט מיט דער מחשבה דארף זיך אויך דערווייטערן פיזיש.

דער חרם איז א וועגדפונקט אין זיין לעבן, אבער דער דאזיקער וועגדפונקט איז שוין א קלארער און דער וועג אין די צוקונפט איז בולט אנגעמערקט.

ברוך אחר

עס איז מער ווי ווארשיינלאך אז ברוך ספינאזא האָט מיט זיינע אלע כּחות געוואלט אויסמיידן דעם ענדגילטיקן, שארפן פאנאנדערגיין זיך מיט דער אידישער קהילה. אים האָט זיך אלץ געוכטן, אז פונקט ווי ביי קריסטן, וועט מען סוף כל סוף מוזן טאלערירן אויך ביי אידן די, וואָס זיינען ניט איינשטימיק מיט דער ביז איצטיקער אויפאסונג פון דער תורה און וועלן זיך דערווערבן דאָס רעכט פון פרייער קריטיק און אנאליז. פונקט ווי אין האָלאנד גופא, וואו די מלוכה האָט אפגעהיט, אז אין די אוניווערסיטעטן זאל מען ניט פארבייטן טעאלאגיע מיט פילאזאפיע און מ'זאל ניט רודפן די פילאזאפן דערפאר וואָס זיי זיינען ניט קיין טעאלאגן, האָט ספינאזא געגלויבט אז אזוי דארף זיין אויך ביי אידן.

דערווייל איז ער נאָך פארמאליש א איד און באווייזט זיך אפילו אין שול. צום לעצטן מאל זען מיר אים אין דער סינאגאגע דעם 5טן דעצעמבער 1655. דאָס איז געווען שבת אין דער וואָך פון חנוכה. מען האָט ספינאזא מכבד געווען מיט אן עליה און ער האָט מנדר געווען זעקס פלאסאס

אין א האלב יאָר ארום האָט זיך די זעלבע עהה צוגעהערט צו די האַרטע ווערטער פון חרם, וואָס מען האָט געוואָרפן אויף דעם „פארעקשנטן" זון פון מיכאל עספינאזא.

ספינאזא האָט זיך אלץ מער באפריינדעט מיט די קריסטלאכע סעקטאנטן איז אמסטערדאם, צווישן זיי איז אים געווען נענטער צום האַרצן די סעקטע פון מענאניטן וואָס האָט געפריידיקט דאָס רעכט פון טויפן זיך צו יעדער צייט, וועו דער מענטש ווערט רייף דערצו, און נעזוכט פון כריסטוסן ארויסבריינגען דאָס מענטשלאכע, דאָס עטישע, דאָס, וואָס וואלט געקאָנט אפעלירן צו יערן דיינקענדן

מענטשן. ספינאזא איז געשטאנען מיט די מענאניטן אין נאנטע באציאונגען, און ווי עס ווילן איינער פון זיינע ערשטע ביאגראפן, האבן זיי אים אפילו געשטיצט מאטעריעל.

דער דאזיקער אפענער פארקער מיט די סעקטאנטן אויף וועלכע מען האט זייער קרום געקוקט אין לאנער פון די אפיציעלע, פרומע פראטעסטאנטן, האט ענדלאך געמוזט בריינגען צו דעם צוזאמענ־ברוך, וואס האט זיך אויסגעדריקט אין דער פארם פון חרם.

און געהיט האט זיך די אמסטערדאמער ספרדישע קהילה פאר א חרם מיט אלע כחות.

גראד אין דער זעלבער צייט וועו עס האט זיך געהאנדלט וועגן דעם חרם אויף ספינאזא'ן, האט דער וער הקהילה געהאט צו טאן מיט אן אנדער כופר. דאס איז געווען דער דאקטאר דניאל אדער יואן פראדא.

פראדא האט געשטאמט פון שפאניען. ער איז געבארן געווארן אין יאר 1615 און האט שטודירט מעדיצין אין טאלערא. אזוי ווי אסך אנדערע מארראנען איז ער געקומען קיין אמסטערדאם, געווארן צוריק א איד און האט אין דער פרייער צייט זיך פארנומען מיט פילאזאפישע חקירות. די דאזיקע חקירות האט ער געפירט אין א געוויסאפט פון יונגע אידישע בחורים צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען תלמידים פון מארטיירא'ס העכערן קלאס אין „עץ חיים", פון „כתר תורה".

עס איז כמעט זיכער, אז דער דאזיקער פראדא איז געווען דער ערשטער לערער פון ספינאזא'ן מחוץ דעם „עץ חיים" און אז ער האט זיך געפונען צווישן די יונגעלייט, וואס האבן פון אים נע־לערנט אז דער תנ"ך איז ניט הייליק, די נאטור הערשט א דאנק אביעקטיוועו געזעצן, און אז שכל איז די איינציקע מקס פון אמת.

האט מען דעם דאזיקן דאקטאר פראדא פאר'מסר'ט פאר דעם בית דין פון דער ספרדישער קהילה. פראדא האט זיך דערשראקן; זיין פראקטיק איז געווען מערסטנטייל צווישן אידן און א חרם פאר אים האט געמיינט א מאטעריעלן חורבן.

אין דעם זעלבן יאר, וועו מען האט מחרים געווען ספינאזא'ן, אין 1656, שיקט פראדא אריין א תחנונים־בריוו צום בית דין מיט א בקשה ניט מחרים זיין אים. ער שלאגט זיך על־חטא אויף זיינע

זינד, איז גרייט תשובה טאָן, און פארזיכערט אז מער וועט ער ניט פּריידיקן קיין שום געדאנקען געגן דער אידישער תורה.

„איך זאָג צו", שרייבט פּארדא צום בית דין, „אז איך וועל מער ניט אריינפאלן אין אזעלכע אדער ענלאכע געשיכטעס און דאריבער בעט איך אלעמען זיי זאָלן זיין מיט מיר און צוזאמען בעטן דעם האר פון דער וועלט, ער זאָל מיר מוחל זיין פאר מיינע זינד און זאָל האָבן מיטלייד מיט מיר".

געשריבן איז די דאָזיקע בקשה געווען נאָר צולויב אויסמיידן דעם עפּנטלאכן סקאנדאל, וואָס איז פאר אים, אלס א דאָקטאָר געווען פּשוט געפערלאך.

אין דער ווירקלאכקייט האָט פּראדא אויף גאָרניט ניט חרטה געהאט. ער האָט ווייטער „אנגעפירט מיט א גרופּע ישיבה בחורים", ווי מיר לייענען אין אפיציעלן דאָקומענט פון יענער צייט, און האָט זיי געלערנט, אז גאָט און נאטור איז אייגם און דאָס זעלבע.

האָבן זיך דערפון דערוואוסט די מיטגלידער פון בית דין און עס ווערט באשלאָסן דאָס מאָל אים אריינווארפן אין חרם. אָבער מען האָט זיך ניט געאיילט אזוי מיט ווארפן חרמות, און דאָס איז פאר אונז זייער וויכטיק, ווייל דער פאָל מיט פּראדא לערנט אונז, אז אויך בנוגע ספּינאָזא'ן האָט דער מעמד (די קהילה פאהוואל־טונג) געוואָלט האנדלען ליבעראל, טאָלעראנט אין דעם באגריף ווי ער איז געווען מעגלאָך פאר א אידישער קהילה צו יענער צייט.

דאָס מאָל האָט דער מעמד פאָרגעשלאָגן דעם „זינדיקן", ער זאָל פּריוויליק פארלאָזן די שטאָט אמסטערדאָם, וויל אויב ער וועט דאָס ניט טאָן, וועט מען פּריער אדער שפּעטער מוזן אים מחרים זיין.

אזוי האָט מען געטאָן מיט דאָקטאָר דניאל פּראדא און אזוי האָט מען געוואָלט טאָן מיט ספּינאָזא'ן.

פּראדא'ן האָט די קהילה אנגעבאָטן א געוויסע סומע געלט. צוויי פּרנסים זיינען צו אים געקומען און זיין נאָמען פון דער קהילה געבעטן אים, ער זאָל פארלאָזן די שטאָט און אוועקפאָרן אין די האָלענדישע קאָלאָניעס אין דרום אמעריקא, וואו ער קאָן וואוינען זייענדיק א האָלענדישער בירגער.

פראדא האָט אָבער ניט געוואָלט פארלאָזן אמסטערדאם, זיינע פאציענטן און אויך זיינע תלמידים.

האָט ער זיך געוואָלט נאָר אמאָל אנטשולדיקן און אָננעשריבן א צווייטן תשובה־בריוו, אין וועלכן ער האָט וויטער מיט א בקשה־טאָן פארזיכערט, אז מער וועט ער נאָגן דער אידישער רעליגיע ניט זינדיקן.

דאָס מאָל האָט אָבער דער מעמר קיין צוטרוי צו אים ניט ארויסגעוויזן און האָט אים מחרים געווען. דאָס איז געווען דעם 14טן פעברואר 1657. דער חזן עמאנועל אבענאטאר האָט פייערלאָך פארגעלייענט פון עמוד דעם טעקסט פון חרם און האָט געמאָלדן, אז אויב דער פארבאנטער וועט פארלאָזן די גרעניצן פון האָלאנד, וועט דער חרם פון אים אראָפגענומען ווערן.

דר. פראדא האָט ניט געוואָרט. ער האָט מיט אלע כוחות זיך באמיט צו באָפרייען זיין נאָמען פון דער קללה פון חרם, וואָס האָט אים רואינירט.

האָט ער זיך געוואנדעט צום ספרדישן מעמר אין האָמבורג און געבעטן אז די דאָרטיקע קהילה־פאהוואלטונג זאָל זיך אָננעמען פאר זיין קריוודע און בעטן מען זאָל דאָ אין אמסטערדאם אראָפנעמען פון אים דעם חרם. דער האָמבורגער מעמד האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט אייגזעענדיק אז עס פאסט זיך ניט אריינמישן אין די ענינים פון א ברודער־קהילה אין וועמעס שפּיץ עס שטייט אזא גאון ווי ר' שאול מארטיירא.

דערצו איז פראדא געווען צו יענער צייט אסך געפערלאָכער פון ספּיאָנאָז'ן. ספּינאָזא האָט פארטיידיקט זיינע אידייען און גערָאָנקען, וועלכע זיינען פילייכט געווען צו יענער צייט באָקאנט נאָר פאר א קליין גרופּע אידישע יונגעלייט אין אמסטערדאם, וויל ער האָט נאָך ניט געשריבן וועגן דעם, וואָס ער דיינקט.

דאָגענן פראדא האָט פארשפּרייט זיינע „אפּיקורסישע" נערָאָנקען שריפטלאָך און זיינע שריפטן האָבן ארויסגערופן שארפע ענטפערס און ביטערע, לויטנשאפטלאכע אָנפאלן מצד צוויי שטרייניגע וועכטער פון רעליגיעזן אידנטום: פון דאָקטאָר יצחק אראביא דע פאסטרא אין זיין בארימטן שפּאניש „באשולדיגונגס בריוו" (epistola invectiva) און פון דניאל לעווים דע

באריאס אין זיין „כתר תורה" (Corona da Ley) דער ערשטער האט אפילו נענעבן א בולטן רמז אז ספינאזא איז געווען צווישן די תלמידים פון דעם פרייריינקערשן אידישן דאקטאר פארדא.

דע קאסטרא דערמאנט איינעם וואס איז „צום גרעסטן צער פון אונזער פאלק געקומען א דאנק די דאזיקע מעשים צו זיין ענדגילטיקן חורבן און האט אנדערע דערמיט אנגעשטעקט, הויפט־זאכלאך די, וואס האבן מחוץ דעם אידענטום געשוינקט גלויבן פאר זיינע נארישע סאפיזמען".

און דער איינער איז אהן ספק ניט קיין אנדערער ווי ברוך בן מיכאל עספינאזא.

איצט ווערט אונז קלאר, אז פונקט ווי זיין ערשטער אפיקורסישער לערער, וועלכער איז, ווי מיר האבן באוויזן, געווען דער איד פראדא און ניט דער קריסט ענדען, ווי עס ווערט אנגענעבן אין אלע ספינאזא־ביאגראפיעס—ווערט אונז אויך פארשטענדלאכער די פאליטיק פון דעם אמסטערדאמער בית דין בנוגע דעם יונגן ספינאזא. ער איז געווען מיט 17 יאר אינגער פון זיין לערער פראדא. האט מען אלץ געקוקט אויף אים ניט ווי אויף א פארפירער, נאר ווי אויף א פארפירטן און דאס הארף מען זוכן די סיבות פון די וואקלענישן פון דעם בית־דין. זיי האבן געהאט איינזעניש און געמומען אין אנבאטראכט זיין אפשטאמונג (א פרנס׳ס א זון), זיין חריפות (מארטיירא׳ס א ליבלינג־תלמיד!) און זיין יוגנט (אינגאנצן אלט 24 יאר!). דעריבער איז דער וועג פון דער ערשטער הזהרה ביז דעם אומפארמיידלאכן חרם אזא לאנגער, קאמפליצירטער, פול מיט דיפלאמאטישע טריט, מיט כמעט פאטערלאכע פארזיכטיקייט און געלאסנקייט.

אין שייכות מיט דר. פראדא׳ס אינצידענט וועלכן איצט קלאר לוקאס׳עס אנפארמאציע וועגן דער סומע געלט, וואס די אמסטערדאמער קהילה האט אנגעבאטן ספינאזא׳ן. זי האט מסתמא נעוואלט, אז ספינאזא זאל אוועקפארן קיין דרום אמעריקע, אין די האלענדישע קאלאניעס, און אויף אזא אופן נעוואלט אים דערווייטערן פון דער קהילה.

אויב דער דאזיקער פאקט איז אן

אמת'ער, האָט מען די סומע אים ניט פאָר־
געשלאָגן אלס כאבאר ער זאָל שוויגן,
ווי עס ווילן די ביאָגראפן זיינע, נאָר
אויף הוצאות ער זאָל פארלאָזן האָלאנד
בכלל.

ספּינאָזא האָט אבער ניט געוואָלט צופרידנשטעלן די מיטגלי־
דער פון דער קהילה, ווייל דאָס וואָלט געהייסן אז זיי זיינען
נערעכט, דאָמאָלט ווען ער איז געווען טיף איבערצייגט אז זיי זיינען
נערעכט דערפאר וואָס זיי גלויבן, און ער גלויבט דערפאר וואָס ער
איז נערעכט.

דאָנערשטיק, דעם זעקסטן טאָג אין חורש אב, שנת תט"ז
(27 יולי 1656), האָט מען געמאָלדן דורך ספּעציעלע מודעות, אז
מען וועט אין דער פאָרטוגעזישער סינאָגאָגע מחרים זיין ברוך בן
מיכאל עספּינאָזא. מען האָט אויך אים געגעבן צו וויסן, ער זאָל
קומען אין שול אריין; אבער ער איז ניט געקומען.

דעם טעקסט פון חרם האָט מען פארנאָנדערגעשיקט אין ספּע־
ציעלע שפּאָנישע מודעות, כדי אומעטום זאָל מען ווייסן, אז דער
זון פון דעם ניט־לאָנג פארשטאָרבענעם פרנס און גאָטספּאָרכטיקן
אידן איז פון היינט אָן מחוץ דער אידישער עדה; ער איז אן
אחר. דאָס איז דער נוסח פון דער מודעה וועגן דעם חרם.

„די הערן פון דעם מעמד טוען אייך צו ווייסן געבן, אז זיי האָבן
שוין פון א לאָנגע צייט ידיעות וועגן די שלעכטע מעשים און
מחשבות פון ברוך עספּינאָזא און זיי האָבן זיך באָמיט דורך פאר־
שיידענע מיטלען און הבטחות אים ארָאָפּנעמען פון דעם פאלשן
וועג. היות ווי קיין שום זאָך האָט אים ניט געקענט פארבעסערן
און פארקערט, עס זיינען יעדן טאָג אָנגעקומען אלץ מער און מער
ידיעות וועגן זיין גרויסן אפּיקורסות, וואָס ער האָט נעטאָן און
געלערנט און פון די אומערהערטע פארברעכן, וואָס ער איז באָגאַנ־
גען. זיי זיינען געווארן באָשטעטיקט דורך אסך עדות, וועלכע מען
קאָן גלויבן און וועלכע זיינע באָוויזן געווארן אין דער אָנווענדונג
פון עספּינאָזא, וועמען זיי האָבן איבערצייגט אין זיין שולד, דארי־
בער האָבן מיר באָשלאָסן, נאָך דעם ווי דער וער החכמים (הרבנים)

האָט דעם ענין אונטערזוכט, מחרים זיין און ארויסטרייבן דעם דערמאָנטן עספּינאָזא פון דעם גדר פון דעם אידישן פאָלק מיט דער הסכמה פון די דערמאָנטע חכמים. מיר זיינען אים מחרים מיט דעם פאָלגענדן נוסח פון חרם:

„לויט דעם באשלוס פון די מלאכים און לויט דעם פסק־דין פון די קדושים מיטן הסכם פון בית־דין און פון דער הייליקער קהילה אונזערער, זיינען מיר מחרים, מיר פארשטויסן, זאָגן זיך אָפּ און פארשעלטן ברוך דע ספּינאָזא. און פאר די הייליקע ספרים אונזערע מיט די תרי"ג מצות, וועלכע זיינען אין זיי פארשריבן, זיינען מיר מחרים מיטן חרם, וואָס יהושע האָט מחרים געווען יריחו, מיט דער קללה, וואָס אלישע האָט פארשאָלטן די אינגלאָך און מיט די אלע תוכחות פון דער תורה.

„זאָל ער זיין פארשאָלטן בייטאָג און זאָל ער זיין פארשאָלטן ביינאכט! זאָל ער זיין פארשאָלטן ווען ער לייגט זיך און זאָל ער זיין פארשאָלטן ביים אויפשטיין!

„זאָל ער זיין פארשאָלטן ביים ארויסגיין, זאָל ער זיין פאר־שאָלטן ביי זיין צוריקקומען! גאָט זאָל אים קיינמאָל ניט מוחל זיין!

„זאָל זיך זיין צארן און כעס גענן דעם מענטשן צופלאקערן און זאָל אויף אים אראָפשיקן אלע קללות, וועלכע זיינען פארשריבן אין די ספרי תורה.

„און גאָט וועט זיין נאָמען פון דער ערד פארניכטן (ה' ימחה את שמו מתחת השמים) און גאָט וועט אים צו זיין מפלה ארויס־שטויסן פון אלע שטאָמען פון ישראל מיט אלע קללות פון הימל, ווי זיי זיינען אין דער ספר תורה פארשריבן.

„אבער איר, וואָס דויערט ביי גאָט, האָר אייערן, איר לעבט אייביק!

„מיר זיינען מזהיר אז קיינער זאָל מיט אים ניט האָבן קיין שום שייכות, ניט מינדלאָך און ניט שריפטלאָך. קיינער זאָל אים קיין שום טובה ניט טאָן און קיינער זאָל מיט אים ניט זיין צוזאמען אונטער אין דאָך אָדער אין ד' אמות מיט אים! און קיינער זאָל ניט לייענען קיין שום ספר וואָס עס האָט פארפאסט אָדער געשריבן".

וואר האָט אים מחרים געווען?

די חכמים פון ועד זיינען געווען שאָל מארטיירא און יצחק אבוהב, וועלכער האָט זיך שוין אומגעקערט פון בראזיליע. מנשה בן ישראל איז צו יענער צייט ניט געווען אין אמסטערדאם. ער האָט געווייסט אין לאָנדאָן אין די אָנגעלעגנהייטן פון די ענגלישע אידן, וועלכע האָבן באדארפט באקומען א דאנק זיינע שתדלנות דאָס רעכט זיך צוריקקערן אין זייער היימלאנד, פון וואנען מען האָט זיי אין 1290 פארטריבן. עס האָט אבער געמוזט זיין א דריטער, וויל א בית־דין איז באשטאנען פון דריי מיטגלידער. וואר איז דאָס געווען וויסן מיר ניט אויף געניי.

וואָס איז שייך דעם ועד הקהילה, וואָס האָט באשלאָסן דעם חרם צו פראָקלאָמירן נאָך דעם ווי די חכמים האָבן אונטערזוכט ספינאָזא'ס שולה, איז ער באשטאנען פון דער אמסטערדאמער קהילה אונטער דעם באשלום וועגן דר. פראדא'ס פראָצעס. צוויישן זיי געפינט זיך שלמה אברבנל, בנימין תוספא, דר. אפרים בוענא, אברהם פעריירא און אנדערע. אלס סעקרעטער פיגורירט אברהם טעלעם.

א לאנגע צייט האָט מען באשטריטן יצחק אבוהב'ס אנטייל אין חרם. דאָס איז געווען דערפאר, וואָס זיינע קינדער האָבן זיך נעשעמט מיט דעם טאטן'ס ראָלע אין דעם חרם און האָבן דעריבער אָפּגעלייקנט זיין אָנווועזנהייט.

נאָך דעם ווי דער חרם איז פארעפנטלאָכט געוואָרן האָט זיך שאָל מארטיירא געוועגדעט צו דער שטאָט־פארוואלטונג מיט א מסירה אויף ספינאָזא'ן. די פארוואלטונג האָט אים אָפּגעשיקט צום קאלוויניסטישן קאָנסיסטאָריאָם, ער זאָל באשטעטיקן, אז דער פארבאָנטער איז אַן אפיקורס. די קאלוויניסטישע גלחים האָבן באשטעטיקט די מעשים פון דעם בית־דין. דאמאָלט האָט דער מאגיסטראט געהייסן ספינאָזא'ן פארלאָזן די שטאָט אמסטערדאם אויף א פאָר חדשים צייט.

פאר דעם שווינדזוכטיקן ספינאָזא'ן איז בכלל דער זומפיקער אמסטערדאָם געווען א געפאר. ער האָט סיי ווי סיי געהאָט בדעה

זיך ארויסציען פון זיין געבורטס־שטאָט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט נאָכגעבן, אז ער מוז פאַרלאָזן אמסטערדאם דוקא צוליב דעם חרם.

דאָן האָט ער אָנגעשריבן א פאַרטיידיגונגס שריפט אויף שפּאַניש (האָלענדיש איז פאר אים געווען נאָך שווער צו שרייבן!) און האָט זיי איבערגעגעבן אין צוויי עקזעמפּלארן דעם פאַרוואַלטונג פון דער קהילה און דעם מאגיסטראט.

די אפּאָלאָגיע האָט אָבער ניט געהאָלפן, און וועז זיך וואָלט אפילו געהאָלפן, וואָלט ספּינאָזא אין אמסטערדאם מער ניט געבליבן.

דער אחר איז געשטאָנען אויף א שיידוועג.

דער נעכטן מוז פארגעסן ווערן.

דער מאָרגן האָט זיך פאר אים באוויזן אין בלאָסע קאָנטורן און האָט לחלוטין ניט געווינקט צו אים מיט בויענדע האָפענונגען.

ער איז אָבער געגאַנגען מיט דעם פאראל: Caute (פאַרזיכטיק), וואָס איז געוואָרן זיין בעסטער קאָמפּאס אויף דעם אומבאַקאַנטן וועג פון זיין איינזאמן לעבן.

צווישן גאָטזוכער

די פונקען פון רעליגיעזן פּראָטעסט געגן דער מער פּאַרשטאַר־
טער ווי שטאַרקער קאָטויליישער קירך, וואָס דער ווייטענבערגער
מתמיד לוטער האָט אַרויסגעוואָרפן פון זיין צוהיצטער נשמה,
האָבן פּאַרשפּרייט א פּייער, וועלכן דער דאָזיקער צופעליקער בונ־
טאַר האָט לחלוטין ניט דערווארט.

אין שוים פון דעם דאָזיקן פּייער זוערן געבאָרן נייע אידעיען
פון רעליגיעזן דענקען און אין שטורם פון ברידער־שלאָכטן אנט־
שטייען נייע סעקטעס, רעליגיעס און אני מאמינס — וואָס האָבן
צוהיצט דעם כמעט שוין אויסגעשלאָפענעם מענטשלאָכן געדאנק
אוו געצוואונגען דעם גלויביקן צו זוכן אנדערע אויסדרוקס־פּאַר־
מען פאַר זייַנע שטאַרקע רעליגיעזע באַגערנס, ווי די וואָס די דאָג־
מאַטישע און דאָגמאַטיזירנדע קירך האָט אים געקענט געבן.

דער מענטש פון סוף 16 יאָרהונדערט האָט דערזען אז מען האָט
באַהאַלטן גוטן וויין אין א קאָטויליש פאַס און זי אַרומגערינגלט
מיט אזעלכע אייזערנע רייפן פון „מען טאָר ניט", אז דער וויין
האָט זיך פאַרוואַנדלט אין א טעאָלאָגישן עסיק.

און כדי צו באַפעסטיקן די פונדאַמענטן פון דער קאָנאָניזיר־
טער קירך, וואָס האָט זיך רואיק געדרעמלט אין די שאָטנס פון
אמאָליקן מאַרטירערטום און געטיילט „קריסטוס'עם ברויט" אין
קלייַנע זונטיק־פּענעצלאָך פון דעם הויכן מאיעסטעט פון דער גלח־
אישער אמבאַנע, האָט מען געפונען נאָר איין מיטל דערצו — דאָס
איז די פאַרפאָלגונג.

אין די געדאַנקען פון די אומצופרידענע האָט מען געזען א גע־
פאַר ניט נאָר פאַר דער זיכערקייט פון דער קירך, נאָר מען האָט פון
זיי, מיט רעכט, אַרויסגערופן די געשפּענסטער פון א סאָציאַלער

רעוואלוציע, וואס האט געדראט מיט א 'שנעלן, בלוטיקן טאנץ אי־
בער די פרוכטבארע פעלדער פון די גלחישע גיטער און איבער די
רחבות'דיקע לאנקעס פון די האלב־פעאדאלע „קריסטלאכע" פריצים.

די בענקשאפט נאך א סאציאלן יושר אין הסכם מיט דער תורה
פון דעם "פאסטוך" פון גליל, האט זיך געלאזט זייער קלאר פיקן
אין די איבערגעשפיצטע טעאלאגישע חכמות און מעטאפיזישע
רמזים פון דאס רוב אנטיקאטוילישע רעליגיעזע רעפארמער און קאנ־
דידאטן אויף רעפארמער.

„איך זוך גאט'ס הימל אויף דער ערד און ניט העכער" —
האט פשוט און קלאר זיך מודה געווען איינער פון די אנגעזעענסטע
רעליגיעזע בונטארן.

האט זיך אנגעהויבן א קרייצצוג נעגן די אלע, וואס ווילן זיך
באפרייען פון דער אפיעקע פון גלח און זיינע מיטמענטשן.

דער ערשטער ספק איז געגליכן צום ערשטן ארויסקוקן אין די
אומענדלאכע תהום'ען פון א ים. דער ים ציט צו זיך און צווינגט
דעם מענטשן ארויסקוקן אלץ טיפער און טיפער ביז ער וועט דער־
גיין צום אפגרונט און דארט וועט ער, דער מענטש, געפינען זיין
רו אין די ארעמס פון אפגרונט. דער ערשטער ספק איז ווי דער
ערשטער פונק פון וועלכן עם ווערט געבארן א פייער אוז פון דעם
פייער ווערט ניט דער אונטערצינדער פארברענט, נאר די וועלט.

און כדי צו האטעווען די וועלט פון „אומנויטיקן פייער"
האט זיך די קאטוילישע קירך און אויך די שוין אינצווישן פאר־
קאטוילישע אין פארמע פראטעסטאנטישע קירך — — אנגעהויבן
ארויסצוטרייבן די אונטערצינדער.

נאך דעם ווי האלאנד האט אין יאר 1607 געשלאסן שלום מיט
שפאניען, וואס איז אין ציווי יאר שפעטער באפעסטיקט געווארן
איז א פרידנס־טראקטאט דערווייל גארנטירט אויף צוועלף יאר
—איז דאס לאנד געווארן דער מקום מקלט פאר אלע ע'רודפ'טע
און פארפאלגטע צוליב זייער אנדערשדיקן רעליגיעזן אני מאמין.
שפאניען האט אין טראקטאט פון 1609 אנערקענט די זעלבסט־
שטענדיגקייט פון די זיבן האלענדישע פראווינצן און האט זיי גע־
געבן דאס רעכט צו פירן מסחר מיט אינדיען.

די יונגע האלענדישע רעפובליקן האבן דערפון געצויגן גרויס

הכנסה און נישט קענענדיק אליין אויסנוצן די גינסטיקע קאניונק־טורן האבן זיי געעפנט בריוט טיר און טויערן פאר יעדערן, וואס וויל קומען, ארבעטן און צאלן... שטייערן.

און אין זכות פון די שטייערן־הכנסות האט שוין ממילא געמוזט קומען די רעליגיעזע טאלעראנץ און פרייהייט צו דענקען — ווי אזוי מען וויל — אויב דאס דענקען וועט נישט ברענגען קיין היזק דער מלוכה־קאסע. פון אלע לענדער זיינען געקומען סעקטאנטן קיין האלאנד. די האלענדישע מלוכה האט זיך שוין באוואוסט אז מלוכה אמטן זאלן די דאזיקע סעקטאנטן נישט קענען אנהאלטן חוץ די „קינדער פון קאלוויניזם", די אייגנציקע סאנקציאנירטע און פריווילעגירטע רעליגיע פון דער הערשנדער נאציע.

עס איז אבער א טעות צו דענקען אז די הערשנדע רעליגיע איז געווען די רעליגיע פון דער בורזשואזיע. גראד פארקערט! די בורזשואזיע אלס א קלאס פון דענקענדע מענטשן, פון אינטעליגענטן, האט זיך זייער שטארק באשעפטיקט מיט גאט זוכערייַ, האט זיך געגריבלט אין פארשיידענע רעליגיעזע פראבלעמען און אויף די ראגדן פון די דיקע "קאנטא־קארענט" ביבער האט דער האלענדישער סוחר געשריבן הערות צו די ווערטער פון די אפאסטאלן.

די סעקטע פון ארמיניאנער איז מערסטנטייל באשטאנען פון סוחרים, פאבריקאנטן און דיפלאמירטער אינטעליגענץ. איר גרינדער איז געווען יאקאב ארמיניוס. ער האט געלערנט אז דער „בעסטער גלויבן איז גארנישט ניט צו ווייסן". די ארמיניאנער האבן פארליקנט די לערע פון פרעדעסטינאציע (באשערטקייט) און האבן געהאלטן, אז דעם מענטשנס גורל איז אפענגיק פון זיין גלויבן, פון כח פון אמונה. די ארמיניאנער־האבן פארטיידיקט דאס רעכט פון דער וועלטלאכער מאכט זיך אריינצומישן אין די ענינים פון דער קירך.

אין זייער לערע איז פארען א סך אנטליאונגען פון א פאר וויכטיקע פארגענגער, רעליגיעזע רעפארמאטארן אין האלאנד.

איינער פון זיי איז געווען דודק ורנהערט (1522–1590) — פון בארוף א יוריסט; א שטארקער כאראקטער און

ליידנשאַפטלאַכער גאָט־זוכער. זיין גאַנץ לעבן האָט ער אָפּגעלעבט אין גרויס נויט און געצויגן זיין חיונה פון קופּערשטיכעריי און איבערזעצונגען; ער האָט אויך געשריבן לידער.

ק ו ר נ ה ע ר ט האָט געקעמפט קעגן די אָרטאָדאָקסן־קאַל־ווינער. זיין אני־מאמין האָט ער אויסגעדריקט אַין דעם אַזוי גע־רופענעם היידעלבערגער קאטעכיזם (1563) — וואָס ווערט אַנער־קענט פאַר די „מאגנא קאַרטאַ" פון געוויסן פרייהייט אין האָלאַנד.

ק ו ר נ ה ע ר ט האָט געגלויבט אין דער ביבל; ער האָט גע־האַלטן אַז צוליב דער אויסלייזונג פון דער נשמה דאַרף מען צו קיין קירך נישט געהערן. שפּילנדיק אַ גרויסע ראָלע אין קאַמף קעגן דער קאַטויליש־שפּאַנישער העגעמאָניע אין האָלאַנד, האָט ער זיך דערלויבט אויף אַ סך מוט און דרייסטקייט און באַקעמפט די אומ־טאָלעראַנץ פון די פרייהייט־זוכנדע האָלענדער.

„מיר האָבן זיך מיט'ן פולן רעכט צוזאַמענגעבונדן געגן דער שפּאַנישער גרויזאַמקייט. צוליב וואָס? איז דאָס געשען צוליב דעם, אַז מען זאָל באַגינסטיקן אויסשליסלאַך די אָדער אַן אַנדערע פאָרמע פון גאָטעסדינסט און איר געבן ספּעציעלע פּריווילעגיעס? יעדערער וואָס האָט אָפענע אויגן, ווייס, אַז דער ערשטער מלחמה־פייער האָט זיך צופלאַמט צוליב דעם הענגן, ברענען און בראָטן די אפּיקורסים; אָבער צום סוף האָט גאָט מיט זיין גנאָד באַשאָנקען די פּראָווינץ מיט פרייהייט און האָט אונז אַזוי פיל כח געגעבן, אַז מיר האָבן ביז איצט אונזער לאַנד געראַטעוועט פון שונא. די, וואָס האָבן אונז דערביי געהאָלפן, די, וואָס האָבן איינגעשטעלט זייער לייב און לעבן, די, וואָס האָבן ביי אונזערע טויערן, מויערן און אוי־מעטום, ווי מען האָט דאָס באַדאַרפט געאַרבעט ווי שלעפּ־חיות און ווי לייבן געקעמפט — די זיינען נישט געווען קיין מיטגלידער פון איין און דעמזעלבן גלויבן; צווישן זיי זיינען געווען אַ סך, וואָס מען וואָלט זיי גערן איצט אונטערדריקט".

און דאַן זאָגט דער דרייסטער קעמפער אַזוי:

„די אמת'ע גלויביקע אין הסכם מיט גאָט'ס וואָרט וועלן אַלע־מאָל זיין אַ מינדערהייט און ווען עס וואָלט דער מלוכה צוגעגליקט מיט צוואַנג און מאַכט מאַכן אַלעמען פאַר קריסטן, דאַן וואָלטן דאָס נישט געווען קיין אמת'ע קריסטן, נאָר מויל־קריסטן — אַ

וועלט פול מיט דער ערגסטער היפאקריטסטוועי: עס איז שוין א סך בעסער זיין א נישטגלויביגער — איידער א היפאקריט".

קורץ נאך אים האט א צווייטער האלענדישער גאטזוכער — שמעון עפיסקאפיוס (1583-1643) געפריידיקט אז „קריסטנטום איז נישט תורה, נאר לעבן; „גאטעסדינסט, וואס קומט ניט פון א פרייער נשמה, איז ניט קיין גאטעסדינסט".

די ארמיניאנער וואס האבן איבערגענומען א סך פון די צוויי אריגינעלע זעלבסטשטענדיקע קריסטלאכע דענקער — זיינען געווען אויסגעשפראכענע פאציפיסטן. עס איז געלעגן אין זייערע עקאנאמישע אינטערעסן אז מען זאל ניט פירן קיין מלחמות - וויל דאס וואלט רואינירט זייער פריידלאכע עקספאנזיע אויף די ברייטע פיאנערישע שטחים פון האלאנדישע קאלאניעס און די לענדער, וואוהין מען האט זיך געלאזט אונטער די זעגלען פון דער יונגער האלענדישער פלאטע, קויפן און פארקויפן סחורה.

די קאלווינער האבן זיי באקעמפט. זיי זיינען נישט געווען צופרידן מיטן צייטווייליקן שלום וואס האלאנד האט געשלאסן מיט שפאניען אויף צוועלף יאר. זיי האבן געוואלט א וויטערדיקן קאמף ביז דער ענדגילטיקער באפרייאונג פון דער גאנצער האלענדישער טעריטאריע פון שפאנישן יאך. אויך זיי זיינען געווען סוחרים; זיי זיינען אויסגעגאנגען אויפ'ן צייטווייליקן שלום דוקא אלס סוחרים: אבער זיי האבן געהאט א סך ברייטערע השגות פון אן אימפעריאליסטישער דערהאבערונג פון נייע האנדלס-מארקן פאר זייער פאטערלאנד ווי די ארמיניאנער. און דערצו נאך האבן די קאלווינער זיך געיחוסט מיט זייער בכורשאפט; וויל זיי האבן דאס געראטעוועט האלאנד פון שפאנישן יאך און דערפאר קומט זיי — אזוי האבן זייערע עקספאנענטן געטענה'ט — דאס רעכט צו זיין די פריווילעגירטע אין לאנד. דאס באלק האט זיי געשטיצט און די קאלווינישע רעדלפירער און פאסטארן האבן שטיצנדיק זיך אויף די מאסן, דורכגעפירט זייער פאליטיק, ארבעגעווארפן שטאטהאלטערס, געצוואונגען די וועלטלאכע מאכט צו העלפן דער קירך רודפן אנדערשגלויביקע אדער דענקענדע.

דער בארימטער אוטרעכטער פרינציפ פון יאר 1579, וואס איז מיט אזוי פיל בלוט און מי אויסגעקעמפט געווארן, איז קיינער קען

ניט זיין גע'רודפ'ט צוליב זיין גלויבן — איז געבליבן ניט מער ווי אַ פאָרמולע, מיט וועלכער מען האָט פריער שטאַרק שטאָלצירט און שפּעטער זי פאַרוואַנדלט אין אַן אַרכיוואַלישן דאָקומענט. די שטרעבונג צו אַ גלייכגעוויכט צווישן מלוכה־נויטן און קירך־פאָדערונגען איז געווען דער הויפּט פּראָגראַם פון יעדער רעגירונג אין דאַמאָלסטדיקן האָלאַנד — אַ פּראָגראַם זייער אַ שווערער, קאָמפּליצירטער און גליטשיקער.

דער מערקווירדיקער גורל פון דער סעקטע סאַציניאַנער קען דינען פאַר אַ פּלאַסטישע אילוסטראַציע.

די סעקטע פון סאַציניאַנער איז געגרינדעט געוואָרן פון אַן איטאַליענער מיטן נאָמען פ ו י ס ט ו ס ס אַ צ י נ ו ס (געבוירן אין סיענא אין יאָר 1539 — געשטאָרבן אין פּוילן (לעבן קראָקע) אין 1604). סאַצינוס האָט זיך אַפריער גענויגט צום געצנדינערישן פּלאַטאָניזם, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט דוקא אין האָלאַנד. שפּעטער איז ער דורכגעגאַנגען פאַרשיידענע גאָט זוכערישע גלגולים און צום סוף האָט ער אויסגעפּרעציזירט פאָלגנדע עיקרים: ער האָט זיך באַפרייט פון דעם מסורה'שן צוגאַנג צום תנ"ך און דער עוואַנגעליע. ער האָט פאַרלייקנט די מעגלאַכקייט פון אַן עקזיסטענץ פון אַ הייליקן גייסט. קיין קירך איז נישט נויטיק. גאָט'ס וואָרט קען מען באַגרייפן מיט'ן שכל. דער מענטש איז פון נאַטור גוט.

ער האָט פאַרלייקנט גנאָד און באַשערטקייט (פּרעדעסטינאַציע) און האָט געהאַלטן אַז דער אַקט פון טויפן זיך — איז אַן אומנויטיקער. חתונה איז נישט קיין רעליגיעזער אַקט, וואָס איז באַשערט פון גאָט, נאָר אַ ריין בירגערלאַכער קאָנטראַקט צווישן צוויי מענטשן פון פאַרשיידענע געשלעכטן.

די סאָציניאַנער האָבן געפירט זייער אַ ריין און עטיש לעבן און דערפאַר האָבן זיי זיך דערוואָרבן זייער שנעל אַ סך פריינט און אָנהענגער.

אין 1579 איז סאָצינוס אַוועק קיין פּוילן. דאָרטן האָט ער אויסגעאיבט אַ קאָלאָסאַלן איינפלוס אויף די שליאַכעצקע אינטעליגענץ.

אין פ י נ ט ש ע ו ו, ב ר י ס ק און ר אַ ק אָ ו ו זיינען

אנטשטאנען סאציניאנישע קהילות (זבארן — האט מען זיי נערופן) און פראכטפול ארגאניזירטע שולן און דרוקערייען האבן פאר־ שפרייט ליכט און פריי וויסן נישט נאר אין פוילן — נאר ווייט מחוץ די גרעניצן אירע. א קורצע צייט איז פוילן געווען דער מקום מקלט פון די סאציניאנער און אנדערע ענלאכע סעקטעס. דאס האט פוילן פארשאפט א סך כבוד און געמאכט דעם פוילישן נא־ מען פאר א שטאלצן סימבאל פון רעליגיעזער פרייהייט און בריי־ טער טאלעראנץ. לאנג האט אבער פוילן דעם נאמען נישט אנגע־ האלטן.

בא ספינאזא'ן לאזט זיך זייער לייכט פעסטשטעלן די השפעה פון די סאציניאנישע עיקרים מיט וועלכע ער האט זיך, אן ספק, באקענט אין אמסטערדאם וואו זיי זיינען געווען אין א גרויסער צאל פארטרעטן, נאך דעם ווי די פוילישע רעאקציע האט נע־ זיגט און דער סיום האט זיי געצוואונגען פארלאזן דאס לאנד.

דער רבי זייערער און גרינדער האט די דאזיקע חרפה נישט דערלעבט. קומענדיק קיין האלאנד פון פוילן האבן זיך די סי־ ציניאנער קיין פולע רעכט קיינמאל נישט דערוואַרבן — און הגם די שטאטן האבן זיי טאלערירט, האט אבער די קאלוויניסטישע קירך שטארק פארפאלגט די ראציאנאליסטיש געשטימטע און סאציא־ ליסטיש דענקענדע סאציניאנער. ביי די קעמפער פאר פרייהייט פון גלויבן זיינען די סאציניאנער געווען דער מוסטער פון עקשנות, ערלאכקייט און גראדליניקייט אין זייער דענקען און האנדלען.

זיי האבן געמוזט ארויסרופן ספינאזא'ס אינטערעס און זיי־ ער באהאונטקייט אין תנ"ך האט גורם געווען, אז מען האט פאר זיי מורא געהאט אין די פיינטלאכע לאנדרן און געזוכט זייער עצה אין די פריינטלאכע רייען.

ביז עם האט זיך אבער באפעסטיקט די רעאקציע אין הא־ לאנד האט נאך יענע ג'רודפ'טע סעקטע נעפונען דארטן א סך בעסערע מעגלאכקייט צו לעבן אין נייסט פון איר וועלט־קוק — ווי דאס איז נעווען מעגלאך אין וועלכן עס איז אנדערן לאנד.

אמת, פון צייט צו צייט האט אויך אין האלאנד געפלאקערט דער פייער פון שייטער־הויפן — ווי דאס איז געווען דער פאל אין 1509 — וועו מען האט פארברענט אן אנטיטריניטאריער (א נעג־

נער פון דער דריי־אייניגקייט). דאָך איז אין האָלאַנד געווען אַ סך זיכערער ווי אין גאַנץ אייראָפּע.

דעם נייעם שטראָם פון די גערודפטע סעקטאַנטן האָט מען אויפגענומען פריינטלאַך ווייל זיי האָבן געבראכט מיט זיך קאַפּי־טאַלן, ענערגיע, פאַרבינדונגען און דאָס וויכטיקסטע קולט פאַר אַר־בעט און אַ טיפן ווילן צו זיין אומגעשטערט אין דעם רעליגיעזן אויסלעבן זיך לויט יעדן נוסח און גלויבן. די האָלענדישע שטעט האָבן באַוואָרנט די נייע תושבים מיט אַ פולער אויטאָנאָמיע אויפ'ן געביט פון רעליגיע — אויב די רעליגיעזע טעאָריעס וועלן ניט זיין אין קיין סתירה מיט די גרונדפּרינציפּן פון דער מלוכה.

גראד מיט ספּינאָזאַ'ס קינדער־און־יוגנט־יאָרן פאַלט זיך צונויף דער צופלוס פון קריסטלאַכע סעקטאַנטן און גאָטזוכער קיין האָלאַנד.

אין אַמסטערדאַם גופא האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע די מענאָניטן און די קאַלעגיאַנטן. די מענאָניטן האָבן זיך געגרינדעט אונטער דער השפּעה פון דער לערע פון ס י מ א נ ס מ ע נ א, (געשטאַמט פון די רייניש פּראָווינצן, 1559-1492), נאָך אין דער ערשטער העלפט פון 16 יאָרהונדערט. זיי האָבן פאַרלייקנט די נויטיגקייט פון טויפן קינדער, און זיי זיינען געווען אויפריכטיקע פּאַציפיסטן. די מענאָניטן האָבן אָפּגעוואָרפן גוואַלדטאַטן אפילו אַלס אַ מיטל צו דערגרייכן אַ „הימלשע מלוכה" אויף דער ערד. זיי האָבן פאַרבאָטן זייערע מיטגלידער צו טראָגן מיט זיך גע־ווער און האָבן פּראַקלאַמירט אַ „מלחמה אַלע מלחמות". פאַר־שטייט זיך אַז אונטער „מלחמה" האָבן זיי פאַרשטאַנען אַ וואָרט־קאַמף דורך פּראָפּאַגאַנדע און שריפט. פאַר דער מלוכה האָבן זיי געהאַט רעספּעקט און געווען געהאָרזאַם, הגם זיי האָבן פאַר־באָטן אַ מענאָניט אָנצונעמען וועלכן עס איז מלוכה אַמט. דאָס איז געווען זייער סאָציאַל־פּאָליטישער אני־מאמין.

אויפן געביט פון רעליגיע האָבן די מענאָניטן באַקעמפט די טעאָלאָגישע פּילפּוליסטיק. די מערסטע פון זיי האָבן ניט גע־גלויבט אַז יעזוס איז אַ זון פון גאָט, נאָר ער איז דער דערלייזער פון דער וועלט. אונטער רעליגיע האָבן זיי פאַרשטאַנען אַ לעבן פול מיט רחמים, צדקה, מעשים טובים. דער מענטש איז רעלי־גיעז, אויב ער איז עטיש אין קליינע טאָג־טעגלאַכע ענינים, האָבן

זיי געלערנט. די „הימלישע מלוכה" אויף דער ערד וועט דאמאלסט מקוים ווערן, ווען יעדער מענטש וועט טאן גוטס און זיין ווילן צום לעבן וועט זיך אנטוויקלען ניט פון האס צו א צווייטן, נאר פון ליבע צו אלעמען. צווישן די מענאניטן האט זיך געפונען א גרויסע צאל גייסטרייכע מענטשן פון אלע סאציאלע שיכטן און אפילו פון פארשיידענע רעליגיעס. אויך רעמבראנד איז געווען א חבר פון דער מענאניטן סעקטע — אויב עס איז צו גלויבן דעם באריכט פון א פלארענטינער מאלער באלדינאקי.

א סך איינפלוסרייכער איז געווען די סעקטע פון קאלעגיאנטן.

דער נאמען קאלעגיאנטן נעמט זיך פון ווארט קאלעגיע, וואס מיינט פאזאמלונג. זייער אורשפרינגלאכער נאמען איז געווען די ריינסבורגער, פון א שטעטל ריינסבורג אין האלאנד, וואו זיי האבן זיך געגרינדעט. דאס איז געווען אין יאר 1619. דאמאלסט האט דער סינאד אין דארטרעכט אנגענהויבן צו פארפאלגן די סעקטע רעמאנסטראנטן, און מען האט זייערע גייסטלאכע פירער ארויסגעוצט אין תפיסה און אנדערע אינגאנצן פארטריבן.

צוויי פון די רעמאנסטראנטן, די ברידער וואן דער קאדדע האבן אנגענהויבן צו פרעדיקן אז מען דארף אינגאנצן ניט קיין גלחים, וויל די גלחים ווערן מיט הער צייט א קאסטע, וואס היט אפ אירע עקאנאמישע אינטערעסן און דעריבער באקעמפט זי יעדן גלויביקן, וועלכער טייטשט אויס די היליקע שריפטן לויט זיין אייגענעם פארשטאנד. כדי אויסצומיידן לעתיד אז אין שוים פון אן אייגענע סעקטע זאל קענען אויסוואקסן א ניט־טאלעראנטע גרופע, וואס איז אומטאלעראנט פון שרעק פארלירן די פרנסה אירע — דארף מען בכלל זיך באגיין אן גלחים און אן קירכן; זאלן זיך די מיטגלידער צוזאמענקומען אין פריוואטע הייזער און דארטן לייענען די ביבל און רעדן איבער רעליגיע.

די ברידער וואן דער קאדדע האבן גענרינדעט די ערשטע קאלעגיע אין דעם דארף ריינסבורג, ניט ווייט פון דער באריטמטער אוניווערסיטעט שטאט לייידן, און די אנהענגער פון זייער נוסח האבן זיך גערופן די קאלעגיאנטן.

די קאלעגיאנטן האבן גלערנט אז דער היליקער גייסט לעבט אין יעדן פרומן מענטשן. יעדער מיטגליד פון א קאלעגיע קען

אויסטייטשן די ביבל — דעריבער זיינען קיין פאַרמיטלער צווישן גאָט און מענטש ניט נויטיק און באַצאָלטע פאַרמיטלער, ווי גלחים, פּריסטער א. א. וו., זיינען איבעריק, ווייל דאָס איז אוממאָראַליש.

דער הויפּט מקור פון זייער גאָטזוכעריי איז געווען די ביבל; אין דער ביבל האָבן זיי געזוכט די תשובות אויף זייערע פראַגן און ספּקות.

אין די ראַמען פון דער דאָזיקער סעקטע האָט יעדער איינער געהאַט די אומבאַגרעניצטע פרייהייט פון אויסטייטשן די רעליגיע־זע פּראָבלעמען ווי ער האָט געוואָלט. זיי האָבן אָפּגעוואָרפן אַלע דאָגמאַטישע שטעלונגען צו דער רעליגיע. דאָס האָט זיי געגעבן די מעגלאַכקייט צוציען צו זייער קרייז אַ גרעסערע צאָל פון מענטשן. אויף זייערע פאַרזאַמלונגען האָט מען געקענט זען קאַטאָליקן און אידן, לוטעראַנער און קאַלוויניסטן, קווייקער און סתם גאָטזוכער.

אין אַמסטערדאַם לאָזט זיך שוין אין יאָר 1648 פעסטשטעלן אַזאַ קאָלעגיע. מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען אין אַ פּריוואַט הויז, יעדן זונטיק אָוונט צווישן 5 און 6 אַזייגער, און לייענען און אויסטייטשן די ביבל.

מיט דער צייט זיינען די אַמסטערדאַמער קאָליגיאַנטן אויס־געוואָקסן אין צאָל. זיי האָבן פאַרמאָגט אַ באַדייטנדע צאָל פון דיפּלאָמירטע אינטעליגענטן, מערסטנטייל דאָקטוירים — אַלץ קינ־דער פון פאָלק.

די מלוכה, אונטערגערייצט פון די קאַלוויניסטן און זייערע גלחים האָט אָנגעהויבן צו פירן געגן די קאַלעגיאַנטן אַן אויס־ראַטונגס־פּאָליטיק. די קאָלעגיאַנטן האָבן שטאַרק אונטערגעגראָבן דעם פּרעסטיזש פון די גלחים בכלל.

איינער פון זיי, אַ ד א ם ב א ר ע ל, האָט אין וואָרט און שריפט געלערנט אַז אַן אמת'ער קריסט קען ניט געהערן צו קיין שום קירך און האָט געשטרעבט אויפצובויען אַ „קירך פון טאָ־לעראַנץ".

די זיצונגען האָבן געמוזט פאָרקומען געהיים, אָדער האַלב־געהיים.

אפשר האָט די ניט גינסטיקע רעפּוטאַציע פון די קאָלעגיאַנטן

אין די אויגן פון דער מאכט און פון דער קירך געהאט א ווירקונג אויף די אלע גאט זוכער, אז זיי זאלן דאָרטן קומען מיט זייערע ספקות און פרעי און ניט געשטערט אויסדריקן דאס, וואס אין זייער אייגענער סביבה איז דאס געווען פארבאטן אדער אוממעגלאך? און דאס איז אויך די סיבה פון ספינאזאס דערנענטרונג צו די קאלעגיאנטן.

מען דארף אננעמען אז שוין אין יאר 1652 קומט ספינאזא אין א באירונג מיט זיי. אנדערע ווילן, אז דאס איז געשען אין 1654. דאס איז ניט וויכטיק. וויכטיקער איז פעסטצושטעלן, אז דאס איז געשען נאך א פאר יאר פאר'ן חרם און אפשר נאך אין די יארן, וועלן ברוך ספינאזא איז געווען מארטיר'ס א תלמיד.

ספינאזא'ס קאנטאקט מיט די קאלעגיאנטן פאלט זיך צונויף מיט דער צייט, וועל מען האט די לעצטע אננעהויבן צו רודפ'ן. אויך אנדערע סעקטאנטן, וועלכע האבן אננעריירט מיט זייער לערע די פאליטישע ענינים בכלל און ממילא אויך פון האלאנד, האט מען שוין אננעהויבן צו פארפאלגן.

דעם 19טן סעפטעמבער 1653 האבן די גענעראל שטאאטן ארויסגעגעבן א דעקרעט, אז מען וועט באשטראפן די אנהענגער פון סאצינ'ס תורה, וואס איז א לעסטערונג פון גאט און א צערשטערונג פון דער עפנטלאכער מארא.

די אומטאלעראנץ האט געהערשט אומעטום וואו עס האט זיך שוין איינגעבירגערט א סעקטע, האט אבער ארויסגערופן נעגן זיך א אידאישע אדער אן אנדערע אומצופרידנהייט פון געווישע יחידים־סעקטאנטן.

אזא טאלעראנטער אנפירער פון א סעקטע וויי מענא, האט גלערנט אז א „חרם איז א צירונג פון דער קירך... אן איר איז יעדע געמיינדע ווי א שטאט אן מויערן און אן א טויער".

דער חרם איז געווארן א מיטל פון אנדערע סעקטאנטישע אנפירער נעגן די שפאלטונגען אין זייערע אייגענע רייען.

עס איז דעריבער ניט קיין וואונדער וואס ספינאזא האט זיך דערנענטערט צו די, וואס זיינען געווען נערודפט צוליב זייער טאלעראנץ; און דאס זיינען געווען די קאלעגיאנטן.

ער האט זיך צוגעקוקט ווי מען פארפאלגט די קאלעגיאנטן

און האָט דערפילט אַ ליבע צו זיי. דאָרטן האָט ער זייער שנעל אָנגעהויבן צו שפּילן אַ וויכטיקע ראָלע, ווייל ער האָט געקענט די „מוטער שפּראַך פון דער ביבל".

לוקאַס ווייסט אפילו צו דערציילן, אַז ער האָט גערעדט אויף אַזאַ ליבנסווירדיקן אופן און פלעגט מאַכן אַזעלכע אויסגעצייכנטע פאַרגלייכונגען, אַז יעדערער, אפילו אומבאַוואוסטערהייד האָט גע־מוזט איינשטימען מיט אים.

„ער האָט גערעדט איבערצייגנד, הגם ער האָט ניט געשטרעבט צו אַ לייכטקייט אָדער אַ שיינקייט פון אויסדרוק. ער האָט אַלץ געמאַכט אַזוי קלאָר און זיינע געשפּרעכן זיינען געווען פול מיט'ן געזונטן שכל הישר, אַז יעדערער וואָס האָט אים געהערט איז אַוועק אַ צופרידענער".

ער האָט דאָרטן געשלאָסן באַקאַנטשטאַפטן פון וועלכע עס האָבן זיך זייער שנעל פאַנאַנדערגעבליט די שענסטע בלומען פון מענטשלאַכער פריינטשאַפט פול מיט פּשוט'ער, רירנדער געטריי־שאַפט ביז זיין לעצטן אָטעם.

דאָס איז די נאָענטע און ווייטע אַטמאָספערע פון גאָטזוכעריי אין וועלכער עס איז אויסגעקומען ספּינאָזאַ'ן צו לעבן אַ געוויסע צייט. אין אַ מבול פון עוואַנגעלישן דרוש און פּשט געשטיצט אויף דעם פעסטן פונדאַמענט פון תנ"ך — האָבן זיך געטובלט גאַנצע דורות פון שטורמישע גייסטער פון גאָטזוכער.

ספּינאָזאַ'ן איז אויסגעפאַלן דער גורל געבוירן צו ווערן אין יענער שטורמישער צייט און לעבן אין דעם לאַנד, וואו מיט אויס־געביינקטע הערצער און פאַר'חלש'טע אויגן האָט יעדער געזוכט גאָט לויט זיין נוסח. און ער האָט זיך אויך אויסגעטובלט אין יענעם שטראָם וואָס האָט גאָרנישט ניט געהאַט צו טאָן מיט'ן פאַרפיומירטן הייליקן וואַסער פון די קירכלאַכע געפעסער.

מיט די פרייגייסטער

רייך און בונט איז געווען דער קרייז פון די „פרייע גייסטער" צווישן די קאָלעגיאנטן. דאָרטן האָט ספּינאָזאָ באַגעגנט מענטשן פון פארשיידענע וועלטן, וואָס האָבן אָבער געהאַט פאר זיך איין וועלט צו וועלכער זיי האָבן געשטרעבט, און דאָס איז געווען די ו ו אָ ר ה י י ט. מיט די שאַרפע גייסטרייכע קעפּ איז ער שנעל געקומען אין א לאָיאל פריינטלאכע בארירונג, וועלכע איז מיט דער צייט אויסגעוואָקסן אין אן אָרגאנישע צוזאמענגעוואָקסענע פריינט־שאַפט, וואָס האָט שוין דערגרייכט די מדרגה פון גרענעצלאָזער אָפּפערוויליקייט פאר דעם „האָספּיטאנט" פון די קאָלעגיאנטן, דעם איד עספּינאָזאָ, מצד די גאָט־זוכנדיקע און אמת־פאָרשנדיקע סוחרים, דאָקטוירים און סתם וואגאבונדן.

די דאָזיקע פילפארביקע קאָלעגיאנטן חברותה האָט געצויגן צו זיך מיט איר ערנסט און מיט דעם פּשטות, וואָס דערמאָנט דעם פּשטות פון די ערשטע קריסטן, אזוי ווי די טראדיציע האָט אונז איבערגעלאָזט דעם באַגריף וועגן זיי.

די מענטשן האָבן געוואָלט זיין עטיש און אראָפּרייסן דעם שאָלאַכץ פון וואָרט (Loges) כדי צו דערגיין צום אמת'ן תמצית פון דעם וועלט סוד, וואָס קאָן זיך אנדערש פארן מענטשן ניט אנטפּלעקן ווי אין א קייט פון אותיות און א מאנטל פון ווערטער. האָבן זיי אָנגעהויבן צו זוכן דעם אורקוואַל אין האַרצן, אין אומיטל־באַרן געפיל, אין דעם אור־רוף פון די טיפענישן פון דער מענטשלאַ־כער נשמה, וואָס באגערט נאָך א גלויבן, אלס א זין פון לעבן. צווישן די דאָזיקע איידעלע און רירנדע געשטאַלטן האָט ברוך דע ספּינאָזאָ געפונען א רייע פריינט, וואָס זיינען געוואָרן מיט דער צייט זיינע אפּאָסטאָלן און הייסע חסידים און געקוקט אויף אים ווי אויף דעם דערלייזער פון זייערע געפּייניקטע און אומרואיקע גייסטער.

עס זיינען געווען אין יענעם קרייז צוויי ברידער ד ע ו ו ר י ע ס, יונגע, פֿארמעגלאכע סוחרים. איינער פון זיי, ס י מ א ן י ו ס ט ע ן ד ע ו ו ר י ע ס, ניט קוקנדיק אויף די כמעט גלייכ־הייט אין יאָרן מיט ספּינאָזאן, איז געוואָרן א פלאַמענדער אָנהיינ־גער פון דעם יונגן דיינקער און האָט די פריינטשאַפט און דעם יראת הכבוד פאר אים ארויסגעוויזן אין משך פון ספּינאָזא'ס קורצן לעבן.

זיין גרויסע פאַרערונג פאר ספּינאָזא האָט געפונען א בולטן אויסדרוק אין א בריוו, וואָס דער דאָזיקער ס י מ אָ ן ד ע ו ו ר י ע ס האָט מיט יאָרן שפּעטער געשריבן צו ספּינאָזאָ'ן, ווען יענער איז שוין ניט געווען אין אמסטערדאם.

„איך באַקלאָג מיין גורל" — האָט ער געשריבן צו ספּינאָזאָ'ן — „וואָס צווישן אונז ליגט אַזאַ שטח, וואָס טיילט אונז אזוי ווייט פאַנאַנדער. גליקלאך, יא זייער גליקלאך איז צעזאריזם*), וועלכער געפינט זיך אונטער איין דאַך מיט אייך און קאָן מיט אייך שמועסן איבער די וויכטיקסטע ענינים בשעת פרישטיק, מאָלצייט און שפּא־ציר. הגם אונזערע קערפּערס זיינען ווייט איינער פון דעם אנדערן, איז אבער אייער גייסט אָפטמאָל מיט מיר און מערסטנטייל דאמאָלט, ווען איך בין פארנומען מיט אייערע ווערק און ווען איך נעם זיי אין די הענט."

א באַראַקטעריסטישער אויסגוס פון א חסיד צו א רבי'ן!

ס י מ אָ ן ד ע ו ו ר י ע ס האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן אָנגעפירט מיט א פילאָזאָפישן קרייז, וואו מען האָט געלייענט און אַנאַליזירט די ווערק פון פילאָזאָפן. ער פלעגט זיך דאמאָלס ווענדן מיט בריוו צו ספּינאָזאָ'ן און בעטן ביי אים פּירושים אויף טונקעלע פּסוקים, וואָס די מיטגלידער האָבן ניט געקאָנט פארדייען. מיר וועלן זיך נאָך מיט אים באַגעגענען, ווייל דער דאָזיקער סוחר־דיינקער האָט געשפּילט א וויכטיקע ראָלע אין ספּינאָזא'ס לעבן בכלל.

צו דעמזעלביקן קרייז האָט געהערט א געוויסער פ י ע ט ר

---

*) צעזאריזם אדער קאזעאריזם איז געווען ספּינאָזאס א תלמיד: וועגן אים וועט נאָך אויסקומען צו ריידן אין א ספּעציעלן קאפּיטל.

ב א ל ל י נ ג. אמאל איז ער געווען אין שפאניע אלס א קאמיסיאָנער פון פארשיידענע האלענדישע סוחרים. ער האט דאריבער געקענט זייער גוט שפאניש און די שפאנישע שפראך איז געווען א פארקניפונקס־קייט צווישן אים און ספינאזאָן. באללינג האט גע'שמ'ט פאר א גוטן קענער פון לאטיין און גריכיש. ביידע שפראכן זיינען דאמאלט גאר ווינציק געווען באקאנט ספינאזאָן באללינג האט פארפאסט א רייע פארטיידיקונגס שריפטן פון מענא'ס לערע, געשריבן מיט אסך שארפקייט, שניידיקייט און ווי־ציקייט. ער האט אויך שפעטער איבערגעזעצט אוף האלענדיש ספינאזאָן'ס „פרינציפן פון דער קארטעזיאנער פילאָזאפיע." זיינע פילאָזאפישע און רעליגיעזע געראנקען האט ער אנטוויקלט אין יאָר 1662 אין א ביכל אונטערן נאמען „דאָס ליכט אויפן ליכט־טורעם".

א פאָר אויסצוגן פון דעם ביכל וועלן אמבעסטן אילוסטרירן דעם גייסט פון דעם עקס־קאָמיסיאָנער־דיינקער.

„ווערטער זיינען ניט קיין ענינגדע סימנים פון אמת" — שרייבט באללינג — „דורך עם הארצות, לייכטזיניקייט און רשעות ווערט זייער זין פארדרייט און פארקריפלט. דורך ווערטער ווערט מען אויך אָפגענארט אין די ענינים פון אמונה. צוליב זיי קומט פאָר אזוי פיל מחלוקות און קריגעריין, עס ווערט אזוי פיל דאריבער דיסקוטירט און געפילפולט, אז מען קאָן גלויבן, אז עס איז בכלל ניטא קיין אמת'ע רעליגיע. די רעליגיע האט אבער גארניט צו טאָן מיט ווערטער און פארמולען. יעדער מענטש האט אין זיך א ליכט, וואָס לייכט פאר אים — דאָס ליכט פון פארשטאנד. דאָס דאזיקע ליכט פארזיכערט א קלאָרן און דייטלאכן פארשטיין פון אמת, א דאנק וועלכן מיר באקומען די איבערצייגונג פון זיין און פון באשאפנהייט פון זאכן, וואָס שליסט אוים יעטוועדן ספק. אין יענעם ליכט דארף מען זוכן דעם מקור פון רעליגיע".

אדער אזא געדאנק:

„ווער עס וויל פון זיך ארויסגיין, כדי דורך דאָס באשאפנדע גאָט באגרייפן, דער וועט צו גאָט קיינמאל ניט קומען. גאָט איז אין דיר און יעדער מענטש איז זיך אליין דער אממיטטן נאָענטסטער. די מוזט דאריבער אין זיך אליין בלייבן און זיך וועגן צו דעם ליכט, וואָס דו האסט אין זיך".

די דאָזיקע געדאנקען וועלכע טראָגן א בולטע השפּעה פון דער נעאַ־פּלאָטאָנישער פילאָזאָפיע זיינען אין פלוג גענומען אויטאָדי־דאקטיש. די קרובה׳שאפט פון די דאָזיקע געדאנקען מיט ספינאָזא׳ס שפּעטערדיקן פאָרמולירן פון דעם ענין אמונה אין זיינע שריפטן, ווארפט זיך תיכף אין די אויגן.

ב א ל ל י נ ג האָט אָנגעהאַלטן א שריפטלאַכן קאָנטאַקט מיט זיין פריינט און לערער, ספינאָזאָ. אין ליכט פון די דאָזיקע בריוו, וועגן וועלכע עס וועט קומען שפּעטער צו ריידן, וועט נאָך שאַר־פער און בולטער ארויסשיינען די פערזענלאכקייט פון דעם דאָזיקן אינטערענסאנטן מענאָניט.

א וויכטיקע ראָלע אין ספינאָזא׳ס לעבן האָט געשפּילט י א ר י ג י ע ל ל ע ס , אויך א מיטגליד פון די קאָלעגיאַנטן.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער געהאַט אין אמסטערדאם א בשמים־קראָם. גאָלד האָט זיך געשאַרט צו אים פון דעם דאָזיקן נייעם מסחר אין האָלאַנד. ער איז אַבער מיד געוואָרן פון גאָלד, וואָס האָט געדראָעט צו פאַרשקלאַפן זיין נשמה. האָט ער אָבער גע־פילט, אז זיין נשמה איז אים טייערער פון גאָלד, וואָס האָט אים קיין א י נ ט י מ ע פ ר י י ד ניט געגעבן, און ער האָט אוועק־געוואָרפן דאָס געשעפט כדי צו זיין ביחידות מיט זיך און זוכן די וואָרהייט ווייט פון וועלט און געלט. 30 יאָר איז ער אָפּגעזעסן אין א באַזונדער חדר אין דבקות מיטן שם המפורש, וועלכן ער האָט נאָך אַלץ געזוכט מיט האַרץ און נשמה. מיט א קהלת שטימונג אין האַרצן האָט ער זיך אָפּגעזאָגט פון כל־טוב און נאָר זיך געפּייניקט איבערן זין פון לעבן. די וועלט פון דיינקען איז פאַר אים געווען פאַרשלאָסן, ווייל אחוץ האָלענדיש האָט ער קיין שום שפּראַכן ניט געקענט. האָט ער געלאָזט פאַר זיך איבערזעצן די וויכטיקסטע פילאָזאָפישע ווערק און מיט גרויס התמדה זיי שטודירט און גע־לערנט.

י א ר י ג י ע ל ל ע ס איז געווען דער ערשטער מעצענאַט פון ספינאָזא׳ן. ער האָט אָפּגעדרוקט אויף זיין חשבון ספינאָזא׳ס „פּרינציפּן פון דער קאָרטעזיאַנער פילאָזאָפיע". נאָכן טויט פון זיין באַליבטן לערער האָט יעללעס געהאָלפן ארויסגעבן די געבלי־בענע ווערק און האָט אָנגעשריבן צו זיי א האָלענדישע הקדמה.

אין דער תקופה פון ספינאָזא'ס קאָלעגיאנטן־באזוך ווערט די פריינטשאפט פארקניפט און אין משך פון יאָרן פארשטארקט און פאראייביקט. דאָס וועט אונז ווייזן די וויכטיקע שילדערונג פון ספינאָזא'ס לעבן.

ווען מען האָט אָנגעהויבן צו רודפֿן די קאָלעגיאנטן און די פארזאמלונגען האָבן נעמוזט פֿארקומען אין אלץ נייע און נייע הייזער — האָט דאָמאָלט א געוויסער י א ן ר י א ָ ו ו ע ר ט ש, א בוכהאנדלער און אייגבינדער אָפּגענעבן זיין געשעפט פאר די דאָזיקע אסיפות.

ריאָווערטש איז געבאָרן געוואָרן אין 1617. ער האָט נע'שמ'ט פאר דעם שארפסטן נענגער פון דער אָפּיציעלער קירך. מיט וואָרט און שריפט האָט ער באקעמפט די דאָגמאטיקער און האָט מיט א בריטער האַנט, ניט ווי א סוחר, ארויסגענעבן קאמפֿס־ברא־שורן פון די קאָלעגיאנטן און וויל די דאָזיקע בראשורן פלענן ארויסגענעבן ווערן אנאָנים, האָט ער פאר די נאָליקייט פון זייער אינהאלט באקומען אין שכר א סיסטעמאטישע און גוט אָרגאני־זירטע אָפּאָזיציע מצד דעם אמסטערדאמער קירכנראָט, אן אָפּיציעלע פארטרעטערשאפט פון דער אנערקענטער, פּראָטעסטאנטישער קירך.

ער האָט ארויסגענעבן די ווערק פון באלזינג, יעלעם און וואָס שארפער ס'איז נעווען דער שטאנדפונקט פון א מחבר בנוגע דער קירך, אלץ גרעסער זיינען נעווען זיינע שאנסן צו זיין נעדרוקט און ארויסגענעבן פון י א ן ר י א ָ ו ו ע ר ט ש. ביי אים זיינען דערשינען אין האָלענדיש די ווערק פון דעקארט און די שריפטן פון ספינאָזא. זיין בוכגעשעפט פלענט זיך אין די אוועגטן פארוואנדלען אין א לעזע קלוב, וואו מען האָט ביי א גלעזל קאָפע דעבאטירט און זיך געהיצט איבער די ענינים פון רעליגיע און פילאָזאָפיע.

אין די נענגרישע שריפטן האָט מען אים געקרוינט מיטן נאָמען „לאזהופט" — וואָס מיינט א פויל־קאָפ.

ער האָט געהאַט א מאָניע, ווי אסך אנדערע פון זיין צייט, זיך צו פארנעמען מיט אלכעמיע און האָט געזוכט דעם „פילאָזא־פישן שטיין", וואָס האָט צושמעטערט ניט איין טרוימערישן קאָפּ. דער דאָזיקער קאָפע־קלוב אדער די „שולע פון לצנים", ווי די

געגנער האָבן עס גערופן האָט ארויסגערופן א פּחד ביי די פּרומע נאָטסספּאָרכטיקע פּראָטעסטאַנטן. אין 1656 האָט דער אַמסטערדאַמער בירגערמייסטער שטרייניג פּארבאָטן די „קאָנווענטיקלן" פון די פּרייגייסטער, אָבער עס האָט ווינציק וואָס געהאָלפן. דער קרייז וואקסט. עס קומען צו אלץ נייע און פּרישע כוחות. מיר באָגעגענען אין יענע קרייזן דעם שוין אונז באקאנטן י א ן פּ י ע ט ע ר ש, דעם וואנדערנדן גאָט־זוכער, וועמען ספּינאָזאָ האָט געווים געזען אין די מויערן פון דער תלמוד תורה „עץ חיים". וועָן יענער איז געקומען זיך מתוכח זיין מיט ר' שאול מארטיירא. ער איז געקומען פון א קליין שטעטל פון וואנען מען האָט אים פּאר־טריבן פאר „פּארשיידענע עבירות און שוידערלאכע אידעען". די קירך האָט אים מחרים געווען און דער שטאָט־ראָט האָט אים פּארטריבן. איז ער געקומען צו זיינע פּרייַנט אין נייסט און האָט מיט זיין אויפּריכטיקייט און אידעאליזם פּארשטארקט דעם גלויבן און דער אמת'דיקייט פון זייער אני־מאמין.

שארף און פּיקטאָרעסק שנייד זיך אויס פון דער חברותה די פּערזענלאכקייט פון דעם בעל־אכסניה און פּאָעט י א ן ז ע ט.

א גוטער שענקער צווישן פּאָעטן און זייער א גוטער פּאָעט צווישן שענקער — איז געווען דער דאָזיקער ז ע ט. א וואנא־בונד און „וועגוס־יונקער", ווי ער טיטולירט זיך אין איינעם פון זיינע נעגראָפּטע ווערק, האָט ער מיט א רעאָליסטישן צוגאנג און דערבן סאטירישן טאָן געשילדערט דאָס פּאָלקס־לעבן אין אמסטער־דאם. דער דאָזיקער שטאָרקער שוואכלינג פון „שיינעם געשלעכט" האָט אין א פּאָעמע „אונטערראָק פּארעהרונג" באשריבן די „גאסן נימפן" פון אמסטערדאם און האָט אין זיי געזען די מאגדאלענעם פון 17טן יאָרהונדערט. זיין ניט געצוימטקייט און אָנשטעל פון א „פּארלאָרענעם זון" איז געווען מער א חשק עפּנטלאָך צו שאקירן די פּראָטעסטאַנטישע מאָראל און „גאָט'ס סטראָפּטשעם" איידער פון אן אָרגאַנישער פּארדאָרבנקייט.

„איך וויל באמת פּריי זיין — זאָגט ער אין א ליד — און איך וויל מיר מער ניט לאָזן בינדן, און אויב מיין ברודער האָסט מיר, דאָ קען איך ווירקלאָך גליקלאָך זיין".

איבערזעטיקט מיט די „גאסן־נימפן" האָט ער חתונה אין די

אלט־בחור'ישע יאָרן מיט א פרוי, וועלכע ער פלעגט פאָרשטעלן אלס זיין „געליבטע הויז־פרוי". ער עפנט א שענק און פון די רונדע פעסלאך מיט וויין שעפט ער די „שטימונג" פאַר זיינע גראמען.

די „הויז־פרוי" שטאַרבט אים אָפּ און דער אויסגעלעבטער שענקער און גראמען־מאַבער, האָט חתונה, צום צווייטן מאָל מיט א יונג, בליענד מיידל. ער זיצט שוין ווינציקער אין שענק, ווייל די מאַטראָסן נעמען מיט מער חשק א גלעזל וויין פון די פּוכלע הענ־טאַלאַך פון דער יונגער שענקערין, איידער פון די שטייפע, אלטע הענט פון דעם זייער און זייער געשעצטן רעבעלאנט, פּאָעט און שענקער.

דאמאָלסט פארנעמט זיך ז ע ט מיט ליטעראַטור. ער זעצט איבער אין האָלענדיש, אין יאָר 1650 ב ו ק ס ט א ר פ ס „סינאגאגא יודאיקא".

אין זיינע לידער האָט ער אויסגעלאַכט די קריסטלאַכע לערע פון יענער וועלט. און אין איין אָרט פרעגט ער די קריסטן אזוי:

אויב דער טויט איז פאר אייך א פרוזדור צו דעם לעבן.
פאַרוואָס זייט איר אזוי פארקימערט און פאַרזאָרגט?
פאַרוואָס לעבט איר פול מיט ציטערניש און וואקלען
פאַרוואָס, ווען ער קומט נאָנט, זייט איר פון שרעק געפּלאגט?
ביי מיר זייט איר ניט קיין אמתע ווארע קריסטן
ווייל ס'קומט אייך אן אזוי שווער צו יענער רייזע זיך גרייטן
און דאָ ווילט איר בעסער און טרויער וועגעטירן
איידער גלייך מיט גלאַנץ אהין גיין צו די טויטע".

זיינע געגראמטע קשיות האָבן אפּעלירט צום שכל הישר פון די מאַסן און ניט אומזיסט איז ער געווען אזוי פּאפּולער און האָט מיט זיינע מיטלמעסיקע שירים אסך בייגעטראָגן פאר דער אנטוויקלונג פון פרייען געדאנק צווישן די, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין צו־טריט צו דעקאַרט'ן, ספּינאָזאָ'ן און בכלל צו דער טעאָלאָגיש־פילאָ־זאָפישער שטרייט־ליטעראַטור.

אַלס אַ גאַסט פלעגט זיך זייער אָפט באַווייזן צווישן די קאָלע־גיאנטן א דאַרער פּארשוינדל מיט א שטענדיקן איראָנישן שמייכל אויף די ליפּן, א אומדערמידלאַכער קיבעצער און א אָנהיינגער פון די „ווענוס־טעכטער". דאָס איז דער דאָקטאר ל אָ ד ו ו י ק

מ ע י י ע ר. זיין ראָלע און ספינאָזאָ׳ס לעבן — איז זייער א באריטנדע.

ד א ק ט א ר מ ע י י ע ר איז געווען א בחור, כמעט אין די זעלבע יאָרן וואָס ספינאָזאָ. א מתמיד, א קענער פון שפראכן האָט מעייער גרויסע פארדינסטן פאר דער האָלענדישער פילאָזאָפיע. ער האָט שטודירט מעדיצין, פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע. ער האָט זיך באזעצט אין אמסטערדאם און פראקטיצירט מיט ערפאָלג אלס א דאקטאר. חוץ צו פרויען האָט ער נעהאט א שוואכקייט צו שרייבן שירים צולויב א וויכטיק געשעניש און זיין הויפט טראָגעדיע איז באשטאנען אין דעם, וואָס ער האָט געשריבן דראמען, וועלכע מען האָט ניט געשפילט אזוי לאנג ביז ער איז ניט געוואָרן צופעלליק... דער קינסטלערישער לייטער פון אמסטערדאמער טעאָטער, הגם אפיציעל א לוטעראנער, פלעגט ער אָבער באזוכן די פארזאמלונגען פון די קאָלעגיאנטן און זיין מער בריטע ווי טיפע בילדונג, האָט געמוזט אויסרופן ספינאָזאָ׳ס אינטערעס פאר אים. אויך דאקטאר מעייער האָט באלד אָפּגעשאָצט דעם חריפ׳ישן קאָפּ פון ספינאָזאָ׳ן, און אויב זייער באקאנטשאפט האָט זיך אָנגעהויבן ערב דעם חרם־שטורם, האָט שוין דאקטאר מעייער געקענט מער ווייסן וועגן דעם, ווער איז און וואָס ווייל דער יונגער אמסטערדאמער איד.

דאקטאר מעייער האָט שפעטער אָנגעשריבן די הקדמה צו ספינאָזאָ׳ס „פרינציפּן פון דער קאָרטעזיאנער פילאָזאָפיע".

ער אליין האָט פארפאסט און ארויסגעגעבן אנאָנים א ווערק איבער תנ״ך. אזא מנהג איז געווען צו יענער צייט אין האָלאַנד, אז ווען עס האָט זיך געהאנדלט וועגן אן „אפיקורסיש" ווערק האָט מען ניט געשטעלט דעם נאָמען פון דעם מחבר.

מיט דאקטאר מעייער באקענען מיר זיך איצט און נעענטער וועלן מיר צו אים צוקומען אין די שפעטערדיקע שילדערונגען פון ספינאָזאָ׳ס לעבן.

די אלע באקאנטשאפטן האָט ספינאָזאָ געמאכט נאָך פארן חרם, וויל ווען ער האָט געמוזט פארלאָזן אמסטערדאם האָט ער זיך שוין מיט זיי געקענט.

ער פארבריינגט דאמאָלסט א פאָר חדשים אין דעם שטעטל

א ו ו ע ר ק ע ר ק. דאָרטן איז געווען דער בית־הקברות פון דער אמסטערדאמער קהילה און דאָרטן, אין דער נאָענטקייט פון די קברים פון זיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער האָט ספּינאָזאָ פאַרבראַכט א קורצע צייט ביז די געמיטער וועלן זיך בארואיקן. די רעגירונג האָט אים אויך דאָרטן געהאַט אויפן אויג. ער האָט זיך אָבער געפילט ניט אזוי איינזאם, ווייל צווישן די קריסטן האָט ער געפונען פריינט, מערסטנטייל צווישן די קאָלעגיאנטן, ווי דער דאקטאר נ י ק א ל א ו ס ט ו ל פּ און אנדערע. דאָס באַווייזט אז מען האָט אים געקענט אין די קאָלעגיאנטן קרייזן אזוי, אז „די ברידער פון גייסט" פון א ו ו ע ר ק ע ר ק האָבן שוין געקענט ספּינאָזאָ'ן אויפנעמען ווי א נאָענטן, אייגענעם מענטשן.

דער לעצטער פריינט זיינער, וואָס האָט געשפּילט גאָר א גרוי־סע ראָלע אין ספּינאָזאָ'ס לעבן איז דאקטאר פ ר א נ צ י ס ק ו ס ו ו א ן ד ע ן ע נ ד ע ן.

דעם דאָזיקן דאקטאר האָט אינסטינקטיוו געצויגן צום באַשיי־דענעם בלאַסן יונגנמאַן ד ע ס פּ י נ אָ ז אָ, וואָס רעדט אזוי קלאָר, דורכגעטראַכט און פריש, צאַפּלדיק פריש.

ער האָט אים איינגעלאדן צו זיך אלס א לערער פאר דער גרויסער צאָל תלמידים, וואָס ער האָט אַלס א געניטער פּעדאגאָג געהאַט.

דער לאטיינישער לערער

אין צענטער פון ספּינאָזאָם לעבן צו יענער צייט שטייט אן ספּק דאקטאר פראנציסקוס אפיניוס וואן דען ענדענס און זיין הויזגעזינד.

א וואונדערבאר געשטאלט, וואָס בעט זיך מיט די אלע סתירות אין שארפקייטן אירע אויף א צענטראלן פלאץ אין א היסטאריישן כאראקטער־ראמאן פון יענער תקופה!

דר. ענדענס איז געבאָרן געוואָרן אין אנטווערפן אין יאָר 1600. ער האָט באקומען א שטרענג קאטוילישע דערציאונג און איז משמעות געווען באשטימט פון זיינע עלטערן פאר דעם „אויסדערוויילטן" דינער פון קירך. פון קינדווייז אָן האָט ער אויסגעוויזן נאונישע פייאיקייט צו שפראכן. ער האָט אבער ניט געהאָט קיין אקאדעמישע רואיקייט אין זיך כדי זיך אפגעבן נאָר מיט איין ענין; ער איז געווען מער א חריף ווי א מתמיד.

א אינגל פון 14 יאָר, איז ער שוין א סטודענט אין דעם אוניווערסיטעט אין לעווען. ער שטודירט גלייכצייטיק מעדיצין, לימעראטור און יוריספרודענץ. אין יאָר 1618, זייענדיק אינגאנצן אלט 18 יאָר באָט כען אים אָן א שטעלע פון א פראָפעסאָר אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט. צו אזא מדרגה האָט געקענט דערגרייכן נאָר אן עלטי, הגם קיין אויסנאם איז ער ניט, ווייל א פּאָר פאקטן פון יונגע פראָפעסאָרן צו יענער צייט לאָזן זיך פעסטשטעלן. אזוי, למשל, איז אין דעם זעלבן אוניווערסיטעט געווען א פראָפעסאָר פון פילאָזאָפיע דער 18 יאָריקער ווילעם פילידי. שפעטער ווערט ענדענס א „ברודער" פון דעם יעזואיטן אָרדער. וואָס האָט אים געפירט אהין צו די צוימער פון גייסט און שטרענג קאזאכישע גייסטער האָבן די ביאָגראפן זיינע נאָר ניט פעסטגע־

שטעלט. זאָל דאָס זיין א ווילן פון די קאַטוילישע עלטערן אדער זיין פּערזעלאַכער דראנג — איז ניט באַשטימט. אלנפאלס איז ענדענס נאָך דאַמאָלסט קיין „רעבעלאנט" ניט געווען. ער איז געווען אַ וויסנשאפטלאַכער קעמעל, וואָס האָט זיך אָנגעלאָדן מיט א גרויסער משא פון געלערזאמקייט, האָט ניט געפילט קיין לאַסט דערפון, האָט אָבער אויך נאָך ניט געהאַט קיין געלעגנהייט אריינ־צוקוקן אין זיין גייסטיקן באַגאַזש און אים קריטיש אָפּשאצן. און אזוי ווי ער האָט מיט א פענאָמענאַלער לייכטקייט איינגעזאפּט אין זיך די תורה, פון וואַנען זי זאָל ניט קומען און וואָס זי זאָל מיט זיך ניט בריינגען — איז אים סוף כל סוף געווען נאָך גלייכ־גילטיק די צוועקמעסיקייט, נאָר מער צום האַרצן דאָס אָנזאמלען.

די יאָרן פון זיין אָנגעהערשאפט צו דעם יעזואיטישן אָרדן זיינען די טונקלסטע אין זיין ביאָגראפיע. מיר ווייסן וועגן דעם נאָרנישט, פּונקט ווי מיר ווייסן ניט פאַרוואָס האָט דער 18 יאָריקער ענדענס זיך אָפּגעזאָגט פון דער פּראָפעסור. אפשר האָט אים דאמאָלסט ארומגענומען א קהלת־שטימונג, און א שלאַנג פון ספקות האָט זיך אריינגע'גנב'עט אין זיין האַרצן? דאָס שנעלע באַהערשן פון אזוי פיל געביטן האָט געקענט סוף כל סוף בריינגען דעם יונגן ענדענס צו דעם געדאַנק פון „הבל הבלים", אז ער זאָל גיין זוכן אַן אָפּרו אין די דיסציפּלינירטע רייען פון די יעזואיטן?

דאָס זיינען אָבער מער ניט, ווי השערות. די גאנצע תקופה פון יעזואיטן לעבן בלייבט ביז איצט א סוד.

און ער שווימט ארויס שפּעטער אויף דעם האָריזאָנט פון זיין געבורטס־שטאָט. ער איז שוין ניט קיין יונגערמאן. א מענטש פון 42 יאָר אָן א קאָנקרעטע באַשעפטיגונג האָט ער חתונה מיט א דאַנציגער פרוי מיט'ן נאָמען ק ל א ר א מ א ר י ע ו ו ע ר מ ע ר ן, דאָס שפּעטערע חתונה האָבן האָט זיך שטאַרק אָפּגערופן אין זיין משפּחה־לעבן. אין משך פון ניין יאָר האָט זיין ווייב אים באשאָנקען מיט ניין קינדער.

פון זיי איז פאר אונז די וויכטיקסטע די עלטסטע טאָכטער דאנגא קלארא מאריא. זי איז געבאָרן געוואָרן אין יאָר 1643. די עלטערן האָבן זיך שטאַרק מצער געווען מיטן ערשטן קינד, ווייל דאָס מיידל איז ניט געווען קיין שייגע און דערצו האָט זי געליימט

אויף איין פוס. זי האָט אָבער ארויסגעוויזן אזעלכע גייסטיקע פייאיקייטן אז די פיזישע חסרונות זיינען ווי פארשוואונדן געוואָרן און ניט איינער, וואָס האָט געהאַט די זכיה זי צו זען האָט ארויס־געטראָגן דעם איינדרוק, אז זי איז א שיינע און א געזונטע. אזוי ווערט זי אויך געשילדערט פון די מערסטע ביאָגראפן.

אין יאָר 1645 באַזעצט זיך ענדענס אין אמסטערדאַם, וואו עס האָט געהערשט אסך א פרייערע אטמאָספערע, ווי אין דעם שטריינג קאַטוילישן אנטווערפן. מסתמא האָט ער געלעבט פון לערעריי, דערווייל נאָך געבנדיק פריוואטע שטונדן. האָבנדיק ברייטע באַקאַנטשאפטן אין די ליטעראַרישע קרייזן באַשליסט ער זיך נעמען צו בוכהאַנדלעריי. אין יאָר 1650 עפנט ענדענס אין אמסטערדאַם א בוך געשעפט. די געשעפטן זיינען אָבער געגאַנגען זייער שלעכט, און אין צוויי יאָר שפּעטער באַנקראָטירט ער און גיט אויף זיין געשעפט.

אין יענער צייט אזוי אן ערך 1657 איז ער געשיקט געוואָרן קיין מאדריד אין די ענינים פון שלום מיט האָלאַנד. אַלס אַן עקס־יעזואיט האָט ער געקענט דורכפירן אזאַ מין דיפּלאָמאטישע שליחות, ווייל צו אים האָט מען געקענט האָבן צוטרוי.

קיין אָפענער „אפיקורס" איז ער נאָך ניט געווען און זיין בילדונג און נאָענטקייט מיט די אָפיציעלע קאַטוילישע קירך־קרייזן האָבן געקענט ווירקן אויף דעם, אז ער זאָל אויסגעוויילט ווערן פאר אַזאַ מיסיע.

מיר ווייסן אז נאָך אין 1648 האָט זיך ענדענס אָפּגעזאָגט פון א באַלוינונג, וואָס די שפּאַניער האָבן אים פאָרגעשלאָגן פאר עפּעס א דיפּלאָמאַטישע אָפּעראַציע. אזוי פארזיכערט דער מיטצייטלע־רישער פּאָעט א נ ט אָ נ י ד ע ס ו ו א ן ד ע ר ג ע ס. אַנדערע קוועלן באַשטעטיקן דאָס ניט. אויך די רייזע קיין שפּא־ניען האָט ניט קיין זיכערע קוועלן. אחוץ דער איינער, וואָס גראד צו יענער צייט קינדלט ניט זיין ווייב, און דאָס דאַרף דינען פאר א באווייז, אז עס איז ניט אויסגעשלאָסן אז ענדענס איז אַוועק־געפאָרן קיין שפּאַניען.

ווי עס זאָל ניט זיין אויף חיונה האָט דער דאָקטאָר־פילאָלאָג, עקס־יעזואיט־דיפּלאָמאט פון די אַלע גליקן ניט געהאַט.

אָבער זיין בילדונג האָט געקענט קלעקן אלס א קוואל פון פרנסה, אויב דער דאקטאר זאָל ביי זיך פועל'ן צו ווערן א פראָפע־סיאָנעלער לערער. אויב ער האָט עס אפשר ניט געקענט אזוי לייכט פועל'ן ביי זיך, האָבן עס אָבער גע'פועל'ט דוקא די זעקס קינדער, וואָס האָבן געוואָלט לעבן און עסן.

אין יאָר 1652 עפנט דר. ענדענס א שול פון לאַטיין און גריכיש. און צום ערשטן מאָל איז ער אין זיין לעבן געזיכערט מיט חיונה. ווער רעדט וועגן מאָראַלישן ערפאָלג — אויף דעם האָט זיך דאָך געריכט און מיט רעכט אונזער הומאַניסטישער פאליהיסטאר און פאליגלאט. זיין „לאַטיינישע שולע" ווערט בארימט ניט נאר אין אמסטערדאַם נאָר אומעטום וואו עס זיינען געווען הומאניסטישע קרייזן.

מענטשן פון פארשיידענעם עלטער, גלויבן, נאַציעס און ריכ־טונגען האָבן זיך געשאַרט ארום דעם דאָזיקן פייאיקן פעדאגאָג און אינטערעסאנטן מענטשן.

ענדען האָט זיך ארויסגעוויזן צו זיין ניט נאר א פראַקטישער מענטש, נאר אויך א פיינער פסיכאָלאָג, א קענער פון מענטשלאַכער נשמה.

א חסיד פון דער מאָקיאוועליסטישע שיטה אין דער פאָליטיק, אז דער ציל הייליקט די מיטלען האָט דער דאָזיקער הומאניסט, וואָס איז ארומגעגאנגען מיט שולחן־ערוך פון דעם איטאליענישן פאליטי־קער אין דער קעשענע — זייער בולט באַוויזן מיט זיין לעבן, אז ער האַלט ניט פון טעאָריעס.

דער דאָזיקער „פאליטישער מענטש" (homo politicus) האָט גוט געקענט די מענטשן פון זיין צייט און אויך די וועגן ווי אזוי צוצוגיין צו זיי און געפינען זייער צוטרוי.

אלס לערער פון לאַטיין און גריכיש שטייט ער אין צענטער פון דער דאמאָלסטיקער באַוועגונג צו שטודירן די קלאסישע וועלט.

ער האָט געקענט, אָן צווייפל אלט רוים — כאַראַקטעריזירט אים א מאָדערנער פאָרשער — און וואָלט געווען בכח גאנצן האראץ פון זכרון אויספניי צו איבערשרייבן, ווען אלע עקזעמפלארן פון דער וועלט, וואָלטן דורך א צופאל פארלאָרן געגאנגען.

„ער איז געווען באַזעלט פון באגייסטערונג פאר די גרויסע

מענטשן פון דער רענעסאנס־צייט, וואָס האָבן דעם קלאסיציזם צוריקגעגעבן זיין אמת'ן ווערט און וואָס האָבן אין דער זעלבער צייט אויפגעהויבן די פאָן פון דער פרייער פאָרשונג. זיי האָבן ניט נאָר באַקעמפט און ארונטערגעריסן די אין אסך הינזיכטן פארעלטערטע באגריפן פון אריסטאטלס פילאָזאָפיע, נאָר זיי האָבן זיך אויך אריינ־געמישט אין דעם ענין פון פארברייטערן קלאָרע אידעען אין דער קירך און אין דער מלוכה, און אויף אזא אופן האָט אויך אים באַ־הערשט דער ניט־געזעטיקטער דורשט נאָך וויסן".

ענדענס האָט שטודירט מאַטעמאַטיק, פיזיק, נאַטור־וויסנשאַפט, שטודירט און געלערנט אַנדערע.

מיט דער צייט וואקסט זיך זיין שול אזוי פארנאנדער אז ער מוז האָבן מיטהעלפער. זיין עלטסטע טאָכטער קלאַרא מאריא האָט אין עלטער פון 12 יאָר אָנגעהויבן העלפן דעם טאַטן, לערנענדיק לאַטיין מיט אָנפאַנגער. שפּעטער האָט דאָס זעלבע געטאָן ברוך ספּינאָזאָ.

ענדענס איז ניט נאָר א לערער פון קלאסישע שפּראכן, ער איז קודם כל א קלאסישער פּעדאַגאָג. כדי צו באהערשן די קלאסישע שפּראַכן אין וואָרט און אין שריפט אָרדנט איין דער לערער פון צייט צו צייט ליבהאָבער פארשטעלונגען אויף וועלכע עס ווערן אויפגעפירט די רוימישע קלאַסיקער.

דאָס שפּילן פון די פעפערדיקע קאָמעדיעס פון ט ע ר ע נ־צ י ו ם האָט ארויסגערופן בייז בלוט ביי די מיטגלידער פון אמכטערדאמער קירכנראַט. די פרומע שטאָט־טאַטעס האָבן פּראָ־טעסטירט געגן דעם, וואָס קינדער שפּילן אין אזעלכע צוויידייטיקע פּיעסן. דער לערער האָט אָבער געהאלטן אז דוקא דאָס, וואָס די פרומאַקעס האַלטן פאר ניט מאָראַליש איז מאָראַליש און דערצו שפּיגלען אָפּ די קאָמעדיעס א תקופה וואָס מען מוז דאָך קענען.

דער הויפּט מאָטיוו איז געווען, וואָס אויב די עלטערן ווילן, אז זייערע קינדער זאָלן שפּילן — קען דאָך דער קירכנראַט גאָרניט ניט טאָן, נאָר פּראָטעסטירן.

דער באַשלוס פון קירכראט פון יאנואר 1657 איז געבליבן א טויטער אות. ענדענס האָט נאָך א פּאָר מאָל געשטעלט אין לאַטיין

פארשידענע פיעסן. צווישן זיי אויך זיינע אייגענע, און אלעמאל מיט גרויס ערפאלג.

דער קירכראט האט איינגעזען, אז ער איז הילפלאז — און ער האט אויפגעהערט צו פראטעסטירן.

די דאזיקע פאליטיק האט אבער ענדענס'ן שטארק געשאדט. זייענדיק אפיציעל א קאטאליק האט זיך אבער דר. ענדענס ארומגערינגלט מיט די אלע גאט־זוכער און רעליגיעזע רעבעלאנטן אזוי, אז זייער שנעל האט מען אין שטאט געוואוסט אז אין דער לאטיינישער שולע לערנט מען ניט נאר די שפראכן פון גריכנלאנד און רוים, נאר אויך די שפראכן פון ספקות און אפאזיציע אין אלע רעליגיעזע און פאליטישע ענינים.

מען האט ביי אים אין הויז געלייענט און דיסקוטירט די ווערק פון די דאמאלסטיקע פילאזאפן און פאליטיקער, וואס זיינען נעווען אויף דעם אינדעקס פון די פארבאטענע ביכער אין וואטיקאן, און ביי די פאטערס פון דער פראטעסטאנטישער קירך.

א „נעסט פון אטעאיסטן" האט מען נערופן דאס הויז, וואו ספינאזא האט פארבראכט זיינע גליקלאכסטע יארן.

ענדענס כבוד וואקסט און אויך די פרנסה איז רחבות'דיק. דער יראת־הכבוד ווערט אויסגעדריקט אין לידער און ווידמונגען דעם „הויכן גייסט", דאקטאר פון מעדיצין, פראנציסקוס וואן דען ענדענס, וואס פארשטייט אז „ראטהויז, בירזשע און קירך שטייען אויף ליגן" און אז גאט „הערשט אומעטום" אויב ניט איז ער „אין ערגעץ ניט פאראן".

דאס האבן געשריבן ניט נאר תלמידים זיינע, נאר אויך דער־ווייטערטע פון אים, אבער נאענטע מיטן גייסט.

דער שוין דערמאנטער הויך־געבילדעטער דאקטאר לודוויק מעייער און די גאטזוכער פון דעם קאלעגיאנטן קרייז, ווי ב א ל י נ ג, ו ו ר י ע ז, י ע ל ע ס און אנדערע האבן געקוקט אויף דעם גייסטרייכן עקס־יעזואיט און אטעאיסט ווי אויף דער דרייסטער פארקערפערונג פון א רענעסאנס־מעטש.

דאך האט דר. ענדענס, ניט קוקנדיק אויף זיין שטארקער פאזיציע אין אמסטערדאם, געמוזט גאר אומעראוארטעט די שטאט פארלאזן.

עס האט נאכניט געהאלפן זיין אויסערלאכע לאיאליטעט און אפילו גרויסע פראקטישקייט. אין דעם פעדאנג האט משמעות געזיגט דער „מענטש פון פאליטיק" (האמא פאליטיקום), און ער איז געווען געצוואונגען אויף דער עלטער פארלאזן די שטאט, וואו ער האט פארזייט חכמה און ארויסגעגעבן אזוי פיל געטרייע תלמידים, און איז אוועק קיין פראנקרייך.

דאס איז נעווען אין יאר 1671.

דער אלטער דאקטאר, פאליטיקער און תלמיד חכם זוערט באלד א מקורב אויף דעם הויף פון דעם קעניג לואי דעם פערצנטן. אט די דאזיקע שנעלע התקרבות וועלט אויסגעטייטשט, אז דאקטאר ענדענס האט זיך פארקויפט פראנקרייך, וואס האט צו יענער צייט געקעמפט פאר א פאליטישע און עקאנאמישע השפעה אין האלאנד אנטקעגן שפאניען, וועלכע האט אויך נאך ניט אויפגעגעבן אירע אימפעריאליסטישע פלענער.

עס איז מעגלאך: א תלמיד און א חסיד פון מאקיאוועלי, א אומרואיקער, אוואנטוריסטישער גייסט האט געקענט האבן א נסיון, א שפיל טאן אין פראקטישן מאקיאוועליזם.

אין פאריז וועלט דר. ענדענס דער לייב־ארצט פון קעניג און אויך זיין פאליטישער יועץ.

ער מוז אבער שנעל פארלאזן די דאזיקע הויכע שטעלע, און דער „פארוואס" ליגט באהאלטן אין די שטויביקע פארמעטן פון פאריזער מלוכה ארכיוו. ער קערט זיך אום צו לערערי און עפנט אין פאריז א שולע פאר שפראכן אוטער א כאראקטעריסטישן נאמען: „מוזן־האטע".

דערווייל וועלט ספינאזא לאטיינישער לערער פארמישט אין א אנטימאנארכיסטישע פארשוועלונג אין פראנקרייך, וואס וועלט זייער שנעל אויפגעדעקט.

די הויפט פערזאנען פון דער פארשוועלונג זיינען געווען א פאר ריטער מיט זייערע געליבטע. מען האט באשלאסן אויפהויבן אן אויפשטאנד אין נארמאנדיע און ארויסלאזן קיין פראנקרייך די האלענדישע פלאטע, וואס האט ניט וויט געאנקערט.

דאס וואלט געווען אין הסכם מיט דער פאליטיק פון די האלענדער, וואס האבן געהאט א כעס אויף לואי דעם פערצנטן.

וואן ענדען איז צוליב דעם צוועק געפאָרן קיין ברי סל כדי צו פירן אין דער פראַגע אונטערהאנדלונגען מיט סעניאר מאַנטערעיי, דעם שפּאַנישן נאַמעסטניק אין דער נאָך שפּאַנישער טייל פון האָלאַנד. עס איז אפילו שוין באַשטימט געוואָרן וויפיל דארף מען די פארשווערער באַצאָלן פאר זייער, אָן צווייפל, געפערלאכע ארבעט.

עס איז באשטימט געוואָרן, אז אזוי שנעל ווי עס וועט זיך אין „גאזעט ד' האָלאַנד", דער אָפיציעלער צייטונג, באַוויזן א לייט־ארטיקל, וואָס זאָל אין א פאַרמאַסקירטער, עכט דיפּלאָמאַטישער פאָרמע אקצעפּטירן די הויפּט הנחות פון דער פארשווערונג, דאַמאָלסט דארף מען זיך נעמען צו דער „ארבעט".

און אזוי איז געשען. דער לייט־ארטיקל האָט זיך באַוויזן; די פלאָטע אין געווען גרייט; אבער, ווען די שיפן זיינען צוגעקומען צו די ברעגן פון נארמאַנדיע האָט זיך אויסגעוויזן אז דער אויפשטאַנד איז ניט צוגערייט געוואָרן.

די גאַנצע אינטריגע איז שנעל אַנדעקט געוואָרן און די פארשווערער האָט מען ארעסטירט.

מאָנטיק אוונט דעם 17טן סעפּטעמבער 1674, ווען דער אלטער לערער פון ברוך ספּינאָזא איז געקומען צו זיך אהיים — האָט אים שוין זיין צווייטע טאָכטער אָנגעזאָגט די בשורה — אז איינער פון די פארשווערער, די הויפּט — ספּרוזשינע — איז ארעסטירט געוואָרן.

וואן ענדענס האָט כלומרשט קאלטבלוטיק באגעגנט די דאָזיקע פאר אים טראגישע ידיעה. ער האָט קיינעם קיין וואָרט ניט געזאָגט; די פרוי איז גראד ניט געווען אין שטוב.

אויפן צווייטן טאָג גאנץ אינדערפרי איז ער אוועק אין א קירך, וואָס האָט זיך געפונען אויף א פּאריזער פאָרשטאָט. ער האָט אויסגעהערט די מעסע — ווי ער וואָלט זיך געגרייט אויף יענער וועלט. דאָרטן האָט ער זיך געטראָפן מיט א פרוי, אויך אן אנטיילנעמערן פון דער פארשווערונג. מען האָט צוזאַמען געטראכט וועגן די אויסזיכטן פון ניצול ווערן פון טויט.

עס האָט אָבער דער טויט איבער זיין קאָפּ געלויערט. און געבראכט האָט אים אין זיינע אָרעמס א תלמיד, א שוואכער,

אמביציעזער מענטשל, א געוויסן ד ו ק א (Ducaux) ער האָט געגעבן וויסן דער פאָליציי און מען האָט ביידע, וואָן ענדענס און די פרוי ארעסטירט אויפ'ן וועג קיין ברים׳ל.

דעם 27סטן נאָוועמבער 1674 האָט דאקטאָר וואָן ענדענס אוועקגעלייגט פרייוויליק זיין גרויע, קלוגע קאָפּ אונטער די אביעקטיוע, קאָלטע מעסערס פון דער גילאָטינע.

אזוי האָט פארענדיקט דאָס לעבן דער מענטש, וואָס האָט געשפילט אזא גרויסע און וויכטיקע ראָלע אין לעבן פון ברוך ספינאָזא.

דאקטאר, פ ר א נ צ י ס ק ו ס ו א ן ד ע ן ע נ ד ע נ ס , יעזואיט און אפיקורס, דיפלאָמאט און מוכר ספרים׳ניק, פעדאנאָג און... פארנאָגראף, מעדיקער און יוריסט, מאטעמאָטיקער און רעזישיסאָר, רעוואָלוציאָנער און קלוינבירגער איז א מעטעאָר, וואָס גלאָנצט מיט זיין פילזייטיקן ליכט אויף דעם רענעסאנס הימל, וואו גרויסע שטערנס געהערן דאָך ניט צו קיין זעלטנהייטן.

דאָס איז די אויסערלאָבע קאנווע פון דעם דאָזיקן שטורמישן לעבן. וואָס פאר א וועלט וואָלט אָבער געהאָט זיין שטורמיש לעבן אין איבערלעבענישן, ווען עס וואָלט אין זיין קרייז ניט געווען דער תלמיד איבער תלמידים, דער שטילער, קאנטעמפלאטיוער ברוך ספינאָזא.

אין זיין זכות איז דער רבי אריין אין דער געשיכטע און אויף די ביאָגראפישע וועגן צו דעם געניאלן פרוש האָט דער פארשער זיך אָנגעשטויסן אויף דעם קערנדיקן, טעמפעראמענטפולן לערער, און האָט אים אריינגענומען אין דעם אפאסטאָלישן קרייז, וואו עם האָט זיך שטילערהייט געווענדט דאָס לעבן און בענקען פון ברוך אחר.

איז מען געבליבן פארגאפט פון דער מערקווירדיקער לעבנסגעשיכטע פון דעם „לאטיינישן פראָפעסאר" און אפטמאל האָט זיין לעבן אזוי פארכישופט דעם פארשער, אז ער האָט זיך אריינגעוואָרפן אין ים פון היסטאָרישע פאקטן און מענטשלאכע רכילות, כדי אריסצובאקומען פון דאָרטן די נאקעטע געשטאָלט פון דאקטאר

פראנציסקום וואן דען ענדענם און זיין טאכטער, דעם „מלאך הגואל“ פון דעם יונגן ספינאזא, דאננא קלארא מאריא.

אין יענעם קריז האט זיך פארמירט ספינאזא דער נעלערנטער. דאדטן האט ער געפונען די תורה, וואס איז קאלט און די ליבע, וואס איז וואדעם. ער קומט אהין דורך דעם פרוזדור, וואס האט נעהייסן די קאלעגיאנטן סביבה. ער קומט מיט א באוואוסטזיין פון צילן און שטרעבן.

אויף די ראנדן פון ה א ר א צ ' ס סטראפן און ב ר ו נ א ' ס פילאזופישע טראקטאטן באווייזט זיך דעם תלמיד'ס שארפזיניקער פירוש און אין דער וואדימקייט פון דעם פראפעסאר הייטשער סביבה בליט זיך פאנאנדער די ביז-איצט פארשטיקטע מענטשלאבע נשמה פון דעם יונגן אינזאמן קינד פון דער אמסטערדאמער געטא.

„דער מלאך הגואל"

אין יענעם הויז פון לערנען און ליידנשאַפטלאַכע ויכוחים איבער אלץ, וואָס האָט געקענט אינטערעסירן דעם גייסטיקן מענטשען פון יענער תקופה, האָט ברוך ספּינאָזאָ פארבראכט זיינע בעסטע יאָרן. דאָס זיינען געווען די יאָרן פון רייף ווערן, ווען דער געדאנק ווערט געבאָרן אינטואיטיוו און זוכט אַ באָדן, אַ פונדאַמענט פון פאַקטן און דערפארונגען. עס האָט נאָך ספּינאָזאָ'ן געפעלט דער צוגאנג צו דעם פילאָזאָפישן אוצר, וואָס איז געווען פארשלאָסן מיט אַ לאַטיינישן און גריכישן שליסל. ביי וואן דען ענדעס האָט ספּינאָזאָ די שליסלען געפונען און האָט זיך אויסגעלערנט מיט זיי צו אפּערירן: מיטן לאַטיינישן — שנעל און זיכער, מיטן גריכישן — לאַנגזאַם און פאָרזיכטיק.

אחוץ שפּראכן לערנט זיך ספּינאָזאָ מאַטעמאַטיק, נאַטור־וויסנשאַפט, אסטראָנאָמיע. זיין לערער, וואן דען ענדענס פירט אריין דעם שטילן, ווייט פארקוקטן תלמיד אין די ערשטע פּרינציפּן פון דער קארטעזיאנער פילאָזאָפיע. ער באַקענט אים מיט מאַקיאוועליס פילאָזאָפיע פון פּאליטיק, מיט האבס פילאָזאָפיע פון געזעץ און מלוכה. אין די ערשטע ארבעטן פון ספּינאָזאָ געפינען מיר שפּורן פון דעם דאָזיקן קאָנטאַקט מיט די פילאָזאָפן און פילאָזאָפירנדע יוריסטן און דיפּלאָמאַטן — מיט וועלכע ע האָט זיך באַקענט, אַ דאַנק דעם דיפּלאָמאַט און פּעדאגאָג ענדענס.

עס ווערט אָנגעגעבן אז קלארא מאַריא, די עלטסטע טאָכטער פון וואן דען ענדעס האָט ספּינאָזאָ'ן געלערנט לאַטיין. די דאָזיקע ידיעה איז געווען נויטיק די ביאגראפן, וואָס האָבן געוואָלט אריינפירן אן עראָטיש ראָמאַנטישן עלעמענט אין ספּינאָ־

זא"ס לעבן. בשעת ספינאזא האט זיך געלערנט לאטיין ביי דער דאזיקער גראטענער טאכטער — אזוי קלינגט דער שאבלאנער נוסח פון אלע ביאגראפיעס — איז די טויטע שפראך געווארן א לעבעריקער מעריום דורך וועלכן די צוויי הערצער האבן זיך פאר־בונדן אין א רירנדע ראמעא און דזשולייעטע געשיכטע.

דער גאנצער נוסח איז אבער פאלש און איז ספעציעל צוגע־פראוועט געווארן כדי די ביאגראפיע פון ספינאזא'ן זאל ניט זיין אזוי פילאזאפישר־לאנגווייליק. אבער ווי שיין דער גאנצער עפיזאד זאל ניט אויסזען, מוז ער דאך פארשווינדן פון דער ביאגראפיע למען האמת און צוליב ספינאזא'ס רעפוטאציע.

וועו ספינאזא האט זיך באקענט מיט דר. ענדענס איז קלארא מאריא אלט נעווען 12 אדער 13 יאר. דאמאלסט איז ספינאזא נאך ניט נעווען ענדענס תלמיד, ווייל זייער באקאנטשאפט ווערט דאטירט נאך פאר דעם חרם און ער ווערט אן אריינגייער צו אים איצט נאכ'ן חרם און נאך דעם, ווי ער האט אפגעריכט גלות אין משך פון א פאר חדשים אין דער שטעטל א ו ו ע ר ק ע ר ק.

וועו ספינאזא קערט זיך אום צוריק קיין אמסטערדאם און גייט אריין אין דר. ענדענס קרייז איז די נעראטענע גייסטרייכע טאכ־טער אלט נעווען 14 יאר. די וועלכע שפינען אוים די ראמאנטישע נעשיכטע צווישן דעם יונגן דיינקער און דעם פעראנגעם טאכטער ווילן אפילו האבן אז ניט דר. ענדענס האט אים נעלערט אין אנפאנג לאטיין, נאר נאר קלארא מאריא.

ווייסן מיר אבער אז ספינאזא האט זיך אסך פריער נעלערנט די לאטייניש שפראך. א דייטשער סטודענט, וועמענס נאמען איז אונז ניט באקאנט, איז נעווען זיין ערשטער לאטיינישער לערער נאך אין דער צייט, וועו ער איז נעווען א תלמיד אין „עץ חיים". עס איז אויסגעשלאסן אז די 14 אדער 15 יאריקע מיידעלע זאל קענען אזוי פיל לאטיין, אז זי זאל זיין בכח לערנען ספינאזא'ן, וועלכער איז נעווען זייער ווייט פון צו זיין אן אנפאנגער אין דער שפראך פון האראץ.

ווייסן מיר אבער אויך, אז דר. ענדענס האט איינגעלאדן ספי־נאזא'ן ער זאל אים אויסהעלפן אין לערנען. וואס מיינט עס? קיין העברעאיש האט מען אין ענדענס שולע ניט נעלערנט, האלענ־

דיש האָט ספינאָזאָ נאָך ניט באַהערשט אזוי פאָלקאָם צו יענער צייט, ווייל זיין יוגנט האָט ער פאַרבראַכט אין דער אַטמאָספערע פון דער שפּאַנישער שפּראַך. עס איז דעריבער פאראן נאָך איין מעגלאַכ־קייט: און דאָס איז, אז גראד ספינאָזאָ איז איינגעלאדן געוואָרן צו לערנען לאטיין מיט אָנפאַנגער, און דערפאַר האָט דר. ענדענס געלערנט מיט אים דעם העכערן קורס פון דער דאָזיקער שפּראַך און סתם אַנדערע לימודים.

פארשטייט זיך אז דאס אָפּלייקענען די מעשה מיט ק ל א ־ ר א מ א ר י א ס לערערשאַפט שליסט נאָך ניט אויס א ליבעס באַציאונג צווישן זיי.

דאננא קלארא מאריא וואן דען אנדענס, דער „מלאך הגואל" פון ברוך ספינאָזאָ איז געווען א גייסטרייך מיידל, א ריין אינטע־לעקטועלע נאַטור. אחוץ שפּראַכן, אַלטע און נייע, האָט זי זיך געפילט זייער היימיש אין דער וועלט פון פילאָזאָפיע, מאַטעמאטיק און אפילו נאַטורוויסנשאַפט.

אין א מיטצייטלערישן ליד ווערט זי געשילדערט אלס דאָס „בילד פון חכמה פאר דער גאנצער יוגנט דאָ אין לאַנד און זאָל זי אונז צוריק אויפבויען אטען און דעם פארנאס".

זי האָט געשריבן לידער אזוי ווי אסך פון אירע צייט חבר'טעס, ווי, למשל, דאננא גראציא אקווילאר, וואָס איז געשטאָרבן צו אכצן יאָר און האָט זיך דערווארבן א שם פון א פּאָעטעסע און א פילאָ־זאָפין.

צו יענער צייט זיינען אין האָלאנד געווען באוואוסט די שוועס־טער אננא און מאריא פישער, פראנציסקא דוארטע — פּאָעטעסס מיט אַסך פייאיקייטן.

די שטאָט א ו ט ר ע כ ט האָט געהאט איר שטערן: דאָס איז געווען אננא מאַריא שורמאן. זי האָט איבעראַשט די הומאַניסטן און די טעאלאָגן פון יענער צייט מיט אירע טעאָלאָגישע און פילאָ־לאָגישע ידיעות.

אויך ענדענס טאָכטער האָט געהערט צו דעם טיפּ אינטעלעק־טואליסטן אפשר מיט אביסל צארטקייט, וואָס האָט געפעלט די מענער פון יענער תקופה. זי איז אבער געווען פיזיש א שוואַכע און דער פאָטער האָט שטאַרק געהיט אז די טאָכטער זאָל זיך ניט

אָפּגעבן צופיל מיט תורה. זי האָט דעריבער ניט געקענט דערגרייכן דאָס, וואָס די אנדערע האָבן דערגרייכט, א דאַנק זייער התמדה. דאָך ווערט זי געלויבט פון די וואָס האָבן זי געקענט אַלס א קלוגע און געלערנטע מיידל. זי האָט געקענט אויסגעצייכנט לאטיין און האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט מאַלעריי און גראווירן — צוויי קונסט געביטן, וואָס זיינען דאמאָלסט געווען אין מאָדע. אפילו ספּינאָזאָ האָט זיך אין דער פרייער צייט אָפּגעגעבן מיט מאַלעריי. אין לאַנד פון ר ע מ ב ר אַ נ ד און ו ו א ן ד י י ק איז אַזאַ, ווען אפילו דילענטאַנטישע אָבער דאָך נאַטירלאכע נייגונג צו פּלאַס־טישע קונסט — א פארשטענדאכע און א נאָרמאַלע.

זוכן מיר די שפּורן פון דער ליבעס פארהעלטניש צווישן ספּי־נאָזאַ און ענדענס טאָכטער דאַן שטויסן מיר זיך אָן אויף פאָלגנדע וויכטיקע מאָמענטן, סיי פּסיכאָלאָגישע און סיי פאַקטיש־ביאָגרא־פישע.

מאַריא קלאַראַס אינטעלעקטואליזם שליסט ניט אויס קיין פרויענהאפטקייט. זי האָט געקענט זיין סענטימענטאל, געביינקט אפשר נאָך ליבע און געווען מסתמא זייער סענסיטיוו, א דאַנק איר פיזישן פעלער און דעם באַוואוסטזיין אז אחוץ אלעמען איז זי ניט קיין שיינע און דער טאַטע איז ניט קיין רייכער. דער פיינסטער גייסטיקער אינטערעס האָט זיך ביים האָלענדישן בירגער גאָר גוט געפּאָרט מיט א פּראקטישן חוש און א שטרעבונג צו א תכלית.

אין דער היימישער סביבה איז ספּינאָזאָ ניט געווען דער איינ־ציקער מאן צו וועלכן מען האָט געקענט אפעקטירט ווערן מיט ליבעס־געפילן. פאר מאַריא קלארא האָט אפשר נאָך בכלל ניט עקזיסטירט די וועלט פון עראטיק, און ווען אפילו יאָ, וואָס איז ניט אויסגעשלאָסן (זי איז דאָך שוין אַלט געווען 15 יאָר!) איז ניט ספּינאָזאָ געווען דער דאָזיקער אביעקט. ער האָט עס ניט געקענט זיין, ווייל לויט אַלע ו ו א ר ש י י נ ל אַ כ ק י י ט ן האָט ספּינאָזאָ'ן געפעלט דער עראָטישער אינסטינקט. ווילן מיר אָבער אויסמיידן מאָמענטן פון פּסיכאָלאָגישער ווארשיינלאַכקייטן און זיך ווענדן צום מקור גופא — דאן געפינען מיר פאלגנדע, זייער וויכטי־קע קוועלע.

אן ערך, 1660, נאָך זייענדיק אין ענדענס הויז שרייבט ספּינאָזאַ

זיין קורצן טראקטאט „פון גאט, מענטש און זיין גערעכטיקייט". ער האט אים געשריבן שוין לאטיין; א באוויזן ווי שנעל ער האט באהערשט די שפראך. ליידער איז דער אריגינאל פארפאלן געגאנגען און אונז איז באקאנט נאר די אלעגדישע איבערזעצונג.

אין דעם דאזיקן טראקטאט רעדט ספינאזא אסך פון ליבע.

„דער וואס האט ליב פארגייענדיקע וועזנס, איז זייער עלנד" — שרייבט דאָרט ספינאזא — דער שכל לערנט אונז אויסמיידן אזעלכע ליבעס און מיר דארפן זיך פון זיי אפזאגן, ווייל אין דער ליבע איז באהאלטן פיין און סם".

„די ליבע צו א וועזן וואס איז פארגענגלאך (ד. ה. צו א מענטשן) איז דער קוואל פון אסך שלעכטס און די ליבע צו גאט איז דער קוואל פון אסך גוטס".

די דאזיקע געדאנקען שפינלען אפ ספינאזא'ס קוק אויף ליבע, און עס איז דאך א פעסטגעשטעלטע זאך, אז עס איז זעלטן צו געפינען א דיינקער ביי וועמען געדאנק און טאט, וועדטער און מעשים זאלן זיך אזוי הארמאניזירן ווי ביי ספינאזא'ן.

וועז מיר וועלן אפילו אנעמען די השערה פון איינעם פון די וויכטיקסטע ביאגראפן פון ספינאזא (פרידנטאל), אז עס איז ניט אויסגעשלאסן אז א ליבעס ניינונג צו דער אינטערעסאנטער טאכטער פון דר. ענדענס האט זיך געקענט אנטפלעקן ביי ספינאזא'ן, און ער האט זי אפשר ניט אוטערגעדריקט (ער איז געווען יונג און דאס באהערשן פון נעפילן איז ניט געווען נאך אזוי לייכט פאר אים צו יענער צייט) דאך האט וועגן חתונה האבן ניט געקענט זיין קיין רייד.

אין ספינאזא'ס לעבן האט מ א ר י א קלארא קיין וועזנטלאכע ראלע ניט געשפילט און בכלל איז ספינאזא'ס לעבן א לעבן אין וועלכן פרויען זיינען ניט אנווועזנד, און די דאזיקע אייגנארטיקייט האט משמעות ניט געלאזט רוען די בעלעטריסטישע ביאגראפן, וועלכע קענען זיך אזא לעבן ניט פארשטעלן, און זיי האבן אויך זיין לעבן געוואלט באצירן מיט דעם שאבלאנעם רעקוויזיט פון אן אומגליקלאכע ליבע, וואס זאל באוואסערן מיט לאקריץ-זיסער ראמאנטיק די מאנומענטאלע אין אירער שטילקייט און הייליק אין איר פשטות לעבנס-געשיכטע פון דעם וועלט באנעמער.

דער „מלאך הגואל" האט שפעטער חתונה געהאט מיט איר פאטער'ס א תלמיד און ספינאזא'ס א חבר. דאס איז געווען דאך טאר דירק קערקרינג. ער איז געווען זייער רייך און דאס האט געגעבן ווייטער די געלעגנהייט צו שפינען א צווייטע לעגענדע וועגן די ליבעס באציאונגען צווישן ספינאזא און ענדענ'ס טאכטער. דער שוין אפטמאל דערמאנטער קאלערוס וויים צו דערציילן אז דער דאזיקער דאקטאר האט אפגעקויפט מיט א בריליאנטענעם פינגערל דאס הארץ פון דער מיידל. די דאזיקע מעשה איז אים נויטיק, כדי צו באווייזן אז ספינאזא האט ניט געקענט חתונה האבן מיט זיין רבינס טאכטער, ווייל ער איז געווען ארעם.

עס איז אבער ניט מער ווי א לעגענדע.

דער גוט אינפארמירטער בוכהאנדלער, ריאווערטש, דערציילט אונז, אז „ספינאזא האט קיינמאל ניט ארויסגעווייזן קיין נייגונגען צו חתונה האבן". דערמיט פאלט אפ דער פרואוו צו שילדערן ספינאזא פאר א קרבן פון סאציאלן אומ'יושר און דערביי ווארפן א פלעק אויף דעם „מלאך הגואל", דעם גייסטרייכן „וואונדערקינד" פון דאקטאר ענדענס, וואס האט זיך כלומרשט פארקויפט פאר געלט.

עס איז כדאי צו באמערקן אז דער פארמאלער קאטוילער און פאקטישער אפיקורס ענדענס האט דאך ניט געוואלט האבן אן אירדים א פראטעסטאנט, און יענער האט זיך געמוזט שמד'ן און ערשט דאמאלט איז דער שידוך צושטאנד געקומען.

ענדענס איידים איז געווען זייער באפריינדעט מיט ספינאזא'ן. ער האט אים עשיינקט זיינע צאלרייכע מעריצינישע וועלק אוז בכלל ארויסגעווייזן א גרויסן יראת הכבוד פאר ספינאזא'ן. אין ענדענס קרייז באווייזט זיך דאקטאר קערקרינג אין 1657, דאס מיינט כמעט אין דער זעלבער צייט וואס ספינאזא.

אין דר. ענדענס קרייז געפינט ספינאזא נאך א פאר נייע פריינט. צווישן זיי האבן זיך געפונען א פאר אינטערעסאנטע טיפן. אזוי טרעפן מיר דארטן דעם דאקטאר יאהאנעס באומייסטער, א מענטשן מיט גרויס בילדונג, א פלאמענדיקן רעדנער, וואס האט זיך קיינמאל ניט געקענט באפרייען פון כישוף פון וואלט און איז געווען א מין האלענדישער האמלעט פון 17טן יארהונדערט: אסך געערדט און וויניק געטאן.

די צוויי ברידער, אדריאן און יאהאנעס קערבאגס, האָבן שטאָל־צירט מיט ספּינאָזא'ס פריינטשאפט. דער ערשטער האָט שטו־דירט מעדיצין און יוריספּרודענץ, דער צווייטער טעאָלאָגיע. זייענדיק פון דייטשער אָפּשטאַמונג האָבן די צוויי ברידער געקענט ספּינאָזא'ן ברייגען נענטער צו דער דאמאָלסטדיקער דייטשער ליטעראטור.

אינטימער איז געוואָרן די פריינטשאַפט צווישן ספּינאָזאָ'ן און דעם שוין־דערמאָנטן דאקטאר, לודוויק מעייער.

מעייער איז געווען א קארטעזיאנער, האָט פארמאָגט א גרויסע ביבליאָטעק און האָט דעריבער אסך ארוסיגעהאָלפן ספּינאָזא'ן אין באקומען די נויטיקע ביכער. א מענטש א פּראקטישער, זייער א פארזיכטיקער, האָט ער געוואָלט זיך כשר'ן אין אלע לאגערן. ער האָט זיך דעריבער באַמיט ניט אַרויסטראָגן אין גאס זיין פריינט־שאַפט מיט ספּינאָזאָ, און דאָס האָבן אים פילע פאָרגעוואָרפן. ער האָט זיך שפּעטער געווארעמט אין דער ליכטיקייט פון ספּינאָזאָ'ס נאָמען און אין זיין זכות איז מעייערס נאָמען אָפּגעראטעוועט געוואָרן פון פולשטענדיקן פארגעסן ווערן.

דערווייל האָבן זיך אויף ספּינאָזאָ'ס הימל אָנגערוקט נייע וואָלקנס. די ידיעה אז ספּינאָזא געפינט זיך אין אמסטערדאם אין דעם „נעסט פון אפּיקורס" האָט ניט געלאָזט רוען די דאָרטיקע מנהיגים פון דער קהילה.

סוף 1659 האָט שאול מארטיירא זיך געווענדעט צו אַסטער־דאַמער בירגערמייסטער מיט אַ בקשה, אז מען זאָל צווינגען ספּינאָ־זאָ'ן פארלאָזן די שטאָט, ווייל זיינע באַציאונגען מיט די קאָלעגיאנטן און אנדערע אפּיקורסים ערגערן די שטאָט בכלל און די אידן בפרט.

דער בירגערמייסטער האָט איינגעזען אז די בקשה איז א גערעכטע, ווייל זי קומט פון דעם אַלטן, בכבוד'יקן רב, וואָס איז געווען פון אלעמען געאַכטעט, און האָט דעריבער באַפוילן, אז ספּינאָזאָ זאָל פארלאָזן אמסטערדאם.

געקענט האָט עס געשען אָנפאַנג 1660, ווייל גראד צו יענער צייט איז שאול מארטיירא געשטאָרבן (פעברואר 1660). עס האָט אים מספּיד געווען ספּינאָזא'ס שוואָגער, שמואל דע קאזערעז, מיט

וועלכן דער פילאָזאָף איז אין קיין שום באַציִרונג מער ניט געקומען.
נאָוועמבער 1660 שטאַרבט דער שוואָגער זיינער און ספּינאָזאָ פאַרלאָזט כמעט אין דער זעלבער צייט אמסטערדאם.

ער האָט שוין אונטער זיך א לעבן מיט דערפאַרונגען. ער האָט שוין אָנגעווארפן אויף פאפיר אין צוויי קורצע טראקטאטן די ערשטע גראנקען זיינע, סיסטעמאטיש קאָנסטרואירט. עס וועט נאָך זיין וועגן זיי די רייד.

נאָך פינף יאָר לערנען ביי דאקטאר ענדענס האָט ער ארויסגע־טראָגן א גרינדלאָכע קענטיש פון לאטיין, א ווינציקערע — אין גריכיש.

מאטעמאטיק האָט ער געלערנט ביי ענדענס' אן אסיסטענט, אן איטאַליענער. ידיעות אין מעריצין, גאַרנישט קיין דילעטאַנטישע, האָט ער גאהאט צו פאַרדאַנקען דעם דאקטאָר ענדענס גופא.

פיזיקער לויבן זיינע בקיאות אויף דעם געביט פון פיזיק. ער האָט אפילו זיך ארומגעטראָגן מיט א גראנק אָנצושרייבן א לער־בוך פון אלגעברע.

מיט איין וואָרט, דער 28 יאָריקער ברוך ספּינאָזאָ האָט פאַרלאָזן אמסטערדאם וויסנשאפטלאך גוט באַוואפנט, צוגעגרייט צו די אויפגאבן, וואָס ער האָט זיך שוין געשטעלט צו יענער צייט, ווען ער איז געווען אין אמסטערדאם.

סוף 1660, אדער שפעטסטנס, אָנפאנג 1661, באזעצט זיך ספּי־נאָזאָ אין א שטעטל, ר י י נ ס ב ו ר ג.

ער פארגעסט וועגן דעם, וואָס איז געווען און גיט זיך איבער אין רשות פון וועלט פון דיינקען.

אין א פאַרוואַרפענעם ווינקל

דאָס „פארוואַרפענע ווינקל", וואו ספּינאָזאָ האָט זיך באַזעצט, נאָך דעם ווי דער אמסטערדאמער מאַגיסטראט האָט אים באַפוילן פארלאָזן די שטאָט — איז געווען א קליין שטעטל מיטן נאָמען ר י י נ ס ב ו ר ג.

דאָס שטעטל האָט געהאַט איין הויפּט־גאַס מיט א לאַנגער ריי פון לאַגוויליקע ציגל־רויטע הייזלאַך, וואָס האָבן זיך סאַלידאַריש אַנגעשפּארט איינע אָן די אנדערע און צוזאמען געדרעמלט אין שאָטן פון ארבעטסזאמער צופרידנהייט, פרומער זיכערקייט און שטילער פארטראכטקייט.

דאָס שטעטל האָט געהאט א דערהויבענע טראדיציע און א פארגליווערטע אלטקייט וואָס האָט נאָך געשטשירעט מיט די לעצטע ציין פון א חרוב געוואָרענעם שלאָס.

מענטשן האָבן דאָרט שווער געהאַרעוועט; געזייט און געשניטן אין שוויים פון זייער פנים די אין משך פון דורות אויסגעדרעסירטער ארבעט. אין די טעג פון רו פלעגן זיי זינגען מיט מאָנאָטאָנע ניגונים תהילים און לויב תפילות צו דעם, וואָס האָט זיי אַנגעפילט מיט פרייד פון ארבעט און באלוינט מיט געדולד אלס א שכר אוז ניט געלאָזט אז די הערצער זאָלן פארפירט ווערן פון ניט רעאליזירבארע, אפט מאל נישטיקע און געפערלאכע חלומות און שטרעבונגען.

פון די פענסטער האָט מען געזען די רחבות'דיקע פעלדער און די ברייטע לאַנקעס, צושניטן מיט קאנאלן. ניט ווייט פון דאָרף האָט זיך רואיק נעשלענגלט דער „אלטער ריין". זיין לאַנגזאָם פליסן גראד דאָ אין דער ריכטונג פון ראָטערדאם האָט געהאט איר סיבה. ציענדיק זיך מיט שמאָלע פאסן אין ים אריין האָט דער ריין דאָ פארלאָרן זיין שנעלע טעמפּא און זיינע שטאָלצע כוואליעס—אזוי

ווי א מענטש וואָס וויים אז אָט איז ער ביים ברעג פּו זיין ציל, וואָס די נאַטור האָט אים באַשטימט — און דעריבער אייל ער זיך ניט, וויל עס איז ניטאָ צו וואָס און נאָך וואָס זיך אייַלן, אזוי האָט דער „אלטער ריין" זיך דאָ ניט געאייל אזוי מיט זיינע שטראָ־מען, וויל ער האָט געוואוסט, אז זיין אויפגאבע איז ביים ברעג פון אויספילן זיך, און ער האָט מער גאָרנישט וואָס צו טאָן, ווי אריינ־פאלן אין ים אריין. לוינט דען די מי זיך צו אייַלן—טראכטן די וואַסערן — מען קען דאך צום אומפארמיידלאכן צייל גיין לאַנגזאַם, רואיק און באשיידן!

אויף א זייטיק געפל פון שטעטל ריינסבורג איז געשטאנען אן אין גאָרנדיק הייזל, וואָס האָט געהערט צום דאָרטיקן כירורג הער־מאן האמאן. אויפן פאַרטער האָט געוואוינט ברוך ספּינאָזא. ער האָט פארנומען א גרוים, לויכטיק צימער און א קליין אלקערל, מסתמא פאר זיין ביבליאָטעק און ארבעטס צימער.

פון די פענסטער האָט מען געזען א טיפּישן האָלענדישן פּייזאזש וואָס האָט געוועבט אין הארצן געפילן פון רואיקייט, שטילקייט און געפירט דעם מענטשן אויף די וועגן פון פארטראכטן זיך איבער די נאַטור און איר באשאפער.

דער נאַטור איז דאָרטן געווען אָן ליידנשאפטן; קלאָר און ציל־באוואוסט, און דער דאָרטיקער מענטש האָט לויט זיין מהות אפּגע־שפּיגלט אין זיך דעם כאראקטער פון דער דאָזיקער שטיל־ער נאַטור.

און די איינוואוינער מערסטנטייל פּויערים און בעל־מלאכות, גאָטספאָרכטיקע און געלאָסענע מיט די פּראכטפולע שטארקע פּנימ'־ער, וואָס זיינען פאראייביקט געוואָרן אין ו ו א ן ־ ה א ל ז ' ס טיפע פאָרטרעטן!

און די קינדער, בלאנדקעפּיקע, מיט האָר ווי פלאקס, שטענדיק פרייליכע, אָן זאָרגן, האָבן זיך געהאָדעוועט פריי און לוסטיק אונ־טערן רואיקן האָלענדישן הימל!

ווער וויים וויפל נחת האָט געשעפט ספּינאָזא פון די קינדערשע קולות און ניט געצוימטן געלעכטער, צו וועלכן ער האָט זיך געקענט צוהערן פון זיין פענסטער און פון די פנימ'ער וואָס ער האָט געקאָנט זען אויפן לייַדיקן פלאץ אנטקעגן זיין הויז?

אין שטעטל האָט מען ספּינאָזאָ'ן ליב געהאָט. ב י י ל, אייַנער

מענדעס דא קאסטא: ספּינאָזא דער נזיר (האג, 1909)

פון די ערשטע ביאגראפן זיינע וויסט צו דערציילן אז: „די יעניקע", וואס זיינען געקומען אין א בארירונג מיט ספינאזא'ן וווי אויך די פויערן פון די דערפער, וואו ער האָט געלעבט א געוויסע צייט צוריקגעצויגן — שטימען איין, אז ער איז געווען א מענטש מיט וועלכן מען האָט געקענט גאָר גוט פארבריינגען, ווייל ער איז געווען פריינדלאָך, גערעכט, איידל און זייער באשיידן מיט זיין ארט לעבן".

אין דער דאָזיקער איינזאמקייט האָט ספינאזא אָנגעהויבן זייער ענערגיש צו ארבעטן. דאָ האָט ער פארענדיקט זיין טראקטאט איבער „גאָט, מענטש און זיין גלויקזעליקייט", וואס ער האָט נאָך אָנגעהויבן צו שרייבן אין אמסטערדאם.

א האָלענדישע איבערזעצונג פון דעם דאָזיקן טראקטאט האָט מען געפונען איצט אין 1852. דער לאטיינישער אָריגינאל איז, ליידער, פארלאָרן געגאנגען.

דער דאָזיקער טראקטאט איז א רעזולטאט פון א לאנגן פארטראכטן זיך; איז אבער אויסגעדריקט נאָך אין א רויער, ניט רייפער פאָרמע. ספינאזא האָט קיין גרויס געוויכט אויף די דאָזיקע ערשטע ארבעט זיינע ניט געלייגט, ווייל ער האָט לכתחילה זי ניט באשטימט אויף צו דרוקן.

לויט דער כאראקטעריסטיק פון פ ר ו י ד ע נ ט א ל איז דער דאָזיקער טראקטאט אין פארגלייך מיט דער „עטיק" — אזוי ווי אן אויף שנעל אויפגעשטעלט הייזל צו א פראכטפולן פאלאץ וואס איז אויפגעבויט געוואָרן לויט א פעסטן פלאן פון א גרויסן מייסטער.

די ערשטע ארבעט זיינע האָט בולטע סימנים פון גרויסער אנשטרענגונג. ספינאזא האָט אסך געשליפן, געענדערט, איבערגעארבעט — און דאָך איז די ארבעט געבליבן א שוואכע. עס פעלט נאָך די קאָנסטרוקציע אין פאָרמע און די הארמאָניע אין געדאנק. דער איינזאמער פילאָזאף האָט נאָך ניט גובר געווען אין זיך די פארשיידענע סתירות, וואס זיינען נאָך אזוי שטאַרק קאָנטיק אין „טראקטאט".

עס איז אָבער ניט אויסגעשלאָסן, אז אויך די תלמידים און

אָנהיינגער זיינע האָבן געהאַט א האַנט אין דעם רעדאקטירן פון „טראקטאט" — און אסך גרייזן וואָלט מען גיכער באַדאַרפט צוצושרייבן די איבערשרייבער פון מאַנוסקריפט (דעם אריגינאל האָט מען דאָך בכלל ניט געפונען!) אייגדער דעם מחבר.

עם זיינען פאראן אָבער אין דער ערשטער שריפט זיינער זייער וויכטיקע עלעמענטן פאר דער געשיכטע פון ספינאָזאָ'ס אנטוויקלונג. קודם כל איז צו זען אז ער האָט זיך פון זיינע „אפיקורסישע" געדאנקען לחלוטין ניט אָפגעזאָגט. ער איז אָבער געוואָרן אסך פאָזיטיקער אין אויסדריקן זייע געדאנקען, וויל ער האָט געפילט אז די רדיפות וועלן אים צושטערן זיינע פלענער, וואָס האָבן שוין צו יענער צייט באהערשט זיין מוח.

דעריבער האָט ער ניט געוואָלט אז זיינע געדאנקען זאָלן ארויס־גיין פון דעם איינגן קרייז פון פריינט און תלמידים, צו וועלכע ער האָט געהאַט צוטרוי און גלויבן.

צום סוף פון זיין טראקטאט זאָגט ספינאָזאָ אזוי:

„עס בליבט מיר צום סוף כדי אָפצושליסן דאָס אלץ, וואָס איך האָב אָנגעשריבן, צו זאָגן מיינע פריינט, פאר וועלכע איך שרייב עס דאס פאלגנדע: איר זאָלט זיך ניט וואונדערן איבער די דאָזיקע נייע לערע, וויל אייך איז זייער גוט באקאנט, אז א זאַך הערט ניט אויף צו זיין אמת צוליב דעם, וואָס די מערהייט אנערקענט זי ניט. און וויל אייך זענען באקאנט די באַרינגונגען פון דער תקופה אין וועלכע מיר לעבן, דעריבער וויל איך אייך זייער שטארק בעטן, אז וואָס איז שייך דעם מיטטיילן פון די ענינים פאר אנדערע, זאָלט איר זיין פארזיכטיק. איך וויל ניט זאָגן, אז איר זאָלט זיי אינגאַנצן נאָר באהאלטן פאר זיך. אָבער וען איר וועט אָנהויבן זיי אימיצן מיטצוטיילן, זאָל אייך קיין אנדער כונה ניט פירן, ווי די רפואה פון אייער נאָענטסטן. דערביי זאָלט איר פון זיין צד זיין פארזיכערט אז די באלוונג פאר אייער ארבעט וועט אייך ניט אויסמיידן. צום סוף וויל איך אייך בעטן, אז בעת איר וועט לייענען די דאָזיקע שריפט און איר וועט האָבן עפעס אויסצוזעצן נעגן דעם, וואָס איך האָלט פאר זיכער, זאָלט איר זיך ניט אייליג מיט אַן אָפלייקענונג ביז איר וועט האָבן גענוג צייט און מאָטיוון אריינטראכטן זיך אין דעם ענין. וועט איר דאָס טאָן, דאן וועל

איך האָבן די זיכערקייט. אז איר וועט דערגרייכן און געניסן פון די פרוכטן פון די בוימער אזוי ווי איר האָט אליין דערוואָרט."

פון דער אביסל ניט קלאָר געשריבענער נאָכוואָרט איז צו זען אז ספּינאָזא האָט קודם כל געשריבן זיין ערשטע ארבעט נאָר פאר יחידים, נאָענטע מענטשן, און אז ער האָט זיך אויך, אָפּגעגעבן א פולן דין וחשבון אז זיין טראקטאט איז נאָך ניט קיין רייפע פילאָזאָפישע ארבעט, דעריבער דארפן זיינע פריינט און תלמידים, ניט פאָדערן פון דער ארבעט מער ווי‌פיל זי גיט.

גלייכצייטיק איז צו זען פון דעם נאכוואָרט אז ספּינאָזא איז שוין צו יענער צייט געווען אן אויטאריטעט אין נאָר בריוטע קרייזן וואו מען האָט זיך צוגעהערט צו יערן וואָרט זיינעם מיט צוטרוי או גלויבן, וואָס ער האָט ניט געוואָלט דולדן, ווייל אין דעם האָט ער איינגעזען דעם זעלבן חטא פון אומקריטישקייט וועלכן ער האָט פארגעוואָרפן די טעאָלאָגן און גייסטלאכע פון אלע אמונות.

דאן איז פאראן אין דעם נאכוואָרט א טאָן פון א לערער וואָס מוסר'ט די תלמידים, אז זיי זאָלן זיך ניט אויפן מיט זייער קריטיק, ביז זיי וועלן דעם ענין גוט ניט איבערטראכטן. דאָס באוויייזט אויך ווי מען האָט זיך צוגעהערט צו א מענטשן, וועלכער האָט אייגטלאָך נאָך ניט געהאט די געלעגנהייט ארויסווייזן לומדות, טיפקייט און האָט נאָך נאָר ניט אָנגעשריבן. אפשר האָט ספּינאָזא דער בעל־פה זיך דערוואָרבן אזא נאָמען אין דעם קאָלעגיאנטן קרייז אין אמסטערדאם?

דער טאָן פון נאָכוואָרט באוויייזט אז דער טראקטאט איז ניט אנטשטאנען אין אמסטערדאם. מיר ווייסן אבער, אז ספּינאָזא האָט שוין אין אמסטערדאם פארטראכט די דאָזיקע ארבעט זיינע. דער וועגדונגס־כאָראקטער פון שלום וואָרט באוויייזט אָבער, אז פארענדיקט האָט ער דעם „טראקטאט" ווייט פון אמסטערדאם, ד. ה. אין ריינסבורג.

גלייכצייטיק האָט ספּינאָזא אָנגעהויבן צו ארבעטן איבער זיין צווייטער ארבעט: „וועגן דער אויסבעסערונג פון שכל".
(De intellectus emendatione).

סוף 1661 האָט ער געשריבן צו א פריינד זיינעם אז ער האָט

איבער דער פראגע פארפאסט א קליין ווערק און ער איז איצט באשעפטיקט מיט דער „דארשטעלונג און מיטן פיילן."

די הקדמה צו דער דאָזיקער צווייטער שריפט פון ספינאָזא האָט אזא גרויסע אויטאָביאגראפישע באדייטונג, אז עס איז נויטיק צו בריינגען די וויכטיקסטע שטעלן:

„נאָך דעם ווי די דערפארונג האָט מיר געלערנט — שרייבט ספינאָזא — אז אלע וואָס עס געשעט אין טאָג־טעגלאכן לעבן איז אייטל און נישטיק; ווען איך האָב פארשטאנען, אז אלע, פארוואָס איך האָב זיך געשראָקן איז אויף אזוי פיל גוט אָדער שלעכט, אויף וויפיל אונזער געמיט ווערט דערפון געריגט — האָב איך ענדלאך באשלאָסן אויספארשן, אויב עס איז ערגעץ וואו פאראן אזוינס וואָס איז דאָס אמת'ע גוטע און דאָס איינשאָפן זיך פון אים, ווען מיר אלעמאל פארזיכערן א שטענדיקע, הויכע פרייד... איך האָב זיך די זאך איבערגעטראכט אויב עס וואָלט באמת מעגלאך געווען צו דערגרייכן אזא נייעם לעבנס נוסח אָדער לכל הפחות א זיכערקייט דערפון — ניט ענדערנדיק דעם סדר און דעם געווייגלאכן גאנג פון מיין לעבן. אפט האָב איך עס אבער אומזיסט פרובירט, דען אלע, וואָס מיר באגעגענען אין אונזער לעבן און וואָס ווערט פון דעם מענטשן אנערקענט פאר דאָס העכסטע — קען צוריקגעפירט ווערן צו דריי זאכן: עשירות, כבוד און לוידנשאפטלאכע לוסט. די דאָזיקע דריי זאכן באשעפטיקן אזוי דעם מוח, אז זיי דערלויבן ניט צו טראכטן ווענן אן אנדערער גוטער זאך".

„...נאָכטראכטנדיק לאנג בין איך געקומען צום אויספיר אז ווען איך וואָלט געקענט ביי זיך טיף באשלאָסן דאמאָלסט וואָלט איך אוועקגעווארפן די אומצוויפלהאפטע שלעכטע זאך פאר דער אומצוויפלהאפטער גוטער זאך. איך האָב זיך דאמאָלסט דערזען אין דער העכסטער געפאר און מיט אלע מיינע כוחות בין איך געווען געצוואונגען צו זוכן א היל־מיטל; ווען אפילו ניט קיין זיכערן, אזוי ווי א שווערער קראנקער, וואָס פילט דעם זיכערן טויט פאר די אויגן, אויב ער וועט ניט אנווענדן דעם היל־מיטל און איז געצוואונגען זיך אנכאפן מיט דער גרעסטער אנשטרענגונג אפילו פאר א ניט זיכערן מיטל, ווייל אויף אים בויט ער זיין גאנצע האפנונג".

„אלע וואָס דער המון באגערט צו האָבן איז ניט קיין הילף פאר

אונזער עקזיסטענץ. נאר פארקערט: דאס איז א שטערונג פאר איר און איז אפטמאל די סיבה פון אונטערגאנג פון די מענטשן, וואס באזיצן זי און איז שטענדיק די סיבה פון אונטערגאנג פון די וואס זיינען באהערשט פון די באגערנס".

די דאזיקע נעדאנקען זיינען אן אינטלייטונג צו ספינאזא'ס געניאלער לערע פון עטיק. דער אמת'ער נעדאנק איז, אז דער, וואס טראכט ניט וועגן ענינים וועלכע רופן ארויס אין מענטשנס נשמה געפילן און אפעקטן, דער איז עטיש. ווייל געפילן זיינען אזוי ווי מעטאפֿאר, וואס לויפן שנעל פארבי. כל זמן דער נעפיל פון גוטם אדער שלעכטס איז אפהיינגיק פון מאמענטאנעם נעפיל און איז איינג פארבונדן מיט באנער און פערזענלאכן ווילן אדער ווידערווילן — אזוי לאנג וועט ניט קענען עקזיסטירן דער באגריף: וואס מיינט גוט און וואס מיינט שלעכט?

פון דעם דאזיקן אנטוואורף־נעדאנק וואס איז אויסנעדריקט אין דער הקדמה צו דער שריפט איבער דער „פארבעסערונג פון פאר־שטאנד", פירט שוין דער וועג צו די ברייטע, טיפע און מאיעס־טעטישע האריזאנטן פון דער „עטיק".

די דאזיקע ארבעט איז, לויידער, ניט געבליבן פארענדיקט. אין דער איינלייטונג פון די ארויסגעבערס צו ספינאזא'ס ווערק וואס זיינען דערשינען נאך זיין טויט וועלט נעוואגט אז „פארשידענע אנדערע באשעפטיקונגען האבן אים געשטערט, און צום סוף איז ער דורכ'ן טויט אוועקגעריסן געווארן".

דאגענן אין אנאנדער ארט לייענען מיר, אז ספינאזא האט ניט פארענדיקט די דאזיקע ערשטע ארבעט ביז ארבעט זיינע, ווייל ער האט זיך נאך ניט געפילט בכח צו באווייזן דאס, וואס ער האט שוין אינטואיטיוו דערקענט אנגעוואגט. ער האט באשלאסן זיך גרייטן צו דער דאזיקער ארבעט, פארטיפן זיין וויסן, און דעריבער האט ער דערווייל אפגעלייגט די ארבעט. ער האט פארשטאנען אז די גרונד־פרינציפן פון אן עטיק מוזן באוויזן ווערן מיט דער גע־מעטרישע מעטאדע, אויפגעבויט אויף אייביקע געזעצן, וואס קענען ניט געמינערט אדער באשטריטן ווערן אין משך פון צייט.

שוין ביי דעקארטן האט ספינאזא געפונען א מוסטער פון באנוצן זיך מיט א מאטעמאטישער מעטאדע אין דער פילאזא־

פיע. צו יענער צייט דאטירט זיך זיין ארבעט איבער דעקארט'ס פילאָזאפיע. די דאָזיקע ארבעט איז איינג פארבונדן מיט אן עפיזאָר אין זיין רייזסבורגער לעבן. עס איז געקומען צו אים צו גאסט א סטודענט פון טעאָלאָגיע מיט'ן נאָמען קאָזעאָרוס, און געבעטען אז ער זאָל אים דערקלערן דעקארט'ס פילאָזאפיע. ספינאָזא האָט אָנגענומען דער פאָרשלאָג און פון דער ארבעט מיט'ן תלמיד איז אַנטשטאַנען אן ארבעט איבער דעקארטן, וואָס האָט געהאט א געוויסע באַהייטונג פאַר דער וויטערדיקער אנטוויקלונג פון דעם פילאָזאף.

קאזעאריוס

דער ערשטער, וואָס האָט ספּינאָזאָ'ן איבערגעריסן די שעפערי־שע איינזאמקייט אין דער שטעטל ריינסבוג איז געווען א סטודענט מיט'ן נאָמען קאזעאריוס.

יאָהאנעס קאזעאריוס איז געבאָרן אין אמסטערדאם, אין יאָר 1642. ער האט שטודירט טעאלאגיע אין ליידענער אוניווערסיטעט און האָט זיך אויך אינטערעסירט מיט פילאָזאָפיע. פון ליידען פלעגן סטודענטן קומען קיין ריינסבורג וואו עס איז געווען א קאָלעגיאנטן גרופּע, וואָס האָט געפירט דיסקוסיעס וועגן רעליגיע, פּונקט ווי אין אמסטערדאם. אויך קאזעאָריוס געפינט זיך צווישן די דיסקוטאַנטן. ער האָט זיך דערוואוסט אז ספּינאָזא וואוינט אין ריינסבורג. ער האָט אים באַזוכט און געבעטן ער זאָל אים דער־קלערן די יסודות פון דער קאַרטעזינער פילאָזאָפיע. ספּינאָזא האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען ניט דערפאר, וואָס ער האָט געוואָלט זיין א לערער־פּאפּולאריזאטאָר, נאָר ווייל גראד צו יענער צייט האָט ער זיך ארומגעטראָגן מיט א פּלאַן אָנצושרייבן אן ארבעט איבער דעקארט'ס פילאָזאָפיע. דער פאָרשלאַג פון דעם סטודענט פון טעאלאגיע איז אים געווען צו האַנט, ווייל ער האָט אים דיקטירט, און אויף אַזאַ אופן איז אַנשטאַנען די ארבעט איבער „דעקארט'ס פּרינציפּן פון פילאָזאָפיע".

אלס תלמיד האָט זיך קאזעאריוס מיט גאָרניט ניט אויסגעצייכענט. צי האָט ער באַנומען די פּראָבלעמען, וואָס דער לערער האָט אים דערקלערט צי ניט, דאָס איז ניט וויכטיק; וויכטיק איז אז קאזעאריוס האָט געוואָלט זיין מער ווי א תלמיד. ער האָט מיט אלע כוחות זיך באַמיט צו געווינען דעם מייסטער'ס צוטרויען און פריינטשאַפט און ווערן אן אייגענער מענטש ביי ספּינאָזאָ.

„ספינאָזא האָט אים אָבער ריכטיק אָפּגעשאצט. קאזעאריוס האָט זיך אויסגעצייכנט מער מיט נייגעריקייט איידער מיט וויסנגירי־קייט. ער האָט משמעות געוואָלט זייער שטאַרק זיין חיימיש מיט ספינאָזא'ס אינטימער וועלט פון געדאנקען און פון פּלענער. דער מייסטער איז אָבער געווען א פארשלאָסענער אין זיך; ניט יעדערן האָט ער צוגעלאָזן צו זיך, ווייל ער האָט ניט געוואָלט אז זיין לערע זאָל ווערן צוגענגלאך פאַר מענטשן, וואָס לויפן נאָר הערן „אפיקור־סישע" געדאנקען און שפּעטער דורך פארשפּרייטן זיי אין ניט קיין פּאסיקע קרייזן — ארויסרופן א נייעם קוואל פון צרות און רדיפות אויף אים.

עס איז ניט געווען קיין שרעק פאר א פארפאָלגונג און ניט קיין שטאָלצע גאוה פון א דיינקער, וואָס מיינט אז עס זיינען נאָך ניטאָ אזעלכע גייסטער, וואָס מען קאָן פארטרויען דאס, וואָס ער דיינקט. גיכער איז דאָס געווען א באוואוסטזיין אז די מענטשן, וואָס גארן זיך צו אים און ווילן הערן זיין תורה זיינען דערצו ניט געקומען פון אינערלאכער נויטווענדיקייט, נאָר מער אויסערלאך, צוליב דער „סקאַנדאַל" שטימונג ארום אים.

האָבן אָבער די געטרייע חסידים זיינע אין אמסטערדאם גאָר אנדערש געקוקט אויף דעם קאזעאריוס. זיי, וואָס האָבן געביינקט נאָך ספינאָזא'ן און האָבן געלעבט מיט זיין וועלט; זיי, די איבער־געבנסטע, צו וועמען ער פּלעגט שיקן פון זיין פארווארפן היים די מאָנוסקריפּטן זיינע, וועלכע מ'האָט דאָרט פּלייסיק שטודירט און קאָמענטירט — זיי האָבן ניט געקאָנט האָבן די זכיה צו הערן זיין וואָרט פּערזענלאך!

און דאָ עפּעס א קאזעאריוס, אן אומבאקאנטער, פרעמדער מענטש איז אזוי גליקלאך! ער וואוינט ביי ספינאָזא'ן אדער ניט ווייט פון אים; ער זעט אים יעדן טאָג און מען פירט לאנגע, טיפע ויכוחים און געשפּרעכן איבער פארשיידענע פילאָזאָפישע פראגן!

האָט זיי די זאך שטאַרק פארדראָסן.

יאנואר 1663 האָט סימאָן דע ווריעז, איינער פון די אמסטער־דאַמער קאַלעגיאנטן, אָנגעשריבן צו ספינאָזאָ'ן א בריוו, מסתמא אין נאָמען פון דער גרופּע, אז זיי זיינען מקנא דעם דאָזיקן קאַזעאַריוס, וואָס געפינט זיך שטענדיק אין דער געזעלשאפט פון

מיסטער. מען דארף וויסן אז דער דאזיקער ווריעז איז געווען ספינאזא'ס מעצענאט. ער האט אפילו אים געוואלט אפשרייבן זיין גאנץ פארמעגן, נאר ספינאזא האט זיך דערפון קאטעגאריש אפגעזאגט און האט אים באוואויגן צו פארשרייבן די ירושה לטובת ווריעז'ס א ברודער. ספינאזא פלעגט באקומען פון סימאן דע ווריעז 300 גולדן יערלאך, וואס האט בשום אופן ניט געקענט סטאטיען אויף א לעבן. די דאזיקע סומע איז געווען מער אן אויסדרוק פון א פארפליכטונג, וואס ספינאזא האט סוף כל סוף אנגענומען.

דע ווריעז האט אויך אויסגעהאלטן דעם קאלעגיום אין אמסטערדאם, וואו מען פלעגט זיך צוזאמענקומען און שטודירן ספינאזא'ן (געגר. 1663-1662).

אים האט ספינאזא געענטפערט (פעברואר 1663) אין א בריוו, אז די קנאה וועגן קאזאריוס'ן איז א ניט בארעכטיקטע.

„האסט קיין שום גרונט ניט קאזאריוס'ן מקנא צו זיין, ווייל קיינער איז פאר מיר ניט אזא משא ווי ער; קיינער, פון ווען איך דארף טראכטן, פארשאפט מיר ניט אזוי פיל זארגן ווי ער. דעריבער בעט איך דיך אוז אלע אונזערע באקאנטע, איר זאלט אים ערשט דאמאלט אנפארטרויען מיינע געדאנקען, וועז ער וועט רייף ווערן. דען איצט איז ער נאך צו יונג און ניט זיכער און שטרעבט כער נאך דעם, וואס איז ניי, איידער נאך דעם, וואס איז אמת. דאך האף איך, אז אין א פאר יאר וועט ער פטור ווערן פון די טעותים פון זיין אינגלישקייט. וועז איך זאל אורטיילן לויט זיין פייאיקייט, דאן בין איך כמעט ווי זיכער, אז אזוי וועט זיין, אוז זייגע גוטע מדות באווען מיר אים ליב צו האבן".

אין א בריוו צום געלערנטן אלדענבורג, שרייבט ספינאזא (דעם 27טען יולי 1663), צווישן אנדערע ענינים, אויך וועגן קאזאריוס'ן.

ער גיט אים צו ווייס, אז א טייל פון זיין ארבעט איבער דער קארטעזיאנישער פילאזאפיע האט ער געדיקטירט א יונגן מאן פאר וועמען ער האט נאך ניט קיין חשק צו אנטפלעקן זיינע אנשויאונגען.

דער דאזיקער יונגער מאן איז ווארשיינלאך יאהאנעס קאזאריוס.

ספינאזא האט זיך ניט טועה געווען בנוגע זיין תלמיד. פון אים

איז באמת אויסגעוואקסן א טיכטיקער מענטש, הגם קיין דיינקער איז ער קיינמאל ניט געווען.

אין יאר 1668 איז קאזעאריוס אוועק קיין אינדיע און איז דאָרט געוואָרן א פּריידיקער אין א רעפֿאָרמירטע געמיינדע. ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט באָטאַניש פֿאָרשונגען און האָט מיטגעארבעט אין א ווערק איבער באָטאַניק. ער איז געשטאָרבן פון דיזענטעריע אין באטאוויע, אין 1677, א פֿאָר חדשים פֿאר זיין מיסטער'ס טויט.

ווי לאַנג האָט קאזעאריוס געוויילט ביי ספינאָזא'ן אין ריינסבורג איז ניט באקאַנט. מיר ווייסן אבער אז א דאנק דעם לערנען זענען צו־שטאַנד געקומען זיינע צוויי חלקים פון „דעקארט'ס פרינציפן פון פֿילאָזאָפּיע" — דאָס איינציקע ווערק פון ספי־נאָזא וואָס איז דערשינען ביי זיין לעבן מיט דעם נאָמען פֿונם מחבר. דאָס ווערק איז אפילו ניט פֿארענדיקט, מסתמא דערפֿאר, ווייל אויפֿדער דער לערער האָט פֿארענדיקט זיין קורס האָט דער תלמיד פֿארלאָזן ריינסבורג. עס איז אָבער ניט אויסגעשלאָסן די צווייטע השערה, אז ספינאָזא האָט אליין איבערגעריסן דעם קורס, ווייל אין אפריל 1663 איז ער אוועק־געפֿאָרן קיין ווּאָרבורג.

די פּריינט פון אמסטערדאם, צו וועלכע ער האָט געשיקט דעם מאנוסקריפּט און וועמען ער האָט אפילו אינצווישן באזוכט אויף א וואָך צייט, האָבן אים געבעטן ער זאל פֿארעפֿנטלאכן די נאנצע ארבעט. סוף כל סוף זיינען זיי אלע געווען אָנהיינגער פון דעקארט'ס פילאָזאָפּיע און האָבן געוואָלט האָבן א קריטישע אָפּשאַ־צונג פון דער דאָזיקער זייער אָנגענומענער שיטה צו יענער צייט, בפרט געשריבן פון זייערן א לערער.

ספינאָזא האָט איינגעשטימט אויף זייער בקשה. ער האָט אָבער געשטעלט א באַדינגונג, אז אימיצער פון זיינע פריינט־תלמידים זאל איבערקוקן דעם כתב־יד און רעראגירן דעם סטיל. דאן האָט ער געפֿאָדערט אז אין דער הקדמה צו דעם דאזיקן ווערק זאל זיין בפירוש געזאָגט, אז דער שרייבער האָט לחלוטין ניט בדעה צו נעבן אן אייגענע לערע, נאָר פשוט דערקלערן קריטיש דעקארט'ס פילאָ־זאָפּיע. אויב דער רעזולטאט איז אן אומגינסטיקער פאר דעקארט'ן,

איז דאָס ניט זיין שולד, ווייל ליידער קאָן ער מיט אסך זיינע מיינונגען ניט איינשטימען און מוז זיי אנערקענען פאר פאלשע.

אין יאָר 1663 איז דאָס ווערק דערשינען אין אמסטערדאם, ארויסגעגעבן פון ריאָווערטש. דער לאטיינישער שרבלאט פון דעם ווערק לייענט זיך אין א אידישער איבערזעצונג אזוי:

„רענאטוס דעקארט'ס פרינציפן פון פילאָזאָפיע, חלק א. און ב., פאָרגעשטעלט אויף א געאמעטרישן אופן פון בענעדיקטוס דע ספי־נאָזאָ פון אמסטערדאם. דערצו צוגעגעבן די מעטאפיזישע גערא־קעט".

ספינאָזאָ האָט קיין גרויסע באדייטונג צו דער דאָזיקער ארבעט ניט צוגעשריבן. זיין אייגנציקע אויסזיכט איז געווען, אז דאָס ווערק וועט פאראינטערעסירן א גרעסערע צאָל מענטשן, וואָס וועלן אים אפשר העלפן ארויסגעבן זיינע אנדערע ווערק.

צו יענער צייט האָט שוין ספינאָזאָ אָנגעהויבן צו שרייבן זיין „עטיק". דער מאנוסקריפט פון דעם ערשטן חלק איז שוין אָנפאנג 1663 געווען אין די הענט פון זיינע אמסטערדאמער פרײַנט און פארערער. דער דריטער חלק איז שוין געווען פארטיק אין 1665. דאנעבן, דאָס גאנצע ווערק איז פארענדיקט געווארן ערשט אין יאָר 1675.

אין יאָר 1664 איז די ארבעט איבער דעקארט'ן דערשינען אויף האָלענדיש, איבערגעזעצט פון זיין תלמיד באָלינג. ניט קוקנדיק דאַרויף וואָס ספינאָזאָ האָט זיך זייער קריטיש באצויגן צו דער דאָזיקער ארבעט זיינער, האָט זי אים אָבער זייער שנעל פארשאפט רום און אנערקענונג. אין האָלאַנד און אין דייטשלאַנד האָט מען זייער אסך גערעדט און געשריבן וועגן ספינאָזאָ.

אין אמסטערדאם האָט מען אין קאָלעגיום, וואָס סימאן דע ווריעז האָט פינאַנסירט, שטודירט ניט נאָר די פארעפנטלאכטע ווערק, נאָר אויך די אָנגעהויבענע, ווי, למשל, די עטיק.

אין א בריוו צו ספינאָזאָ'ן (פעברואר 1663) האָט דע ווריעז געשיקדערט ווי אזוי מען שטודירט זיינע ווערק.

„שטענדיק לעזט איינער דורך, לויטן סדר, דעם טעקסט און דער־קלערט אים לויט זיין אויפאסונג און באווייזט אלץ נאָך דער ארדנונג און רייע פון די לער־זאצן. אויב עס טרעפט זיך, אז די דערקלערונג

באפרידיקט אונז ניט, דאָן האָלטן מיר פּאָר נויטיק אָנצושרייבן אונזערע נעראָנקען וועגן דעם און זיי אייך איבערשיקן כדי מיר זאָלן באקומען, אויב עס איז מעגלאָך, די אויסטייטשונג און זיין בכח אונטער אייער הנהגה צו פּאַרטיידיקן דעם אמת נעגן די אבער־גלויבערישע און נעגן די קריסטן, און אפילו זיך אנטקעגנשטעלן דער נאָנצער וועלט".

די דאָזיקע אמסטערדאמער פריינט און תלמידים זיינען אָבער ניט געווען סתם תלמידים. פילע פון זיי האָבן געהאט אסך וויסן אויפן געביט פון פילאָזאָפיע און האָבן זיך זייער גוט אַריינטירט אין די דאָזיקע ענינים. מיט זייערע פירושים און באמערקונגען האָט זיך ספּינאָזאָ שטאַרק געהאָלפן. די תלמידים פלעגן זיי אַרויסזאָגן אין בריוו און אָפטמאָל אָנווייזן דעם נעלויבטן און געאכטעטן לערער אז די און די נעראָנקען שטימען ניט.

עם וועלט באשטעטיקט, אז ספּינאָזאָ האָט אריינגעפירט א ריי קאָרעקציעס — א רעזולטאט פון לעבעריקן אויסטויש פון מיינונגען צווישן אים און זיין אמסטערדאמער גרופּע.

דע וועריז איז געווען איבערגלויבאָך וואָס דער דאָזיקער קאָזע־אריום איז ניט קיין באַלויבטער תלמיד פון ספּינאָזאָ. דאָס האָט ביי אים נעהייסן, אז ספּינאָזאָ טראכט נאָר וועגן די אלטע פריינט זיינע פון אמסטערדאם און ער וועט ווייטער זיך נוהג זיין אזוי ווי אלע מאָל, אז די מאָנוסקריפטן פון זיינע ארבעטן וועט ער שיקן צו די מיטגלידער פון דעם קאָלעגיום.

„איך פריי זיך זייער" — האָט ספּינאָזאָ נעשריבן צו דע וועריזן — „אז מיינע ארבעטן וועלן באָנוצט פון דיר און פון דיינע פריינט".

און די פריינט האָבן זיך נעפרייט מיט דעם צוטרוי פון לערער צו זיי און מיט דער נרייטקייט אלץ וואָס ער שאָפט פּאַרטראָגן פאָר די תלמידים.

דער איבערנעבענער ריאָווערטש האָט ארויסנעווייזן אסך מוט מיט דעם, וואָס ער האָט אָפּנעדרוקט ספּינאָזאָס „פרינציפן פון דעקארטס פילאָזאָפיע" מיטן נאָמען פון מחבר. אלע האָבן באַוואונדערט זיין מוט און דרייסטקייט צו פּאַרעפנטלאָכן א ווערק

פון א כופר איבער אן ענין, וואָס איז אויך ניט געווען געדולדעט אין האָלאַנד.

אומזיסט פלעגן די קירכנראטן ארויסגעבן שטריינגע פארבאָטן געגן דעקארט'ס ווערק, און זיי אָנגערופן אפיקורסישע.

אין 1642 האָט דער אוטרעכטער אוניווערסיטעט פארבאָטן צו לערנען דעקארט'ס פילאָזאָפיע. דאָס זעלבע האָט געטאָן דער לעי־דענער אוניווערסיטעט אין 1648. דאָס איז די סיבה פארוואָס קאזעאריוס איז געקומען צו ספינאָזא'ן אין זיין ריינסבורגער ווינקל כדי זיך באַקענען מיטן קאַרטעזיאניזם.

אין 1656 איז אין גאַנץ האָלאַנד פארבאָטן געוואָרן דער לימוד פון דעקארט'ס פילאָזאָפיע. און ניט קוקנדיק אויף די אלע פאר־באָטן, האָבן די שענסטע גייסטער פון יענער צייט שטודירט דע־קאַרט'ן און זענען געווען שטאַרק באַאיינפלוסט פון אים.

אויך ספינאָזאָ האָט געהערט צו זיי.

אָבער עפנטלאַך ארויסגיין און פריידיקן קארטעזיאניזם האָט קיינער קיין מוט ניט געהאַט. דאריבער איז ספינאָזא'ס בוך געווען א טאַט פון אן אומאָפהיינגיקן גייסט, וואָס האָט זיך פאר קיין זאַך ניט געשראָקן. אמת, ער האָט אין זיין בוך קריטיקירט די פילאָזאָ־פיע; ער האָט אָבער אנערקענט, אז זי פארמאָגט אַסך פאזיטיווע עלעמענטן.

ניט קלענער איז געווען די מוט פון דעם פארלעגער ריאָ־ווערטש און אלע האָבן אים באַוואונדערט. ווען די רעאקציע האָט זיך פאַרשטאַרקט האָט דער פארלעגער באצאָלט מיט תפיסה פאר ארויסגעבן ספינאָזא'ס ווערק.

צו יענער צייט איז ספינאָזאָ'ס קרייז פארגרעסערט געוואָרן, א דאַנק אַ באַזוך פון אַ מענטשן, וואָס האָט געהאַט א אינטערנאַציאָ־נאַלן נאָמען. דאָס איז געווען דער שוין הערמאָנטער אלדענבורג.

זיין באַדייטונג אין ספינאָזאָ'ס לעבן איז אזוי גרויס, אז מיר וועלן אים ווידמען אַ באַזונדער קאַפיטל.

א גאַסט פון לאָנדאָן

עס איז א זומער אָוונט אין ריינסבורג. איבער די שטילע געסלאך גייען שפּאַציערן צוויי געשטאַלטן און עס פאלן וועריטער, וואָס קיין איינער פון די פרומע איינוואוינער פון שטעטל וואָלט זיכער ניט פארשטאנען. די שפּאַציערנדע ריידן וועגן בייקאָן, דעקאָרטן, וועגן אומענדלאכקייט, גאָט, שטח, גייסט, אטריבוטן און בשעת דעם ריידן פילט מען ווי עס ווערט געשמידט א פריינדשאפט און די מענטשן ווערן זיך נאָענטער.

נערעט האָט אויגנטלאָך אוינער פון זיי און דער צווייטער האָט עניותדיק זיך צוגעהערט און פון צייט צו צייט געשאָקלט מיטן קאָפּ. דער ערשטער האָט אים באווארפן מיט פראגן, וואָס האָבן נעשטראָמט אָן א סוף, און איידער דער צווייטער האָט געהאט א מעגלאכקייט צו ענטפערן האָט ער זיך אליין געענטפערט. אויף אזא אופן איז פון זיין אויגענער תשובה געוואָרן א נייע פראגע.

די צוויי געשטאַלטן וואָס האָבן זיך מתוכח געווען איבער פילאָזאָפישע ענינים אין דער אטמאָספערע פון דער דאָרפישער רואיקייט אין א זומער נאכט זיינען געווען: ה י י נ ר י ך א ל ד ע נ ב ו ר ג. אן אומעהוואָרטעטער גאסט פון לאָנדאָן און ברוך ספּינאָזאָ.

דער לאָנדאָנער גאסט הייניריך אלדענבורג האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע אין ספּינאָזא'ס לעבן און דערביבער פארדינט ער אויף אן אויספּירלאכע כאראקטעריסטיק.

אלדענבוג איז געווען א דייטש. געבוירן אין 1620 אין דער האפן־שטאָט ברעמען ביי א טאָטן א גימנאזיע לערער, האָט ער באקומען א גרינדלאכע בילדונג און א פיינע דערציאונג, ווי עס פאסט פאר א זון פון א פראָפעסאָר אין „עוואנגעלישן פעדאגאגיום

און גימנאַזיום". צו ניינצן יאָר האָט ער שוין געהאַט א מאַגיסטר דיפּלאָם פון טעאָלאָגיע. בשעת דער ענגלישער ים־מלחמה האָט די שטאָט ברעמען געוואָלט אויסקעמפן פאר זיך דאָס רעכט אויף פול־שטענדיקער נייטראליטעט צוליב איר פארצווייגטן האנדל און זי האָט אויסגעוויילט אלדענבורגן ער זאָל פאָרן קיין לאָנדאָן אלס א דיפּלאָמאַטישער שליח און דורכפירן די דאָזיקע שווערע אויפגאבע. דאָס איז געווען אין יאָר 1653.

אין לאָנדאָן האָט אַלדענבורג זייער גוט פארמיטלט צווישן זיין שטאַט און קראמוועל'ס רעגירונג. ביז עס איז געשלאָסן געוואָרן אין 1654 דער שלום צווישן האָלאַנד און ענגלאנד. אלדענבורג האָט אויך געהאַט אַ חלק אין שליסן אַ שלום צווישן ברעמען און שוועדן. א דאַנק דעם איז ער באַשטימט געוואָרן אין לאָנדאָן אלס א שטענ־דיקער דיפּלאָמאַטישער פאַרטרעטער פון זיי געבורטסשטאָט, ברע־מען.

גלייכצייטיק האָט זיך דער דאָזיקער טעאָלאָג־דיפּלאָמאַט באַ־שעפטיקט מיט זיינע באַליבטע וויסנשאַפטלאַכע פאָרשונגען אויפן געביט פון פילאָזאָפיע און נאַטור־וויסנשאַפט. אין ענגלאנד האָט ער געשלאָסן באַקאַנטשאַפט, וואָס איז זייער שנעל אריבער אין פריינטשאַפט מיט אַ רייע באַדייטנדע געלערנטע. אין לאָנדאָן האָט זיך אלדענבורג אויך באַשעפטיקט מיט לערעריי און מיט איי־נעם פון זיינע תלמידים האָט ער אפילו געמאַכט אַ רייזע איבער דייטשלאַנד און פראנקרייך און זיך אָפּגעשטעלט אויף א ליינגערע צייט אין פּאריז. ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט די גרעסטע געלערנטע פון זיין צייט, איבערהויפּט מיט נאַטור־וויסנשאַפטלער. פון דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ איז אָבער צו זען אז אלדענבורג איז געווען מער א נייס זאמלער און א נייס אָנזאָגער איידער א שעפערישער קאָרעספּאָנדענט, וואָס ווערט אינספּירירט פון וויסנ־שאַפטלאַכע געדאנקען און קען אויך אנדערע אינספּירירן. ער איז געווען א מין וויסנשאַפטלאַכער כלל־טוער, האָט ליב געהאַט צו געבן אינפאָרמאַציע, טאָן טובות, ארויסהעלפן און שליסן באַקאַנטשאַפטן צווישן געלערנטע, פארמיטלען, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן רעצענזירן א ווערק, אָבער קיין מיטשאַפער איז ער קיינמאָל ניט געווען. ער האָט אַלעמען באוואונדערט, אָבער ווינציק וועמען

פארשטאַנען — א סימן פון אומשעפערישקייט און פון ניט האָבן אַן אייגענע שטעלונג צו די וויכטיקסטע פראגן, וואָס האָבן צו יעדנער צייט באמת באַאומרואיקט די זוכנדע גייסטער אין אירע־פּא, ווי די פראגע פון רעליגיע און וויסנשאפטן, מעטאפיזיק און נאטור־וויסנשאפט א. א. וו.

אין זכות פון די באַקאַנטשאפטן און אין שאַטן פון די גרויסע גייכטער האָט ער זיך ארויסגערוקט א דאנק זיין ענערגיע, אונטער־נעמונגס גייסט, ארגאניזאציע־פייאיקייטן און רירעוודיקייט.

זייענדיק אין פאריז האָט זיך אלדענבורג דערנענטערט צו די מאסגעבנדע קרייזן פון דער פראנצויזישער אקאדעמיע פאר וויסנ־שאפט און איז געקומען צוריק קיין לאָנדאָן (אין 1660) מיט א זייער בכבוד'יקן טיטל פון א מיטגליד־קאָרעספּאָנדענט. אויפן וועג האָט ער באזוכט ברעמען, אָפּגענעבן א דין וחשבון פון זיין דיפּ־לאָמאטישער טעטיקייט אין ענגלאנד און פון דאָרטן געפאָרן קיין האלאנד.

אין ענגלאנד האָט זיך געגרינדעט א וויסנשאפטלאכע געזעל־שאפט, פון וועלכער ער איז געווארן באלד דער סעקרעטאר און די דאזיקע געזעלשאפט האָט אים געשיקט קיין האלאנד כדי אייניצו־לאדן א פאָר דאָרטיקע נאטורפאָרשער, זיי זאלן מיטארבעטן מיט דער נייער אקאדעמיע.

עס איז אויסגעשלאָסן, אז אלדענבורג זאל עפעס האָבן געהערט וועגן ספינאָזא'ן בכלל איידער ער איז אָנגעקומען קיין אמסטערדאם דאָס איז דאך געווען אין 1661, אלזא, וען ספינאָזא האָט נאָך גאָר־ניט ניט פארעפנטלאכט און דער חרם־עפיזאָד האָט סוף כל סוף ניט געווען פון אזא באטייט אז מען זאל וועגן אים הערן אויף די ברעגן פון טאמיזע.

איצט, זייענדיק אין אמסטערדאם האָט ער זיך דערוואוסט וועגן ספינאָזא'ן און געהערט האָט ער וועגן אים אזעלכע שבחים אז ער האָט באשלאָסן באלד אריבערפאָרן קיין ריינסבורג און זיך באַקע־נען מיט דעם יונגן אידישן דיינקער, וועלכער האָט אזעלכע אנגע־זעענע חסידים און פאָרשער צווישן דעם אמסטערדאמער קריסט־לאכער אינטעליגענץ.

ספינאָזא האָט ממש באַצויבערט אלדענבורגן. דער דאָזיקער קאָלטער פיינשמעקער איז פארכאפט געוואָרן פון דער רואיקייט און היילקייט, וואָס האָט געשוועבט פון ספינאָזא'ס געשטאַלט. אין זיין ערשטן בריוו צו ספינאָזא'ן (פון 26 אויגוסט 1661) באַלד נאָך דעם ווי ער האָט זיך צוריקגעקערט קיין לאָנדאָן האָט אלדענבורג נענעבן דעם אויסדרוק פון זיין גרויסן יראת הכבוד, וואָס ער האָט דערפילט פאר דעם נייעם פרייַנט זיינעם.

„זייער באַרימטער הער, חשוב'ער פרייַנט!

„נאָך דעם ווי איך האָב אייך אויפגעזוכט אין אייער שטילער אייגנאמקייט אין ריינסבורג איז מיר געווען אזוי שווער זיך אָפּצוייסן פון אייך, אז קומענדיק צוריק קיין לאָנדאָן האָב איך באַשלאָסן באַלד, אויף וויפיל דאָס איז מעגלאָך, וויניקסטנס פילן זיך מיט אייך פאראייניקט דורך א בריוולאכן פארקער. דאָס באזיצן פון וויסן וועגן די וויכטיקסטע ענינים אין פארבינדונג מיט מענטשען־פרייַנטלאָקייט און פיינע מאָניערן, (מיט אזעלכע מעלות האָט די נאטור און אייער אייגן שטרעבן האָט אייך אזוי רחבות'דיק באשאנקען!) באזיצן אזא שטאַרקע צוציאונגם־קראפט, אז זיי מוזן יעדן איידעלן און גוט־דערצויגענעם מענטשן אָנפילן מיט ליבע צו אייך. דעריבער זאָלן מיר אויסשטרעקן אונזערע הענט צו אן אויפריכטיקער פרייַנטשאפט. א, דו אויסערגעווויינלאכער מענטש! לאָזן מיר דורך אן אויסטויש פון צערטקייט זיין גרייט איינער דעם צווייטן צו דינען און די דאָזיקע פרייַנטשאפט מיט התמדה אנטוויקלען. יעדנפאלס בעט איך אייך צו באטראכטן אז אלץ, וואָס מיין וויניקייט איז בכח צו שאפן, געהערט צו אייך. ערלויבט מיר אָבער אויך אויסנוצן פאר זיך כאטש א חלק פון אייער נשמה רייכקייט — אויב דאָס וועט זיין אָן שאָדן פאר אייך".

די דאָזיקע צימאָטע אילוסטרירט אמבעסטן דעם קאָלאָסאלן איינדרוק, וואָס ספינאָזא האָט געמאכט אויף דעם וועלט־ און מענטשן־קענענדן אלדענבורג.

דער דאָזיקער בריוו איז ווי א הקדמה צו א פאָעמע פון פרייַנט־שאפט, וואָס האָט אפשר געהאט אמאל אויך פאלשע שורות (אלנפאלס ניט פון ספינאָזא'ס צד) איז דאָך געבליבן א פרייַנטשאפט אויפן גאנצן לעבן. אלדענבורג האָט איבערגעלעבט ספינאָזא'ן נאָר

מיט אַ פּאָר חדשים. סעפּטעמבער 1677 איז ער געשטאָרבן אין אָקספאָרד.

ספּינאָזאַ האָט אויף דעם ערשטן בריוו געענטפערט זייער העפלאך אָבער ניט אזוי ווארים און געפילספול, ווי דאָס איז געווען מיט אלדענבורגן. ער האָט בכלל ניט געהאַט קיין צוטרוי צו געפילן און פריינטשאַפט באַזירט אויף געפילן האָט ער ניט אנערקענט.

ספּינאָזאָ האָט אים געענטפערט, אז די פריינטשאַפט איז אים זייער אנגענעם. ער דערקלערט אים אָבער, אַז אונטער פריינטשאַפט פארשטייט ער אלץ און ספּעציעל, אז דאָס גייסטיקע זאָל זיין א געמיינשאַפטלאַכע. ער האָפט אז צו אזאַ פריינטשאַפט וועט קומען און ער וועט זיך מיט אלע כוחות באַמיען די פריינטשאַפט „אייפריק צו אנטוויקלען".

„וואָס איז שייך מיינע גייסטיקע פייאיקייטן (אויב איך האָב זיי בכלל!) מיט די וועל איך אלעמאָל זיין גרייט אייך צו דינען, אפילו אין אזאַ פאַל, ווען דאָס וועט זיין מיט א שאָדן פאַר מיר. כדי עס זאָל אָבער ניט אויסזען, אַז איך וויל אייך אָפּזאָגן אין דעם וואָס איר פאַדערט פון מיר און האַלט עס, מיט רעכט פאר א סימן פון פריינטשאַפט, וועל איך זיך באַמיען צו דערקלערן, וואָס מיין איך וועגן די אַלע פּראָבלעמען, וועגן וועלכע איך האָב מיט אייך גערעדט. איך גלויב אָבער ניט, אַז דורכדעם וועלן אונזערע באַציאונגען ווערן נעענטער, אויב איר וועט אויך ניט אַנטקעגן גיין".

אזוי ווי אלדענבורג האָט אים געבעטן א דערקלערונג וועגן א גאַנצע ריי פון פילאָזאָפישע ענינים, וואָס זיי האָבן ביידע באַרירט אין יענעם זומער אוונט, ווען דער לאָנדאָנער גאַסט האָט באַזוכט דעם ריינסבורגער נזיר — דעריבער גיט ספּינאָזאָ אין זיין ערשטן בריוו אַן אויספירלאַכע, אָבער זייער אַ פאָרזיכטיקע דערקלערונג פון די אַלע דאמאָלסט אנגערירטע פראגעס. דערביי גיט ער אים צו וויסן אז ער האָט אָנגעשריבן אַן עטיק לויט א געאָמעטרישן אופן און שיקט אים אפילו צו דעם ערשטן חלק מיט אַ בקשה ער זאָל ארויסזאָגן זיין מיינונג איבער דעם ווערק.

אין זיין ערשטן בריוו צו ספּינאָזאָ'ן האָט אלדענבורג געבעטן אז ער זאָל אים אנווייזן די טעותים פון בייקאָנס און דעקאַרטס

פילאָזאָפיע. ספּינאָזאָ ענטפערט אים, אז עס ליגט ניט אין זיין טבע אָנצוואוייזן די פעלערן ביי אנדערע, ווייל אָבער דער נייער פרייַנט בעט אים שטאַרק אויסזאָגן א מיינונג וועגן די צוויי פילאָזאָפן — טוט ער אים צוליב.

אלדענבורג איז אָבער ניט געבליבן צופרידן מיט ספּינאָזאָ'ס ענטפער. ער האָט פשוט ניט פארשטאַנען ספּינאָזאָ'ס דערקלערונגען און שעמט זיך ניט אין דעם מודה צו זיין. ער שטעלט ווייטער א סדרת מיט פראגן: דאָס מאָל אויך וועגן די אקסיאמען אין זיין עטיק.

„איך באשווער אייך אין נאָמען פון דער פריינטשאפט וואָס מיר האָבן געשלאָסן, שרייבט ער צו אים (דעם 27טן סעפּטעמבער 1661) — אז איר זאָלט זיך פריי און פול מיט צוטרוי איבער אלץ אויסדריקן, און איך בעט אייך קאטעגאָריש זיין פעסט איבערצייגט, ווי נאָר מעגלאָך, אז אלע מיטטיילונגען מיט וועלכע איר באהערט מיך בלייבן ביי מיר זיכער און ניט אנטפלעקט. איך וועל כיר זיך קיינמאָל ניט פארשולדיקן פאר אייך מיט פארעפנטלאכן כאָטש עפעס דערפון פון וואָס איר קענט האָבן א שאָדן אָדער א אומאנגענעמלאכקייט".

פון דער דאָזיקער ציטאָטע איז קלאָר, אז ספּינאָזאָ האָט זיך שטאַרק געקווייטשנקלט פריי און אָפן אין א בריוו ארויסזאָגן זיינע געדאנקען צו א מענטשן, וועלכן ער האָט ניט געקענט און וואָס האָט אזוי שטאַלצירט מיט דער פריינדשאפט זיינער מיט ספּינאָזאָ'ן. מיט די בעסטע כוונות האָט ער אים געקענט אָנטאָן שלעכטס — פארשפרייטנדיק זיינע געדאנקען אין אטמאָספערע פון ניט טאָלעראנץ, גייסטיקן פעטישיזם און טעאלאָגישן ארט פון דיינקען.

דערווייל האָט ספּינאָזאָ (סעפּטעמבער 1661) געפּלאנט אוועקפאָרן אויף א קורצער צייט קיין אמסטערדאם. ער האָט זיך געוואָלט זען מיט זיינע נאָענטסטע פרייַנט פון דעם קרייז, און אויך יענע האָבן אים געוואָלט האָבן צווישן זיך כאָטש אויף א קורצע צייט.

אלדענבורג'ס בריוו, וואָס איז גראד אָנגעקומען האָט אָבער געפּאָדערט א לאנגן, רואיקן און פאָרזיכטיקן ענטפער. ספּינאָזאָ ענטפערט אים קורץ און בארופט זיך אויף זיין „עטיק", וואָס ער

האָט אים נעשיקט. עס איז אים אסך ענינים קלאָר געווארן — אזוי איז ער זיך מודה אין א בריוו (פון 21 אָקטאָבער 1661) דאָך ניט אזוי פיל אז מען זאָל קענען אלץ קלאָר פארשטיין.

„דאָס וועט דאמאָלסט נעשען — שרייבט ער צו ספּינאָזא'ן — אזוי גלויב איך, וען איר וועט מיר קלאָר און דייטלאָך אויסטייטשן די אמת'ע און ערשטע סיבות פון אלע זאכן" (ד. ה., די טעאריע פון סבות'דיקייט). אזוי לאַנג ווי מיר איז ניט קלאָר פון וואָס פאר א אור־סיבה און אויף וואָס פאר א אופן האָבן זיך די זאכן אנגעהויבן און דורך וואָס פאַר א שייכות זיינען זיי אָפּהיינגיק פון דער ערשטער אור־סיבה (אויב אזא איז פאראן!) — אזוי לאַנג קומט מיר פאָר אלץ, וואָס איך הער און לייען — אָן א צוזאמענהאנג און איז נעגליכן צו פאַנאַנדערגערייסענעם בינטל".

„זייער געלערנטער הער, איך בעט אייך דעריבער זייער שטארק, איר זאָלט מיר ליכטיק מאכן מיט אייער פאקל און איר זאָלט ניט צוויפלען אין מיין נעטרייקייט און דאנקבארקייט".

ספּינאָזא האָט זייער שנעל אויפגעפאסט דעם גייסטיקן כאראקטער פון זיין נייעם פרייַנט. אלדענבורג איז דאָך געווען א טעאָלאָג און ווי ער האָט זיך ניט באַמיט צו פארשטיין ספּינאָזא'ס באגריפן איבער גאָט און גאָטהייט האָט דער טעאָלאָג און אים זיך אנטקעגנגעשטעלט און ניט דערלאָזט, ער זאָל קענען תופס זיין דעם ענין.

עס איז קיין ספק ניט אז אלדענבורג האָט ניט געקענט שלים מיט ספּינאָזא'ס וועלט־אנשויאונג. ער האָט ניט געקענט משיג זיין די טיפקייט און גרויסקייט פון דער שיטה; עס האָט אים געפעלט די נויטיקע בילדונג, אָבער א חוץ דעם זיינען די אייגענעבוירענע מיינונגען געווען א גרויסער שטער פאר אים זיך צו באַפרייען פון די גע'ירשנ'טע גייסטיקע געוואוינהייטן און וויי א נייגעבוירן קינד אָנהויבן פארשטיין די וועלט ספּינאָזויסטיש, אָן פאָראורטייל, פריי פון יעדן געפיל, ניט אפעקטירט און דאָס וויכטיקסטע אינגאנצן זעלבסטשטענדיק און אומאָפּהיינגיק.

אזוי זיך איבערבראכן האָט אלדענבורג ניט געקענט. א חוץ דעם טעאָלאָגיזם זיינעם וואָלט אים אויך אסך געשטערט זיין געזעלשאפטלאכע שטעלע. אין דער ענגלישער געזעלשאפט, וועו

אפילו פון געלערנטע, האָט די אידעע פון פאנטעאיזם ניט געקענט געפינען קיין ווארימען אָפּקלאנג.

אלדענבורג, וועלכער איז געווען אן אינטימער פריינט פון קראָמוועלס לאטיינישן סעקרעטאר, דעם ענגלישן פּאָעט ד ז ש א ן מ י ל ט א ן האָט אין זיינע צאָלרייכע בריוו צו אים ניט דערמאָנט אפילו ספּינאָזאָס נאָמען. ער האָט זיך מסתמא שטארק געהיט צו אנטפּלעקן פאר אנדערע, אפילו נאָענטע מענטשן — זיין באַקאנטשאפט מיט ן „פירשט פון די אטעאיסטן".

אין דעם פּרט האָט ספּינאָזאָ געקענט זיין רואיק: אלדענבורג האָט פאר קיינעם ניט געדעדט ווען דעם אינהאַלט פון ספּינאָזאָס בריוו און האָט באמת זיך ניט בארימט מיט דער באַקאַנטשאפט, וואָס האָט אים פארשאפט אזוי פיל פרייד און שטאָלץ.

ספּינאָזא ווי אָבער אלדענבורג ן ניט זאָגן פארוואָס קאָן ער אים ניט פארשטיין. ער איז אפילו גרייט ארויפוואַרפן די שולד אויף זיין מאנגל אין אויסדריקן זיך. דערמאָנענדיק זיין ווערק איבער די „פּארבעסערונג פון פארשטאנד", וואָס ער האָט דאמאָלט איבערנעשריבן און געפּיילט, האָט ער געשריבן צו אָלדענבורגן, אז ער וועט מיט דעם ווערק ארויסרופן א סך ערגערניש, דערפאר וואָס ער שיידט ניט אָפּ גאָט פון דער וועלט אויף אזא אופן, ווי עס טוען דאָס די טעאָלאָגן.

אלדענבורג איז ספּינאָזאן ממש מקנא וואָס ער לעבט אין האָלאנד, וואו עס האָט געהערשט א גרעסערע פרייהייט פון געדאנק, ווי אין ענגלאנד. ער ראט אים ארויסגיין עפּנטלאך מיט זיינע ווערק, ווען אפילו די טעאָלאָגן וועלן אָנהויבן צו „בילן".

„אייער מלוכה איז די פרייעסטע און מען קאָן דאָרט אם פריסטן פילאָזאָפירן—האָט אָלדענבורג געשריבן צו ספּינאָזאן—מיט אייער איינגעבוירענער קלוגשאפט וועט זיך שוין אייך איינגעבן אייערע געדאנקען און מיינונגען ארויסזאָגן ווי מען לאך פּאָרזיכטיק. דאָס רעשט לאָזט איבער דעם שיקזאל. שרעקט זיך אויך ניט, אָ בעסטער מענטש, אויב איר וועט אויפרייצן די קלוינע מענטשלאך פון אונזער תקופה".

דער דאָזיקער טאָן פון מוט און קוראזש איז אָבער געווען מער אן אויסדרוק פון א ניט־מאָטיווירטער אינערלאך און מער אויסער־

לאכער באגייסטערונג פאר ספּינאָזא און זיין דרייסטן וואָרט. אָרגא־
ניש איז דאָס דאָזיקע וואָרט קיינמאָל ניט נעווען נאָענט און פאר־
שטענדלעך פאר דעם סעקרעטער פון דער לאָנדאָנער „ראָיאל
סאָסייעטי".

„קאָן איך גלויבן, אז אונטער קיין שום פאל האָט איר ניט
אין זינען ערנעץ עפּעס צו שרייבן קעגן דער עקזיסטענץ פון גאָט
און זיין השגחה; און וועז די דאָזיקע זיילן וועלן ניט זיין צושמע־
טערט, דאן שטייט די רעליגיע אויף א שטאַרקן באָדן".

דידאָזיקע וועדטער וויזן באשיינפערלעך, אז נאָך פיר יאָר פון
א בריוו־אויסטויש איז אלדענבורג געשטאָנען נאָך דאָרטן, וואו ער
איז געווען איידער ער האָט זיך בכלל באקענט מיט ספּינאָזאן.

דאָך געדויערט די קאָרעספּאָנדענץ וויטער, הגם דער טאָן און
דער אינהאלט איז שוין אן אנדערער.

אין אפּריל 1663 בייט ספּינאָזא זיין וואוינונגס־אָרט. ער
באזעצט זיך אין א דאָרף וואָרבורג, ניט וויט פון האג.

וואַרבורג

דאָס שטעטל וואַרבורג, וואו ספּינאָזא האָט זיך באזעצט, גע־פינט זיך ניט ווייט פון דער שטאָט האָג. צו יענער צייט איז וואַרבורג געווען ווי אָפּגעשניטן פון דער וועלט, ווייל לויגענדיק אויף די זייטיקע וועגן האָט עס ניט געהאט די נויטיקע פּארבינדונגס־מיטלען מיט דער גרויסער וועלט.

ספּינאָזא האָט זיך געפילט זייער איינזאם אין וואַרבורג, ווייל אויף אָפּטע באזוכן פון פריינד האָט ער ניט געקענט האָפן און בריוו פלעגן גיין אזוי לאנגזאם, אז אָפטמאל איז א בריוו פון דעם נאָענטן האָג געגאנגען א וואָך צייט.

זעקס יאָר האָט ספּינאָזא פארבראכט אין וואַרבורג. דאָס דאָזיקער אָרט איז געווען מיט דער צייט בארימט אין דער גאנצער וועלט א דאנק דעם וואָס גראָד צו יענער צייט שאפט ספּינאָזא זיינע פונדאמענטאלע ווערק און „דער וואַרבורגער ווייז" איז געווען א שם דבר אין אייראָפּא.

די מורא פאר אייזאמקייט אין דעם פארוואָרפענעם שטעטל האָט זיך ניט באשטעטיקט. לוקאס, ספּינאָזא'ס ערשטער ביאָגראף, וווייסט צו דערציילן אז די בארימטסטע געלערנטע האָבן אויפגעוזוכט דעם פילאָזאף און האָבן אים אין יענעם דאָרף אזוי באלעמטיקט „פונקט ווי זיי האָבן דאָס געטאָן אין ריינסבורג".

אין דעם פּרט קאָן מען זיך פארלאָזן אויף לוקאס'ס אינפאָרמאציע, ווייל דאָס ווערט באשטעטיקט אין ספּינאָזא'ס בריוו.

אין אָנפאנג האָט ספּינאָזא געפילט זיך איינזאם ניט צוליב דעם פעלן פון לעבעדיקע מענטשן, וועלכע האָבן זיך גראָד זייער שנעל באוויזן אין זיין נזירישע צימערן. וואָס האָט אים אָבער געפעלט איז דער קאָנטאָקט מיט דער דרויסנדיקער וועלט, דער קאָנטאָקט וואָס האָט אים אינספּירירט אין זיין ארבעט.

„איך האָב דעם בריוו געשריבן נאָך יענע וואָך — שרייבט ער צו אלדענבורג'ן — דאָך האָב איך אים ניט געקענט אָפּשיקן, ווייל דער וועטער האָט געשטערט מיין רייזע קיין האג. דאָס זיינען די אומבאקוועמלאכקייטן פון א לעבן אין דאָרף. זעלטן באקום איך א בריוו אין דער ריכטיקער צייט. דערווייל פארגייען וואָכן ביז עס טרעפט זיך גראָד א צופעליקע געלעגנהייט ארויסצושיקן א בריוו. און אפילו ווען איך וויל אים ארויסשיקן צו דער צייט שטויס איך זיך אָן ניט זעלטן אויף שוועריקייטן. ווי איר זעט אלזא, אז ווען איך ענטפער אייך ניט אזוי שנעל ווי איך וואלט דאָס באדארפט טאָן, קומט עס ניט דערפון, וואָס איך פארגעס וועגן אייך".

פון דער דאָזיקער ציטאטע איז צו זען אז ספּינאָזא האָט געמוזט פאָרן קיין האג און זוכן א געלעגנהייט אויף ארויסצושיקן זיינע בריוו.

אויב דאָס שרייבן פון בריוו האָט אים פארשאפט גייסטיקע צופרידנהייט און האָט געשטילט זיינע געפילן פון איינזאמקייט, זיינען אָבער די אָפּטע אומדערווארטעטע באזוכן פון מענטשן געווען פאר אים באמת א לאסט, ווייל ניט אלע האָבן געהאט גוטע כוונות און דער דראנג צו זען אן אפיקורס, אן „אימפּאָסטאָר", איז געווען א גרעסערער ווי דער ווילן צו פארשטיין א דיינקער.

עס האָבן אָבער אויך אָנגעהויבן אים צו באזוכן די פרייַנד און חסידים: די אלטע פון אמסטערדאם, און די נייע פון האג. וועגן די האָט ספּינאָזא ניט געטראכט ווי פון א לאסט, נאָר פארקערט, ער איז געווען גראָד זייער צופרידן מיט זייער באזוך.

„איך בין כמעט ניט קיין בעל־הבית איבער זיך, צוליב דער גרויסער צאָל פון פרייַנט, וואָס באערן מיך מיט זייער באזוך" — שרייבט ער צו אלדענבורג'ן.

די פרייַנד האָבן אים אָבער ניט באלעסטיקט, ווייל זיי האָבן געוואוסט אז זייער גרויסער לערער איז א קראנקער און ער האָט נאָך זיין שליחות ניט דערפילט און די גרויסע פילאָזאָפישע קאָנסטרוקציע ווייט ניט פארענדיקט.

די צופעליקע געסט האָבן אים פראָווואָצירט מיט ויכוחים אין געוואלט פון אים ארויסבאקומען געדאנקען און מיינונגען, וואָס אנטהאלטן אין זיך אפיקורסות, כדי צו קענען אים פון איין זייט

מסרן און פון דער צווייטער באשמוצן אין פאמפלעטן אין פּאלע־
מישע גאליקע בראשורן. די סביבה ארום אים איז געווען קעגן אים.

וועז ספינאזא האט אין אפריל 1663 פארלאזן ריינסבורג איז
ער געפארן קיין אמסטערדאם כדי זיך צו זען מיט זיין ענגן קרייז
פון פריינד. דארטן האט ער צוזאמען מיט דר. מעייער געארבעט
איבער דעם מאנוסקריפט פון די „קארטעזיאנישע פרינציפן", וואס
האט באדארפט גיין אין דרוק.

אין יוני 1663 איז ער אנגעקומען קיין ווארבורג און האט
זיך באזעצט אויף דער קירכענגאס בא זיינעם א פארערער, דעם מא־
לער דניאל טידעמאן. דער דאזיקער טידעמאן איז געווען א
פריידינקער, א מיטגליד פון די קאלעגיאנטן און איז געשטאנען
בראש פון אן אפאזיציאנעלער פראקציע אינם דארטיקן קירכנראט.
זיינע געגנער פלעגן זיך באנוצן מיט אלע מיטלען, וואס מען האט
נאר געקענט געפינען כדי צו באקעמפן דעם מוטיקן מאלער.

ספינאזא אלס א שכן בא טידעמאן איז א גינסטיק וואסער
פאר זייער מיל פון רכילות און פארלוימדונגען.

וועז טידעמאן האט דערלאנגט א מעמאראנדום אין קירכנראט
וועגן דער קאנדידאטור פאר א גלח, וואס די אפאזיציע שטעלט
ארויס, האט דער צווייטער צד געשטעמפלט די בקשה אלס א ווערק
פון רשעות און האט ג׳מסר׳ט אז איר פארפאסער איז א געוויסער
ספינאזא.

„עס איז כדאי צו באמערקן — האבן זיי געשריבן — אז בא
דעם פריער דערמאנטן דניאל טידעמאן וואוינט אין זיין הויז א
געוויסער ספינאזא, וואס איז געבארן געווארן פון אידישע עלטערן
און, ווי מען זאגט, איז ער אן אטעאיסט אדער א מענטש, וואס
לאכט זיך אויס פון אלע רעליגיעס און איז א שערלאכער געווערק
אין דער דאזיקער רעפובליק, ווי עס זאגן דארויף עדות אסך געלערנ־
טע מענטשן און פרייד־יקער, צווישן אנדערע הער לאנטמאן און די
וואס קענען אים. לויט דער השערה פון די הערן פון דעם קירכנראט
האט ער געשריבן די בקשה, וואס מען האט איבערגענעבן דעם
בירגערמייסטער".

דידאזיקע ערשטע אפיציעלע אטעס־
טאציע וועגן ספינאזא, ארויסגענעבן אין 1665 אין ווארבורג,

באווייזט אין וואָס פּאר א סביבה פון שטענדיקן חשד און אומצוטרוי אים איז אויסגעקומען צו לעבן.

עס איז ניט וויכטיק די פּראגע צי איז ער באמת געווען דער מחבר פון דער פּעטיציע צי ניט. עס איז מעגלאך אז טידעמאן האָט זיך געווענדעט צו זיין שכן מיט דער בקשה צו פּארפּאסן די דאָזיקע פּעטיציע. דאָס וויכטיקסטע איז דער טאַן פון גאליקייט און שנאה קעגן ספּינאָזא אין דעם מעמאָראנדום פון די „בכבוד־יק־סטע איינוואוינער פון וואַרבורג", די מיטגלידער פון דער רעפּאָר־מירטער געמיינדע פון יעזוס קריסטוס, מיט דעם אָפּענעם רמז אויף זיין אידעשער אָפּשטאַמונג און דעמאָגאָגישן ערקלערן אים פּאר אן אטעאיסט, ד. ה. פּאר א מענטשן, וואָס לאכט זיך אויס פון אלע רעליגיעס.

אזא מין שטעלונג צו אים האָט געמוזט ווירקן אויף זיין באנע־מען זיך מיט מענטשן און אויף אָפּזונדערן זיך נאָך מער פון די אומבאקאנטע פּארערער, וואָס האָבן אָפּטמאָל געשמעקט מיט שפּי־אָנאזש, רכילות־טרייבעריי און בילִיקע נייגעריקייט.

אפילו דער „בונטאַרישער" בעל־הבית זיינער האָט זיך דער־שראָקן פּאר דער נעזעלשאפטלאכער מיינונג און אין רעזולטאט האָט ספּינאָזא געמוזט זיך איבערציען אין אנאָנדער דירה, וואָס איז אויך ניט געווען די לעצטע. אין משך פון די זעקס יאָר פון זיין וואוינען אין וואַרבורג.

געווען זיינען אָבער א פּאָר ניט דערוואַרטעטע וויזיטן, וואָס האָבן פּארשאפט ספּינאָזאַ'ן א סך פּרייד, און עטלאכע פון די בא־זוכער זיינען מיט דער צייט געוואָרן די אינטימסטע פּרייַנד פון דעם גרויסן דייַנקער.

אין דער צאָלרייכער גאלעריע פון דיפלאָמאטן, נאטור־פּארשער, פילאָלאָגן אדער סתם בשר־ודם'ס, וואָס האָבן דילעטאַנטיזירט אין פילאָזאָפּיע, פיזיק און פילאָלאָגיע — און וואָס פלעגן באזוכן ספּינא־זאַ'ן אין דער פּארוואָרפענער שטעטל וואַרבורג — געפינען מיר א פּאָר טשיקאווע, כאראקטעריסטישע טיפּן, וועגן וועלכע עס לוינט זיך צו זאָגן א פּאָר ווערטער.

אט איז, למשל, י א ה א ן ה ו ד ד ע. א וויכטיקע פיגור! דער בירגערמייסטער פון אמסטערדאם, פון דער שטאָט וואָס איז

געווען פאר ספינאָזא'ן א קוואל פון ביטערע זכרונות באזיסט מיט דער אינטימער ביינקשאפט נאָך זיין געבורטס־פלאץ.

דער געמיינזאמער אינטערעס פון זיי ביידע, ד. ה. פון ספינאָזא'ן און פון הודדע, איז געלעגן ניט אויפן געביט פון פילאָזאפיע, נאָר פון אָפטיק. ספינאָזא האָט זיך פארנומען מיט גלעזער־שלייפעריי — מער צוליב פיזיקאלישע עקספערימענטן איידער צוליב פרנסה, הגם ער האָט טיילוויז אויך פארדינט פון דער ארבעט. אויך הודדע איז געווען א גלעזער־שלייפער און האָט זיך אינטערעסירט מיט די נייע קאָנסטרוקציעס פון אָפטישע גלעזער. ספינאָזא האָט אסך מחדש געווען אויף דעם דאָזיקן געביט און דאריבער האָט הודדע געזוכט באקאנטשאפט מיט אים.

אויף זיינע אמטלאכע רייזעס קיין האג פלעגט הודדע אריינ־פאלן צו ספינאָזא'ן און שמועסן מיט אים ניט נאָר איבער פיזיק, נאָר אויך איבער מעטאפיזיק, ווי עס זאָגן עדות די דריי איבערגעבליבענע בריוו צו אים, געשריבן פון ווארבורג אין 1666.

צו א אָנענטער פריינטשאפט איז געקומען אין יענע צייטן צווישן ספינאָזא'ן און דעם דיפלאָמאט ק א נ ר א ד ו ו א ן ב ו י נ י נ ג ע ן.

בוינינגען איז געווען האָלענדישער שטאָטס־סעקרעטאר און א געוויסע צייט אויך דער בירגערמייסטער פון אמסטערדאם. ער איז געשטאָנען זייער נאָענט צו די קאָלעגיאנטן, הגם אקטיוו האָט ער מיט זיי ניט מיטגעארבעט. ער איז געווען דורך און דורך קריסט־לאך אין זיין לעבן און וועלנדיק מקיים זיין די עוואנגעלישע פרינ־ציפן פון ניט באזיצן קיין גיטער האָט ער פארטיילט זיין גאנץ פאר־מעגן. די משפחה זיינע האָט אים דערקלערט פאר א משוגענעם און האָט אויסגע'פועל'ט אז מען זאָל שטעלן אונטער א פאמיליע השגחה דאָס פארמעגן זיינס, וואָס מען האָט נאָך אָפגעראטעוועט.

זיין קאריערע איז באמת א מערקווירדיקע. א זון פון א הויכן רייכן באאמטן (געבאָרן 1622), האָט דער דאָזיקער בוינינגען זיך אויסגעצייכנט פון די יוגנטלאכע יאָרן אָן מיט אן אָריגינעלער אויפ־פאסונג פון לעבן. ער האָט אויסגערעכנט אז א מענטש דארף מער ניט האָבן ווי 40 גולדן א יאָר כדי צו לעבן ערלאָך. האָט מען מער און גיט מען אויס מער — קאָן מען שוין ערלאָך ניט זיין!

זייער א פייאיקער, מיט יורידישער בילדונג, ווערט ער אין 1642 דער פריוואט סעקרעטאר פון הוגא דע גראָט אין פאריז. זיין שטאָט אמסטערדאם פארטרויט אים, דעם צוואנציק יאריקן, דעם פאָסטן פון שטאָטס־סעקרעטאר. ער האָט ניט געוואָלט אָנגענומען דעם וויכטיקן פאָסטן, ווייל ער האָט זיך ניט געפילט רייף דערצו.

האָט זיין קלוגע באָבע אים געזאָגט די פאָלגענדע ווערטער, וואָס זיינען היינט שוין געווארן היסטאָריש, הגם ניט אלע וויסן פון וואנען זיי שטאמען.

„ביזט א שוטה, בחור! — האָט זי צו אים געזאָגט — נעם דאָס אָן! דו וועסט ניט גלויבן, ווי ווינציק שכל דארף מען האָבן כדי צו רעגירן מיט א לאנד!“

און בויניגען האָט דעם פאָסטן אָנגענומען. ביסלאכווייז שטייגט ער אין זיין אמט און ווערט אנערקענט פאר דעם שארפסטן פאָליטישן קאָפ אין האָלאנד. ער באצויבערט די שוועדישע קעניגין קריסטיאנא (1652), דעם קעניג קארל גוסטאוו (1654). דאן זעען מיר אים אין פראנקרייך.

ער איז דער דיפלאָמאט וואָס האָט פארדינט די גרעסטע שבחים דערמיט, וואָס מען האָט וועגן אים געזאָגט, אז ער איז טויב פארן קלאנג פון נאָלד. פאר יענע צייטן איז דאָס א גרויסער קאָמפליმענט!

וועגן זיין מוטיקייט און שארפזיניקייט האָבן זיינע מיטצייט־לער אונז איבערגעלאָזט א פאָר כאראקטעריסטישע פאקטן.

אויף אן אוידיענץ ביים פראנצויזישן קעניג לואי דעם 14טן, האָט בויניגען באנוצט ניט ריכטיק א פראנצויזיש וואָרט. דער קעניג האָט זיך צולאכט.

„אייער מאיעסטעט — ענטפערט שנעל דער האָלענדישער אמבאסאדאָר — דאָס האָב איך אזוי זיך אויסגעדריקט כדי צו באריכערן אייער שפראך“.

וועו דער זעלביקער קעניג האָט אים באמערקט, אז עס איז א שאנדע דאָס די האָלענדער דולדן די אידן פונקט ווי די קריסטן, האָט אים דאָרוף בויניגען געענטפערט:

„איז עס ניט קיין סימן אז גאָט אליין וויל מען זאָל די אידן

דולדן אויף דער וועלט, ווייל ער אליין האָט זיי ניט אוים, און ווייל זיי מוזן דאָך ערנעז וואו ווּאוינען, און פון אלע לענדער טרייבט מען זיי ארוים — קאָן עס דען ניט זיין קענ גאָט — וועז אמסטערדאם לכל הפחות נעמט זיי אויף".

זיין בירגערמייסטערשאפט אין אמסטערדאם איז געווען א גליק פאר די אלע סעקטן, וואָס די אָפיציעלע קירכע האָט ניט געוואלט דולדן. ער האָט זיי אלעמען באשיצט, ווייל זיי זיינען געווען נאָענטער צום קריסטנטום ווי די טאָלעגיאנטן און גאָט־זוכער איז ער געקומען צו ספינאָזא'ן און אים האָט, מסתמא, ספינאָזא צו פארדאנקען וואָס מען האָט אים ניט גערודפט און געלאָזט צו־רו.

שפעטער זיינען נעקומען די שרעקלאכע טעג פון בויניגענ'ס אונטערגאנג. ער איז אויף אמת משוגע געווארן, אפשר א דאנק דעם, וואָס די משפחה האָט אים פארפאָלגט און האָט אים דערקלערט פאר אזעלכן אָפיציעל. אין דעמאזיקן מערקווירדיקן מענטען איז פאָרגעקומען א טיפער, רעליגיעזער איבערברוך. ער איז געווארן א בעל־תשובה, און האָט אָנגעהויבן צו גלויבן אז זיין קראנקהייט איז גאָט'ס שטראָף פאר זיין ספינאָזיזם.

א פארגעסענער, איבערלעבנדיק זיך אליין, איז דער דאָזיקער גרויסער מענטש און כאראקטער געשטאָרבן דעם 20טן אָקטאָבער 1693, ד. ה. מיט 16 יאָר שפעטער פון ספינאָזאן.

צו די נייע פרייהט זיינע פון יענער צייט דארף אויך צוגערעכענט ווערן דער האָגער אדוואָקאט אברהם קופעלער. ער איז דער איינציקער עפנטלאכער פארטיידיקער פון ספינאָזא'ס שיטה אין 17טן יאָרהונדערט. אין 1684, אלזא זיבן יאָר נאָך ספינאָזא'ס טויט, האָט קופעלער ארויסגעגעבן א ווערק אונטערן נאָמען „פאנטאזאָפיע", אין וועלכן ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן ספינאָזא'ס פילאָזאָפיע.

ער האָט ווארשיינלאך נעקענט ספינאָזא'ן פערזענלאך און אפשר אויך באזוכט אים וואוינענדיק אין האָג, פון וואנען עס איז געווען נאָר א האלבע שעה רייזע קיין ווארבורג.

אויך מילטער מענטשן האָבן באזוכט ספינאָזא'ן אין ווארבורג

און אויסנעדריקט זייער באוואונדערונג און טיפן יראת הכבוד פאר אים.

אין 1665 האָט זיך באזעצט אין האג דער אמאל גלאָרייכער פעלדמארשאל פון פראנקרייך, שארל דע סאן דעניס סעניע דע סענטער־ווערמאן.
(Charles de St. Denis Seigneur de St. Evremont)

דער דאָזיקער בארימטער געלערטער האָט ניט נושא־חן געווען אין די אויגן פון זיין קעניג לואי דעם פערצענטן. האָט ער פארלאָזן פראנקרייך, זיך באזעצט אין ענגלאנד און שפעטער אין האָלאנד און איז געקומען אין א נאָענטן קאָנטאָקט מיט די פרייגיים־טער. אלייז איז ער געווען א ליבהאָבער פון פילאָזאָפיע, האָט זיך פארנומען מיט דער דאמאלסט זייער אין דער מאָדע נאטור־וויסנשאפט און איז געווארן שנעל פאָפולער א דאנק זיין פרייען גייסט און דעם מקריב זיין פון אזא גרויסער קאריערע. מיט אביסל חניפה וואלט ער געקענט פארבוינן דעם כעס פון קעניג און פארענדיקן זיין רייך מארס־לעבן לויט דעם באנאלן נוסח פון פראנצויזישע מיליטער־העלדן.

דער דאָזיקער עקס־פעלדמארשאל האָט אן ערך אין 1667 באזוכט ספינאָזא'ן און האָט אונז איבערגעלאָזט א טשיקאווע באשרייבונג פון זיין אויסערלאָנקייט. ער דערציילט אז ספינאָזא איז געווען פון מיטעלן וואוקס און מיט איידעלע פנים־שטריכן.

„זיין געלערזאמקייט, ערלאכקייט און ענווות האָבן פאראורזאכט אז אלע מענטשן פון גייסט, וואָס האָבן געוואוינט אין האג, האָבן אים געזוכט צו קענען אין אויסדריקן זייער פארערונג. פון די געווויינלאכע געשפרעכן מיט אים האָט מען בשום אופן ניט געקענט באמערקן, אז ער האָט אזעלכע גראנקען, וועלכע מען האָט שפעטער געפונען אין זיינע איבערגעבליבענע כתבים".

א צווייטער מיליטערמענטש, וואָס האָט געהאט א שייכות מיט ספינאָזא'ן, איז דער פראנצויזישער הוגענאָט גבריאל פאָן סען־גלען (St. Glains). ער איז איבערגעגאנגען אין די האָלענדישע ארמיע און אין פרייע כאָמיענטן האָט ער שטודירט פילאָזאָפיע. א געווייסע צייט האָט דער דאָזיקער סען־גלען ארויסגעגעבן א זשורנאל אונטערן נאָמען „די צייטונג פון אמסטערדאם". ער איז געווארן איינער פון די געטרייסטע פרוינט פון ברוך ספי־

נאָזא. א יאָר נאָך ספּינאָזא׳ס טויט האָט דער דאָזיקער קאָפּיטאַן פון דער אָלענדישער ארמיע ארויסגענעבן אין זיין אייגענער איבער־זעצונג דעם טעאָלאָגישן־פּאָליטישן טראקטאַט אויף פראנצויזיש.

מאנכע געלערנטע האָבן געמיינט, אז די ספּינאָזא־ביאָגראפּיע, וואָס ווערט צוגעשריבן א געוויסן קאָלערוס (זי איז פארפאסט אין פראנצויזיש), האָט געשריבן דער דאָזיקער מיליטער־מאן און ספּינאָ־זיסט. היינט איז אָבער דידאָזיקע השערה אָפּגעווארפן געוואָרן.

פון די אלטע פריינט האָט ספּינאָזא דאמאָלסט פארלאָרן זיין מעצענאט און חסיד ש מ ע ו ן ד ע ו ו ר י ע ז, וועלכער איז געשטאָרבן סעפּטעמבער 1667.

עס זיינען אָבער צוגעקומען אלץ נייע און נייע פּנימער. פון דעם שטילן שטעטל זיינען געפלויגן אין דער וועלט בריוו צו ווייטע און צו נאָענטע, צו די וועלכע זיין הארץ האָט געבענקט און זיין פּערזער האָט זיך מיט פרייד געוועגדעט, און צו די וועלכע האָבן אים באָאומרואיקט מיט זייער גייסטיקן אומרו און געזוכט תשובות אויף זיערע שאלות, זיכערקייט פּאר זייערע ספּקות.

רייך און קאָליידאָסקאָפּיש איז דידאָזיקע סביבה זיינע. דורך זיי שטראלט ארויס ספּינאָזא מיט זיין היליקער גוטסקייט און פריינטלאכן געדולד, מיט זיין גוטווילליקייט און צוטרוי „א פריאָרי" צו יעדערן און מיט זיין גרייטקייט יעדערן צו זאָגן א וואָרט פון נחמה און שיקן א שטראל פון קלאָרקייט.

פון אנדערע וויכטיקע באָקאנטשאפטן פון יענער צייט דארף דערמאָנט ווערן די פריינטשאפט מיטן בארימטן מאטעמאטיקער, פיזיקער, פּאָעט און נאטור־פּארשער ק ר י ס ט י א ן ה י ג ע נ ס.

דער דאָזיקער „יורש פון גאליליי", ווי מען האָט אים גערופן, האָט געוואוינט צווישן יאָר (1666-1664) אין האג, אלזא אין שכנות מיט ספּינאָזא.

היגענס האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט אָפּטיק און דאָס האָט אים געבראכט אין א נאָענטן קאָנטאקט מיט ספּינאָזא.

היגענס איז געווען א שארפער, זעלבסטשטענדיקער גייסט. „די וועלט איז מיין פאָטערלאנד, וויסנשאפט איז מיין רעליגיע" — דאָס איז געווען זיין לעבנס־פרינציפּ. זייענדיק אין האָלאנד האָט ער זיך באפריינדעט מיט הודע און מיט דעם בארימטן שטאָטסמאן

און מאטעמאטיקער וויט. דער דאָזיקער געלערנטער טריאומוויראט האָט זיך אָפּגעגעבן מיט גרויס התמדה מיט שטודירן די טעאָריע פון וואַרשיינלעכקייטס־חשבון אין דער מאטעמאטיק.

אויך ספּינאָזא האָט זיך שטאַרק אינטערעסירט מיט דער דאָזיקער צווייג פון מאטעמאטיק, וואָס האָט גראָד צו יענער צייט זיך אָנגעהויבן צו אנטוויקלען.

ה י ג ע נ ס האָט אָבער קיין גרויסע פריינטשאפט צו ספּינאָזא'ן ניט ארויסגעוויזן. ער איז געווען דורך און דורך אן אריסטאָקראט און פּאטריציער און ניט קוקנדיק אויף זיין פריייען גייסט האָט ער דאָך ניט געקענט אין זיך אויסוואַרצלען די איינגעבלייבענע אריסטאָקראטישע געוואוינהייטן. ער האָט נאָר געהאט דרך ארץ פאר „פּלעבעי", „דעם איזראעליט", „דעם יודן פון וואַרבורג", ווי ער טיטולירט אים אין זיינע בריוו צו זיין ברודער קאָנסטאנטין היגענס.

ער ווייל דורכן ברודער זיך דערוויסן אסך וועגן ספּינאָזא. „וואָס מאכט אונזער איד"? — פרעגט ער אין א בריוו. דאָס מיינט ער ספּינאָזא'ן.

„דער איזראעליט איז אין שלייפן גלעזער א גרויספירשט" — שרייבט היגענס צו זיין ברודער.

ער האָט אים באוואונדערט, אָבער צו קיין אינטימען קאָנטאקט איז צווישן די צוויי גרויסע גייסטער קיינמאָל ניט געקומען.

איינער איז געווען אן אריסטאָקראט פון געבורט און א פרינץ אין דער וויסנשאפט, דער צווייטער איז געווען „א איד פון וואָרבורג" און א „גרויספירשט" אין דער אָפּטיק.

די אנדערע פראָבלעמען, וואָס האָבן געפּייניקט ספּינאָזא'ן, האָבן פאר היגענס ניט עקזיסטירט.

אין יאָר 1667 האָט ספּינאָזא'ן באזוכט שמעון דע וועריז'ס א ברודער און האָט אים פאָרגעשלאָגן א ירלאכע פענסיע ,ער זאָל ניט באדארפן אזוי שווער ארבעטן. ספּינאָזא האָט איינגעשטימט אויף א קלייע פענסיע פון 300 גולדן א יאָר. דידאָזיקע סומע פלעגט ער באקומען דאָס גאנצע לעבן.

דאָס איז דער לעצטער באזוך פון א דרויסנדיקן מענטשן אין

וואַרבורג. אמת, ספּינאָזא האָט געמאכט א פּאָר רייזעס אין אַנדערע מקומות. אין ווינטער 64-1663 האָט ער באזוכט א פּאָר מאָל זיין פריערדיקן וואוין־אָרט, ריינסבורג.

דעצעמבער 1664 און יאנואר 1665 זענען מיר אים אין שיראן ביים ברודער פון זיין פריינט און מעצענאט ש מ ע ו ן ד ע ו ר י ע ז, וואָס האָט אים פארזיכערט שפּעטער מיט א לעבנס־פּענסיע.

א פּאָר מאָל באזוכט ער אויף א קורצער צייט זיין געבורטס־שטאָט, אמסטערדאם. שפּעטער קומען יאָרן פון שטילקייט. די וועלט שווייגט, קיין בריוו קומען ניט אָן אין אזא צאָל ווי פריער.

דער לאַנדאָנער פריינט אלדענבורג—שווייגט. פריער זיינען געווען ריין אויסערלאכע סיבות, וואָס האָבן פּאראורזאכט זיין שווייגען. א מגפה האָט געהערשט אין לאַנדאָן. דערצו האָבן כראָנישע שריפות ארויסגערופן א פּחד אין גאנץ ענגלאנד. שפּעטער איז געקומען אנאנדער סיבה, א ריין פערזענלאכע.

דעם 20טן יוני 1667 האָט מען אין לאַנדאָן ארעסטירט אלדענבורג'ן און באשולדיקט אין ארויסגעבן מלוכה־סודות קיין פראנקרייך.

עס איז געווען קלאָר אז דאָס איז א מסירה אָן א באָרן. מען האָט מיט א כיוון אריינגעטייטשט אין אלדענבורג'ס וויסנשאפט־לאכע בריוו א פּאָליטישן אינהאלט.

די קעניגלאכע וויסנשאפטלאכע געזעלשאפט איז געווען אזוי זיכער אין זיין אומשולד, אז זי האָט אָפּגעלייגט אלע זיצונגען, ביז דער סעקרעטאר וועט באפרייט ווערן .

דעם 26טן אויגוסט האָט מען אלדענבורג'ן באפרייט. דאָס איז מסתמא די סיבה פארוואָס ער איז אויך אנטשווינגן געוואָרן.

שטיל און רואיק ווערט אין וואָרבורג. קיין בריוו קומען ניט אָן. נאָך 1666 איז בכלל א שטילקייט אין ספּינאָזא'ס וואָרבורגער לעבן.

אמת, ער ארבעט זייער אסך. ער האָט שוין כמעט פארענדיקט די „עטיק", און פלוצלונג ווארפט ער אוועק דאָס פארענדיקן די „עטיק" און נעמט זיך גאָר צום „טעאלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט".

וואס איז נעשען? וואס האט אים באוואויגן צו טאן אזא זאך?

די סבות זיינען זייער וויכטיקע: דער נעראנק פון „טעאלאגיש-פאליטישן טראקטאט" איז איינג צונויפגעבונדן מיט דער פאליטישער לאגע פון האלאנד און מיט דער פערזאן פון זיין נייעם באשיצער און פריינט דעם געניאלן מאטעמאטיקער און שטאטסמאן יאן דע ווית.

יאָהאן דע וויט

„ער האָט געהאַט די זכיה צו זיין פּערזענלאַך באַקאַנט מיט הער פּענסיאָנער יאָהאַן דע וויט, וועלכער האָט זיך געוואָלט לערנען ביי אים מאַטעמאַטיק, און אָפטמאָל האָט ער אים גערופן צו זיך כדי זיך צו באַראַטן וועגן וויכטיקע ענינים".

די פּאָר שורות געפינען מיר ביי דעם ערשטן ביאָגראַף — מיט־צייטלער, לוקאס.

יאָהאן דע וויט איז געווען אין משך פון 19 יאָר דער פּאָליטי־שער פירער פון האָלאַנד.

ספּינאָזא'ס תקופה פאַלט זיך צונויף מיט דער גרויסער היסטאָ־רישער עפּאָכע ווען האָלאַנד ווערט געבויט אלס א זעלבסטשטענדיקע מלוכה.

אין דער צווייטער העלפט פון 16טן יאָרהונדערט האָט דער געוועזענער האָלענדישער נאַמיעסטניק ווילהעלם אָראַניער צוזאַמען מיט זיינע צוויי זין מאָרים און פרידריך היינריך געקעמפט געגן דער שפּאַנישער הערשאַפט. איין פּראָווינץ נאָך דער אנדערער איז אויסגעריסן געוואָרן פון די זשעדנע, פרעמדע הענט. דידאָזיקע פּראָווינצן האָבן געשאַפן די פאראייניקטע שטאַטן פון האָלאַנד.

דער וועסטפאַלער שלום פון 1648, וואָס האָט ליקווידירט די דרייסיק־יאָריקע זאווערוכע אין אייראפּא האָט אויך טיילווייז פאר־ענדיקט די באפרייאונגס ארבעט פון די האָלענדער.

די באפרייטע שטעט האָבן אזוי ליב געקראָגן זייערע עראָבערטע פרייהייט ,אז ממילא האָבן זיי זיך געמוזט אנטקעגנשטעלן די צענט־ראַליסטישע און אפילו אביסל פארמאסקירטע מאָנאַרכיסטישע טענ־דענצן פון דעם פרידלאכן גואל פון האָלאַנד.

די מורא פאר רעליגיעזע אומטאָלעראַנץ אין א לאַנד, וואו יעדע שטאָט האָט געהאַט פאַרשיידענע סעקטן און אמונות, וואָס האָבן דאָ געפונען א רואיקן דאַך און א פרייהייט פאַרן אויסלעבן זיך— האָט גורם געווען אז אין נאָמען פון רעליגיעזער פרייהייט האָבן זיך די שטעט נעווערט געגן וועלכער עס איז צענטראַליזאציע בכלל, א פּשיטא א מאָנאַרכיסטישער. דער רעפובליקאַנער גייסט האָט געהערשט ביי די רייכע סוחרים אין האָלאַנד, וועלכע האָבן געוואָלט פאַרזיכערן פאר די שטעט פולשטענדיקע פרייהייט פון געדאַנק און גלויבן כדי אויף די יסודות פון טאָלעראַנץ בויען א רייך עקאָנאָמיש לעבן דורך צוציען כל המינים עלעמענטן אין די גרעניצן פון האָלאַנד.

דאריבער זיינען די האָלענדישע פּראָווינצן פאַרוואַנדלט געווארן אין א רעפובליק, וואָס איז באשטאַנען פון זיבן שטאַטן. אין שוים פון דידאָזיקע שטאַטן האָבן געקעמפט די צוויי עלעמענטן: דער רעפובליקאַנישער און דער מאָנאַרכיסטישער. דער קאמף איז געווען א פאַרפלאָנטערטער שוין צוליב דעם, וואָס די אראַנישע דינאסטיע האָט פּאַרט באפרייט דאס לאַנד. מ'האָט זי דאריבער געמוזט דערפאר באלוינען. די באלוינונג וואָס זי האָט געוואָלט און האָט באקומען איז געווען א געפאר פאר דער זיכערקייט פונם דעמאָקראַטיש-רעפובליקאַנישן כאראקטער פון האָלאַנד.

מען האָט די מיטגלידער פון דעם אראַנישן הויף, א דייטש-פראַנצויזישער משפחה וואָס האָט געהאט פּרעטענזיעס צו דער מלוכה'לע אראַניען, אין דרום-פראַנקרייך, באלוינט מיטן טיטל נאַ-מיעסטניק (שטאטהאלטער) און נעגעבן זיי די מאַכט איבערן פלאָט און ארמיע.

האָגענן די באפעלקערונג פלעגט זיך אויסקלייבן ציווילע נאַ-מיעסטניקעס וועלכע מען האָט געוופן פּענסיאָנערן. מערסטענטייל האָבן זוכה געווען צו באקומען דעם אמט פאַרדינסטפולע בירגער, געלערנטע, יוריסטן און אזוי ווייטער. צווישן די צוויי מאכטן פלעגט זייער אפט קומען צו סתירות, וואָס פלעגט זיך ניט זעלטן ענדיקן מיט גוואַלטאטן. יעדער צד האָט געהאט זיינע אנהייגער און מען פלעגט אויסנוצן די מאסן-סענטימענטן פאר ברויזנדיקע, עפּנטלאכע גאסן אָנפאלן.

אין יאָר 1653 ווערט באשטימט פארן ראש פון דער רעפובליק דער מאטעמאטיקער און יוריסט יאָהאן דע ווית.

דע ווית איז געווען א פּאָרשטייער פון א פּראָווינציעלער זעלבסט־שטענדיקייט און א קעגנער פון אוניפיקאציע.

ער פלעגט זאָגן, אז די פאראיניקטע שטאטן פון נידערלאנד זיינען ניט קיין רעפובליק; יעדע פּראָווינץ, איז א באזונדערע רע־פובליק און דעריבער, ווען מען רעדט ווענן נידערלאנד דארף מען זאָגן רעפובליקן און ניט רעפובליק.

אין דער ווירקלאכקייט איז יאהאן דע ווית ניט געווען אזא אויסגעשפראכענער פעדעראליסט און האָט אייגענטלאך ארויפגע־צוואונגען דער נאנצער רעפובליק אדער די רעפובליקן לויט זיין אויסדרוק — די באשלוסן, וואָס זיינען אנטשטאנען אין די אינטע־רעסן פון האלאנד גופא.

ער איז געווען באמת א געניאלער מענטש. ער ווערט דער פירער פון דער רעפובליק, וואָס איז באשטאנען פון 56 זעלבסט־שטענדיקע שטעט, רעגירט פון ריין אריסטאקראטישע ראטן מיט א סיסטעמע פון צענטראלן ראט, ווו יעדער באשלוס האָט געמוזט דורכגיין איינשטימיק.

יאָהאן דע ווית ווערט באשטימט פאר דעם נאמיעסטניק נאָך דעם ווי דער לעצטער פון דער אראנישער דינאסטיע, ווילהעלם דער 2טער, איז געשטאָרבן אָן א יורש. ער ווערט אויסגעווילט פאר דעם פירער אין א זייער קריטישער צייט; ענגלאנד פירט מלחמה מיט האלאנד, ניט ווענדיק צולאָזן דעם אויפבוי פון דער יונגער האנדלס רעפובליק. די מלחמה ווערט פארענדיקט אין 1654, אבער אויך אויף ניט לאנג. זי לעבט אויף אין 1665 ביז דער שלום, גע־שלאָסן אין דריי יאָר שפעטער, האָט פארזיכערט, אמת, ווייטער ניט אויף לאנג, א פרידן פאר האלאנד.

אויף זיין צייט פאלט אויס די פארשטארקונג פון קאמף צווישן מלוכה און קירך. די קאלוויניסטישע קירכן־ראטן זיינען פול מיט האס און אומטאלעראנץ נעגן אנדערע גרופּן. זיי באשולדיקן די מלוכה, אז זי צושטערט די פרינציפּן פון דער רעליגיע, געבנדיק די פולע פרייהייט אלע סעקטן און אמונות.

דער דעקרעט ווענן זונטיק־רו, וואָס דע ווית האָט דורכגעפירט

אין יאָר 1659, איז געווען צו מילד פאר די פארשטייער פון דער קירך. עס האָט זיך אָנגעהויבן א קאמף געגן דע וויטן, ווי געגן דעם „אנטיקריסט". אין די קירכעם האָט מען געהאלטן בונטאָרישע דרשות און אָנגעהויבן א פראָפאגאנדע פאר דער משפחה פון די אראניער, וואָס האָט אויף זיך אָנגעטאָן דעם יעזואיטישן מאנטל פון עוואנגעלישער פרומקייט.

דע וויט האָט אומברחמנותדיק פארפאלגט די קירכלאכע רעאקציע און האָט זי געשטראָפט מיט וואָס ער האָט נאָר געקענט.

דאָן זיינען געקומען אנדערע קאטאסטראָפעס.

אין 1664 האָט אויסגעבראָכן א שרעקלאכע מגפה אין האָלאנד; אין א יאָר ארום האָט עס גלאנד באנייט די קריגס אטאקע אויף האָלאנד מיט א גרויסן זיג פאר זיך.

אין דעמזעלבן יאָר איז דער מיליטאריסטישער בישאָף פון מינסטער ארויס אין א מלחמה געגן האָלאנד, האָבנדיק אין זיין רשות אן ארמיע פון 18 טויזנט מענטשן, וואָס האָט צו יענער צייט מיט זיך פאָרגעשטעלט גאר א באדייטנדן חיל. דע וויט וועלט פון אלע זייטן באשולדיקט, אז ער האָט עס אראָפגעבראכט די אלע אימגליקן אויף האָלאנד.

דע וויט וועלט זיך מיט אלע כוחות. מיטן קריגערישן בישאָף שליסט ער גיך שלום; דאָס זעלבע אויך מיט ענגלאנד.

דאָס ענדערט זיין לאגע. דער „זון פון שטן", ווי די גלחים האָבן אים גערופן, וועלט אין די אויגן פון המון פארוואנדלט אין א „פאטער פון האָלאנד".

זיינע געניאלע פאָליטישע טריט, זיין טאקט, אומדערשראָקנקייט און פעסטער באשלוס ניט צו דערלאָזן אז האָלאנד זאָל ווערן א מאָנארכיע, אין וועלכער דער גלח זאָל דיקטירן די פרינציפן פון פאָליטישער טעטיקייט, האָט אים דערווארבן א גרויסע צאָל פון שונאים; אבער אויך אויף פריינט האָט ער זיך ניט געקענט באקלאָגן. מיט איין העקרעט האָט ער פארזיכערט האָלאנד איר רעפובליקאנישן כאראקטער. ער האָט באשלאָסן, אז אן אנפירער פון דער ארמיע און פלאָט קאן ניט זיין קיין שטאטהאלטער דערמיט האָט ער געוואָלט אונטערשטרייכן, אז די אָנהיינגער פון דער אראניישער דינאסטיע וועלן אפשר קענען זיין געוויילט פאר

די ארמיע־קעפּ, אבער קיינמאל ניט פאר די קעפּ פון דער מלוכה. אבער אזא מין באשלוס האָט גלייכצייטיק געפירט די מלוכה אין דער ריכטונג צו פארקלענערן די ארמיע, כדי איר אָנפירער זאל ניט זיין בכח צו מאכן איבערקערענישן אין דער מלוכה גופא.

דע וויט איז געווען קאָנסעקווענט. ער האָט פארקלענערט די ארמיע כדי זי זאל ניט קענען שפּילן קיין פּאָליטישע ראָלע, גראָד אין א צייט ווען פון אלע זייטן האָט מען געלויערט אויף האָלאנד׳ס פרייהייט.

דידאָזיקע טאָט האָט אראָפּגעבראכט אויף אים א קאָטאסטראָפע. ער, וואָס האָט פארגרעסערט דעם קאָלָאניאלן באזיץ פון האָלאנד, וואָס האָט פארבעסערט די פינאנסן פון דער יוננער רעפובליק, איז באשולדיקט געווארן אין פארראָט לגבי דעם פּאטערלאנד.

עס איז אן צווייפל, אז דער דאָזיקער שארפער פּאָליטיקער און גרעסטער מלוכה מענטש, וואָס האָלאנד האָט ווען עס איז געהאט, איז געווען אליין א דואליסט. ער האָט געקעמפט נעגן א מאָנארכיע, נעגן דער הערשאפט פון דער קירך, און זיין קאמף האָט געהאָלע בולטע סימנים פון א דראָנג צו זעלבסט־הערשאפט. די פאראָנטוואָרטלאָכע שטעלעם אין דעם מלוכה אפּאראט האָט דע וויט באזעצט מיט אייגענע מענטשן, מיט פרייַנט אויף וועלכע ער האָט זיך געקענט פארלאָזן. ער האָט געשאפן ארום זיך אן אטמאָספערע פון אן אפּאדיקטישער הערשאפטס־סיסטעמע וואָס איז סוף כל סוף געווען א ניט געקרוינטער און ניט געזאלבטער מאָנארכיזם.

און גלייכצייטיק האָט יאהאן דע וויט אָנגעהויבן צו ארבעטן זייער ענערגיש און דיפּלאָמאטיש אין דער ריכטונג פון אבסאָלוטער אונטערוואָכונג פון דער קירך.

ער האָט עס געטאָן מיט פרידלאכע מיטלען פון אויפקלערן אוי פּראָפּאגאנדע. ער האָט געשטיצט שריפטשטעלער־פּאָליטיקער, וואָס זיינען געווען מסכים מיט אים, אז די קירך מוז זיין א דינסט ביי דער מלוכה און אז די מלוכה איז דער העכסטער ארגאן פון פּאָלקסקאָלעקטיוו.

א גאנצע רייע ווערק וועגן מלוכה און טעאָריע פון הערשאפט זיינען ארויסגעגעבן געווארן א דאנק דע וויט׳ס הילף. אפילו זיין קרוב, אויך א יאָהאן דע וויט, האָט פארפאסט א קליינע ארבעט א.

נ. „די עפנטלאכע תפילה", וואו ער האָט אנטוויקלט די דאזיקע טעאָ־ריע פון מלוכה בכורשאפט.

צווישן זיי געפינען מיר אויך דאָס ווערק פון ספינאזא'ס פרייַנט, דר' לודוויק מעייער, וועלכער האָט אין זיין ווערק „די אויס־טייטשונג פון דער פילאזאפיע פון כתבי הקודש" געוואָלט באווייזן, אז אלעמאל איז נעווען א קאמף צווישן מלוכה און קירך, און אז דער אויטאָריטעט מוז געהערן צו דער מלוכה. אפילו די אויסטייט־שונג פון גלטלאכן וואָרט דארף געהערן ניט דער טעאָלאָגיע, וואס

ברוך דע ספינאזא
(א בילד פון דער האָגער צייט)
נעמאָלן פון העגדריק וואן דער ספיק.

איז די פילאָזאָפיע פון דער קירך, נאָר צו דער וויסנשאפט, ד. ה. צו דער פילאָזאָפיע, וואָס האָט ניט קיין שום זייטיקע כוונות צין דער אויסטייטשונג, רק קלאָר מאכן דעם סוד פון גאָט'ס וואָרט.

אין 1667 האָט מען איבערגעזעצט אויף האָלענדיש דאָס בארימטע ווערק פון טאָמא האָבס א. נ. „דער לויתן", אין וועלכן עס ווערן אנטוויקלט די געדאנקען, אז די מלוכה איז דער שורש פון וועלטלאכער און גייסטלאכער מאכט.

אין 1668 ערשיינען די ווערק פון ספינאָזא'ס תלמיד און פרייַנט קערבאס, וואָס איז אין זיינע ווערק ארויסגעטראָטן געגן רעליגיע, דאָגמעס און געגן דער אָרגאניזאציע פון דער קריסטלאכער קירך בכלל.

יאָהאן דע ווִיט האָט געשטיצט פינאנציעל דאס ארויסגעבן פון דידאָזיקע ווערק און א סך פון די מחברים זיינען אויך געווען זייַנע אינטימע פרייַנט און פאָליטישע חברים.

די פראָפאָגאנדע האָט נאָך מער צופלאָקערט די געמיטער. די קירך איז ניט געווארן מיד אין איר קאמף געגן דעם דאָזיקן מוטיקן פאָליטיקער, וואָס האָט געוואָלט איינמאל פאר אלע מאל אָפטיילן די טעאָלאָגיע פון די ניט פאָסיקע בגדים פון וויסנשאפט און די מלוכה פון דער אומטאָלעראַנטער אינטערוועניץ פון דער קירך.

די קירך האָט געזוכט שותפים אין קאמף און זי האָט זיי לייכט געפונען. די מיליטאריסטן און מאָנארכיסטן, די אנהיינגער פון דער דייטשער אראיען דינאסטיע, האָבן זיך פאראייניקט מיט די גלחים.

מען האָט פארווארפן דאָס לאָנד מיט א מבול פון פאסקווילן און אנאָנימע שריפטן פול מיט אינסינואציעס און שרעקלאכע באשולדיקונגען געגן דעם פרייהייטלאכן און וועלטלאכן דע ווִיט.

איינמאל איז מען אפילו אויף אים אנגעפאלן און מ'האָט אים אין א גאסן געשלעג פארוואונדעט. דאָס איז געווען אין יוני 1672.

דער דאָזיקער אנפאל האָט געגעבן נאָך מער מוט און קוראזש די מאָנארכיסטן.

דעם 20טן אויגוסט 1672 איז יאָהאן דע ווִיט געקומען אין דער האָגער תפיסה, כדי צו באזוכן זיין ברודער, קארנעליי דע ווִיט, א בארימטן פלאָטן־מענטש, וועלכער איז געווען ארעסטירט פון דעם פירשט פון אראניען, דעם שעף פונם פלאָט, אויף א באשולדיקונג,

אז ער האָט געוואָלט מאכן א פארשווערונג אויף זיין לעבן.

די גאנצע באשולדיקונג איז געווען אינסצענירט, ווייל באלד ווי מען האָט זיך דערוואוסט אז יאָהאן דע ווית, דער פרעזידענט פון האָלאנד, געפינט זיך ביי זיין ברודער אויף א באזוך, האָט א המון אראנזשיסטן (אנהיינגער פון דער אראניען דינאסטיע), ארומ־געריננלט די תפיסה און האָט ביידע ברידער ארויסגעשלעפט אויף די נאסן און זיי גע'הרג'ט.

די קערפערם האָט מען מיט א געזאנג פון טריאומפאלע לידער געשלעפט איבער די גאסן פון האג; שפעטער האָט דער המון זיי אויפגעהאנגען פאר די פים אויף א ספעציעל צוגעגרייטער תליה, און צום סוף אראָפגענומען און צוריסן אויף שטיקלאך.

נאָך 19 יאָר ארבעט לטובות דעם וואויל־זיין פון האָלענדישן פאָלק האָט דאס פאָלק אפגעדאנקט דעם גרעסטן האָלענדישן שטאטס־מאן מיט דער דאָזיקער עקזעקוציע.

די מערדער האָבן די אראנזשיסטן און די גלחים בריוטהארציק באלוינט, און ווען עס איז געקומען זונטיק און דער זעלבער עולם האָט פארפולט די קירכעם פון האג כדי הערן „גאָט'ס וואָרט" פון די פרומע גלחים, האָבן זיי געהערט די העכסטע הסכמה פארן מאָרד. „דאָס איז א פאַרדינטער שטראָף פון געטלאכער גערעכטיקייט", האָט פראָקלאמירט א האָנער גלח.

„דאָס קינד פון טייוול" איז אומגעקומען.

....„ער האָט פארנאָסן הייסע טרערן, וועו ער האָט דערזען, אז זיינע אייגענע מיטבירגער האָבן דערמאָרדעט זייער געמיינזאמן טאטן, און הגם ער האָט געקענט בעסער ווי סן ווי אימיצער אנ־דערש אין דער וועלט, אויף וואָס מענטשן זיינען פייאיק, דאָך האָט ער געציטערט צוקוקנדיק זיך צו דעם שרעקלאכן, געמיינעם מאָרד".

אזוי וויסט צו דערציילן אונזער לוקאס.

א טיפער וויטיק האָט ארומגעכאפט ספינאָזאן, וועו ער האָט זיך דערוואוסט אז דער מענטש, דער פריינט זיינער, איז געפאלן א קרבן פון לידנשאפטן, וואָס האָבן באזיגט די מוחות.

ער וויל געפינען אן אויסדרוק פאר זיין צער. אויף שנעל שרייבט ער אָן א פראָטעסט אין דער פארמע פון א פלאקאט. ער

טאדלט אין שארפע וועדטער דעם שוידערלאכן מאָרד, וואָס איז באַ־
גאנגען געוואָרן ניט וויט פון אים און רופט אָן די אייגטוואוינער
פון האג „די נידעריקסטע ברואים צווישן די וואָרווארן".

ער וויל ארויסגיין ביינאכט און אויף די מויערן פון שטאָט
אויסהיינגען זיין בלוטיקן פראָטעסט געגן דעם מאָרד.

דער גוטער האגער בעל הבית זיינער האלט אים אָבער אייַן;
ער פארשטייט די געפאָר.

די היענע פון שטאָט האָט געוואָרט אויף אירע קרבנות.

ער האָט אים אָפגעראַטעוועט דאָס לעבן.

אין יענעם מאָמענט איז ספינאָזא ניט געווען דער פילאָזאָף;
דאָס איז דער אייניציקער מאָמענט אין זיין לעבן.

ער האָט דערפילט אין זיך די צאָפלדיקע ניט זיכערקייט אין
דעם כח פון וויזהייט.

דער פשוטער מענטש האָט געראַטעוועט דעם אויפגעבראכטן
חכם.

וואָס האָט זיי פאראייניקט?

זייער א סך.

קודם כל איז יאָהאן דע וויט דער אינספיראַטאָר פון „טעאָלא־
גיש־פאָליטישן טראַקטאַט".

דער טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט

עס איז געווען אָן צווייפל א גרויסע איבעראשונג פאר ספּינאָזאן, ווען אין א ווינטער־טאָג, אָנפאנג 1665 איז צו זיין באשיידענער דירה אין וואַרבורג צוגעפאָרן די קאָרעטע פון האָלענדישן נאמיעסטניק, און י א ה ן ד ע ו ו י ט איז איבערגעטראטן די שוועלן פון זיין אוינזאמקייט.

דאָס איז ניט געווען סתם א וויזיט פון דעם העכסטן פּאָליטישן מאן אין לאנד צו דעם שוין בארימטן פילאָזאף און גלעזער־שלייפער. דאָס איז געווען די התחלה צו א גרויסער, אינטימער פרוינדשאפט פון צוויי מענטשן, וואָס האָבן געהאט זיך אסך צו זאָגן, און האָבן געהאט נאָך מער זיך צו לערנען איינער פון דעם אנדערן.

ספּינאָזא האָט אריינגעפירט דעם נאיעסטניק אין די וועלט פון מעטאפיזיק און מאטעמאטיק און יענער האָט אים נעענטער גע־בראכט צו די וועלטן פון פּאָליטישן רעכט, פּאָליטיק און דיפּלאָ־מאטיע.

יעדער פון זיי איז געווען א בקי אויף זיין געביט. ביידע זיי־נען געווען דורכגעדרונגען מיט דער זעלבער אידעע פון מענטשלאכן וואויל־זיין, קאָלעקטיוון גליק און פּארפּליכטנדער עטיק.

אין יענע ווינטער אוונט וועלן פון האג פלעגט קומען די מלוכה קאָרעטע מיטן נאמיעסטניק און דער נייגעריגער, רכילותפולער און ניט פארגינערשער וואַרבורגער עולם פון קאלוויניסטישע פרומאקעס האָט זיך אומזיסט געבראכן דעם קאָפּ איבער די סיבות פון דער „הויכער" וויזיט צום קליינעם, קארפולענטן אידל — אין יענע אוונט איז אויך אנטשטאנען די אידעע פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט".

ספּינאָזאן איז קלאָר געווארן די פּאָליטישע לאגע פון זיין פא־

טערלאנד. ער האָט אָנגעהויבן צו פארשטיין אז די פרייהייט ווערט אונטערגעגראָבן פון דער רעליגיעזער אומטאָלעראנץ און פון דער ניט געזעטיקטער גאוה פון די קאלוויניסטישע גלחים צו הערשן אין האלאנד. די געפאר פון א מיטאלטער אין דער פרייהייטלאכער האלאנד, די מעגלאקייט, אז די מלוכה וועט מוזן ווערן א דינסט פון דער קירך און דאמאלסט וועט שוין אויף געווים ניט זיין קיין פלאץ פאר פרייע מיינונגען — דאָס זיינען די מאטיוון, וואָס האָבן פאראורזאכט, אז דער אבסטראקטער דיינקער, זאל אוועקווארפן די ארבעט איבער דער „עטיק" און זיך אָפּגעבן מיט אן אקטועלער פראגע, מיט דער פראגע פון די גרעניצן פון מלוכה הערשאפט און רעליגיעזער פרייהייט.

צום ערשטן מאל אין זיין לעבן האָט ספינאָזא זיך אונטערגענומען צו שרייבן א ווערק צולויב ריין פאָליטישע צוועקן — צו באשיצן די מלוכה פון דער אוזורפאציע פון דער קירך.

דאָס איז ניט קיין פילאָזאפישע ווערק, נייערט אן אפיל, אן אויפרוף צו די פאָליטיקער און שטאטסלייט, צו די דענקענדע בירגער און אמת רעליגיעזע געמיטער זיי זאָלן זיין פארזיכטיק און וואך. אז די קרייטבעער פון אומטאלעראנץ זאָלן ניט פאראומריניקן דעם יונגן גארטן פון דער רעפובליקאנישער פרייהייט אין האלאנד.

אין א בריוו צו אלדענבורגן האָט ספינאָזא אם בעסטן ערקלערט די מאטיוון זיינע, וואָס האָבן אים באוואויגן צו שרייבן דעם טראקטאט.

„צום פארפאסן די דאָזיקע שריפט האָבן מיר באוואויגן, ראשית, די פארורטיילן פון די טעאָלאָגן, ווייל איך ווייס, אז זיי שטערן אממייסטן די מענטשן, וואָס ווילן זיך אָפּגעבן מיט דער ווייסנשאפט. די דאָזיקע פארורטיילן קלאָר צו מאכן און זיי ארויסווארפן פון די פארנינפטיקע קעפ—דאָס באמי איך זיך צו טאָן. דאן—האָבן די פרייהייט צו פילאָזאָפירן און צו זאָגן, וואָס מיר ווילן. איך ווייל די דאָזיקע פרייהייט פארטיידיקן מיט אלע מיטלען, ווייל זי איז א דאנק דעם צו גרויסן אוטאָריטעט און באדייטונג פון די פרעדיקער דא אין לאנד שטארק געדריקט".

דאָס זיינען זיינע פאָליטישע מאטיוון.

אין אנאנדער בריוו געפינען מיר אויך ריין פערזענלאכע מא־טיוון, וואס האבן אים באוואוינן אנצושרייבן דאס ווערק.

„וואס מיר האט נעבראכט צום פארפאסן דעם טראקטאט — שרייבט ספינאזא אין אנאנדער בריוו — איז אחוץ אלעמען אויך די מיינונג, וואס א גרויסער טייל פון פאלק האט ווענן מיר און באשולדיקט מיר שטענדיק אין גאטלאזיקייט. אויך צו פארטיידיקן זיך געגן דער דאזיקער מיינונג בין איך געצוואונגען, אויף וויפיל דאס אז נאר מעגלאך".

דער דאזיקער וידוי איז זייער אינטערעסאנט, ווייל ער לייקנט אפ די ביז איצטיקע, זייער פאפולערע און כמעט איינגעבירגערטע מיינונג אז ספינאזא איז געווען א קאלטבלוטיקער, אין זיך פאר־שפארטער, מיט זיך און מיט זיין געדאנק זיכערער מענטש, וועמען עס האט לחלוטין ניט געשרט, וואס מענשן זאגן וועגן אים. מען איז זיך נוהג אים צו שילדערן ווי אן „איבערמענטש" וואס פילט אזוי שטארק זיין פולקאמענהייט און סופעריאריטעט, אז עס קימערט אים ניט, וואס אנדערע זאגן אדער טראכטן וועגן אים. אין אמתן איז ספינאזא געווען זייער א סענסיטיווער, געפילספולער מענטש. וועגן כבוד האט ער ניט געטראכט און עס אויסגעמיטן. אבער א פאלשע אויסטייטשונג פון זיינע געדאנקען האט אים אלעמאל פאר־שאפט פיין און אפילו פארדרום.

אין יאר 1668 איז דער „טעאלאגיש־פאליטישער טראקטאט" געווען פארענדיקט. ספינאזא האט זיך זייער געאיילט דאס ווערק אפצודרוקן, ווייל די אקטועלקייט פון דער טעמע האט אים דיקטירט ווי אם שנעלסטן ארויסגעבן דאס בוך.

ער איז געפאלן קיין אמסטערדאם כדי אויפזוכן א דרוקער. עס איז געווען אבער זייער שווער צו געפינען א פארלעגער פאר א ווערק, וואס פארטיידיקט דע וויטס רעזשים, פארמאגט אסך שארפע שטעלן געגן קריסטנטום און אויך געגן דער ביבל און איז בכלל אן אנגריף שריפט.

דער טראקטאט איז סוף כל סוף ארויס אויף די קאסטן פון זיין פריינט און חסיד י א ה א ן ר י א ו ו ע ר ט ש , דעם זעלבן וואס האט ארויסגעגעבן ספינאזאס „פרינציפן פון דער קארטעזיא־נער פילאזאפיע".

געדרוקט האָט זיך אבער דאס ווערק אַנאָנים און מיט א פיקטיוון דרוק־אָרט. אנשטאט אמסטערדאַם האָט מען אויפן שער בלאַט—אָפּגעדרוקט—האמבורג, און דאָרטן וואו עס האָט באַדאַרפט פיגו־רירן ר י אָ ו ו ע ר ט ש האָט געשיינט אן אויסגעטראכטער נאָמען, ה ע נ ר י ק ו ט ק י נ ר אַ ט. געדרוקט האָט מען דאָס בוך ביי א געוויסן ק ר י ס ט אָ פ ע ל ק ע נ ר א ט, ווייל ר י אָ־ ו ו ע ר ט ש איז פּאָליטיש געווען ניט כשר אין די אויגן פון קירכן־ראַט; מען האָט אים פאַרפאָלגט, און ער האָט זיך דעריבער געמוזט שטאַרק היטן.

די ערשטע אויסגאַבע איז דערשינען אָנפאַנג 1670 און איז געווען קאָריגירט פון ספּינאָזאן אליין. עס איז אבער ניט אויסגע־שלאָסן אז אפילו פריער, אן ערך סוף 1669, איז שוין דאָס בוך ארויס. גלייכצייטיק האָט זיך דאָס ווערק געדרוקט אונטער פאר־שידענע פיקטיווע נעמען און אויסגאבן.

איין מאָל איז דער טראַקטאַט ארויס אלס א כירורגיש ווערק פון דר. פ ר א נ צ י ס ק ו ס ה ע נ ר י ק ד ע ו ו י ל א ק א ר ט א; צום צווייטן מאָל—אלס א מעדיציניש בוך פון דר. פ ר א נ צ י ס ק ו ס ד ע ל א ב ע ס י ל ו ו י ו ס און איין מאָל אַלס א זאַמלונג פון היסטאָרישע שריפטן פון ד נ י א ל ה י י נ פ ל ו ס. די דאָזיקע אויסגעטראכטע שער־בלעטער האָבן באַדאַרפט דינען פאר א שוץ־בלאַט געגן די וואַכזאַמע אויגן פון דער קירכן־צענזור, וואָס האָט שטאַרק גערודפט די גייסטיקע רעליגיעזע רעבעלאנטן.

די מלוכה האָט ניט געקענט גאָרניט האָבן געגן דעם טראַקטאַט, הגם דע וויט, דער אינספּיראטאָר פון טראַקטאַט, אָבער קיין מאָל ניט דער באַשטעלער און אפילו דער „אונטערקויפער" פון ספּינאָזאן — ווי מאנכע ווילן, אבער קענען דאָס ניט באַווייזן — אלס דער נאַמיעסטניק פון לאַנד האָט געהאט דאס רעכט ניט צו זיין צופרידן מיטן טראַקטאַט. דע וויט האָט געשטרעבט צו אן אריסטאָקראטישן זעלבסטהערשונגס־סיסטעמע — דאַמאָלסט ווען ספּינאָזאַ פאַרטיי־דיקט אין זיין טראַקטאַט דעם ברייטן דעמאָקראטישן פּרינציפּ פון מלוכה־הערשאַפט. דעריבער פאַלט אַראָפּ די באַשולדיקונג אין חניפה, כאַבאַר, כאַראַקטערלאָזיגקייט און אַנדערע עפּיטעטן, וועלכע ווערן ספּינאָזאן ניט געשוינט.

וועגן דער פאליטישער אטמאספערע אין וועלכער דאס ווערק איז געשריבן געווארן, זאגט אונז ספינאזא אליין אין דער הקדמה צו זיין טראקטאט.

„אזוי ווי עס איז אויסגעפאלן אויף מיין גורל דאס זעלטענע גליק צו לעבן אין אזא מלוכה, וואו עס איז יעדערן צוגעשטימט די אומבאגרעניצטע פרייהייט צו דענקען און צו לויבן גאט לויט זיין איבערצייגונג און וואו די פרייהייט ווערט אנערקענט פאר דאס טייערסטע און דאס ליבסטע — דעריבער האב איך געהאלטן, אז עס וועט ניט זיין קיין אומדאנקבארע און אומנוצלאכע אונטערנעמונג — אויב איך וועל באווייזן, אז מען קען ניט נאר דערלאזן די דאזיקע פרייהייט אן וועלכע עס איז א געפאר פאר דער מאראל און דער געזעלשאפטליכער ארדנונג, נאר אז, דוקא דאס אפשאפן פון איר וועט בריינגען א שטערונג פאר דער געזעלשאפטליכער ארדנונג און פאר דער מאראל".

און צום סוף פון זיין הקדמה שרייבט ספינאזא אזוי:

„אזוי ווי אסך וועלן ניט האבן ניט קיין צייט און ניט קיין חשק אלצדינג איבערצוליינען, מוז איך דא ערקלערן, ווי אויך צום סוף פון דעם דאזיקן טראקטאט, אז איך האב נארנישט ניט אנגעשריבן, וואס איך וואלט ניט מיטן גרעסטן פארגעניגן אפגעבן דער העכסטער מאכט פון מיין פאטערלאנד, זי זאל עס אויספארשן און פאראורטיילן אויב זי וועט געפינען, אז עפעס דערפון, פון וואס איך האלט איז אין א סתירה מיט די לאנדס-געזעצן אדער עס בריינגט אן אלגעמיינעם שאדן — דאן בין איך גרייט דאס צוריקצוציען. איך ווייס אז איך בין א מענטש, און איך האב זיך געקענט טועה זיין. איך האב זיך אבער פלייסיק באמיט זיך ניט טועה צו זיין, און בפרט וועגן דעם, אז אלץ, וואס איך שרייב, זאל זיין אין דעם פולסטן איינקלאנג מיט די געזעצן פון לאנד, מיט דער מאראל און מיט גוטע מנהגים".

דוקא דער דאזיקער פאטריאטיזם איז ניט געפעלן געווארן די געגנער פון דע וויטן און בכלל די אלע, וואס האבן געטענה'ט אז האלאנד איז געווארן א נעסט פאר גאטלעסטערער און „קינדער פון שטן", וואס ווילן אונטערריסן דעם פונדאמענט פון דער „אייניצי-קער קירך, וואס איז בארעכטיקט צו הערשן.

ספּינאָזאַ האָט אין דעם טראַקטאַט קיין נייע פּאָליטישע אי־דייען ניט אַנטוויקלט. ער האָט געהאַט אַ סך פּארגענגער, וואָס האָבן פאַרטיידיקט דעם שטאַנדפּונקט, אַז אַ מלוכה דאַרף הערשן איבער דער קירך. ספּינאָזאַ האָט אָבער דעם דאָזיקן פּראָבלעם פאַרטיפט, אַנטוויקלט מיט אַ גרעסערן מאַטעריאַל און סכום פון באַווייזן.

דערפאַר איז גערעכט פרוידענטאַל, ווען ער זאָגט, אַז ספּינאָזאַ איז געווען דער ערשטער, וועלכער האָט „די אידעע פון פרייהייט צו דענקען אַנטוויקלט און באַגרינדעט מיטן זעלבן כח פון דער רעלי־גיעזער, פּאָליטישער און פילאָזאָפישער זייט".

אַ סך האָבן געהאַט טענות צו ספּינאָזאַן, הלמאי ער איז אַזוי פאָרזיכטיק? ווי קען מען שרייבן אַ קאַמפּס־ווערק, אַ פּאַלעמיש שריפט אַזוי אויסגערעכנט, רואיק, געלאַסן און כמעט אַן בייזקייט?

ספּינאָזאַ האָט שוין פאַרזוכט דעם טעם פון רדיפות; אַז עס זיינען נוצלאָז וועלכע עס איז ויכוחים מיט מענטשן, וואָס ווערן געפירט פון אפעקטן אָדער פון גע'ירשנטע געוואוינהייטן — האָט ער זיך שוין פון לאַנג איבערצייגט.

ניט אַנגרייפן אָפן איז געווען זיין כונה אין טראַקטאַט, נאַר אַנאַליזירן דאָס, וואָס איז וויכטיק. אין דעם פאַל איז דאָס געווען די פראַגע פון וועזן און באַטייט פון דער מלוכה, איר סופּרעמאַציע און פּריאָריטעט אין לעבן פון קאָלעקטיוו.

האָט ער דאָרט געשוינט די רעליגיע בכלל, אפילו די אידישע ווערט דאָרטן ניט אַזוי אַנגעגריפן — ווי עס ווילן זען די, וואָס זיי־נען בטבע קראַנק אויף אידישקייט־קאָמפּלעקס.

ער רעדט וועגן דער ביבל אין זייער איינגעהאַלטענע טערמינען, ניט ראַדיקאַל, ווייל ער האָט גערעדט צו די האָלענדער, צו אַ פאַלק, וואָס גלויבט אין די ביבל.

ספּינאָזאַ איז בטבע ניט געווען קיין קעמפער — זאָל עס איין מאָל פאַר אַלעמאָל קלאָר ווערן.

קאַנטעמפּלאַטיווע נאַטורן שטרעבן ניט צו דער אויסערלאַכער אַנערקענונג, אָדער טאַדלען מצד די פריינד אָדער שונאים. זייער ציל איז אַ סך אַן העכערער ווי די אַרומיקע באַדינגונגען זיינען מסוגל צו פאַרשטיין. דעריבער ווילן זיי אויסמיידן די אומנויטיקע ענער־גיע פאַרלוסט — טאַקע אין נאָמען פון זייערע ה ע כ ע ר ע צילן.

אזוי איז קאנט, שאפענהויער; אזוי איז אויך געווען ספינאָזא. „פון מחלוקות צי איך זיך צוריק מיט א שוידער" — האָט ספינאָזא אמאָל געשריבן.

און דאס אזי זייער וויכטיק כדי צו פארשטיין אָט דעם דאָזיקן כלומרשטן אָפאָרטוניזם, וואָס מען געפינט אין „טעאָלאָגיש־פאָלי־טישן טראקטאט". וועט מען נאָך צוגעבן, אז די צייט איז אויך נאָך ניט געווען רייף פאר אן אָפענעם קאמף, און דער אנטבלויזטער אמת וואָלט סיי ווי סיי ניט דערגרייכט די יענע, וועלכע ער וואָלט באַדאַרפט דערגרייכן — דאן ווערט קלאָר — פארוואָס איז דער טראַקטאַט — ניט אַזאַ קלאָרע, ניט קיין אינגאנצן קאמפס־פולע שריפט.

געוויינטלאך מיינט מען אז דער טראַקטאַט איז אין א סתירה מיט דער „עטיק". מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אז די עטיק איז געווען כמעט אינגאנצן פאַרטיק פאַרן טראַקטאַט.

די „עטיק" איז דאָס גרויסע ווערק פון ספינאָזאן. דער „טראַק־טאַט" איז א חוב, געצאָלט דער צייט, א געזעלשאפטלאכער ענין, מער פובליציסטיק, ווי פילאָזאָפיע.

עס בלאָנדזשעט נאָך ארום ביי די, וואָס לעבן מיט זייער ספי־נאָזא־וויסן פון „מלך סאביעסקיס צייטן", אז דער טראַקטאַט איז א „חשבון מיט די אידן, וואָס האָבן אים מחרים געווען". אזוי האָט אמאָל געשריבן אוועגאריוס און אלע שרייבן אים נאָך, ניט אריינטראַכטנדיג זיך אין דער ווירקלאַכער סיטואַציע פון אַ מענטשן, וואָס האָט געוואָלט מיט אַלע כוחות שליסן שלום מיט דער אידישער קהילה און האָט קיינמאָל ניט באַרירט די פראַגע פון חרם. עס קומט אויס, אַז ספינאָזאַ איז געווען אַ מענטש, וואָס האָט געהאַט אין זיך נקמה געפילן און האָט זיי געשטיקט קארגע צוועלף יאָר— כדי זיי שפּעטער ארויסשליידערן פון זיך אין דעם „טראַקטאַט".

עס איז אָבער שוין אנגעוויזן געוואָרן, אז די דאָזיקע השערה איז ניט באַגרינדעט און דאַרף שוין אויפגעגעבן ווערן.

די וועלט האָט זיך ניט גערעכנט דערמיט, וואָס ספינאָזאַ האָט פיינט מחלקות. ער איז באַשאָטן געוואָרן מיט אַ רעגן פון מסירות, גאַליקע קריטיקן, בייסיקע אַרויסטרעטונגען.

דער אַנאָנים איז באלד אנטדעקט געווארן, און זיין נאָמען האָט אנגעהויבן זיך באווייזן דאָרטן, וואו עס האָט זיך דערהערט די הזהרה געגן אפיקורסים, געגן די „שלאנגען" וואָס פארסמען די רעליגיע.

ער האָט שוין דאמאָלסט געוואוינט אין האַג, אין שכנות פון יאהאן דע וויט.

די פיילן פון שנאה האָבן געצילט אין אים; זיי האָבן אבער ווינ־ציק וואָס געטראַפן.

Benedicti Spinozae

TRACTATUS THEOLOGICO-POLITICUS

Continens

Dissertationes aliquot,

Quibus ostenditur Libertatem Philosophandi non tantum salva Pietate, & Reipublicæ Pace posse concedi: sed eandem nisi cum Pace Reipublicæ, ipsaque Pietate tolli non posse.

Johann: Epist: I. Cap: IV. vers: XIII.

Per hoc cognoscimus quod in Deo manemus, & Deus manet in nobis, quod de Spiritu suo dedit nobis.

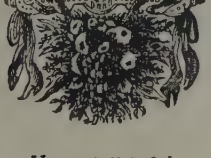

Nobilissimo D° D° Jacobo Statio Klefmanno Dono D. Autor, et Nonnullis notis illustravit illisque propria manu scripsit Die 25. Julii Anno 1676.

HAMBURGI,
Apud *Henricum Künraht.* CIↃ IↃ CLXX

שער־בלאַט פון דער ערשטער אויסגאַבע פון דעם טעאָלאָגיש־פאָליטישן טראַקטאַט.

א ויכוח מיט א תבואה־סוחר

בריוו פלעגן קומען, בריוו פלעגן אוועקגיין. אויף די פליגלען פון פארגעלבטן האלב־פארמעט פאפיר זיינען געפלויגן געדאנקען, געבוירענע אין איינזאמקייט, אין דער שטילער וועלט פון פרומע, פשוטע מענטשן.

מיט א ברייטער האנט ענטפערט ספינאזא. מיט צוטרוי און פרייד באגריסט ער יעדן קארעספאנדענט זיינעם; רואיק און קלאר ערקלערט ער זיינע ווייטע, אפטמאל פערזענלאך אומבאקאנטע אנ־פרעגער די שווערע פראבלעמען, וואס זיי רירן אן אין זייערע בריוו. אונטער דער קלארקייט זיינער פילט זיך דער שטארקער גלויבן אין די דערגרייכונגען פון מענטשלאכן שכל; אין זיינע מיינונגען שפיגלט זיך אפ דער עקשנות'דיקער ווילן צו פארטיידיקן דאס דערגרייכטע.

מענטשן ווענדן זיך צו אים נאך הילף אין מאמענטן פון ספקות. טעאלאגן ווילן פאר זיך קלאר מאכן פילאזאפישע פראגן און קענען זיי ניט באגרייפן, ווייל עס דוכט זיך זיי, אז זיי דענקען פריי — דאמאלסט ווען זייער דענקען בויגט זיך אונטערן לאסט פון גע'־ירשנ'טע געוויינהייטן פון טעאלאגישן חדר.

און ווען די פאסט האט אים סוף דעצעמבער 1664 געבראכט אזא בריוו פון אן אומבאקאנטן נייעם קארעספאנדענט, וואס וואוינט אין דער שטאט ד א ר ט ר ע כ ט האט זיך ספינאזא מיט א ברייטער האנט גענומען דעם דאזיקן פרעגער אן ענטפער צו שרייבן.

דאס מאל איז דאס געווען ניט קיין פאך געלערנטער אדער הויכער פאליטישער באאמטער, נאר א פשוטער תבואה סוחר, מיט'ן נאמען ו ו י ל ע ם ו ו א ן ב ל י י ע נ ב ע ר ג. דעם 2,טן דעצעמבער 1664 האט זיך בלייענבערג געווענדעט מיט א בריוו

צום „אומבאקאנטן פריינט", ווי ער טיטולירט ספינאזא'ן מיט א בקשה קלאָר צו מאכן געוויסע פונקטן אין זיינע „קארטעזיאנישע פרינציפן".

וועגן זיך זאָגט דער תבואה־הענדלער, אז ער איז א מענטש, וואָס ווערט געטריבן פון פאַרלאַנג דערגיין דעם לויטערן און רייַ־נעם אמת. ער וויל אין דעם קורצן און הבל־הבלימדיקן לעבן „מיט איין פוס" אַריינקוקן אין די וויסנשאַפט „אויף וויפיל עס דער־לויבט עס אונזער מענטשלאכער כח פון גייסט".

ווייטער רעקאָמענדירט ער זיך פאַר אַ מענטשן, וואָס האָט ניט קיין שום אַנדערע כונות אין זוכן דעם אמת, ווי דעם אמת גופא; ער זוכט ניט קיין עשירות, ניט קיין כבוד, רק דעם אמת און דעם פועל־יוצא פון אמת, די רו פאַר דער נשמה. און ווייל ער האַלט אַז ספינאָזאַ איז דער מענטש, וואָס האָט אַ סך מוט און כח אָפּגעבן זיך מיט די ענינים פון פילאָזאָפיע, דעריבער ווענ־דעט ער זיך צו אים מיט זיינע פראַגן.

„קורץ, כדי קומען צום סוף, — שרייבט ער וועגן זיך, — דאָס איז עמיצער וואָס ווען איר וואָלט זיך מיט אים באַקענט נאָענטער, אויב דאָס וועט אייך געפעלן, וועט ער זיין אייך דערמיט דאַנק־באַר, וואָס איר וועט פריי און קלאָר מאַכן זיינע שוואנקנדע גע־דאַנקען".

נאָך די דאָזיקע אויטאָביאָגראפישע באַמערקונגען גייען פאַר־שיידענע פראַגן, וואָס האָבן אַ שייכות מיט'ן טראַקטאַט. ער האָט דאָרטן געפונען אַ סך ענינים קלאָרע פאַר אים, אָבער אויך אַ סך, וואָס ער איז ניט בכח צו פאַרדייען. ער פילט זיך אָבער אין אַ פאַרלעגנהייט מיט דעם וואָס ער באַאומרואיקט א מענטשן, וואָס קען אים ניט און איז אויך ביי זיך ניט זיכער, צי וועט ער אים זיין אנגענעם צי ניט.

„איך האָב דאָס אלץ פריער מיט א כיון אָנגעמערקט — שרייבט בלייענבערג צו ספינאָזאַ'ן. — און איך פרעג אייך: אין פאַל, אַז איך וועל אין די ווינטער־אָוונטן געפינען די נויטיקע צייט און אין פאַל, אַז אייך וועט דאָס זיין אנגענעם — וועל איך מיך דער־לויבן צו שיקן אייך אַ פּאָר פראַגן און באריכות באַרירן מאַנכע

שוועריקייטן אויף וועלכע איך האָב זיך אָנגעשטויסן אין אייערע ווערק".

ווייטער פּאַרזיכערט בלייענבערג, אַז ער וואָלט געוואָלט בעסער רעדן וועגן די אַלע ענינים פּערזענלאַך; ווייל אַזוי איז פּאַסיקער און באקוועמער: ליידער, איז ער קראַנק און דערצו די געשעפטן דערלויבן אים ניט אויף אַזא רייזע צום פילאָזאָף.

און כדי דער בריוו זאָל ניט זיין אינגאנצן פוסט — שטעלט אים בלייענבערג א פּראָגע בנוגע דעם פּראָבלעם פון שלעכטס. ספּינאָזאַ לערנט אז שלעכטס עקזיסטירט ניט — ווייל גאָט ווירקט ניט מיט דערביי אזוי ווי דער ווילן איז ניט אָפּטיילבאר פון נייסט — קומט אוים אז אין יעדער מענטשלאכער באוועגונג איז דאָ גאָט'ס השפּעה. שלעכטס — איז בלויז ווילן — אָבער דאָך ווילן; — דערפון איז צו באשטימען אז גאָט ווירקט מיט ביי דעם בייזן ווילן — אזוי גוט ווי ביי דעם גוטן ווילן.

גאָט האָט ניט גאָר באשטימט אז אדם זאָל עסן, נאָר אויך, אז ער מוז קענן זיין געבאָט עסן. פון דעם איז צו דרינגען, אז, אָדער אדמ'ס עסן טראָץ דעם געבאָט איז ניט קיין רעה — אָדער, אז גאָט אליין טוט עס.

„דאָס איז, מיין זייער געהערטער הער, וואָס איך קען ניט אין דעם אויגנבליק פּאַרשטיין אין אייער שריפט, ווייל עס איז זייער נעוואָגט פאָר ביידע צדדים צוגעבן דאָס עקסטרעמסטע. פון אייערן שאַרפזינניקן אורטייל און התמדה ערוואַרט איך א געניגנדע תשובה, און האָף, אז איך וועל מיט מיינע בריוו באוויזן, וויפיל איך האָב אייך צו פּאַרדאַנקען. זייט איבערצייגט, געהערטער הער, אז די אייניציקע סיבה, וואָס טרייבט מיך צו שטעלן די פראָגן — איז די ליבע צום אמת. איך בין א פּרייער מענטש; קיין שום בארוף בינדט מיר ניט צו. איך בין זיך מפּרנס פון א בכבודיקן מסחר און פּארשווענד די איבעריקע צייט אויף די דאָזיקע ענינים. איך בעט אייך זייער שטאַרק, אז איר זאָלט מיינע אויסזעצונגען ניט אָננעמען פאָר אומגוט".

עס איז פּאַראן א חניפה טאָן אין בלייענבערגס בריוו צו ספּינאָזאַ'ן. אָבער די דאָזיקע חניפה איז פּשוט א מיטל פון א מענטשן, וואָס האָט מורא אז דער בארימטער דיינקער וועט איגנאָרירן זיין

בריוו און נאר אן אויסדרוק פון פולער איינשטימיקייט מיט זיינע אידייען וועט אים אפשר באוואויגן צו ענטפערן.

דער דאקטרעכטער תבואה־סוחר האט זיך אבער טועה געווען. ספינאזא האט אים געענטפערט, ווייל עס איז געלעגן אין זיין נאטור צו ענטפערן יעדערן אויף א בריוו. ספינאזא האט שוין געקענט די טיפן פון דילעטאנטישע פילאזאפן, וואס האבן געשטעקט מיט א האלבן קאפ אין טעאלאגיע און אין דעם צווייטן האלב קאפ, וואס איז געווען באשטימט פאר מסחר אדער סתם פרנסה ענינים האבן זיי געוואלט ארויסישטופן אויך... פילאזאפיע.

בלייענבערג איז געווען פון דעם סארט אמת זוכער. מיט ווינציק בילדונג האט ער זיך אפגעגעבן מיט פילאזאפישע און רעליגיעזע ענינים נאר ערנסט. וועו ער האט זיך געווענדט צו ספינאזא'ן מיט זיין ערשטן בריוו איז ער שוין געווען אפילו א מחבר פון א ווערק איבער „דערקענטניש פון גאט און גאטעסדינסט פאר־טיידיקט קעגן די אויסזעצונגען פון די אטעאיסטן". דאס בוך איז דערשינען אין 1663 און האט אין 1671 געהאט נאך אן אויפלאגע. עס איז א טיפיש סכאלאסטיש ווערק אין וועלכן עס ווערט פארטיידיקט דער שטאנדפונקט, אז גאטעסדינסט איז אן אפענבארונג פון גאט גופא און אז „דער קריסטלאכער גאטעסדינסט שטימט מיט דעם שכל, וואס איז אונז פון דער נאטור געגעבן".

דער זעלבער תבואה־סוחר האט שפעטער ארויסגעגעבן נאך צוויי ביכער פון דעם מין. עס איז בלי ספק זיכער, אז וועו ספינאזא וואלט געקענט דאס ערשטע בוך פון בלייענבערג'ן, וואלט ער קיינמאל מיט אים ניט קארעספאנדירט. יענער האט אבער פאר אים ניט אנטפלעקט דעם „אמת" פון זיין חיבור.

אין זיין ענטפער אויף בלייענבערג'ס בריוו האט ספינאזא גע־שריבן דעם „אומבאקאנטן פרייַנט" — ווי ער טיטולירט אים — אז ער זעט אין דעם מחבר פון דעם בריוו א מענטשן, וואס זוכט אויך דעם אמת.

אזא מענטשן איז ער אלעמאל גרייט צו ענטפערן און דער־קלערן זייַנע געדאנקען, אויף וויפיל דאס וועט זיין אין זיין רשות און מעגלאכקייט. ספינאזא גלויבט אז זיי ביידע האבן די זעלבע

ציילן און צוליב דעם איז ער גרייט אנטקעגנגיין דעם נייעם קא־רעספאנדענט זיינעם און אנטוויקלען אדער מיטווירקן פאר אן אנט־וויקלונג פון אן אויפריכטיקער, פרויינטלאכער באציהונג צווישן אים און בלייענבערג'ן.

„וואס איז שייך מיך גופא — האט ספינאזא געשריבן — האלט איך אז עס איז איבערהויפט ניט פאראן אויף דער וועלט עפעס העכערס — ווי א פרויינטשאפטס בונד מיט מענער, וואס האבן באמת ליב די וואהרהייט".

„איך גלויב, אז מיר קענען אין דער וועלט, וואס ליגט מחוץ אונזער מאכט נאכדענקן ניט ליב האבן מיט א גרעסערער נשמה פרייהיט, ווי אזעלכע מנים מענטשן".

„עס איז אפילו אוממעגלאך אז אזא ליבע, וואס שפינט זיך באנאנדער, זאל צושטערט ווערן, — פונקט ווי דאס איז אוממעגלאך אז מען זאל זיך אליין אפוועגדן פון דעם אמת צו וועלכן מיר זיינען אמאל דערגאנגען; אויב דער דאזיקער געפיל איז געבויט אויף דער ליבע פון ביידע צדדים פאר דעם דערנעין פון אמת".

„די דאזיקע ליבע איז חוץ דעם דאס העכסטע און אנגענעמ־סטע פון אלץ, וואס מען קען געפינען אין די רעאלע דערשיינונגען, וואס ליגן מחוץ אונזער מאכט".

נאר אזא פרויינטלאכן טאן אין וועלכן עם האבן זיך געלאזט זען אויסגעשטרעקטע הענט פון דעם דענקענדן נזיר, איז ספינאזא צוגעטראטן צום ערקלערן פון דעם פראבלעם גופא.

דעם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס האט ספינאזא אים דער־קלערט אין דעם זעלבן בריוו אויפ'ן פאלגנדן אופן:

גאט קען ניט זיין דער מקור פון שלעכטס, ווייל גאט האט באשאפן נאר זאכן בשלימות; פאלקאמע, גאנצע אין פאזיטיוון זין.

דאגעגן שלעכטס איז נעגאטיוו — דעריבער האט גאט ניט גע־קענט באשאפן דאס שלעכטע.

פון וואנעט האט זיך אבער גענומען דאס שלעכטע? אויף דעם ענטוועדט ספינאזא אז דער באגריף „שלעכטס" נעמט זיך דערפון, וואס מיר פארגלייכן פאלקאמע זאכן אדער דערשיינונ־גען, מיט ניט פאלקאמע. די ניט־פאלקאמע רופן מיר שלעכטע לגבי די, וואס מיר, מענטשן, האלטן פאר פאלקאמע.

דעריבער איז דער באגריף „שלעכטס" פרעמד גאט, ער ווייסט וועגן דעם לחלוטין ניט; דאס האבן מיר, מענטשן געשאפן דעם באגריף, אז גאט ווייסט וואס איז אזוינס שלעכטס.

זינד איז ניט קיין געטלאכן רצון אדער וויל, וויל דער דאזיקער באגריף איז פרעמד צו גאט.

דער מענטש באנוצט זיך מיט'ן אויסדרוק אז עמיצער האט געזינדיגט קיין גאט, אדער באלידיקט אים; גאט אליין טראכט ניט וועגן דעם, וויל ער ווייסט ניט וועגן זינד.

און געמומען האט זיך דאס דערפון — וויל דער תנ"ך איז באשאפן געוואָרן פאר'ן פאלק און אלץ האט געמוזט דייטלאך פאר־געשטעלט ווערן. דערפאר זיינען אין תנ"ך אנטראפאמארפיזירט געוואָרן די באגריפן פון גאט, גוטס און שלעכטס, מצוה און עבירה און אזוי ווייטער.

צום סוף פון זיין בריוו ערקלערט אים ספינאזא — אז ער איז גרייט נאך אמאל צו ענטפערן — אויב די תשובה וועט ניט זיין פאר אים קיין קלארע. ער בעט אים אויך פארבעסערן די פעלערן אין דעם בריוו, וויל ער איז ניט געוואוינט געוואָרן צו שרייבן האלענ־דיש.

בלייענבערג האט לאנג ניט געלאזט וואָרטן אויף זיין ענטפער. דעם 16טן יאנואר 1665 האט ער צוגעשיקט ספינאזא'ן א בריוו, וואס איז אייגנטלאך א טראקטאט.

פון דעם דאזיקן לאנגן בריוו וועלט קלאר — פארוואס האבן זיך די צוויי מענטשן ניט געקענט צונויפרויבן?

קודם כל שטעלט ער פעסט — אז ער איז א קריסטלאכער דענקער.

„אויב עס פאלט אויס נאך א גרינדלאכער אונטערזוכונג — שרייבט בלייענבערג צו ספינאזא'ן — אז מיין נאטירלאכע דער־קענטניש איז אין א סתירה מיט גאט'ס וואָרט, אדער עס קען ניט, לויט אלע וואָרשיינלאכקייטן מיט אים איינשטימען — דאן האט דאס דאזיקע וואָרט פאר מיר אזא גרויסן אויטאָריטעט — אז איך וועל גיכער חושד זיין אז די באגריפן זיינען פאר מיר ניט קלאר — איידער איך זאל זיי אנטקעגנשטעלן יענעם אמת, וואס איז לויט מיין אמונה פארגעשריבן געוואָרן אין די כתבי הקדש".

דער דאָזיקער אני מאמין האָט אַם בולטסטן באוויזן אז די צוויי מענטשן, וואָס האָבן אזוי שטאַרק געוואָלט ווערן פריינט — זיינען געווען פון צוויי אַנדערע וועלטן צווישן וועלכע עס איז גע־לעגן דער תהום פון איינגעבוירענע באַגריפן און גלויבונגען.

ב ל י י ע נ ב ע ר ג האָט זיך ארויסגעוויזן פאר א דואַליסט, וואָס האָט געוואָלט שלימן שלום צווישן פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע.

דער בריוון־אויסטויש צווישן ספּינאָזא'ן און בלייענבערג איז זייער וויכטיק פאַר דער כאַראַקטעריסטיק פון דעם דענקער . . . מיט א רואיקייט, ברייטקייט, מיט אַן אויסערגעווייניאַכן געדולד און געלאַסנקייט נעמט זיך ספּינאָזא אונטער איבערפירן זיין קאָ־רעספּאָנדענט דורך די בריק פון טעאָלאָגיע און באוויזן אים, אז דענקען האָט גאָרניט צו טאָן מיט די איינגעבאָרענע באַגריפן וועגן גאָט.

עס איז אבער געווען אן אומזיסטע ארבעט.

ספּינאָזא האָט אים געענטפערט וווייטער רואיק און געלאַסן.

„איך גלויב קוים, — האָט ער צו אים געשריבן — אז מיר וועלן קענען דורכ'ן בריוון־אויסטויש עפּעס לערנען איינער פון דעם אַנדערן; וווייל איך זע, אז קיין שום זאַך האָט פאַר איך ניט אזא באוויזן קראַפט פו עקזיסטענץ, ווי דאָס, וואָס שטייט אין דער הייליקער שריפט — ווי איר אליין און אַנדערע טעאָלאָגן פאַסט דאָס אויף".

„וואָס איז שייך מיך — ערקלער איך אָפן און פריי, אז איך פארשטיי ניט די הייליקע שריפט — הגם איך האָב יאָרן לאַנג זיך אָפּגעגעבן מיט איר; איך בארואיק זיך דעריבער מיט דעם, וואָס מיין שכל האָט מיר געגעבן די זיכערע באוויזן און עס שרעקט מיך אפילו ניט דער געראנק, אז די הייליקע שריפט, וועלן איך פארשטיי זי אפילו ניט, קען זיין אין א סתירה מיט מיר; וווייל דער אמת קען דעם אמת ניט וויידערשפּרעכן — ווי איך האָב דאָס שוין פריער קלאָר געמאַכט אין מיין צוגאָב" (צו די פּרינציפּן פון קארטעזיאנער פילאָסאָפּיע).

און כדי צו איבערצייגן זיין אַנטאַגאָניסט, אז ער האָט די בעס־טע כוונות, האָט זיך ספּינאָזא וווייטער באמיט אין דעם זעלבן בריוו קלאָר ארויסצוריינגען דאָס, וואָס ער אַנטוויקלט אין זיין ערשטן בריוו

צום תבואה־סוחר. בלייענבערג האָט תיכף געענטפערט. עס איז גע־ווען קלאָר, אז פון די דאָזיקע דערקלערונגען וועט נאָרניט ניט ארויס־קומען ממשות'דיקעס — ווייל דער קריסטלאָבער סוחר האָט ניט געוואָלט מקריב זיין דעם גלויבן צוליב דער פילאָזאָפיע.

די דאָזיקע לאַנג איז געוואָרן מיט דער צייט אזוי אומערטרעג־לאַך, אז דער אייניציקער אויסוועג פאר דער פרוכטלאָזער פאָלעמיק אין בריוו איז געווען: מאכן א סוף צו דער עפיסטאָלאָגראפיע.

די בריוו האָבן אָנגעהויבן ווערן אלץ מער און מער לוידנשאפט־לאַכער אין כאראקטער: מען האָט געפילט אין זיי דעם ריח פון פולווער, וואָס וועט ברענגען צו אן אויפריס.

אין איין בריוו קלאָגט זיך בלייענבערג אז ער האָט באקומען אן ענטפער וואָס „שמעקט ניט מיט קיין באזונדערער פריינט־שאפט".

ספינאָזא האָט פארלאָרן זיין געדולד. ער האָט דערזען אז זיין בריוון־שרייבער איז א פארשטעקטער טעאָלאָג און עס איז ניטאָ קיין מעגלאַכקייט זיך צונויפקומען מיט אים אויף דער בריק פון פשרות.

האָט ער אים אָנגעשריבן אז ער וואָלט בעסער געטאָן, ווען ער גיט אויף אינגאנצן דעם בריוולאכן ויכוח, ווייל פון דעם וועט קיין גוטס ניט ארויסקומען; א שאד די צייט און די מי.

מיט אן אויפריכטיקייט, וואָס טוט ווי האָט ספינאָזא געשריבן צום תבואה העגדלער; ער האָט געמיינט, ער האָט צו טאָן מיט א דענקער, לאָזט זיך אוים אָבער, אז זיין פריינט בלייענבערג איז א טעאָלאָג.

בלייענבערג האָט אָבער ניט געוואָלט נאָכגעבן. ער האָט אים אפילו אויף א געשעפטלאַכער רייזע קיין לוידן באזוכט אין זיין וואָרבורגער איינזאמקייט. דאָס איז געווען דעם 21טן מארט, 1665. מען האָט ווייטער געשמועסט איבער די פראגן פון דעקארט'ס באגריף פון גאָט, פון באציאונג פון פילאָזאָפיע און טעאָלאָגיע.

בלייענבערג ווערט אזי צומישט פון דעם ערשטן און אייניציקן פערזענלאַכן געשפרעך מיט ספינאָזא'ן, אז ער איילט זיך צו פאר־שרייבן דעם אינהאלט פון ספינאָזא'ס רייד. ער האָט אָבער א סך ענינים ניט פארשטאנען.

עס לויפט א נייער, לאַנגער בריוו צו ספּינאָזא'ן מיט א בקשה קלאָר צו מאַכן, וואָס ער האָט צו אים געַרעדט, בשעת ער האָט אים באַזוכט אין ווּאַרבורג.

ספּינאָזא האָט נראָד געהאַלטן ביים אָפּפּאַרן צו זיינע פרייַנט קיין אַמסטערדאַם. ער האָט אפילו ניט געהאַט קיין געדולד איבערלייענען בלייַענבערג'ס לאַנגע מגילה. ער האָט איבערגעלייענט א האַלבן בריוו און איז באַלד אוועקגעפאָרן. וועַן ער האָט זיך צוריקגעקערט, האָט ער געענטפערט בלייַענבערג'ן אז ער קען אים לייַדער ניט ענטפערן. ער קען ביי זיך פּועלן נאָך פּערזענלאַך פּאַרענטפערן די פראַגן פון זיין פראָגע־שטעלער.

דאָס איז דאָס לעצטע ווּאַרט צו בלייַענבערג.

ספּינאָזא האָט פּאַרשטאַנען אז דער דאָזיקער בלייַענבערג איז ניט קיין צופאַרלעסיקער מענטש בכלל און האָט גאָרניט צו טאָן מיט פילאָזאָפיע בפרט.

דער אומצוטרוי האָט זיך באַשטעטיקט; אין די ווערק פון דעם תבואה־העגרלער, וואָס זיינען ארויס אין די יאָרן 1674 און 1682 איז שוין פאַראַן א רמז אויף א פיינטלאַכע שטעלונג צו ספּינאָזא'ן.

אין אייך בוך זיינען אפילו אָפּגעדרוקט די לעצטע שאלות, וואָס ער האָט געשטעלט ספּינאָזא'ן — און יענער האָט אים ניט געענטפערט.

בלייַענבערג האָט פון די שאלות געמאַכט אַן אָפּענעם בריוו אויף 184 זייטלאַך מיט דער האָפנונג אז עמיצער וועט זיי פאַר אים פאַרענטפערן.

די וועלט איז אַבער געבליבן שטום.

ספּינאָזא'ס פייער איז אוועק לאיבור.

דאָס לעבן אין האַג

ווען דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" איז אַרויס פון דרוק האָט ספּינאָזא שוין געוואוינט אין דעם פּאָליטישן צענטער פון האָלאַנד, אין האַג. עס איז אים געווען צו ענג אין דער וואָר־בורגער סביבה, וואו יעדער פרומער בירגער האָט געקוקט אויף אים מיט א אומפריינדלאכן בליק און זיינע טריט זיינען געווען אלעמען באַקאַנט. ניט וועלנדיק זיין מער אן אביעקט פון טשיקאַווע פרו־מאַקעס, וואָס פלעגן מעלדן צו די שומרים פון דער קאלווינער קירך, וועלכע זיינען געזעסן אין קירכנראַט, וועגן יעדן גאַסט וואָס האָט באַזוכט דעם איינזאמען שלייפער־פילאָזאָף האָט ספּינאָזא באשלאָסן פארלאָזן דאָס שטעטל.

אין האַג איז געווען היימישער און פרייער. די אלע פריינד, פאַרערער און סתם באַקאַנטע האָבן סיי ווי סיי געוואוינט ניט אין ווארבורג. פון האַג פלעגן זיי צו אים קומען אדער אפטמאָל קומען צופאָרן ספּעציעל אַזש פון אמסטערדאַם. ער האָט דעריבער בא־שלאָסן זיין נענטער צו זיי. דערצו איז אויך געווען אין האַג די פּערזענלאַכע זיכערקייט אַ סך אַ גרעסערע ווי אין וואָרבורג.

דאָ האָט געוואוינט י א ה א ן ד ע ו ו י ט, דער פריינד און פּראָטעקטאר פון ברוך ספּינאזא. די אנאָנימע שריפט זיינע, דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" איז נאָר פאָרמעל געווען אָן אַ נאָמען. אויב ניט אַלע, איז, אַלנפאַלס, די וואָס זיינען געשטאַ־נען נאָענט צו דער דאמאָלסדיקער גייסטיקער וועלט אין האָלאַנד האָבן געוואוסט, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פון דעם דאָזיקן טראַק־טאַט. ער האָט געוואוסט, אַז זיין טראַקטאַט, ניט קוקנדיק אויף זיין בולטע טַענדענץ צו זיין פרידלאך און אפילו קאמפּראמיספול בנוגע אסך געזעלשאפטלאכע און רעליגיעזע פראַגן — אַז דער דאָ־זיקער טראַקטאַט וועט ארויסרופן אסך בייז בלוט.

ער האָט דאַמאָלסט אסך נאָכגעטראכט וועגן דעם, אויף וואָס מענטשן זיינען פעאיק, ווען זיי ווערן באַהערשט פון געפילן, ליידנ־שאַפטן און פאַנאַטישן גלויבן. דעריבער האָט ער געפילט, אז דאָר־טען אין האַג אונטער דעם וואַכזאַמען אויג און שטאַרקע ארעמס פון דעם נאמיעסטניק וועט זיין זיכערער און רואיקער.

זיין ערשטע האַגער דיחה איז געווען ביי אַן עלטערער אלמנה נאָכ'ן אַדוואָקאַט ווילי אם וואַן דע ווערפע. אויף דער שטילער ווערקאַדע גאַס האָט ער אָפּגעדונגען ביי דער דאָזי־קער אלמנה איין צימער, וואָס האָט אים געדינט פאר א שלאָפצי־מער, ארבעטסצימער און אפּטישע לאַבאָראַטאָריע. די בעל־הבית'טע האָט אויך געזאָרגט פאר זיין עסן און טרינקען. ער האָט אָבער איינגעזען אז אַזאַ מין לעבן איז פאר אים צו טייער און שטייגט איבער זיינע פינאנציעלע מעגלאכקייטן, האָט ער זיך איבערגעצויגן אין מאַי 1671 צו א שטוב מאלער מיטן נאָמען הענדריק וואַן דער ספּיק. דער דאָזיקער ספּיק האָט געוואוינט אויף פּאוויליאנסגראַכט (היינט נומער 32)—אַנטקעגן דעם האָספּיטאל פון „הייליקן גייסט".

וואַן דע ספּיק איז געווען א גוטמוטיקער, פרומער און גלייכצייטיק זייער פּראַקטישער מענטש. אחוץ זיין פּראָפעסיע האָט ער זיך אויך פארנומען מיט וואוכערעריי; ער פלעגט אויסבאָרגן אָפּי־צירן געלט אויף פּראָצענט. ער האָט ניט געהאט אויף אזוי פיל בילדונג, אַז ער זאָל קענען פאַרשטיין ווער איז ספּינאָזאַ — ער האָט אָבער מיטן חוש פאַרשטאַנען אַז זיין לאָקאַטאָר איז ניט קיין געוויינלאַכער מענטש. אין זיין פּשטות, געדולד און פּרוש'דיקן לעבן איז געווען עפּעס וואָס האָט אין דעם שטוב־מאַלער געוועקט דרך ארץ און עפּעס מער... א מין קולט, ליבשאפט און איבערגעבנ־הייט. ניט איינמאָל האָט וואַן דע ספּיק געראַטעוועט ספּינאָזאַן פון א ניט באקוועמער לאַגע, ווי דאָס איז געווען דער פאַל, למשל, מיטן פּלאקאט־פּראָטעסט קעגן דער דערמאָרדונג פון יאהאן דע וויט.

דער בעל־הבית האָט זיך אבער אויף איין געביט געהאלטן פאר א מענטשן, וואָס קען יאָ איבערטרעטן די שוועלן פון שעפערישע מענטשן און געשאפענע וועלטן. ער האָט זיך אין די פרייע מינוטן

פארנומען מיט מאָלן פּאָרטרעטן, און אים האָבן מיר אויך צו פאַר־דאַנקען א פּאָרטרעט פון זיין גרויסן מיט־וואוינער, ספּינאָזא.

אמת, אין דער קאָנסטעלאַציע פון גרויסע קינסטלער־פּאָרטרע־טיסטן, מיט וועלכע האָלאנד האָט צו יענער צייט מיט רעכט שטאָלצירט — שיינט ניט אפילו אין א ווינקל דער שטערן פון ספּינאָזא'ס בעל־הבית. מען מוז אבער צוגעבן אז דער שטוב־מאלער האָט זיך ניט איבערגעשאצט בכלל און האָט אויך אויף זיין פּאָר־טרעטן־מאלעריי געקוקט ווי אויף היימישע קונסט.

וועגן ספּינאָזאס לעבן צו יענער צייט אין האַג פארמאָגן מיר א זעלטן אינטערעסאַנטן באַריכט פון ק א ל ע ר ו ס ן, וואָס איז פאַר אונז כמעט די איינציקע קוועלע.

„עס איז ממש ניט צו גלויבן — דערציילט אונז ק א ל ע ר ו ס — ווי שפּאָרעוודיק און איינגעהאלטן ער האָט געלעבט. ער איז ניט געווען אזוי שטארק אָרים אז ער זאָל זיין געצוואונגען דערצו, ווייל געלט האָט מען אים אָנגעבאָטן אסך, נאָר אויס דער איינגע־באָרענער באשיידענקייט און פעאיקייט צופרידן זיין מיט ווינציק, און ווייל ער האָט ניט געוואָלט קומען דערצו, ער זאָל עסן פרעמד ברויט. דאָס באווייזן אמבעסטן פארשיידענע חשבונות וואָס מען האָט געפונען צווישן זיינע איבערגעבליבענע כתבים. אזוי האָט ער אמאָל אויף א גאנצן טאָג גענומען זיך א מילעכדיקע זופּ מיט פּוטער פאַר דריי שטיבער און האָט אויסגעטרונקען א קאַן מיט ביר פאַר אָנדערהאַלבן שטיבער; א צווייטן מאָל האָט ער א גאנצן טאָג געלעבט מיט גריץ מיט פּוטער און ראָזשינקעס פאַר פיר שטיבער און אַכט פעניג".

וויין פלעגט ער טרינקען זייער זעלטן. קיין איינלאדונגען אויף מאָלצייטן פלעגט ער פּרינציפּיעל ניט אננעמען. ער האָט קיינמאָל ניט געוואָלט פאַלן קיין לאַסט פאַר אנדערע און מיט זיין באשיי־דענעם, אויסגערעכענטן לעבן האָט ער געוואָלט אויסמיידן די אומ־רואיקייט צוליב וועלכע עס ווערן געשטערט און קענען דעריבער ניט קומען צום אויסדרוק די העכערע ענינים, דאס שאפענדע אין אים.

דאָס זעלבע דערציילט מען וועגן זיין קליידן זיך, ער איז געווען אלעמאָל זייער זויבער, הגם באשיידן אָנגעטאָן.

ל ו ק א ס וויסט אונז אפילו צו דערציילן, אז ספינאָזא האָט זיך אמאָל אזוי אויסגעדריקט:

„אומריין און פארנאכלעסיקטער אויסזען מאכט אונז ניט פאר געלערנטע, פארקערט; ציבאוואוסטע נאכלעסיקייט איז א סימן פון א נידעריקער נשמה, מיט דער וויזהויט האָט עס ניט צו טאָן".

אויף וואָס ספינאָזא האָט אבער ניט געשפּאָרט קיין געלט, איז אויף ביכער. די פּאָרשער פון זיין ביבליאָטעק האָבן אָפּגעשאצט אז אסך געלט האָט ספינאָזא געמוזט ארויסגעבן, וויל ער איז ניט געווען פון די ב א ל י ב ט ע באריימטהייטן צו וועלכע מען חנפה'ט זיך מיט נעשאָנקענע ביכער באצירט מיט מליצהדיקע ווידמונגען. ער האָט הייסט עס געמוזט קויפן ביכער. און וויל זיין קריז פון גייסטיקע אינטערעסן איז געווען א פארצווייקטער און וויל יעדע ארבעט זיינע איז חוץ געדאנק אויך ערודיציע, וויסן, פּאָרשן — דערביבער האָט ספינאָזא נאָכגעפאָלגט די לימטעראטור פון דער צייט און זיך איינגעקויפט די וויכטיקסטע ביכער. צו יענער צייט זיינען ביכער געווען זייער טייער, וויל מען האָט ניט געדרוקט אין קיין גרויסער צאָל עקזעמפלארן. עלטערע אויסגאבן זיינען געווען זייער טייער. אין דער רשימה פון ספינאָזאס ביבליאָטעק זיינען פאראן אסך עלטערע ספרים, קאָסטבארע לעקסיקאָנס און וועטערביכער, קאָמפּלעטן פון פארשיידענע שרייבער, הויפּטזעכלאָך פון רוימישע קלאסיקער — דאָס באווייזט אז ספינאָזא האָט דעם גרעסטן חלק פון זיין הכנסה פארשוועגדט אויף אויסקויפן ביכער. עס איז ניט אויסגעשלאָסן אז ספינאָזאס ביבליאָטעק איז געווען אסך א גרעסערע, ווי די רשימה גיט אָן. ער פלעגט גערן אויסבאָרגן א בוך און די, וואָס האָבן געהאט די זכיה צו באקומען פון אים א בוך האָבן זיך באמיט פון דעם בוך מאכן א רעליקווייע, ד. ה. מער ניט צוריקגעבן.

מען קען אָבער לויט דער דאָזיקער רשימה ניט אורטיילן וועגן ספינאָזאס געלערזאמקייט. ווען מען וואָלט געמאכט א רשימה פון ציטירטע קוועלן אין זיין ווערק, דאמאָלסט וואָלט זיך ארויסגעוויזן אז ספינאָזא האָט אסך מער ביכער געלייענט — ווי ער האָט געהאט אין זיין פריוואט־ביבליאָטעק. דאָך קיין מענטש מיט גרויסע ערודיציע איז ער פּאָרט ניט געווען. עס זיינען געווען צו יענער צייט

אסך גרעסערע געלערנטע ווי ספינאזא איז געווען. ספינאזא האט אפילו געהאלטן אז צופיל לייענען איז א גרויס שטערונג פארן דענקען. ביכער האבן זיין א באשטעטיקונג אדער א פארלייקענונג פון א אידעע — די אידעע גופא דארף אבער נעבאכן ווערן מחוץ די ביכער און ניט זיין געצוימט פון די בלעטער־באריקאדן.

ספינאזא איז ניט קיין צעך־געלערנטער, ווען שווימט אויף די וואסערן פון ב ל ו י ז ע ע ר ו ד י צ י ע. מען ווארפט אים פאר, אז ער ציטירט ניט אלעמאל ריכטיק, קלאר אדער אפילו אמאל ציטירט ער איינאנצן ניט געדאנקען, מיינונגען ווען זיינען ניט זיינע. אזא פארווארף איז ניט קיין באגרינדעטער, ווייל אויף דעם באווייז־מאטעריאל קוקט ספינאזא ווי אויך א מיטעל צו א העכערן ציל. אין פראצעס, ווען דער געדאנק ווערט נתגלה קומט פאר אן אמאלגאמאציע, א צונויפמישונג פון דעם אייגענעם, דורכגעלעבטן געדאנק מיט די איינגעזאפטע פון פרעמדע קוואלן — און עס איז שווער אפצוטיילן די צוויי שטראמען; דעם אייגענעם שטראם ווען איז אנגערירט געווארן פון א פרעמדן שטראם. ווער קען דען פעסטשטעלן גרעניצן פון צוויי ווסערן אין פראצעס פון פליסן?

דוקא, ווייל ער איז ניט געווען קיין „האמא ערודיטום" (א מענטש־בקי) האט ער אפטמאל ניט געווואוסט פון וועמען און ווען איז דער זעלבער געדאנק שוין ארויסגעזאגט געווארן. ניט די אוי־סערלאבע האפטן פון ציטאטן האבן אים אינטערעסירט, נאר דאס אינערלאבע, שייכות־דיקע מיטן אוממיטעלבארן שאפן.

און זיין שאפן האט ניט געטראגן קיין כאראקטער פון ערופ־טיווע אויסגוסן, בעת דער „רוח הקודש" באהערשט דעם מענטשן. לויט די פאר, אמת זייער מאגערע באריכטן, קען מען זיך דאך אויסמאלן דאס לעבן פון דעם שאפנדן ברוך ספינאזא.

עס פלעגן איבערגיין ווען, אז ספינאזא האט גארנישט ניט געלייענט און אפילו ניט געוואלט רעידן מיט קיין מענטשן. אין יענע טעג פלעגט ספינאזא אפארבעטן זיינע פאר שעה ביים שלייפן די אפטישע גלעזער, ווייל דערפון האט ער געשעפט זיין חיונה— אבער אין דער פרייער צייט האט ער געקענט אפזיצן שעהן לאנג מיט דער פיפקע אין מויל (ער איז געווען א ליבהאבער־רויכערער!) און טראכטן. שפאצירן פלעגט ער גיין אויך איינער אליין. ווען

עס האָט זיך ביי אים אויסגעקריסטאַליזירט אן אידעע דאָמאַלסט האָט דער נזיר ספּינאָזא געזוכט דעם מענטשן וועמען ער זאָל קענען דערציִען וועגן דעם צו וואָס ער איז דערגאַנגען. און אין אזעלכע מאָמענטן איז אים געווען אלץ איינס — וואַר איז דער מענטש צו וועלכן ער וויל רידן.

דער גוטמוטיקער וואַן דע ספּיק האָט ניט איין מאָל געהערט וועדטער און באַגריפן, וועלכע ער האָט זיכער ניט פֿאַרשטאַנען. דאָך קענען מיר זיך פֿאַרשטעלן מיט וואָס פֿאַר א יראת הכבוד און עפעס א באַהאַלטענעם, ניט קלאָרן שטאַלץ האָט ער אויסגעהערט די דאָזיקע רייד און געטראַכט ביי זיך אז מסתמא וויים זיין לאָקאַטאָר־נזיר וואָס ער רעדט? ער פֿאַרשטייט אים ניט; עס איז ניט קיין חידוש! אָט קומט ער אָפּטמאָל זונטיק פון דער קירך און דער־ציילט ספּינאָזאן וואָס דער פּאַסטאָר האָט געפּריידיקט און בעט אויך א טייטש, וויל ער האָט די דרשה ניט פֿאַרשטאַנען. און אויב דער פּאַסטאָר רעדט סתרי תוחה, דער וואָס האָט אין שטוב א חוץ דער ביבל כמעט קיין ביכער ניט, און מען האלט אים פֿאר א ג׳ע־לערנטן מענטשן, וואָס איז דער חידוש, וועז זיין לאָקאַטאָר מיט דער הילליקער חכמה, וואָס שטראַלט פון זיין פּנים ארויס און מיט דער גרויסער ביבליאָטעק רעדט וועגן אומפֿאַרשטענדלאַכע באַגריפן און מיט מאָדנע וואָרטער?

די ארויסגעבער פון ספּינאָזאס איבערגעבליבענע כתבים גיבן איבער אין דער הקדמה, אז אין מאָמענטן פון שעפּערישקייט פלעגט ספּינאָזא מאָנאָטן לאַנג ניט ארויסגיין פון זיין הויז.

א שונא זיינער, א מחבר פון א שענדלאַכן פּאַמפֿלעט קענן אים — מוז אָבער אין דער הקדמה צוגעבן אז ספּינאָזא האָט זיך אויסגע־צייכנט מיט אן אויסערגעווייניאַכער התמדה, געדולד און ליבע צו ארבעט.

ער האָט געארבעט איבער די „וואַרק פון פינסטערניש" — לויט דעם דאָזיקן געגנערס דעפֿיניציע, אין די נאכט שעהן; בייטאָג פלעגט ער אויסמיידן זיך צו טרעפן מיט מענטשן, כדי ניט צו פֿאַרלירן קיין צייט.

דער שטאַטסמאַן, ג ר י י פ נ ק ר א נ ץ, שרייבט אין א בריוו וועגן ספּינאָזא פאָלגענדעם:

„ער האָט געמאכט אן אײנדרוק, אז ער לעבט נאָר מיט זיך; ער איז אלעמאל געווען אלײן און אויך איינזאם באגראבן אין זיין ארבעטסצימער".

מען וואלט נעקענט — גיט ער צו — פּאראפראזירן סענעקאס א ווארט איבער א רוימישן געלערנטן און זאגן, אז דאָ אין דעם צימער איז באגראבן ברוך ספינאָזא.

אין די מאמענטן פון מידקייט פלעגט ספינאָזא אריינגיין צו זייע בעלי־בתים און סתם שמועסן וועגן עניני דיומא. און עס איז געווען וועגן וואס צו רעדן. האלאנד האָט איבערגעלעבט א שטורמישע צייט. דער קאמף צווישן רעפובליקאנער און מאנארכיסטן האָט אינטערעסירט שטארק די האלענדישע מאסן. די צייטונגען זיינען געווען צוגעגלאָך נאר פאר יחידים. ספינאָזא'ס בעל־בית האָט געווים קיין צייטונגען ניט געלייענט. ספינאָזא האָט זיך אבער, ווי עס איז צו זען פון די בריוו זיינע, זייער שטארק זיך אינטערעסירט מיט דער פאָליטישער וועלט; פון אים, היימסט עס, האָבן די וואן דע ספיקס געשעפט די אקטועלע ידיעות.

און די בעל־הבּיתטע פלעגט אים דערציילן פארשידענע ידיעות פון דעם וואָס עס טוט זיך אין שכנות.

ספינאָזא זיצט זיך געמיטלאך, רויכערט זיין פיפקע און הערט זיך צו מיט א פרידלאך געמיט צו דעם וואָס די גוטמוטיקע פרוי דער־ציילט. פון אירע פענסטער זעט זי יערן טאָג א לויה פון האספי־טאל און זי הערט זיך אָן פון פארשידענע מענטשלאָכע צרות און אומגליקן. דער מענטש אין זיינע טאָג־טעגלאָכע ליידן און זאָרגן וואָלט ניט געקענט געפינען קיין טרייסט פאר זיך און וואָלט זיך געווים מיאש געווען, ווען ניט גאָט, וואָס וואכט איבער אים א שיקט אים א טרייסט מיט זיין ווארט, וואָס ווערט אנטפלעקט פארן פשוטן בשר־ודם דורך די זיסע, קלוגע רייד פון פאסטאָר.

און זי דערציילט אים באריכות וואָס דער פאסטאָר האָט זונטיק געזאָגט אין זיין דרשה. זי גלויבט אים אָבער אויך; איר הארץ און איר פארשטאנד זאָגן איר אונטער, אז איר איינוואוינער איז אויך אזוי קלוג און געבילדעט, ווי דער זייער באליבטער און בכבוד'י־קער פאסטאָר.

ווי‌ל זי ביי אים געפינען א באשטעטיקונג פאר דעם פאסטאָרס

רייד און א הסכמה פאר דער גרויסער ערפרוכט, וואָס זי פילט בעת זי הערט זיין פייערדיקע דרשה מיט די וואונדערשיינע מעשיות פון דער הייליקער ביבל.

ספּינאָזא האָט געגלויבט אז די מאַסע מוז האָבן א רעליגיע ווייל אָן איר איז זי ווילד און אוממאָראַליש; האָט ער זיך באַמיט צו־שטימען צו אירע רייד. ער האָט איינגעשטימט אז דער פּאַסטאָר רעדט קלוגע רייד, אז גאָט איז א גערעכטער פאָטער און אז דאָס וואָרט איז א טרייסט־באלזאם, וואָס פארהיילט מענטשלאכע וואונדן.

זי האָט זיך געוואונדערט פארוואָס איז ער, דער אזוי קריסטלאך פילענדער, אַליין ניט קיין קריסט און בכלל פאַרוואָס גייט ער ניט אין קיין קירך. די דאָזיגע פראַגע האָט זי אָבער אים קיינמאָל ניט געשטעלט. זי האָט געהאַלטן ספּינאָזאַן פאַר אַ הייליקן מענטשן און געלייענט האָט זי אין דער ביבל אז הייליקע לעבן אנדערש ווי די פּשוטע מענטשן — און מסתמא האָט דער שטילער גלעזערשלייפער און איינזאמער מתמיד גאָט אין זינען אויף גאָר אנאנדער אופן, ווי זי די פּשוטע פרוי פון דעם שטוב מאלער, מ א ר ג א ר י ט א ו ו א ן ד ע ס פּ י ק.

אין יענע יאָרן פון התבודדות אויף דער פּאווילאנסגראכט נו־מער 32 איז פאַרענדיקט געוואָרן דאָס קרוין־ווערק פון ספּינאָזא: די עטיק.

די עטיק האָט ספּינאָזא אָנגעהויבן שרייבן נאָך אין וואָרבורג און האָט זי איבערגעריסן צוליב דער ארבעט איבערן „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט", וואָס איז אינספּירירט געוואָרן פון זיין אינ־טימן פריינט: י אָ ה א ן ד ע ־ ו ו י ט און נאָך מער פון די פּאָלי־טישע געשענישן אין האָלאַנד.

די ארבעט איבער דער „עטיק" איז ניט געגאַנגען אזוי כשורה. פארשידענע מניעות און אומדערוואַרטעטע שטערונגען האָבן אים געצוואונגען איבערריסן די ארבעט.

דער שרעקלאַכער טויט פון דע וויט האָט אים שטאַרק אויפ־גערודערט. לאַנג, לאַנג האָט ער ניט געקענט קומען צו זיך. ער האָט געמוזט זיך באַהערשן און דערגרייכן די מדרגה פון פילאָזאָפישער

רואיקייט, וואָס האָט אים כאַראַקטעריזירט אלעמאַל כדי קענען וויי־טער רואיק און אומגעשטערט פֿאָרטזעצן די אַרבעט.

די צווייטע, זייער וויכטיקע סיבה פֿאר דער געשטערטער רואי־קייטס־שטימונג איז געווען דער העפטיקער קאמף קענן זיין „טעאַ־לאַגיש־פֿאלישן טראַקטאַט".

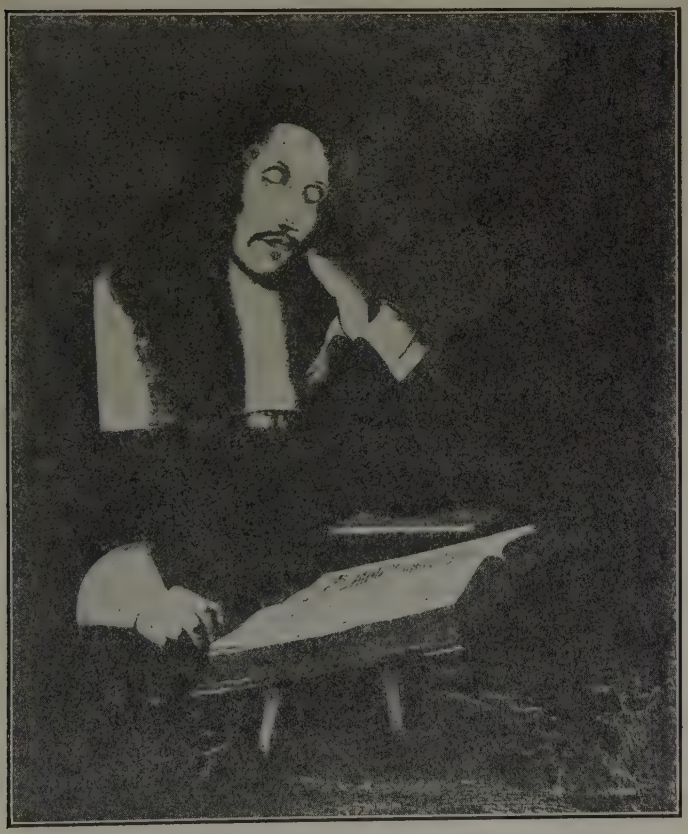

ספינאָזא אלס א מקובל
געמאלן פון רעמבראנדס תלמיד פראנץ וואולפהאגען.

דער טעאָלאָגישער שטורם

עס האָט ווינציק וואָס געהאָלפן די פיקטיוו־אָנגענעבענע שטאָט אויפן שער־בלאָט פון דעם „טעאָלאָגיש־פאָליטישן טראקטאט" און די אָנאָנימקייט פון דעם מחבר. די ערשטע אויסגאבע פונם טראָק־טאט, וואָס איז דערשינען אָנפאנג 1670 האָט זיך זייער שנעל פאר־קויפט און א דאנק דער קלוגער טאקטיק פון דעם איבערגענעבענעם פאָרלענער און חסיד י א ן ר י א ו ו ע ר ט ש , האָט זיך דאָס בוך, וואָס איז געווען אין אמתן געדרוקט אין אמסטערדאם, זיך קודם כל באוויזן אויפן ביכער מארק מחוץ דער דאָזיקער שטאָט, אזוי אז דער אנגענעבענער דרוק אָרט (האמבורג), האָט געקענט א געוויסע צייט אָנגיין ניט פאר א פיקציע, נאָר פאר א ווירקלאכקייט.

דערפאר האָבן טאקע די ערשטע רעאָגירט אויפן בוך, ניט די אמסטערדאמער, נאר גראָד—פון אנדערע שטעט און לענדער. און רעאָגירט האָט מען שנעל, ממש תיכף, אזוי ווי מען וואָלט געוואָלט אָפּשטעלן א געפאר און אלעמען וואָרענען געגן דער „שענדלאכער אונטערגראָבונג" פון דער רעליגיע, מזהיר זיין אז „א געפערלאכער סם" לויערט פון די בלעטער פון דעם דאָזיקן, אָקאָרשט דערשינענעם בוך.

די שנעלע אייליניש צו האָבן דאָס בוך און אויסזאָגן איבער אים מיינונגען—הזהרות דארף מען אויך צוצושרייבן דעם פאקט, וואָס אין מאנכע קרייזן האָט מען שוין געוואוסט, אז אזא בוך דערשיינט און מען האָט עס דערווארטעט מיט אומגעדולד.

דער „טעאָלאָגיש־פאָליטישער טראקטאט" איז געווען צו זיינער צייט א קאָלאָסאלע, גייסטיקע רעוואָלוציע. דאָס איז געווען דאס ערשטע בוך, וואָס האָט מיט א מערקווירדיקער רואיקייט און גלייך־צייטיק אומרחמנות'דיקער שארפקייט א טרייסל געטאָן די יסודות פון מענטשלאכן גלויבן אין א פערזענלאכן נאָט. די הויליקע ספרים

—די כלומרשט שטארקע רעליגיעזע פעלזן־אויטאריטעטן זיינען אנערקענט געווארן אלס פראדוקט פון מענטשלאכן שאפן, א ווערק פון א קאלעקטיוו, אנטשטאנען אין פארשיידענע צייטן צוליב גאר ספעציפישע פאליטישע און געזעלשאפטלאכע צוועקן. פון דאנען נעמט זיך די סתירה צווישן פארשיידענע טיילן אין תנ"ך, די כראנאלאגישע ניט־פינקטלאכקייט, דאס ניטשטימען פון פארשיידענע דערציילונגען, די אפטע נוסחאות.

דער טראקטאט האט געמוזט מאכן א רושם שוין צוליב דעם, וואס די ארגומענטן ווערן דארט געבראכט אין אזא פארם, אז נאר דער, וואס האט זיך פארטיפט אין דעם ווערק, האט איצט אנגעהויבן באגרייפן דעם אמתן מיין פון ספינאזא'ס געדאנקען איבער רעליגיע, דאמאלסט ווען אויסערלאך איז דאס ווערק געשריבן אין זייער א מעסיקן טאן. דער דאזיקער טאן האט גורם געווען, אז מען האט ספינאזאן באשולדיקט אין צבועצטווע און חניפה צום קריסטנטום און א שנאה צום אידנטום. די פראפעסיאנעלע רעליגיאנטן, טאלאגן און סתם קירך־פאליטיקער האבן אפילו דאס אין אכט ניט גענומען. פאר זיי איז דאס גאנצע ווערק געווען שערלאך, ווייל אין שפיגל פון דעם טראקטאט האבן זיי דערזען א מענטשן „וואס איז ניט קיין איד און ניט קיין קריסט", נאר אן אטעאיסטישער פילאזאף.

קיין זאך האט ספינאזאן ניט אזוי ווייט געטאן, ווי די פלאכע, דעמאגאגישע באשולדיקונג, אז ער איז אן אטעאיסט. מיט דעם באגריף האט מען אים געקענט זייער לייכט באזיגן און באוואסט־זיניקערהייט האט מען זיך ניט געוואלט ארויינלאזן אין די מיסטע־ריעזע, אויידעלע, פארפירערישע ויכוחים און פילפולים מכח דעם אונטערשייד צווישן א טעאיסט און אן אטעאיסט, צווישן דער אינערלאכער אמונה און דער קירכלאכער רעליגיע.

אין אנפאנג רעאגירט מען אויפ'ן „טראקטאט" פריוואט. טאלאגן און פראפעסארן פון טעאלאגיע האלטן פאר פליכטיק אין זייערע בריוולאכע דרך אנבדיקע באמערקונגען א שטאך טאן דעם דער־ווייל אומבאקאנטן מחבר פון „טראקטאט".

דאס ערשטע ווארט געגן דעם טראקטאט האט זיך דערהערט פון דער קאטעדרע אין לייפציק, וואו עס האט דער פראפעסאר י א ק א ב ט א מ א ז י ו ס , לייבניצעס א לערער, געוואלנט

אין א פלאמענדיקער דרשה געגן דעם דאָזיקן „שענדלאכן בוך". דאס איז געווען דעם 8 מאיי 1670.

דעם 28 יוני 1670 האָט דער היידעלבערגער פּראפעסאר פ ר י־ד ע ר י ק ו ס מ י ע ז י ו ס געשריבן צו זיינעם אַ פריינט ס א מ ו ע ל א נ ד ר ע, אז ער האָט געהערט, דאס אין בעלגיען איז דערשינען א בוך וועגן דער פרייהייט צו פילאָזאָפירן. מיעזיוס ווייסט שוין אפילו, אַז ספּינאָזאַ איז דער מחבר פון דעם ספר. דאָס איז זייער וויכטיק, ווייל דערפון איז געדרונגען אז מען האָט זיך שנעל אריענטירט אז דאס בוך איז ניט געדרוקט אין האמבורג, נאר אין האָלאַנד און אז דער מחבר איז באקאנט געווארן אסך פריער, ווי מען האָט בכלל ערוואַרט. אמת, דער דאָזיקער פּראָפעסאר האָט נאָך דאָס בוך ניט געזען; ער האָט נאָר געהערט, אַז דער דאָזיקער ספר איז „ווייט פון אמת און רעליגיע" און „שאַפט א צומישונג" אין די מוחות.

עס איז דעריבער ניט פארשטענדלאך פארוואָס האָט דער דייט־שישער פּרעדיקער י א ה א נ ע ס מ ע ל כ י א ר (1646-1689), ווען ער האָט אין אויגוסט 1670 געשריבן געגן ספּינאָזאס טראקטאט, פאַרוואָס האָט ער זיך נאָך געשפּילט אין רמזים אין אָנווייזן אויף אים, אַלס דעם מחבר פון דעם בוך אָנרופנדיק אים ז י נ א ס פּ א קסינאספּא (Xinospa) ווארשיינלאך איז ער ניט געווען זיכער ביי זיך, אז דער „האַגער ניט איד און ניט קריסט" איז דער מחבר פון דעם „חוצפּהדיקסטן בוך" וואָס איז באַשאַפן געווארן „כדי אונטער־צורייסן דעם אמת פון אונזער גלויבן".

אין דער זעלבער צייט (יולי 1670) האָט דער פילאָלאָג ב ו ר־מ א ן געשריבן צום העבראיסט א ל ט י נ ג וועגן דעם טראק־טאַט אזוי:

„איך וואָלט זייער געוואָלט, אז מיט אייער האנד זאָל צושמע־טערט ווערן דאס העכסט פארדארבנדע און שוידערלאכע בוך איבער די פרייהייט פון פילאָזאָפירן, וואָס זאָגט צו צו זיין א טעאָלאָגיש־פּאָליטישע אָפּהאנדלונג, און רופט ארויס דעם צאָרן פון געטער און מענטשן. אַ הוץ אייך קען איך קיינעם ניט, וואָס זאָל זיין בכח דאָס בוך צו פארניכטן".

אפילו א כלומרשטער פריינד פון ספּינאָזאן דער פ י ל אָ ל אָ ג

יאהאן געאָרג גרעוויוס האָט ניט געהאט קיין גוט וואָרט פארן טראקטאט.

„פּראָיאָרן איז דא דערשינען דאס שוידערלאכע בוך, דער טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראקטאט—האָט ער געשריבן לייבניצן אין אפריל 1671,—וואָס פירט אריין דאָס אונגערעכטסטע רעכט פון דער נאטור, צוטרייסלט דעם אויטאָריטעט פון די הייליקע שריפטן און עפנט אויף בריט די טויערן פאר אפיקורסות.

ווייטער אינפאָרמירט ער אים, אז דער מחבר איז א איד, מיטן נאָמען ספּינאָזא, וועמען מען האָט „ארויסגעטריבן פון דער סינאָגאָגע".

צו יענער צייט איז שוין דאס בוך געווען פארבאָטן — דעריבער שלאָגט ער פאָר לייבניצן, אז אויב ער קען דאס בוך ניט קריגן, איז ער גרייט עס אים צו פארשאפן.

זייער שארף האָט געשריבן נעגן דעם טראקטאט דער טעאָלאָג פיליפּ וואָן לימבארך, דער אָנפירער פון די האָלענדישע ארמיניאנער.

אין א בריוו צו אן אומבאקאנטן האָט ער געשריבן (דעם 23 יוני 1671), אז דער מחבר פונם טראקטאט איז פון א אידן געוואָרן א טעאיסט און אפשר גאָר אן אטעאיסט.

„איך קען זיך ניט דערמאָנען, אז איך זאָל האָבן וועז עס איז געלייענט אזא שעדלאך בוך. ער לאכט אויס די נביאים און די אפאָסטאָלן; לויט אים זיינען קיינמאָל קיין נסים ניט געשען. עס איז דאָ נאר א פאטום און אפילו גאָט איז פון אים אָפהענגיק; אבער ער באשרייבט גאָט אויף אזא אופן, אז ער שיינט אינגאנצן אויפצוגעבן די עקזיסטענץ זיינע. אזעלכע מענטשן אטאקירן ניט נאר דעם אדער יענעם עיקר פון דער אמונה, נאר די נשמה פון דער רעליגיע גופא".

אין א צווייטן בריוו האָט דער זעלבער לימבארך צוטשטימעדיק צו אן אויסגעזאָגטן געדאנק וועגן ספּינאָזאס טראקטאט זיך אויסגעדריקט אז „דער מחבר פרעדיקט שעלמיש אונטער א פארשטעקטער פאָרמע אטעאיזם"; וויל הייסט דען ניט פארלייקענען גאָט, וועז מען וויל אים „אנערקענען נאר מחוץ דער וועלט"? — פרעגט זיך דער טעאָלאָגישער שרייבער.

דער, מיט וועמען ער שטימט אויך אין צווייטן בריוו האָט זייער

שארף באקעמפט ספינאזאס פילאזאפיע; דאס איז געווען דער אוטרעכטער דאקטאר לאמבערט וואן וועלטהויזן.

וועלטהויזן איז געווען א באקאנטע פיגור אין דער פאליטישער און וויסנשאפטלאכער וועלט פון האלאנד. ער איז געווען א פילאזאפירנדער דילעטאנט, ווי א סך מערייקער פון זיין תקופה; חוץ דעם איז ער געווען אן אויסגעצייכנטער יוריסט, א מיטלמעסיקער שטאטסמאן און א וואסערדיקער אנהענגער פון דעקארט'ס פילאזאפיע פארבליבנדיק דערבייא א געטרייער זון פון דער פראטעסטאנטישער קירך.

פאר אים איז דער טראקטאט געווארן א בוך, וואס האט אים קודם כל צומישט זיינע „איינגעדרנטע" געדאנקען, אין הסכם מיט דער געירשענטער רעליגיע און אירע עיקרים ווי אויך מיט דער „אנגענומענער" וויסנשאפט. אין א בריוו—קריטיק פון 1671, וואס האט ארויסגערופן ספינאזאס ענטפער האט וועלטהויזן אים באשולדיקט אין צושטערן אויף א פארשטעקטן אופן די פארהערונג פון גאט.

אויספירלאכער האט ער באהאנדלט דעם טעאלאגיש-פאליטישן טראקטאט אין א בריוו צו זיינעם א בארופליכן קאלעגע, דאקטאר יאקאב אסטענס פון דאטערדאם.

דער דאזיקער אסטענס, אן אנפירער פון די קאלעגיאנטן אין דאטערדאם האט איבערגעליינט דעם טראקטאט און ניט זייענדיק בכח אליין צו שאפן פאר זיך א מיינונג וועגן דעם דיסקוטירטן בוך האט ער זיך געווענדעט מיט א בריוו צו וועלטהויזענען.

דער אוטרעכטער דאקטאר האט אים באלד געענטפערט (פעברואר 1671).

„צו וואס פאר א מין מענטשן עס גהערט דער מחבר פון דעם בוך, אבער וואס פאר אן ארט לעבן פירט ער, דאס וויים איך ניט, און דאס האט ניט צו טאן מיטן גאנצן ענין—האט געשריבן וועלטהויזן צו אסטענס. דער אינהאלט פון זיין ווערק באווייזט געניגנד, אז ער איז אלץ, אבער ניט קיין שונה, און דאס ער האט ניט אבערפלעכלאך און ניט אויבנאויפיק שטודירט די אלע רעליגיעזע מלחמות, וואס קומען איצט פאר צווישן די קריסטן אין אירופא".

וויטער ערקלערט ער אים, אז פון ספינאזאס בוך איז קלאר,

אז ער וויל פארניכטן דעם פרעסטיזש פון די הייליקע ספרים, און וואם איז דאס שרעקלאכסטע, ער האלט אויך מאהאמעטן פאר א נביא און די מאהאמעטאנישע רעליגיע נעמט ער אויך ערנסט!

דערביבער האלט ער אז: עס איז „ניט וויכט פון אמת" און אויך ניט קיין שום אומ־יושר לגבי דעם מחבר, אויב ער וועט אים באשולדיקן אין אטאאיזם.

דער ראטערדאמער כירורג א ס ט ע ן האט געקענט ספינאזאן נאך פון וואַרבורג, וואו ער האט זיך מיט אים באקענט אין די קאלעגיאנטישע קרייזן. צי האט ער אים שפעטער באזוכט אין האג און געבראכט דעם בריוו וואם דר. וועלטהויזן האט צו אים געשריבן צו האט ער אפשר געשיקט אים דורך פאסט, דאס איז ניט באקאנט.

אלנפאלס דער בריוו צו א ס ט ע נ ע ן קומט אין באזיץ פון ספינאזא און ער האט נאך א לענגערער הפסקה דארויף געענטפערט.

ער האלט אז עס איז א ליכטזין באשולדיקן אים אין אטאאיזם. ער וויזט אים אן אז דער דאקטאר־דיפלאמאט איז זיך סותר — ווען איינמאל זאגט ער אויף אים, אז ער איז א טאאיסט און דאס צווייטע מאל — אז ער איז גאר אן אטאאיסט. ער האט אויך ניט פארשטאנען דעם אונטערשיד צווישן אבערגלויבן און רעליגיע, ווי אויך די גאנצע אידעיע פון דעם געזעצמעסיגקייט אין דער נאטור, וואם ספינאזא אנטוויקלט אין דעם טראקטאט.

אין א רואיקן טאן צושמעטערט ספינאזא די אילנדיקע נישט־דורכגעטראכטע באשולדיקונגען פון דר. וועלטהויזן און פארענדיקט דעם בריוו אזוי:

„אלזא, איר זעט, ווערטער פרייַנט, אז דער דאזיקער מאן איז וויט פון אמת; איך גלויב, אז ער ברענגט מער שאדן זיך, ווי מיר, ווען ער שעמט זיך נישט צו טענה'ן אז איך לערן און פארשפרייט די תורה פון פארלייקענונג פון גאט דורך באהאלטענע און כיטרע אויסטראכטונגען. איך האף אז איר וועט אין מיינע ווערטער נאכנישט ניט געפינען, וואם זאל זיין צו שארף געזאגט קעגן אזא מין מענטשן. אויב אבער איר וועט עפעס אזוינס געפינען, האן בעט איך אייך דאס אויסצומעקן און ענדערן לויט

אייער גוטער כּונה. ווייל מיין ציל איז נישט אים צו פּאַרביטערן — עס מעג זיין ווער עס איז — און דורך מיין ארבעט זיך אָנמאַכן שונאים—ווי דאָס געשעט זייער אָפט דורך אַזעלכע שטרייטשריפטן. איך האָב קוים געקענט ביי זיך פּועל'ן צו ענטפערן און איך וואָלט עס זיכער נישט געטאָן, ווען איך וואָלט אייך דאָס אפריער נישט צוגעזאָגט".

עס איז קלאָר, אז דר. אָסטען האָט געשיקט די דאָזיקע תשובה פון ספּינאָזא צו זיין קאָלעגע וועלטהויזן. אויף אַזא אופן איז יענער געווען א פּאַרמיטלער צווישן אים און ספּינאָז'ן. פונקט ווי דער אמסטערדאמער דאָקטאָר ש ו ל ע ר האָט פּארמיטלט צווישן גראף טשירנהויז און דעם פילאָזאף. שפּעטער האָט זיך ספּינאָזא באקענט מיט דר. וועלטהויזן און נישט קוקנדיק דאַרויף, וואָס זיי האָבן נישט געקענט שטימען אין זייערע פילאָזאפישע און פּאָליטישע מיינונגען, דאָך האָט אייניער צו דעם אנדערן זיך באצויגן מיט גרויס יראת־הכּבוד.

אין האַרבסט 1675 האָט ספּינאָזא אין א בריוו צו דר. וועלטהויזן געבעטן אים דערלויבן אָפּצודרוקן זיין תשובה, וואָס ער האָט געשיקט קעגן אים צו אָסטענען צוזאמען מיט זיין אן אייגענער ערקלערונג. ער האָט געהאט בדעה ארויסגעבן פּירושים צו זיין טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט און דער דאָזיגער בריוו זיינער איז א וויכטיקער פּירוש צו אים.

ער גיט אים אפּילו דאָס רעכט צו מעקן און קאָרעגירן זיין טעקסט פון דעם ענטפער צו דר. אָסטען. ער וועט אויך ניט אָנגענבן זיין נאָמען — אויב יענער וועט נישט וועלן — ווייל אפשר האָלט ער אזא ענין פּאר געפערלאָך פּאר זיך?

ספּינאָזא בעט זיין קעגנער שריפטלאָך אויסדריקן זיינע קאָנטראַרגומענטן צום טראקטאט.

„איך בעט אייך זייער דאָס צו טאָן, — שרייבט ער צו דר. וועלטהויזן — קיינעמס ארגומענטן וויל זיך מיר נישט אזוי שטאַרק צו אונטערזוכן — ווי אייערע — ווייל איך וויים, אז זיי זיינען באזעלט פון דער ליבע צום אמת און איך קען די פּאָלקאָמענע רייניקייט פון אייער געמיט".

מיט יאָרן שפּעטער (אין 1680) — שוין נאָך ספּינאָזאַ'ס טויט — ווען דר. ו ו ע ל ט ה ו י ז ן האָט ארויסגעגעבן זיינע שריפטן האָט ער אין דער הקדמה דערמאָנט וועגן די אפטע שמועסן, וואָס ער האָט געהאַט מיט ספּינאָזאַ'ן.

ער האָט אָבער זיין קאַמף קעגן ספּינאָזאַ'ן נישט אויפגעגעבן. צו יענער צייט איז שוין דערשינען די „עטיק" צוזאַמען מיט די איבערגעבליבענע כתבים, וואו עס איז אויך געווען אָפּגעדרוקט ספּינאָזאַ'ס בריוו צום דר. אסטען און צו דר. וועלטהויזן. דער לעצטער האָט שטאַרק אָנגעגריפן די עטיק און האָט זיך אויס־געדריקט אַז „אַ בייזער רוח האָט באַהערשט זיינע געדאַנקען".

די צאָל פון פּאָלעמישע שריפטן קעגן דעם טעאָלאָגיש־פּאָלי־טישן טראַקטאַט איז געוואַקסן פון יאָר צו יאָר. אין 1674 האָט מען אַרויסגעגעבן פינף שריפטן קעגן ספּינאָזאַ'ן. צווישן זיי אויך אַ גרויס בוך אין קוואַרטאָ פון 500 זייטן פון ו ו י ל י אַ ם ב ל י י ע נ ב ע ר ג , דער תבואה סוחר, וואָס האָט נאָך מיט צען יאָר צוריק אַזוי געגאַרט נאָך ספּינאָזאַ'ס פריינדשאַפט.

זייער געפערלאַך איז געווען די אַטאַקע און מסירה פון דעם אוטרעכטער פּראָפעסאָר פון טעאָלאָגיע ר י י נ ע ר ו ו אַ ן מ אַ נ ס ו ו ע ל ד .

אין זיין בוך „קעגן דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן אַנאָנים" האָט ער גערעדט אין שאַרפע ווערטער וועגן דעם בוך.

„מיט אַ טייוולשער קונסט — שרייבט ער, — האָט דער פאַר־פאַסער אויפגעבויט זיין אַטעאיסטישן בנין. ער ערקלערט, אַז גאָט און וועלט, גייסט און קערפּער זיינען איינס און דאָס זעלבע, ער קעמפט נישט פאַר פרייהייט פון דענקען, נאָר פאַר פאַרברעכע־רישע פרייהייט. זיינע גרונדפּרינציפּען בויען גאָרניט ניט אויף, נאָר זיי צושטערן דעם שלום פון דער רעפּובליק. דעריבער דאַרף דאָס גאַנצע בוך אָפּגעגעבן ווערן דער אייביקער פינסטערניש (ד.ה. קאָנפיסקירט און פאַרניכטעט ווערן)."

דאָס איז שוין געווען אַ מסירה, וואָס האָט זייער שנעל גע־בראַכט רעזולטאַטן. מאַסנוועלד האָט אָנגעוויזן, אַז די מלוכה קען נישט זיין זיכער און איר פונדאַמענט ווערט אָפּגעשוואַכט, ווען מען דערלויבט צו פּרעדיקן „פאַרשידענע טעותן".

„די מאַכט האַרף שיצן זיך זעלבסט און אויך די גוטע בירגער מיט אַלע מיטלען קעגן די פּאַרפּירער פון פּאָלק, און האַלטן זיי אין צוים מיט דער הילף פון רעכט, וואָס גאָט האָט איר געגעבן".

ספּינאָזא האָט זיך גאָר אַנדערש באַצויגן צו דעם האַסטיקן, לוידנשאַפטלאַכן אָנפאַל פון דעם טעאָלאָגישן פּראָפעסאָר. ער האָט פּשוט דאָס בוך איגנאָרירט — וויל לויט דעם אינהאַלט זיינעם איז אים קלאָר געווארן, אז עס איז נישט כדאי אפילו צו ענטפערן.

„דאָס בוך וואָס דער אוטרעכטער פּראָפעסאָר האָט געשריבן קעגן מיין בוך — האָט ספּינאָזא געשריבן אין א בריוו — האָב איך געזען אויסגעשטעלט אין א פּענצטער פון א בוכהאַנדלונג און דאָס וויניציג וואָס איך האָב דאַמאָלט פון אים אויסגעלייענט — האָט מיך איבערצייגט, — אז עס פּאַרדינט נישט געלייענט צו ווערן — א פּשיטא נאָך אַן אַנטוואָרט! איך האָב דעריבער איבערגעלאָזן אי דאָס בוך אי דעם מחבר. איך האָב מיך געטראַכט אַזוי שמייכלענדיק, אז די עם ארצים זיינען אַלעמאָל אין דער זעלבער צייט חצופים און גראָפאַמאַנען".

אָבער די מלוכה האָט זיך גאָר אַנדערש געדענקט און האָט זיך גאָר צוגעהערט צו די רייד פון די „חצופים און עם הארצים".

די לאָגע איז געווארן זייער אַן אומערטרעגלאַכע. פון אַלע זייטן האָט מען אַטאַקירט ספּינאָזא'ן. גוטע פריינט האָבן אים וועגן אַלץ אינפאָרמירט, צוגעשיקט די פּאָלעמישע שריפטן און ער האָט זיך מיט זיי אָפטמאָל בראָטן צו זאָל ער ענטפערן צו נישט.

דער גרויסער זכות צוליב וועלכן מען האָט ספּינאָזא'ן פּערזעלאָך נישט אָנגעריירט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס דאָס „פּאַרפּעסטעט" בוך איז דערשינען אין לאַטיין און קען דעריבער נישט „פּאַרדאַרבן" א גרויסע צאָל מענטשן.

דערווייל האָבן זיינע פריינט אָנגעהויבן צו גרייטן א אַלגעמיינע איבערזעצונג פון טעאָלאָגיש-פּאָליטישן טראַקטאַט. ר י א־ו ו ע ר ט ש האָט מסתמא געהאַט א סך אָנפראָגעם פון פּאָלקס־מענטשן, וואָס האָבן נישט געקענט קיין לאַטיין און האָבן געוואָלט לייענען דאָס בוך. ער האָט תיכף אָנגעשטעלט א גוטן איבערזעצער

צער יאָן הענדריקש גלאזעמייקער, וואָס האָט שוין פריער איבערגעזעצט סענעקאן, מאנטען און דעקארטן און יענער האָט זיך גענומען צו דער אַר־בעט.

ווען ספּינאָזאַ האָט זיך דערפון דערוואוסט האָט ער באַלד אָנגעשריבן אַ בריוו צו זיין פריינט יאריג יעללעס און אים געבעטן אָפּשטעלן די האָלענדישע אויסגאַבע.

„איך בעט אייך דעריבער זייער ערנסט — האָט ער געשריבן דעם 17טן פעברואַר 1671 — איר זאָלט זיך ערקונדיקן וועגן דעם און אויב עס איז נאָך מעגלאַך — אָפּשטעלן דאָס דרוקן. דאָס איז נישט נאָר מיין בקשה, נאָר אויך די בקשה פון די פילע פריינט מיינע, וואָס וואָלטן נישט געוואָלט זען, אַז מיין בוך זאָל זיין פאַרבאָטן און עס וועט אָן ספק קומען דערצו, אויב מען וועט עס אַרויסגעבן אין דער האָלענדישער שפּראַך. איך בין איבערצייגט אַז איר וועט צוליב טאָן סיי מיר און סיי דער זאַך גופא".

יעללעס האָט אויסגעפירט זיין בקשה. די האָלענדישע איבערזעצונג פון טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט איז דערשינען א סך יאָרן נאָך ספּינאָזא'ס טויט — ערשט אין 1693.

די קאַטאַסטראָפע איז ניט געקומען אַ דאַנק די פּאָלעמישע ספרים, נאָר אַ דאַנק דער לעבעדיקער טעטיגקייט פון די פּראָווינ־ציעלע קרייז־סינאָדן, וואָס האָבן אָנגעהויבן באַשיטן די צענטראַ־לע קירכנראַטן מיט באַשלוסן מחרים זיין און קאָנפיסקירן אַלע אפּיקורסישע ווערק און צווישן זיי דאָס „געפערלאַכע בוך" — דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט. שוין דעם 30 יוני, 1670 באַ־שטימט דער אַמסטערדאַמער קירכנראַט אָננעמען שטרענגע מיטלען געגן דעם טראַקטאַט. דאָס איז געשען אַ דאַנק אַ מסירה, וואָס עס איז אָנגעקומען פון אַ קרייז־סינאָד.

פון האַג, ליידען, אוטרעכט, דאָרטרעכט, געלדערן און אַנדערע שטעט און שטעטלאַך האָבן זיך געשאָטן שטרענגע החלטות געגן דעם טראַקטאַט. די דרום האָלענדישע סינאָדן האָבן אין יולי 1670, באַשלאָסן בעטן די „ברידער פּרעדיקאַנטן" העלפן אונטער־דריקן אַלע „שעדלאַכע, אפּיקורסישע ביכער" און ספּעציעל „דאָס

ערגסטע און גאָטלעסטערישע בוך, דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט".

מען האָט געוואָלט ווירקן אויף דעם מלוכה־פּענסיאָנער — י א ה א ן ד ע ו ו י ט דעם אייגנטלאָכן אינספּיראַטאָר פון טראַקטאַט, — אז ער זאָל העלפן דאָס בוך צו אונטערדריקן.

אָלע בקשות, וואָס מען האָט צו אים געשיקט אין 1670 און 1671, מערסטנטייל פון די צפון און דרום־דיקע טיילן פון האָלאַנד — זיינען כלומרשט פּאַרלאָרן געגאַנגען — ווייל ד ע ו ו י ט איז געשטאַנען ביים מלוכה־רודער און נישט דערלאָזט צו קיין שום רדיפות און אויסדרוקן פון אומטאָלעראַנץ.

א חוץ דעם האָט ספּינאָזא געהאַט גוטע פּאַרטיידיקער צווישן די פריינט זיינע, ווי ה ו ד ע, ב ו ר ג א. וואָס האָבן פּאַר־נומען פּאַראַנטוואָרטלאָכע שטעלעס אלס מלוכה־באאמטע.

פון די אוניווערסיטעטן זיינען געפלויגן מסירות צו די שטאָ־טישע מאגיסטראַטן, אין וועלכע עס האָבן די פּראָפעסאָרן גע־בעטן פּאַרניכטן דעם טראַקטאַט און גלייכצייטיק געוואָרנט פּאַר א נייעם ספּר, וואָס דער דאָזיקער ספּינאָזא האָט בדעה צו דרוקן „איבער גאָט און מענטשן־גייסט".

דעם 16טן אפּריל 1671 האָט דער האָלענדישער הויף שטרענג פּאַרבאָטן צו דרוקן און צו פּאַרקויפן דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט, ווייל, ווי עס איז צו זען פון די צוגעשיקטע מוסטערן, אנטהאלט דאָס בוך א „מענגע אפּיקורסישע גראַנקען". אָלע אום־גליקן אין לאַנד האָט מען צוגעשריבן דער פרייהייט פון דרוקן — אַבער די הויפּט סיבה האָט מען געזוכט אין דער פּראַנק און פרייער פּאַרשפּרייטונג פון ספּינאָזא'ס טראַקטאַט.

„דאָס העכסט גאָטלאָזע בוך, דער טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט האָט גורם געווען דעם וואוקס פון היפּלשרייענדיקע עבירות, דאָס לעסטערן גאָט'ס הייליקן נאָמען, חרמות, פּאַלשע שבועות, חלול השבת, חילול הקדש, פּאַראַכטונג פּאַר רעליגיע, אונ־טערגאַנג פון טהרת המשפּחה און אזוי ווייטער" — אזוי האָט גע־שריבן דער אמסטערדאַמער קריז סינאָד דעם 25טן יולי 1672.

„צוליב די דאָזיקע און ענלאַכע ספּרים — האָבן געשריבן די זעלבע פרומע אמסטערדאַמער — לאָזט גאָט אויף זיי אַראָפּ פון

הימל דעם צאָרן און די דונערן פון זיין כעס גיסט ער אַלץ מער און מער אויס אויף אונזער פאָטערלאנד".

אַזעלכע פּעטיציעס און באַשלוסן האָבן סוף כל סוף געמוזט ווירקן אַז מען זאָל דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" אינ־גאנצן פאַרבאָטן.

געקומען איז די דאָזיקע גזירה איצט אין דער צייט פון דער געזעלשאַפטלאַכער רעאַקציע — נאָך דעם שרעקלאַכן טויט פון ספּינאָזאַ'ס באַשיצער — י א ה א ן ד ע ו ו י ט .

ביים רודער זיינען שוין געשטאַנען די אָראַנזשיסטן — וואָס האָבן געהאַט זייער מאַכט צו פאַרדאַנקען די קירכנראַטלייט אין די שוואַרצע מאַנטלען און כדי זיך באַפעסטיקן און צופאָרן צום מאָנאַרכיסטישן ברעג זיינען זיי געגאנגען מיט'ן שטראָם פון דער פּאַסטאָרן־פּאָליטיק.

דעם 19טן יולי, 1674, האָט דער נייער נאַמעסטניק ווילהעלם דער דריטער אַרויסגעגעבן דעם אַזוי באַגערטן מצד די קירכנראַט־לייט — דעקרעט. אין דעם דאָזיקן דעקרעט ווערט געוואָרנט קעגן דעם „שעדלאַכן גיפט" פון אַזעלכע ביכער ווי „די ביבליאָ־טעק פון די פּוילישע ברידער" (Bibliotheca Fratrum Polonorum) ה א ב ס' „לויתן", ד ר. ל ו ד ו ו י ק מ י י ע ר ס „די פי־לאָזאָפיע פון אויסטייטשונג פון די הייליקע שריפטן" און ספּע־ציעל קעגן דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט".

אַזעלכע ביכער דאַרפן פריער זיין צענזורירט כדי צו פאַר־מיידן די טעות'ן וואָס די נעמען אַליין קענען אַרויסרופן און ברענ־גען דערצו אַז פרומע מענטשן זאָלן זיי קויפן.

„עס ווערט להבא פאַרבאָטן אונטער אַ שטראָף אַלעמען און יעדערן באַזונדער די דאָזיקע אָדער ענלאַכע ביכער צו דרוקן, פאַר־שפּרייטן און צו פאַרקויפן דורך אַן אויסשטייג אָדער אויף אַן אַנדער אופן".

מ י י נ ז מ א זאָגט אַז דער דאָזיקער דעקרעט האָט קיין גרויס שאָדן נישט געקענט ברענגען — פּשוט דערפאַר, ווייל דער טראַקטאַט האָט אַלע מאָל געהאַט די אַלטע דאַטע אויפן שער־בלאַט און מען האָט געקענט זיך ריינוואַשן מיט'ן תירוץ, אַז עס איז

געדרוקט געווען אידער דער נאָמיעסטניק האָט אַרויסגענעבן זיין דעקרעט.

און אז די מיינונג איז א גערעכטע באווייזן אם בעסטן די פיר אויפלאָגן, וואָם האָבן זיך פֿארקויפט אין א קורצער צייט און זיינען דערשינען אונטער פיקטיווע נעמען און מיט אַנדערע שער־בלעטער.

דער „גאָטלאָזער געדאנק" פון ברוך ספינאָזא דרינגט אריין אלץ מער און מער, אפן און פריי אין די מוחות פון האָלענדישן בירגער, — אזוי קלאָגט זיך דער האָגער קירכנראָט אין זיין פּיטיציע פון 21 יוני 1675. דער דאָזיקער קירכראט האָט אַרומגעצויגט ספינאָזא'ן מיט א מחנה שפיאָנען, וואָם פלענן אינפאָרמירן וועגן אלץ, וואָם ספינאָזא טוט און וועגן די אלע מענטשן וואָם קומען צו אים צו באזוך.

וועו דער קירכנראט האָט זיך דערוואוסט אז ספינאָזא גרייט צום דרוק א ניי ווערק האָט ער באפוילן אויסצוגעפינען וועו אוו וואו, — איבערגעבן וועגן דעם א געוויעם באריכט פאר דער גלחים פארזאמלונג כדי מען זאל קענען „האָנדלען לויט דער לאָגע פון דער זאך". די געפאר איז זייער גרויס און די הערן פון דעם האָגער קירכנראט גלויבן אז יעדערער וועט פארשטיין וואָם דאָם מיינט און העלפן אויסגעפינען די פארברעכער און אפשטעלן די געפאר.

וויזט אויס, אז ספינאָזא האָט וועגן דעם געוואוסט — וויל ער האָט באשלאָסן פאָרן קיין אמסטערדאם און דאָרטן מיט דער הילף פון דעם רירוודיקן, געטרייען און דורכגעטריבענעם ר י א ו ע ר ט ש אַרויסגעבן די „עטיק". וועו ער איז אָבער געקומען קיין אמסטערדאם (יולי 1675) האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף גרויסע שוועריגקייטן און ער האָט געמוזט דעם פלאן אינגאנצן אויפגעבן.

„בעת איך האָב געהאט בדעה דאָם בוך צו דרוקן — שרייבט ספינאָזא צו אלדענבורגען — האָט זיך אומעטום דערהערט א קלאָנג אז עם געפינט זיך אין פּרעס מיינם א ניי בוך וועגן גאָט — וואו איך זוך צו באווייזן — אז עם איז נישטא קיין גאָט. דער־פון האָבן געווייסע טעאָלאָגן, וואָם האָבן דעם דאָזיקן קלאָנג ארויס

גערופן, געגומען די געלענהייט צו מסר'ן מיר ביי דעם פרינץ פון אראניע און ביי די באאמטע. חוץ דעם האבן די נאריש קארטעזיאנער, וועלכע מען האט חושד געווען אז זיי זיינען גוט געשטימט צו מיר—שטארק זיך דערשראקן און אנגעהויבן צו שפאטן פון מיינע גראנקען און ווערק — און זיי הערן דאס נישט אויף צו טאן ביז איצט".

ספינאזא האט דעריבער באשלאסן אויפגעבן די אויסגאבע פון דער עטיק — וויייל די לאגע איז געווארן ערגער פון טאג צו טאג און ער האט נישט געוואוסט וואס צו אונטערנעמען.

די שטעלונג פון די קארטעזיאנער צו ספינאזא'ן אין יענער צייט שטימט אינגאנצן מיט דער אינפארמאציע פון לוקאסן.

לוקאס דערציילט, אז די „אנהענגער פון דעקראטן האבן געטאן אלץ וואס זיי האבן געקענט כדי זיך באפרייען פון דער באשולדיקונג אז זיי זיינען אטעאיסטן און כדי דער בליץ זאל פאלן אויפן קאפ פון אונזער פילאזאף".

„אבער די רדיפות, וואס די קארטעזיאנער האבן ארויסגערופן געגן ספינאזא — זאגט דער זעלבער ל ו ק א ס — און וואס האבן אנגעהאלטן כל זמן ער האט געלעבט — האבן אים נישט געקענט מאכן וואקלדיק, נאר זיי האבן אים נאך מער פארשטארקט אין זיין זוכן דעם אמת".

אין אזא אטמאספערע איז געווען אויסגעשלאסן עפעס צו טאן. ספינאזא איז שוין געווען ערנסט קראנק און האט געמוזט אויף די פאדערונגען פון זייע דאקטוירים זיך היטן פון אויפרעגונג און עגמת נפש.

עס האט געמוזט קומען דער מלאך המות און צונעמען ביי די געטרייע תלמידים דעם רבין — כדי זיי זאלן פעסט באשליסן אים אוועקשטעלן א נר־תמיד אין דער פארם פון דעם ספר, וואס האט אין זיך אנטהאלטן די איבערגעבליבענע כתבים פון דעם אייניזאמען דענקער.

אויך דאמאלסט, — ווי מיר וועלן זען — איז דער גייסט זיינער געווען פארפאלגט — אפשר מיט נאך א גרעסערן צארן — ווי ביי זיין לעבן.

שבתי צבי

דער גרויסער שטורם, וואָס האָט צו יענער צייט אָנגערירט ביז אין די טיפסטע טיפענישן דאָס אידישע לעבן אין דער גאָרער וועלט — איז געווען די שבתי צבי באַוועגונג.

אין אַן עפּאָכע — וועו די קריסטלאָכע וועלט איז געווען איבערגעזעטיגט מיטן דאָגמאַטישן אינהאַלט פון דער קירך און האָט געזוכט פאַר זיך אַן אויסלייז אין כיליאַזמישע נביאות — און וועו די אידישע וועלט האָט אויף די חורבות פון די אויסגעשאָכטענע אוקראַינישע שטעטלאָך אויסגעווויינט אין תפילות און תחנונים די בענקשאַפט נאָך א גואל — אין יענער צייט באַוויזט זיך אין מזרח די עקסטאַטישע געשטאַלט פון **שבתי צבי.**

אין ספּינאָזא'ס היים האָט דער מיסטיציזם דערגרייכט די העכסטע שטופע פון פֿאַרגליווערונג אין דער פּאָרמע פון דער פֿראַקטישער קבלה (קבלה מעשית). רייכע סוחרים, אידישע און קריסטלאָכע, אָנגעזעטיגטע מאַטעריעל האָבן זיך אָנגעהויבן צו טובל'ען אין די מוטנע וואַסערן פון קאַבאַליסטישע נביאות און זוכן א גייסטיקן תיקון פאַר זייער שוין פעסט באַזאָרגטן ערדישן יש. די נביאות וועגן דער אונטערגאַנג פון דער וועלט האָבן זיך פאַראַלעליזירט מיט די סודות־פולע ציפערן־רמזים פון א נייער דערייזונג. די נעכטיקע קאַלוינער, היינט רעליגיעזע אנארכיסטן — האָבן געפונען א בשותפות'דיקן באַרן פאַר א נישט נעצוימטער בענקשאַפט נאָך אַן אויסלייזונג מיט די נעכטיקע מאַראַנען, ה"ינט תרי"ג־מצוות'דיקע פרומע אידן. ביידע האָבן פון דעם זעלבן בירינען געשעפט די דאָזיקע מיסטישע טראָפּנס, מיט וועלכע מען האָט זיך געמונטערט אין די יאָרן פון שטורמישן מבול, וואָס האָט פאַרגאַסן גרויסע אייראָפּעאישע שטחים.

די גרויסע מגפה אין ענגלאנד, די דרייסיק־יאריקע מלחמה אין מיטל־אייראפע, די גזירות ת"ח אין פוילן, דער הונגער אין אזיען — דאס זיינען אלץ די קאטאסטראפעס, וואס האבן גע־שפייזט דעם פאר'חידוש'טן מענטשן — וואס איז געשטאנען הילף־לאז און צוטומלט אין דעם פאר'בשופ'טן ראד פון כמעט אפאקא־ליסטישע געשעענישן און האט אומזיסט געקלאפט אין די שמא־לע טויערן פון שכל — כדי דארטן צו געפינען די טרייסטנדע תשובה אויף זייערע בלוטיקע ספקות און יאוש'דיקע קשיות.

און גראד אין האלאנד האט דער מיסטיציזם געהאט א בריטן באדן אונטער זיך. דארטן וואו דער סוחר איז זייער שנעל געקו־מען צו עשירות און האט זיך איבערגעזעטיקט מיט געלט — דארטן האט ער אנגעהויבן צו זוכן די סיבות פון זיין שנעלער רייכקייט און האט אויף א רגע נישט געקענט א טראכטן טאן, אז ער און די גינסטיקע עקאנאמישע קאניונקטור — זיינען די איינציקע סיבות פון זיין שנעלן רייך ווערן. ער האט זיי אנגעהויבן צו זוכן מחוץ זיך, אין דער „באשערטקייט" (פרעדעסטינאציע), וואס איז פון גאט אנגעמערקט געוואָרן; איבערגעזעטיקט מיט מאטעריע־לע גיטער האט ער זיך געווענדעט צו די גייסטיקע און פאר אזעל־כע האט ער נישט געקענט האלטן די קאלטע לאגיק פון יורים־פרודענץ אדער די נאך נישט צוגענגלאבע פאר אים וועלט פון פיזיק און מאטעמאטיק — נאר די וועלט, וואס בינדט אזוי מיס־טעריעז צונויף זיין שיקזאל מיט'ן סוד פון גאט'ס וועלט. עס איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואס אין ספינאזא'ס לאנד האט שבתי צבי דער נביא. וואס איז פון די מיסטיקער כמעט ווי פאר־אויסגעזען געוואָרן — געפונען זייער שנעל א לעבעריקן אפקלאנג און אן אלגעמיינעם אינטערעס.

די ידיעות וואס קומען אן פון טערקיי קיין האלאנד עלעקטרי־זירן די אידן און די קריסטן. אידישע סוחרים, וואס זיינען גע־פארן אין די מזרח לענדער, האבן נעשריבן צו זייערע קינדער ענטוזיאסטישע בריוו וועגן דעם משיח צדק און געהיימן א פארקויפן און גרייטן זיך אין וועג ארויס.

מיט גרויס יובל און מיט אן אויסערגעווייניכן התלהבות האט די אמסטערדאמער קהילה באגריסט די אויפגייענדע געשטאלט

פון משיח. אין עקסטאטישע טענץ האָט דער אידישער מקובל פון האָלאנד, אויסגעדריקט זיין שמחה און מיט תעניתים און תפלות האָט ער זי באפעסטיקט.

טאָג און נאכט האָבן די דרוקעריייען געארבעט און געדרוקט סידורים אויף שפאניש, פּאָרטוגעזיש און העברעאיש מיט נייע תפילות לכבוד שבתי צבי און מיט זיין בילד לעבן דעם בילד פון דוד המלך.

אין דער זיבערער דערוואַרטונג פון א שנעלן צוריקקער קיין ארץ ישראל האָבן די פּאָרשטייער פון די קהילות אריינגעפירט יעדן שבת דאָס דוכנ'ען פאר די בהנים.

עס איז געקומען דער עולם התיקון און איסור און התיר האָבן פארלאָרן די שליטה איבער'ן פאָלק ישראל אין האָלאנד.

דעם 24טן אלול תכ"ו (1666) האָט די אמסטערדאמער קהילה אוועקגעשיקט צו שבתי צבי א תחנונים־בריוו. דעם דאָזיקן בריוו האָבן צוויישן אנדערע אונטערגעשריבן אויך אנגעזעענע פערזענלאכקייטן אין אידישן לעבן, ווי דר' בנימין מוספיא, א מעדיקער און א פילאָזאָג, א מחבר פון א פירוש צום ערוך, א גוטער קענער פון גריכיש און לאטיין, וואָס האָט זיך אויך פארנומען מיט אלכעמיע. א חוץ אים האָבן דעם בריוו אונטערגעשריבן משה רפאל כ"ר יצחק אגילר, א פילאָזאָג, דער חכם פון ספרדישער קהילה אין אמסטערדאם, אברהם הכהן פימנטל א מחבר פון מאטעמאטישע און אסטראָנאמישע ווערק און אויך דער רב און געלערנטער ר' יצחק נהר, ספינאזא'ס א מיט־חבר פון „עץ חיים" — שפעטער רב אין לייוואַרדען.

אין דעם דאָזיקן בקשה־בריוו האָבן די שטאָלצע פרנסים און תלמידי חכמים פון אמסטערדאם זיך געבעטן, אז שבתי צבי זאָל זיי נישט פארלאָזן און זיך נישט אָפּקערן פון זיי און וויייז דעם וועג אויף וועלכן זיי דארפן גיין און די מעשים, וואָס זיי דארפן אויספירן. זיי בעטן אויך צו ענטפערן — ווי לאַנג וועט זיי אויסקומען צו וואַרטן אויף יענעם טאָג — וועו די פּאָרטריבענע וועלן צוזאמענגעקליבן ווערן.

„און מיר אלע בוקן זיך און קניען פאר'ן כסא הכבוד פון אונ־

זער קעניג — שרייבן די אמסטערדאמער תלמידי־חכמים — און טוען תפלה פאר דעם, וואס וואוינט אין הימל אז ער זאל צואיילן דאס קומען (פון דער גאולה) און זאל פארשטארקן די פראכטיקע מלוכה פון אונזער האר אויף הייליקן בארג אין ירושלים און געלויבט זאל זיין זיין נאמען צום גונסטן פון אונזער מלוכה".

דעם דאזיקן אויפרוף האבן זיי געשיקט צו שבתי צבי דורך דעם חכם ר' יצחק נהר, וואס איז געפארן ספעציעל קיין טערקיי. ר' יצחק נהר האט אבער קיינמאל שבתי צבי'ן דעם דאקומענט נישט איבערגעגעבן, ווייל אינצווישן איז געקומען די ידיעה פון שבתי צבי'ס שמד. אן אנדערן אויפרוף־בריוו צו שבתי צבי האבן ארויסגעגעבן 26 אנגעזעענע ספרדישע אידן אין אמסטערדאם, מערסטנטיי׳ל פון מאראנישער אפשטאמונג; צווישן זיי האט זיך אויך געפונען ב ר ו ך ד א ק א ס ט א.

גאנץ איראפע האט געקוקט אויף אמסטערדאם — ווי אויף דעם אמת'ן קוואל פון ידיעות וועגן שבתי צבי. כל זמן מען האט דארט געטאפט דעם ריקוד של משיח — האט מען אומעטום געגלויבט אין דער נעואלבטקייט פון דעם סמירנער מקובל.

אין דייטשלאנד האט מען זיך צוגעהערט צו דעם, וואס טוט זיך אין מזרח דורך די אויערן פון האלאנד. דער זייער שטארק נעניינטער צו שבתי צבי, דער בעל „חות יאיר", ר' ח י י ם ב כ ר ך, וואס איז דאמאלסט געזעסן אויף דעם כסא הרבנית איז ווארמס — האט געהאט אין אמסטערדאם א ספעציעלן קאראספאנדענט אין דער פערזאן פון דעם רב פון דער אשכנזישער קהלה, ר' א י י ז י ק ד ע נ נ ע ן — וואס פלעגט אים יערן טאג שיקן ידיעות וועגן דער שבתי צבי באוועגונג.

סעפטעמבער 1667 איז געקומען קיין אמסטערדאם שבתי רפאל, דער פלאמענדיקער פראפאגאטאר פון שבתי צבי. ער האט ויי־האלטן א דרשה אין דער שול פון די אשכנזים — שוין צו יענער צייט — וועו די מערהייט פון די ספרדים האט זיך אויסגעניכטערט און האט אנגעהויבן צו באקעמפן און צו רודפן די אנהענגער פון שבתי־צבי. שבתי רפאל האט געמוזט אין א חודש ארום פארלאזן די שטאט — און דאס איז געווען א סימן אז עס קומט א רעאקציע קעגן דער באוועגונג — אלס א רעזולטאט פון

א ביטערער אנטוישונג. ביז די אנטוישונג איז אבער רייף גע־ווארן, האט נעמומען א לאנגע צייט, אפילו נאך דעם ווי שבתי צבי האט אנגענומען דעם מוהאמעדאנישן טורבאן.

א האלענדיש־אידישער היסטאריקער, אפשאצנדיק די ראלע פון די אמסטערדאמער אידן אין דער שבתי צבי באווענונג, זאגט צווישן אנדערעם פאלגענדעם:

„די גרויסע צאל פון זיינע (ד. ה. שבתי צבי'ס) אנהענגער צווישן די ספרדישע אידן אין אמסטערדאם, דערף מען קודם כל צוצושרייבן דעם פאקט, וואס משיח איז פאר זיי געווען די פאר־קערפערונג פון א נאציאנאלער און רעליגיעזער דערוואכונג... ער וועט דאס אידישע פאלק ארויספירן פון זיין סאציאלער קנעכט־שאפט צו דער פאליטישער פרייהייט און סאציאלער זעלבסטשטענ־דיגקייט און א גייסטיקן נאציאנאלן לעבן אין לאנד פון די אבות" (רא סילווא ראזא).

דאס איז געווען דער אידעאלאגישער הינטערגרונט פון דעם, וואס די גייסטיקע און אויך די פינאנציעלע אריסטאקראטיע איז לויט דער מיינונג פון דעם דאזיקן היסטאריקער מיטגעריסן ge־וואָרן פון דער באווענונג.

און אפילו דאן, וועז שבתי צבי איז באגאנגען א פארבאט און האט זיך אונטערגענעבן דעם סולטאן — האט מען אין אמסטערדאם נישט געוואלט גלויבן, אז משיח בן דוד איז א פארעטער.

שפעטער, וועז מען האט זיך סוף כל סוף איבערגעצייגט, אז דאס איז אמת האט מען נאך יארן לאנג געמאכט אן אנשטעל אז מען איז איבערצייגט, אין זיין אמת'ן שליחות, ווייל מען האט זיך פשוט געשעמט — און זיך געשראקן אז די וועלט זאל זיך פון זיי ניט אויסלאכן.

„אזוי ווי אין שטורם־נעכט אויף א ים קלאפן פארויס די כוואליעס צו די ליכט טורעמס (כדי זיי צו פארטונקלען) — אזוי זיינען די קלארסטע קעפ פארטונקלט געווארן אין יענעם שרעקלאכן גייסטיקן אויפרוהז".

אזוי כאראקטעריזירט די שבתי צבי באווענונג א דייטש־אי־דישער היסטאריקער (דוד קויפמאן).

איז דער קלאָרער קאָפּ פון ברוך ספּינאָזאַ אויך פאַרטונקלט געוואָרן?

עס איז געווען אוממעגלאַך פאַר אַזאַ מענטשן ווי ספּינאָזאַ, נישט צו פאַרפאָלגן די גרויסע באַוועגונג, וואָס איז געווען פאַר אַ געוויסע צייט כמעט דער צענטראַלער פּונקט אין אידישן לעבן פון האָלאַנד, און מען וואָלט געקענט אפילו זאָגן — אַז אויך אין דעם נישט אידישן...

די גרויסע צאָל פון האָלענדישע פלוגשריפטן, וואָס זיינען צו יענער צייט דערשינען האָבן אָן ספק אַרויסגערופן ספּינאָזאַ'ס אינטערעס. דער פאַקט, וואָס זיי פעלן אין ספּינאָזאַ'ס רשימה פון ביכער, באַווייזט נאָך גאָרנישט — ווייל מיר זיינען פאָרט נישט זיכער, אַז די דאָזיקע רשימה שטעלט פאָר מיט זיך די גאַנצע ביבליאָטעק זיינע.

אויב מען האָט ספּינאָזאַ'ן פון אַלע זייטן צוגעשיקט די נייסטע ביכער און ספרים — איז נישט אויסגעשלאָסן אַז אויך די שבתי צבי ליטעראַטור פלעגט אים צוגעשיקט ווערן און ער האָט זיך גע־קענט פון זיי באַקענען מיט דער פערזענלאַכקייט פון שבתי צבי, דעם מערקווירדיקן מיטצייטלער זיינעם.

א י ן א ו ט ר ע כ ט איז אין 1666 אַרויס אויף האָלענדיש אַ בראָשור פון אַ געוויסן א נ ד ר ע א ס ע ס ע ז י ו ס א. נ. „דער היילזאַמער באַריכט און טרייסט פאַר די אידן צו דער גע־לעגנהייט פון דעם כלומרשטן משיח"...

אין אַ מ ס ט ע ר ד אַ ם איז אין דעם זעלבן יאָר דערשינען אַ „זייער פאָלקאָמע" באַשרייבונג פון דעם לעבן און באַרוף פון דעם פּרעטענדירטן אידישן משיח. מיט אַ יאָר פריער איז אין דעם זעלבן אַמסטערדאַם אַרויס אַ ביכל וועגן דעם „ערוואַרטעטן אידישן משיח".

ק ע נ ע ן , אַ האָלענדישער פּרעדיגער אין סמירנע — אַן עדות פון שבתי צבי'ס טעטיגקייט, האָט אינפאָרמירט זיינע לאַנדס־לייט וועגן אים און זיין באַוועגונג פריער אין אַ טאָן פון צוטרוי און ערשט שפּעטער נאָך דער קאַטאַסטראָפע האָט ער אים פאָרגעשטעלט אין אַ נעגאַטיווער ליכט. אין יאָר 1669 האָט ער אַרויסגעגעבן

אין אמסטערדאם א פולן בריכט א. נ. „אומזיסטע האָפנונגען פון די אידן אויף זייער משיח".

צווישן די שבתי צבי'ניקעם אין אמסטערדאם זיינען געווען א סך אנגעזעענע פּערזענלאכקייטן. ווי ה ר ב י צ ח ק א ב ו ה ב, דער רייכער סוחר א ב ר ה ם פ ע ר ע י ר א און אויך ספּינאָזא'ס שול־חבר, דער פריער דערמאָנטער ד ר. י צ ח ק נ ה ר.

וועגן דעם האָט ספּינאָזא וואַרשיינלעך געהאט די בעסטע ידיעות. און דעריבער וועט אלדענבורג האָט אים אין א בריוו פון 8טן דעצעמבער 1665 אָנגעפרעגט מכח שבתי צבי — איז די פראָגע פאר אים נישט געווען קיין אומדערוואַרטעטע. אין דעם דאָזיקן בריוו האָט אלדענבורג, באַרירנדיק די פאָליטישע געשעענישן פון יענער צייט, האָט אים אָנגעפרעגט אויך מכח שבתי צבי.

„אלע ריידן דאָ וועגן די שמועות אז אידן וועלן זיך נאָך צוויי טויזנט יאָר פון גלות איצט אומקערן אין זייער פאָטערלאנד, — האָט ער געשריבן. — ווינציק מענטשן גלויבן אין דעם; אָבער א סך ווינטשן זיך דאָס. וואָס האָט איר געהערט וועגן דעם און וואָס דענקט איר. דאָס וועט איר אייער פריינט מיטטיילן. איך פון מיין זייט קען אין דעם אזוי לאנג נישט גלויבן, כל זמן איך וועל נישט באקומען א בריכט פון קאָנסטאַנטינאָפּאל גופא, פון מענטשן, וואָס פארדינען דעם צוטרוי, און זיינען מיט דעם ענין באקאנט. איך וואָלט געוואָלט וויסן, וואָס האָבן די אמסטערדאָמער אידן דערפון געהערט און וואָס פאר אן אייגדרוק האָט די דאָזיקע ידיעה אויף זיי געמאכט? אויב די ידיעה זאָל זיך באשטעטיקן — דאן זאָגט זי דאָך אן זייער וויכטיקע ענדערונגען".

ווי עס איז דערפון צו זען, האָט אלדענבורג, פונקט ווי א סך אנדערע קריסטן — געגלויבט אז דא קומט פאר א גרויסער פאקט, וואָס וועט ברענגען „וויכטיקע ענדערונגען".

ליידער פעלט אונז ספּינאָזא'ס תשובה. עס איז מעגלאך, אז ער האָט בכלל נישט געענטפערט און דוקא נישט אויף די דאָזיקע דרך־אגב'דיקע אנפראגע — נאָר אויף דעם גאנצן בריוו בכלל. ווייל דער דאָזיקער בריוו איז דער לעצטער פון דער ערשטער תקופה פון זייער בריוו־אויסטויש. צען יאָר האָבן זיי צו זיך נישט געשריבן. און וועט אין אויגוסט 1675 האָט ספּינאָזא

באקומען אין האג אלדענבורג'ס א בריוו — איז שוין דער חלום פון שבתי צבי לאנג צורונען געוואָרן און מען האָט שוין וועגן דעם נישט גערעדט.

אבער אין ליכט פון ספינאָזא'ס נעראנקען איבער דער אידישער מלוכה אין זיין „טעאָלאָגיש־פאָליטישן טראקטאט" — לאָזט זיך מער אדער ווינציקער פעסטשטעלן, וואָס ה א ט ג ע ק ע נ ט ברוך ספינאָזא ענטפערן וועגן דעם אלי־ווייסנדיקן אלדענבורג'ן.

אין דריטן קאפיטל פון דעם טראקטאט זאגט ספינאָזא — אז די אידן האבן זיך אויפגעהיט אין משך פון אזא לאנגן גלות־לעבן נאר דערפאר, וואָס זיי האבן אפגעהיט אלע אויסערלאבע מנהגים, וואָס אנדערע פעלקער האבן זיי נישט, און די הויפט זאך, א דאנק דער ברית־מילה, וואָס זיי היטן אפ זייער שטארק.

די ברית־מילה האלט ספינאָזא פאר אזא וויכטיקן פאקטאָר, אז די דאָזיקע מצוה איז אליין בכה צו פארזיכערן די אייביקע עקזיסטענץ פון אידישן פאלק. דאָך גלויבט ער — אז די אידן, „אויב זיי וועלן ניט וועלן דעגענערירט אונטער דעם איינפלוס פון די עיקרים פון זייער אמונה" — וועלן נאָך אמאל צוריק אויפבויען זייער מלוכה און „גאָט וועט זיי אויפסניי אויסווייזן". ווייל דער גורל פון מענטשן בייט זיך און מען קען קיינמאל נישט פאר־אויסזאָגן, וואָס וועט פאסירן!

די מנהגים, וואָס האבן זיך אנטוויקלט און באפעסטיקט ביי די אידן אין משך פון דורות — זיינען נישט נאר צוליב רעליגיעזע אויפגאבן — נאר זיי האבן אויך פארזיכערט דעם פאלק די מא־טעריעלע עקזיסטענץ.

צו יענער צייט — וועו עס האָט עקזיסטירט די אידישע מלוכה — זיינען די דאָזיקע דינים און מנהגים געווען נויטיק — ווייל זיי האבן גליקלאך געמאכט די מענטשן.

אין דער אמאליקער אידישער מלוכה האָט גאָט אליין געהערשט איבער די אידן און דערפאר האָט מען מיט רעכט גערופן די מלוכה, מלכות שמים און גאָט האָט זיך גערופן מלך ישראל; נעריבער איז פארשטענדלאך אז די שונאים פון ישראל זיינען גע־ווען אויך די שונאים פון גאָט און די וואָס האבן געוואָלט פאר־

כאפן די מאכט, זיינען געווען באשולדיקט אין חילול השם — ווייל די דינים פון דער מלוכה זיינען געווען אנערקענט פאר גאט'ס דינים. דעריבער זיינען משה'ס געזעצן — נישט מער ווי פאר־פליכטונגען, ווען זיינען ארויפגעצוואונגען געווארן אויף דעם אידישן פאלק. אנשטאט וויסן וועגן גאט, האט משה געלערנט געהארזאמקייט צו גאט.

ווער עס האט פאראטן די אמונה האט מיט דעם אויך פאראטן די מלוכה; דער רעליגיעזער כופר איז אין דער זעלבער צייט אויך דער פאליטישער כופר. דעריבער קען מען זאגן, אז די אי־דישע מלוכה איז געווען א טעאקראטישער שטאט — ווייל קיין אנדערער געזעץ האט נאטרען נישט פארפליכטעט א חוץ דער גע־זעץ ווען גאט האט נתגלה געווען פאר זיין פאלק.

און ווייל די אידן זיינען געווען דערצויגן אין גייסט פון גאטס־פארכטיגקייט, דעריבער איז זייער ליבע צום פאטערלאנד געווען נישט קיין געווייניטלאכע ליבע, נאר א מורא פאר גאט. גלייך־צייטיק האט זיך אויסגעארבעט א דאנק די געזעצן, ווען זיינען באשאפן געווארן פאר די אידן, א שטארקע ליבע צו פרייהייט אין די ראמען פון דער אייגענער מלוכה — און דערפאר האבן אידן קיינמאל ניט געקענט לאנג אויסהאלטן אונטער א פרעמדער הערשאפט. נישט אומזיסט רופט אן עזרא ירושלים א בונטאריש שטאט. אידן איז געווען עקאנאמיש זייער גוט אין זייער לאנד, — שלעכט אין דער פרעמד — ווייל דארטן האט אויף זיי גע־לויערט רדיפה און שאנד.

די אידן זיינען פארהאסט — ווייל זיי לעבן זיך אוים אין א רעליגיע, ווען איז נאציאנאל און איז לויט איר טיפסטן וועזן, פיינטלאך צום קריסטנטום.

ספינאזא זאגט פאר דעם אונטערגאנג פון דער אידישער רע־ליגיע אין גלות — ווייל דא איז זי נאר רעליגיע, ווען האלט זיך אויף עיקרים און דינים פון דער אמאליקער אידישער מלוכה.

נאר אין דער אידישער מלוכה קען זיך די רעליגיע אויסלעבן — ווייל דאמאלסט איז דאס נישט נאר רעליגיע, דאגמע נאר אויך פאליטישע רעכט, נאציאנאלע קאנסטיטוציע.

אבער — זאגט ספינאזא — „הגם די אידישע מלוכה ווארט

געקענט ווערן א פעסטע אויף אייביק, דאך לאזט זיך שוין נישט מער זי נאכמאכן, און דאס איז אויך נישט ווינשנסווערט".

דערויבער איז דער גורל פון די אידן א טראגישער: זיי לעבן זיך אוים אין א רעליגיע וואס איז גלייכצייטיק נאציאנאלער, שטאט־לאכער קאדעקס, און מיט אירע מנהגים זאנדערן זיך די אידן אפ פון די ארומיקע פעלקער. די נאטור קען נישט קיין ווונדער; קיין אידישע מלוכה וועט נישט אויפנעבויט ווערן!

אזוי האט ב א ד א ר פ ט ענטפערן ספינאזא אין הסכם מיט זיין נישט אלעמאל קלארן צוגאנג צום אידענטום אין זיין „טעאלאגישפאליטישן טראקטאט".

ער האט אזוי געקענט ע נ ט פ ע ר ן; ער איז אבער נישט געווען בכח די פראגע צו פ א ר ע נ ט פ ע ר ן.

שבת נחמו שנת תל"ה (3 אויגוסט 1675) איז אין אמסטער־דאם פארגעקומען מיט גרויס פאראד דער חנוכת הבית פון דער נייער ספרדישער שול.

די אידישע עדה אין אמסטערדאם איז מיט דער צייט אזוי איינגעוואקסן — אז זי האט שוין געציילט 4000 משפחות.

די דאזיקע פייערונג פון דער שול, וואס מען האט א נאמען געגעבן „תלמוד תורה" איז געווען איינע פון די אימפאזאנטסטע — וואס אין האלאנד האט מען ווען עס איז ביי אידן געווען.

אין לשון־קודש'דיקע, שפאנישע און אפילו האלענדישע גראמען האט מען באזונגען איר פראכט און מיט א גרויס שמחה האט מען זיך פארטיפט אין אייגענעם עבר, דוקא דא, אין גלות, וואו דאס אידיש לעבן האט געבליט — וואו תורה און פרנסה איז געגאנגען יד אחת.

צו יענער צייט ווייסט ספינאזא אין אמסטערדאם; ער איז אהין געקומען מיט דער באשלום צו דרוקן זיין „עטיק".

האט ער זיך צוגעקוקט צו דער דאזיקער פייערונג? האט ער געהערט די קאנטאטעס געזונגען פונם חזן און די משוררים אין דער קלינגענדיקער ספרדישער חברה? האט ער זיך צוגעהערט צום פאטאס פון גלויבן, וואס האט געשפארט פון די פייערדיקע דרשות פון די מטיפים און דרשנים? פאר'עקשנ'ט שוויינען די קוועלן.

אויב ער האָט זיך אָבער יא צוגעהערט, — יצי האָט ער נישט א טראכט געטאָן, אז נישט אלץ, וואָס זיין געניאלער מח האָט געטראכט וועגן אידן און זייער צוקונפט — איז ריכטיק און וועט מקוים ווערן?

שבתי צבי איז שוין פארגעסן און די האָפנונג איז ערגיץ צו רונען געווארן.

און אויף די חורבות פון דער משיח'שער אנטוישונג האָט זיך צעהילכט דער „שיר תהילה" לכבוד דעם חנוכת הבית פון א נייער שול אין „ניי־ירושלים".

די געהיימע נסיעה

אַנפאַנג 1672 האָט די פראַנצויזישע ארמיע מיט לייכטע נצחונות פארנומען א פאָר האָלענדישע פראָווינצן. די דאָזיקע מפלה פון דער האָלענדישער ארמיע האָט געגעבן דעם אימפּולס די אראַנזשיסטן צו קעמפן פאר א קאָנצענטראַציע פון דער מאַכט און זייערע ענט. ספּינאָזא'ס פראָטעקטאָר, יאהאן דע ווית, איז געפאַלן א קרבן פון דעם המון'ס דעמאָגאָגישע באשולדיקונג אז דאָס האָט מען אים צו פארדאַנקען די אנווענדונג פון דעם שונא'ס סאָלדאַטן אין דעם פרייהייטלאַכן האָלאַנד.

די אראַנזשיסטן זיינען אַבער אויך געווען שוואַך און נישט געקענט שאפן אזא שנעלן און קאָלעקטיוון כח פון ווידערשטאַנד — וואָס זאָל ארויסשטויסן די פראַנצויזן פון האָלאַנד.

דער גאַנצער אוטרעכטער נעגנט איז געווען אין די הענט פון דער פראַנצויזישער ארמיע אונטער דער הויפט הנהגה פון פ י ר ש ט ק א נ ד ע . מען האָט זיך פאַרקוואַרטירט אין אוטרעכט און זיך געגרייט צו א שטורעם אויף די הויפטשטאָט.

די לאַגע פון די האָלענדער איז געווען זייער א שווערע. מען האָט זיך ארומגעקוקט אז מיט גבורה וועט מען דעם שונא נישט באַזיגן און מען מוז זיך נעמען צו אַנדערע מיטלען ; אפשר וועט זיך לאָזן פירן דיפּלאָמאַטישע אונטערהאַנדלונגען מיט דעם קעגנער, קומען צו א פשרה און אויף אזא אופן אויסמיידן א ווייטערדיקע מלחמה, א ענין וואָס איז בכלל נישט געווען צום הארצן דעם האָלענדישן סוחרים־פאָלק.

האָט מען זיך דערמאָנט אז דער הויפט קאָמענדאַנט, דער פ י ר ש ט ק א נ ד ע איז נישט נאָר א'סטראַטעגיקער, נאָר אויך א פילאָזאָפירנדער דיפלאָמאַט. ער האָט זיך א סך אָפגענעבן מיט

וויסנשאפטלאכע ענינים, געווען גוט באפריינדעט מיט מ א ־ ל י ע ר , ל א פ א ג ט ע ן , געשטיצט שרייבער און קינסטלער און אפילו פארקערט מיט די „פרייגייסטער" און די טעאיסטן. אין זיין סביבה האבן זיך אלעמאל געפונען די פארשטייער פון קינסט־לער־וועלט און אפילו אידן זיינען געווען צוגעלאזן אין זיין געזעל־שאפט; פאר יענער צייט — א באוויזן פון ליבעראליזם, בפרט אז קאנדע איז געווען א מיטגליד פון דער קעניגלאכער משפחה.

דער דאזיקער מיליטאריסט־גלערנטער האט ווארשיינלאך נע־הערט וועגן ספּינאָזא'ן און זייענדיק נישט וויט פון האג, וואו ספּינאָזא האט געוואוינט — איז געווען גאר פארשטענדלאך דער וויל צו זען און צו שמועסן מיט אזא באריטן גלערנטן, ווי דער אמסטערדאמער גלעזער־שליפער.

אויך, האט דער צווייטער צד, וואס איז גאר מעגלאך, געוואלט אויסנוצן ספּינאָזא'ן, ער זאל אין א באגעגעניש מיט דעם אָנפי־רער פון דער פיינטלאכער ארמיע, וואס דראעט צו פארכאפן גאנץ האלאנד — באשיצן ז י י ן פאטערלאנד קעגן דער אינוואזיע און זאל אוים'פועל'ן גינסטיקע באדינגונגען פאר א באלדיקן שלום צווישן האלאנד און פראנקרייך.

דאס איז דער וואַרשיינלאכער פאליטישער הינטערגרונט פון דער גהיימער נסיעה וואס ברוך עספּינאָזא האט אונטערגענומען אין פיינדס לאגער.

אין דער דאזיקער מערקווירדיקער רייזע פיגורירט א פארמיט־לער — וועמענס נאמען און אויך אייגנארטיקע קאריערע זאל דא געשילדערט ווערן.

דאס איז דער שווייצאר פון געבורט און אינטערנאציאנאליסט לויט זיינונגען — ז ש א ן ב א פ ט י ס ט ס ט ו פ (Jean Baptiste Stouppe). ער איז געבוירן געוואָרן אין דער שווייץ אין יאר 1620. ער האט געשטודירט טעאלאגיע, דאן אוועק קיין ענגלאנד און געווען פאר א לענגערע צייט א פרעדיקער אין דער וואלאנישער געמיינדע אין לאנדאן. בשעת קראמוועל'ס ממשלה האט מען אים אויסגענוצט פאר פארשיידענע פאליטישע שליחות'ן. נאכ'ן פאלן פון דער ענגלישער העפובליק און דער רעסטאוורירונג פון דער מאנארכיע איז ס ט ו פ געצוואונגען געוואָרן צו פאר־

לאון ענגלאנד. ער באזעצט זיך אין פראנקרייך, גט זיך אפ מיט דער מאדאם טעאלאגיע און פארקנסט זיך מיט'ן שוועדל. זיין ברודער איז געווען א פראנצויזישער פאלקאוניק און אין זיין זכות ווערט דער עקס־טעאלאג — אן אפיציר. ווייזט זיך אויס, אז דער נייער מארשישער פעלד פון זיין טעטיקייט איז אים זייער געווען צום הארצן — וויל ער פילט זיך גאר גוט אין דער אטמאס־פערע פון סאלדאטסקא און אין שלאכטן ווייזט ער אויס זאדגלא־זע בראוואור, חוצפה און ליבע פאר ריזיקאלישקייט: אינטעגראלע טיילן פון דעם פאפולערן, אלגעמיינע באגריף פון העלדישקייט.

צוזאמען מיט'ן פ י ר ש ט ק א נ ד ע ר ס ארמיע געפי־נען מיר אים אין האלאנד. אין יולי 1672 באגעגענען מיר דעם אפיציר סטופ (ער איז שוין דאמאלט אויך א פאלקאוניק) אין דער שטאט אוטרעכט.

אין דער דאזיקער שטאט איז געווען די שטענדיקע דירה פון גענעראל־שטאב מיט'ן פירשט קאנדע בראש. אנפאנג 1673 קומט דער פירשט מיט זיינע זין קיין אוטרעכט און דער דיפלאמאטישער סטופ גיט לכבוד אים א מאלצייט ביי זיך אין הויז — א בא־וויי אז ער איז געווען אן אנגעזעענער מיליטער־מאן אין דער פראנצויזישער ארמיע.

דערווייל פארגייט די צייט אין זיסלאך־לאנגווייליקן מיליטע־רישן „דאלטשע פאר ניענטע" — וואס דריקט זיך אויס אין אימ־פראוויזירטע באנקעטן און כלומרשטע סטראטעגישע שטודיען. און אויף די ראנדן פון די דאזיקע פליכטלאזע פליכטן און פליכטלאך, שפילן זיך יונגע בלוטן אין מעטאפארישע ליבעס, באוויהצט מיט א ווינ פון ר א ב ע ל ע און באצוקערט מיט א פאסטאראל ליד פון א באלא... די איינגעוויקלטע בלוטן פון די „עלטערע" אפי־צירן וועגדן אן זייער ענערגיע אין דער ריכטונג פון סטראטעגישע פארשונגען אדער סתם ליטעראריש „ליבהאבעריי". פ א ל ק א ו־נ י ק ס ט ו פ האט זיך דאמאלסט איבערגעגעבן אין רשות פון „ווייסנשאפט". ער האט געשטודירט דעם „באראקטער" און די רע־ליגיע פון האלענדישן פאלק. אינספירירט האט אים צו דער דא־זיקער ארבעט אן אונדערוואלטעטער בריוו פון זיינער א פריינט, א פאסטאר פון בערן.

דער דאָזיקער פּאסטאָר האָט אין א בריוו געטאָדלט ס ט ו פ ן — אלמאי ער אליין, זייענדיק א פּראָטעסטאַנט, קעמפט אין א קא־טוילישע ארמיע קעגן די פּראָטעסטאַנטן? ס ט ו פ ן האָט די פּראָגע־פּאָהוואָרף א שטאָך געטאָן. ער האָט זיך תיכף אוועקגע־זעצט און אָנגעשריבן זיין פּרייוָט א בריוו־חיבור א. נ. „די רע־ליגיע פון די האָלענדער, פּרעזענטירט אין א רייע בריוו, געשריבן פון אן אָפיציר פון דער קיניגלאכער ארמיע צום פּאסטאָר און פּראָפעסאָר פּאר טעאָלאָגע אין בערן".

דער דאָזיקער טשיקאַוואָר חיבור באשטייט פון זעקס בריוו, וואָס זיינען פּארפּאסט געוואָרן אין משך פון 17 טעג. (פון 2 ביז 19 מאי 1673).

אין די דאָזיקע בריוו ווייזט סטופ אָן, אז אין האָלאנד איז פּאראן אזוי פיל סעקטעס און רעליגיעזע קהילות אז עס איז פשוט אוממעגלאָך צו רייכן וועגן א פּראָטעסטאַנטיזם אין האָלאנד — אלס וועגן דער אייניציקער הערשנדיקער אמונה.

סטופ האלט אז די אמת'ע רעליגיע פון די האָלענדער איז דער... גאָלדזאָק. האָלענדישע באאמטע, וואָס דינען אין דער אָסט־אינדי־שער קאמפּאניע אין יאפאן, באהאלטן זייער קריסטנטום, ווייל דאָס קען זיי שאדן צו די געשעפטן. האָבן דען די האָלענדער נישט גע־קעמפט קעגן די ענגלענדער, וואָס זיינען דאָך אויך פּראָטעסטאַנטן? וועגן האָט סטופ גהאט די מעגלאכקייט אנזאמלען אזוי פיל ידיעות וועגן האָלאנד און אפילו זיך באקענען מיט די האָלענדישע היסטאָריקער? — דאָס איז א וויכטיקע פראגע. וווייסן מיר אָבער, אז אין אוטרעכט האָט פּראָקטיצירט דער שוין אונז באקאַנטער דר. ו ע ל ט ה ו י ז ן, וואָס האָט אפילו באגרוסט מיט ברויט און זאלץ דעם זיגרייכן פירשט דע קאנדע. עס איז דאָך אויסגעשלאָסן אז דער דאָזיקער נייגעריקער סטופ זאָל נישט זיין א בן־בית ביי דעם דאָקטאָר — בפרט אין א צייט פון א לאנגוויליקער, מאנא־טאנער אקופּאציע־צייט, וועו מען זוכט פּארבינדן באקאַנטשאַפטן. קענען מיר מיט דער פולסטער זיכערקייט באשטימען אז פון דעם דאָזיקן פּרינציפיעלן באקעמפער פון ספּינאָזא האָט זיך סטופ הער־וואוסט א סך זאכן וועגן האָלאנד בכלל און וועגן ברוך ספּינאָזא בפרט.

און אָט איז די טשיקאַווע אינפאָרמאַציע וואָס דער דאָזיקער עקס־טעאָלאָג, פּאָלקאָווניק סטופּ, ברענגט וועגן אונזער פילאָזאָף.

„איך גלויב, אַז נישט אַלע אמונות פון דעם דאָזיקן לאַנד וואָלטן געווען פון מיר אויסגערעכנט — ווען איך וואָלט צו אייך נישט גע־רעדט אויך וועגן איינעם אַ באַרימטן און געלערנטן מאַן — וואָס האָט, ווי מען האָט מיך פאַרזיכערט, אַ גרויסע צאָל פון אָנהענ־גערשאַפט, וואָס האָבן דעם זעלבן גלויבן, וואָס ער. ער איז אַ גע־בוירענער אַ איד, הייסט ספּינאָזאַ. ער האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט פון דעם אידישן גלויבן — האָט אָבער אויך נישט אָנגענומען דאָס קריס־טענטום. ער איז זייער אַ שלעכטער איד און נישט קיין בעסערער קריסט. אומגעפער מיט אַ יאָר צוריק האָט ער אָנגעשריבן אַ בוך אונטער'ן נאָמען דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט". ווי עס שיינט, איז דער הויפּט צוועק פון דעם בוך, אויסצוראָטן אַלע רעליגיעס, די אידישע אַזוי גוט ווי די קריסט־לאַכע, און עפענען ברייט די טויערן פאַר'ן אַטעאיזם, פרייגייסטע־ריי און דער פרייהייט פון אַלע רעליגיעס. ער טענה'ט אַז די רע־ליגיעס זיינען אויסגעטראַכט געוואָרן צום נוצן פון דער אַלגעמיי־נער געזעלשאַפט כדי די בירגער זאָלן לעבן הערלאַך און פאָלגן די רעגירונגען און כדי זיי זאָלן זיך איבערגעבן אין רשות פון טוגנד נישט דערווארטנדיק קיין שום באַלוינונג נאָכ'ן טויט, נאָר צוליב דער פאָרטרעפלאַכקייט פון דער טוגנד גופא און צוליב די נוצן, וואָס זי ברענגט שוין אין דעם לעבן פאַר די, וואָס שטרעבן צו איר. וואָס איז זיין געדאַנק וועגן גאָטהייט — דאָס זאָגט ער אין זיין בוך דייטלאַך נישט אַרויס — אָבער ס'לאָזט דאָס דאָ און דאָרט אויסלייענען. דאַגעגן אין זיינע פּאָלעמיקעס זאָגט ער קלאָר אַרויס — אַז גאָט איז ניט קיין וועזן, וואָס איז באַשאָנקען מיט שכל, איז פאָלקאָם און גליקלאַך, ווי מיר ריידן זיך דאָס איין — נאָר ער איז נישט עפּעס אַנדערש ווי די קראַפט פון דער נאַ־טור וואָס געפינט זיך אין אַלע באַשעפענישן".

„דער דאָזיקער ספּינאָזאַ לעבט, אַלזאָ, אין דעם לאַנד. ער האָט פאַרבראַכט אַ געוויסע צייט אין האַג, וואו עס האָבן אים באַ־זוכט פאַרשיידענע נייגעריקע גייסטער צווישן זיי אויך יונגע דאַמען פון געזעלשאַפט, וואָס האָבן זיך איינגערעדט, אַז זיי שטייגען

איבער מיט'ן שכל די אַנדערע פון זייער געשלעכט. זיינע תלמידים האָבן מורא זיך עפנטלאַך מודה צו זיין, ווער איז זייער רבי — ווייל זיין בוך גראָבט אונטער אַלע רעליגיעס און איז לויט אַ דע־קרעט פון די גענעראַל שטאַטן פאַרבאָטן געוואָרן. דאָך, נישט קוקנדיק אויפ'ן פאַרבאָט ווערט דאָס בוך פאַרקויפט עפנטלאַך. קיי־נער פון די היגע טעאָלאָגן האָט נישט געוואגט צו שרייבן קעגן די אידעיען, וואָס דער דאָזיקער מחבר פאַרטיידיקט אין זיין אָפּהאַנד־לונג. דאָס וואונדערט מיך נאָך שטאַרקער, שוין צוליב דעם, וואָס ער צייגט אַ גרויסע קענטעניש פון העברעאיש, ווי אויך פון די אידישע רעליגיעזע מנהגים, דינים און פילאָזאָפיע — אַזוי, אַז די טעאָלאָגן האָבן נישט געקענט זאָגן — אַז עס איז נישט כדאי אים צו ענטפערן. אויב זיי וועלן ווייטער אַזוי שווייגן — דאַמאָלסט וואָלט מען געקענט מיט רעכט באַהויפּטן, אַז זיי האָבן נישט קיין אמונה — ווייל זיי האָבן אַזאַ שערלאַך בוך איבערגעלאָזט אָן אַ תשובה — אָדער, אַז זיי טאָלערירן די מיינונג פונ'ם מחבר, אָדער גאָר, אַז עס האָט זיי געפעלט מוט און קראַפט צום קאַמף".

די דאָזיקע לאַנגע, אָבער זייער וויכטיקע ציטאַטע באַווייזט אונז, אַז פּאָלקאָווניק סטופּ איז נישט געשלאָפן אין משך פון זיין אָקופּאַציע־צייט. ער האָט באַקומען אַ סך גוטע, צופערלעסיקע ידיעות און אָפּשאַצונגען וועגן ספּינאָזאַ. און אַז דעם מקור דאַרף מען זוכן נישט אין שטודיען — נאָר אין פּריוואַטע געשפּרעכן — דאָס איז אָן ספק. אזוי שנעל קען מען פון אייגענע פאָרשונגען נישט אָריענטירט ווערן!

ווער זיינען געווען די דאָזיקע אינפאָרמאַטאָרן — ווייסן מיר אויך. דאָס איז געווען דער דאָקטאָר ו ו ע ל ט ה ו י ז ן און דער פילאָלאָג ג ר ע ו ו י ו ס.

מסתמא האָט סטופּ אָפּטמאָל גערעדט וועגן ספּינאָזאַ'ן מיט'ן פ י ר ש ט ק א נ ד ע. צי האָט ער געלייענט ספּינאָזאַ'ן, צי נישט, — דאָס איז אַ פראַגע אַביסל אַ שווערלאַכע אויף צו פאַר־ענטפערן. עס איז אָבער נישט אויסגעשלאָסן אַז דער דאָזיקער אויסצוג אין סטופּ'ס תשובה צום בערנער טעאָלאָג האָט געקענט אַרויסרופן ביי אים אַ חשק זיך צו באַקענען מיט'ן באַרימטן דענ־קער און מיט זיינע ווערק.

ק א נ ד ע האָט באשלאָסן איינצאָדן ספינאָזא'ן צו זיך אין הויפט־קוואַרטיר. סטופ האָט זיך אונטערגענומען דורכצופירן דעם דאָזיקן באשלוס. ער האָט זיך געוואַנדעט צום פילאָסאָפ ג ר ע ־ ו ו י ו ס , וואָס האָט זיך געקענט פערזענלאָך מיט ספינאָזא'ן און האָט אים געבעטן דורכפירן דעם פלאַן, אז ספינאָזא זאָל קומען קיין אוטרעכט.

ווי אזוי איז געקומען דורך די שורות פון פיינטלאָכע טראַנ־ שעיען און מלחמה־פלעצער דער איינלאָדונגס בריוו פון פירשט קאַנדע — דאָס וועלן מיר שוין קיינמאָל נישט ווישן.

אין ספינאָזא'ס בריוו ווערט דער גאַנצער אוטרעכטער עפי־ זאָר לחלוטין נישט דערמאָנט. האָט מען אפילו געוואָלט דעם גאַנצן אינצידענט אָפּלייקענען און צורעכענען צו דער קאטעגאָריע פון לעגענדעס, וואָס וועבן זיך אזוי לייכט ארום א גרוים לעבן און שוועבן זיך פאַנאַנדער מיט אזא עטערישער לייכטקייט, אז עס איז ממש אוממעגלאָך זיי ארויסטרייבן — פונקט ווי עס איז שווער זיי מאכן וואָגיק.

דאָך, אין דעם פאל, האָבן מיר נישט צו טאָן מיט קיין לעגענ־ דע. דאָרטן וואו עס שווייגט ספינאָזא — שווייגן אָבער נישט קיין אַנדערע, וויכטיקע עדות, וואָס פאַרדינען אויף צוטרוי.

די הויפט פראַגע איז : — וואָס האָט ספינאָזא'ן, דעם פאָרזיכ־ טיק, רואיקן מענטשן, באַוואויגן — ז ו מ ע ר 1673 — פאָרן צום ראש פון דער פיינטלאָכער ארמיע — זייענדיק נישט זיכער מיט'ן לעבן און לעבנדיק אין א געדיכטער מלחמה־אטמאָספערע פון חשד און פאַראַט, שפּיאָנאַזש און א קרענקלאָכער, פאַטריא־ טישער סענסיוויטעט, וואָס איז נעקומען אלם א רעזולטאט פון סיסטעמאטישע מפלות! עס האָט אים קיינמאָל נישט באַהערשט די גאוה צו קענען פערזענלאָך „הויכגעשטעלטע" מענטשן; בפרט נאָך פאָרן בעת א מלחמה פון דער הויפט שטאָט, וואו מען האָט אים נעקענט און נאָכגעשפירט זיין יעדן שריט און טריט — צום אָנפירער פון דעם פיינטס חילות!

לייענען מיר די באריכטן פון די ביטצייטלעריש כראָניקער־ ביאָגראפן — דאָן באקומען מיר אזא בילד .

ק א ל ע ר ו ס וויים צו דערציילן אז דער „הער סטופ האָט איינגעלאָדן ספּינאָזאָ'ן, נאָכדעם ווי זיי האָבן צו זיך געשריבן א רייע בריוו".

די דאָזיקע אינפאָרמאַציע איז זייער א וויכטיקע; ספּינאָזאָ האָט באָקומען, הייסט עס, א פּאָר בריוו פון סטופ'ן. ליידער, זיי פעלן אָבער אין דער זאַמלונג פון די איבערגעבליבענע בריוו. עס איז דעריבער קלאָר — אז צווישן די בריוו און דאָקומענטן, וואָס ספּינאָזאָ האָט פאַרברענט פאַר זיין טויט, האָבן זיך אויך געפונען די דאָזיקע בריוו פון פאָלקאָוניק סטופ. צו וואָס האָט ער דאָס געטאָן? דער זייער פאָרויכטיקער ספּינאָזאָ וואָלט די בריוו נישט פאַרברענט, ווען זיי וואָלטן נישט אַנטהאַלטן פאָליטישע ידיעות, וואָס האָבן געקענט שפּעטער האָבן א שעדלאָכע ווירקונג. מסתמא האָט זיך געהאַנדלט ווענן שלום־אונטערהאַנדלונגען צווישן פראַנקרייך און האָלאַנד — און דער פריינט פון י א ה א ן ד ע ו ו י ט און מחבר פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" — איז געווען דער פאָסיקסטער קאַנדידאַט מצד דער האָגער מלוכה צו העלפן דעם פאָטערלאַנד בעת צרה — בפרט אז דער צד שכנגד איז געווען פאַרטראָטן פון א מענטשן „וואָס האָט א געוויסן שייכות מיט פילאָזאָפיע. דאָס מיינט אָבער נישט, אז פירשט קאָנדע האָט געטראַכט וועגן שלום; ער האָט וועגן דעם נישט באַדאַרפט טראַכטן — וויל זיין סטראַטעגישע לאָגע איז געווען א סך א גינסטיקערע ווי האָלאַנד'ס. עס איז נישט אויסגעשלאָסן — אז דער „עראַנק אראָפּצוברענגען ספּינאָזאָ'ן איז געווען פּשוט א קאָפּריז פון א פילאָזאָפירנדן פירשט, וואָס קרענקט שטענדיק אויף פּאַראַגרע און איז זייער וויט פון מאַרס' מחנה — און וויל סתם זען דעם באַרימטן געלערנטן. די האָפּנונגען אויף דערָאָבערן האָג זיינען שוין אויפגעגעבן געוואָרן און דערמיט אויך די אויסזיכטן באַזוכן דעם אידישן פילאָזאָף אין זיין שטאָט. דעריבער איז אים געפעלן געוואָרן סטופ'ס אידעיע אַיינלאָדן ספּינאָזאָ'ן קיין אוטרעכט.

אָבער ספּינאָזאָ האָט נ י ש ט ג ע ק ע נ ט פּאָרן כדי צו באַפרידיקן דעם וואונש פון א פירשט, וואָס וויל אים זען, א פשיטא צו האָבן די גלעגנהייט צו רעדן מיט סטופ'ן, אָדער זען דעם

פּראָפעסאָר גרַעוויוס אָדער דעם דר. וועלטהויזן! בלייבט נישט אנדערש — אז מיט זייז רייזע איז ער אויסן געווען א פּאָליטיש־דיפּלאָמאַטישע מיסיע; די הינטערגרונט געשיכטע פון דער דאָ־זיקער מיסיע איז געבליבן אַ סוד.

קאלערוס דערציילט ווייטער: ס ט ו פּ האָט פאַרזיכערט ספּינאָזאַ'ן אַז פירשט קאָנדע וועט פאַר אים אויס'פּועל'ן אַ יערלאַכע פּענסיע פון דעם פראַנצויזישן קעניג — אויב ער וועט אים ווידמען זיינס אַ ווערק. ווען ספּינאָזאַ איז געקומען קיין אוטרעכט איז דער פירשט קאנדע נישט געוועזן אין שטאָט. דעם 4טן יולי, 1673, האָט ער צוזאַמען מיט דער סוויטע פאַרלאָזט אוטרעכט. דאָס איז געשען אונדערוואַרטעט פאַר'ן פירשט גופא — ווייל אַנדערש וואָלט ער געוויס אָפּגערופן דעם באַזוך.

ל ו ק אַ ס דערציילט — אַז דער הערצאָג פון לוקסעמבורג האָט באַגריסט ספּינאָזאַ'ן און אים פאַרזיכערט אַז דער פירשט קאָנדע שעצט אים זייער שטאַרק.

די הויפּמענטשן זיינען געווען זייער איבעראשט פון ספּינאָ־זאַ'ס פיינע מאַניערן. דער פּרינץ קאָנדע האָט פאַר'ן אַוועקפאָרן געהייסן בעטן ספּינאָזאַ'ן — ער זאָל בלייבן אַ געוויסע צייט אין אוטרעכט און וואַרטן ביז ער וועט צוריקקומען. ספּינאָזאַ איז דאַרויף איינגעגאַנגען און האָט פאַרבראַכט אין אוטרעכט אַ פּאָר וואָכן.

די פרייע צייט האָט ער פאַרבראַכט אין דער געזעלשאַפט פון דר. וועלטהויזן און מסתמא אויך מיט ס ט ו פּ ' ן, דעם איינציקן „טשיקאַוון גייסט" צווישן די פראַנצויזישע אָפיצירן. אינצווישן איז געקומען אַ בריוו פון פירשט קאָנדע — אַז ער קען נישט קו־מען אַזוי שנעל צוריק קיין אוטרעכט, ווי ער האָט לכתחילה גע־טראַכט. ספּינאָזאַ האָט דעריבער באַשלאָסן תיכף אָפּפאָרן צוריק קיין האַג.

מיט'ן זעלבן אומבאַקאַנטן וועג מיט וועלכן ער איז געקומען קיין אוטרעכט, איז ער אַוועקגעפאָרן צוריק קיין האַג.

אין זיין אפּוועזנהייט האָט זיך אין האַג אָנגעזאַמלט אַ הויפן

מיט רכילות וועגן דער רייזע פון דעם „אידישן גלעזער־שלייפער". מען האָט אים באַשולדיקט אין פאַראַט לגבי דעם פאַטערלאַנד און ער איז שיעור נישט געפאַלן קיין קרבן פון דעם המונ'ס ליידנ־שאַפטלאַכע באַשולדיקונגען.

ווען וואַן דער ספּיק, זיין בעל הבית, האָט דערהערט וועגן די ראָזיקע רכילות, איז ער געקומען צולויפן צו ספּינאָזאַ'ן מיט דער דאָזיקער ידיעה, אַז דאָס פאָלק אין שטאָט מורמעלט זייער שטאַרק, אַז מען דאַרף באַשטראָפן דעם „שפּיאָן, וואָס האָט געשריבן בריוו צו די פראַנצויזן וועגן מלוכה און לאַנדס־ענינים".

ספּינאָזאַ האָט געזאָלט ענטפערן — לויט קאָלערוס'ן, אַזוי:

„זאָרגט זיך נישט! איך בין אומשולדיק, און צווישן די גרוי־סע (מענטשן) איז פאַראַן אַ סך, וואָס ווייסן זייער גוט, צוליב וואָס איך בין געווען אין אוטרעכט. אויב פאַר אייער טויער וועט זיין אַ צונויפלויף, דאַמאָלסט וועל איך אַליין אַרויסטרעטן — אפילו ווען מען וועט זיך מיט מיר אַזוי באַגיין, ווי מיט דעם גוטן הער דע וויט. איך בין איין אויפריכטיקער רעפּובליקאַנער און איך האָב נאָר געהאַט אין זינען דאָס ראַטעווען פון דער מלוכה".

פון דעם דאָזיקן טעקסט ביי קאָלערוס'ן ווערט באַשטעטיקט, אַז ספּינאָזאַ'ס זיכערקייט נעמט זיך דערפון, וואָס ער האָט גע־האַט אַ שליחות צום פירשט קאָנדע. און דערפון קען מען אויך אויסטייטשן, אַז פירשט קאָנדע האָט אפשר געוואָלט זען ספּי־נאָזאַ דעם דענקער, ער האָט אָבער נישט געוואָלט האָבן צו טאָן מיט ספּינאָזאַ'ן, דעם האָלענדישן דיפּלאָמאַטישן שתדלן — און דערפאַר האָט ער אין דער לעצטער מינוט פאַרלאָזן אוט־רעכט.

זייער שנעל איז ליקווידירט געוואָרן די פראַנצויזישע אָקופּאַ־ציע אין אוטרעכט. דעם 13טן נאָוועמבער 1673 האָט סטופּ דער לעצטער פאַרלאָזן מיט זיין אָפּטיילונג די שטאָט. אין 1675 האָט אַ געוויסער זשאַן ברון, געטאַדלט אין אַ בוך סטופּ'ן פאַר זיין כלומרשטער שנאה צו ספּינאָזאַ'ן. ער האָט אים באַשול־

דיקט אין פרוינטלאכע באציהונגען מיט ספינאזא'ן, בעת יענער האט שטארק פארלויבט ספינאזא'ן פאר'ן פירשט קאנדע און איז ארומגענאנגען מיט דעם פילאזאף „זייער פאמיליאר".

דער דאזיקער ערות באשטעטיקט אלזא ספינאזא'ס באזוך אין אוטרעכט. דאך בלויבט די דאזיקע געהיימע נסיעה — א טונקעלער עפיזאד אין ספינאזא'ס רייכן לעבן.

די היידעלבערגער פראפעסור

סוף פעברואר 1673 איז צווישן פארשיידענע בריוו, וואס ברוך ספינאזא האט באקומען — געווען איין בריוו, וואס האט געמוזט ארויסרופן א גרעסערן אינטערעס, ווי די אנדערע. דאס איז געווען דערפאר ווייל דער בריוו איז געקומען פון אן אומבאקאנטן מאן פון א שטאט, פון וואנען עס איז נאך ניט איצט נישט געקומען קיין שום ידיעה צום איינזאמען דענקער אויף פאוויליאנסגראכט.

אינטריגירט האט דער בריוו מיט די רונדע, קאלטבלוטיק־אויסגעטאקטע אותיות, וואס האבן מרמז געווען א האנט געוואוינט צו דיפלאמאטישע בריוו און וועדונגען. אויף די גלייבע, סימעטריש אויסגעלייגטע שורות איז געלעגן א חתימה פון א גוט דערצויגענעם מאן, וואס זארגט פאר'ן אויסערלאכן אויסזען פון דעם גספאנצערטן וואָרט און שטרייכט אונטער די חשיבות פון זיין שליחות אויסגעדריקט אין פיינע, קלארע, פאלירטע און עלעגאנטע זאצן.

דער דאזיקער בריוו דאטירט פון היידעלבערג, דעם 16 פעברואר 1673, האט געהאט פאלגנדקן אינהאלט:

„צו דעם שארפזיניקן און בארימטן פילאזאף בענעדיקטוס דע ספינאזא.

וואוהל אנגעזעענער הער!

„זיין עקסעלענץ, דער קורפירשט פון פפלאץ, מיין גנאדיקסטער הער האט מיר באאויפטראגט צו אייך, וואס איז מיר אמת ביז איצט אונבאקאנט, אבער דעם הויכן פירשט זייט איר שטארק רעקאמענדירט — צו שרייבן און אנצופרעגן, צו וואלט איר נישט געווען געניגט אנצונעמען א שטעלע פון א געווינלאכן פ.

פעסאָר פאר פילאָזאָפיע אין זיין בארימטער אקאדעמיע? מען וועט אייך צאָלען די יערלאָכע שכירות, וואָס געווינלאָך ווערט איצט געצאָלט די געווינלאָכע פראָפעסאָרן. איר ווערט אין ערגיץ נישט געפינען א פירשט מיט אזוי פיל דרך ארץ פאר אויסערגעווינלאָכע גייסטער, צו וועלכע איר ווערט אויך פאררעכנט — ווי ער איז עס. איר וועט האָבן די פולסטע פרייהייט צו פילאָזאָפירן. ער וועט אז איר וועט זי נישט מיסברויכן כדי חרוב מאכן די עפנטלאָך אנערקענטע אמונה. איך האָב נישט געקענט נישט פאָלגען דעם באָפעל פון דעם קלוגן פירשט.

„דעריבער וועל איך אייך שטארק בעטן מיר צו ענטפערן אזוי שנעל ווי מעגלאָך. די אנטוואָרט קענט איר שיקן אָדער דעם קורפירשטלאכן פאָרשטייער אין האג, הערן גראָטיוס, אָדער אין בערגעבן דעם הערן גילעס וואָן דער העק אין א בריוו פאקעט, וואָס איז ווי געווינלאָך באשטימט פאר דעם היגן הויף — אָדער זיך באנוצן מיט וועלכער עס איז אנדערער געלעגנהייט, וועלכער איר וועט האלטן פאר די באקוועמסטע. דאָס איינציקע קען נאָך צוגעבן ווערן אז אויב איר וועט אהער קומען, וועט איר מיט פאר־געניגן פירן א לעבן וואָס איז ווירדיק פאר א פילאָזאָף — אויב עס וועט עפעס נישט געשען אונערוואַרטעטעס און נישט פאָרויס־געזענעס.

„זייט גליקליך און באגריסט, זייער געערטער הער!
„פון דעם וואָס נייגט זיך פאר אייער רום,
יאהאן לודוויק פאברישיוס.
פראָפעסאָר פון דער היידעלבערגער אקאדעמיע
און קורפירשטלאך־פפאלצישער ראט."

דאָס איז געווען דער נוסח פון דעם אונדערוואַרטעטן בריוו.

דער פירשט, אין וועמענס נאָמען האָט דער „פראָפעסאָר און קורפירשטראט" געשריבן דעם דאָזיקן בריוו, איז געווען ק א ר ל לודווי ק, דער היידעלבערגער קורפירשט (1617-1680) — איינער פון די אינטערעסאנטע געשטאלטן אין דעם דאמאָלסטדיקן דייטשלאנד.

ק א ר ל לודווי ק איז געווען א פרייד־ענקער, וואָס האָט

אָבער נישט נעהאָט די פולע מוט צו לעבן לויט זיינע איבערצייגונ־
גען — האָט אָבער ארויסגעווייזן א ברייטע טאָלעראנץ פאר ריין
פאָרשערישע ארבעטן אויפ'ן געביט פון פילאָזאָפיע — אפילו דא־
מאָלסט, וועו די רעזולטאטן פון די דאָזיקע פאָרשונגען זיינען ge־
וועו נישט קיין גינסטיקע פאר דער הערשנדיקער קירך. זיין יוגנט
האָט דער פירשט קארל לודוויק פארבראכט אין האָלאנד וואָס האָט
צו יענער צייט געשמט פאר דאָס אויסציקע לאנד פון פרייער תורה.
ער האָט געשטודירט אין דעם בארימטן ליידענער אוניווערסיטעט
— וואוהין עס פלעגן עולה־רגל זיין סטודענטן פון איירָאפּע.

דער יונגער פירשט האָט זיך אָפּגעגעבן קודם כל מיט שטאָטס־
לערע, פילאָזאָפיע און מאטעמאטיק — הגם ער האָט אויך לויט'ן
נוסח פון דער תקופה נישט פארנאכלעסיגט די טעאָלאָגיע.

קומענדיק צוריק אהיים נאָך א באלערענדער רייזע און נאָך
סיסטעמאטישע, ערנסטע שטודיען — האָט ער זיך קודם כל אָפּ־
געגעבן מיט דער פראָגע פון פארבעסערן די העכערע לעראָנ־
שטאלטן אין לאנד.

אין דער הויפּט־שטאָט, היידעלבערג, איז אמאל געווען א בא־
רימטער אוניווערסיטעט, דער צענטר פון תורה און פרייען געדאנק.

די דרייסיק־יאָריקע מלחמה האָט חרוב געמאכט א סך לעע־
דער אין דייטשלאנד, און האָט נישט איין בילדונגס־צענטער רואי־
נירט; אויך היידעלבערג, די שטאט ביי דער קאפריזנער, עלאָס־
טישער טייך נעקאר, איז געפאלן א קרבן פון די לאנגע, ליידנשאפט־
לאכע רעליגיעז־טעריטאָריעלע צווייסטיגקייטן.

קארל לודוויק האָט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע צוריק
אויפבויען דעם אוניווערסיטעט. זיין אידעאל איז געווען אזא תורה
וואָס זאל נישט חוזק מאכן פון „קיין שום שטאנד, פון קיין שום
נאציע, און פון קיין שום נאָטעסדינסט" — ווי ער האָט זיך אויס־
געדריקט אין א בריוו צו א פריינד. דעם ערשטן נאָווועמבער 1652
איז פארגעקומען מיט דער כאראקטעריסטישער פּאָמפּע פון א בא־
ראָ־עפאָכע, די פייערלאכע דערעפענונג פון דעם באנייטן נייסטיק
און פיזיש היידעלבערגישן אוניווערסיטעט.

דער פירשט ווערט דער רעקטאָר, דער מעצענאט און דער
באשיצער פון דער נאָענטער און ליבער „אלמא מאטער".

עס ווערן אראפגעבראכט געלערנטע פון אויסלאנד און זיי קו־מען געבן צו דעם פרייהייטלאך נעשטימטן, ברייט קוקנדיקן און טאלעראנט דענקענדן פירשט און מעצענאט. די קאטעדר פון נא־טור־רעכט איז געווען באזעצט פון דעם בארימטן היסטאריקער און יוריסט סאמועל פופענדארף. די קאטעדר פון פי־לאזאפיע איז אנפאדטרויט נעווארן דעם קארטעזיאנער יאהא־נעס גרייננסהיים. ער איז געשטאדבן אין יאר 1660 און דער אוניווערסיטעט איז א לאנגע צייט געווען אן א פילאזאפיע־פראפעסאר. אין צוועלף יאר ארום, אין 1672 האט מען געפו־נען א מאן, וואס זאל קענען מער אדער ווינציקער אויספילן די פליכטן פון א לעקטאר איבער די פילאזאפיע. דאס איז געווען א פראנצויז מיט'ן נאמען טאנקווילל לעפעוור (Tannequil Lefevre).

ער האט אבער געגאלטן מער פאר א סוראגאט, איידער פאר די אמת'ע און ריכטיקע פילאזאפישע מאטעריע. דאס איז צו זען דערפון, וואס אין א יאר ארום נאך דעם ווי דער פראנצויז נעמט איבער די קאטעדר פאר פילאזאפיע, — ווערט די דאזיקע שטעלע אנגעבאטן ספינאזא'ן. ווער איז ספינאזא האט קארל לודוויק זייער גוט געוואוסט; ער האט אים געקענט נישט נאר פון דעם טראקטאט וועגן די קארטעזיאנישע פרינציפן, נאר עס איז פאר אים, ווי פאר קיינעם אנדערן אויך נישט געווען קיין סוד דער שייכות פון ספי־נאזאן צום טעאלאגיש־פאליטישן טראקטאט.

דער קוק אויף די באציהונג פון מלוכה צו דער קירך, וואס ספינאזא האט אזוי שארפזיניק אנטוויקלט אין זיין „טעאלא־גיש־פאליטישן טראקטאט" — איז נעווען א קוק, וואס האט אפע־לירט צום ראציאנאליסטיש געשטימטן פפאלצער פירשט, דעם פארלויפער פון דער אויפקלערונגס עפאכע אין דייטשלאנד.

האט ער באפוילן זיין סעקרעטאר, בעל־יועץ און פראפע־סאר פאברי צ יוס ער זאל פירן אונטערהאנדלונגען מיטן אמסטערדאמער עקס־איד, בארימטן פילאזאף ספינאזא, וועגן וועלכן עס איז אזוי נעווען שווער צו באקומען צוויי אידענטישע מיי־נונגען.

דער נוטער, פרייד־ענקענדיקער פירשט איז אבער געווען א שלעכטער מבין אויף מענטשן. די, וואס האבן געוואונען זיין צו־טרוי און זיך ארייננעשלייכט אין די אינטימע חדרים פון פירשט־לאכע פלענער און גראנקען — די זיינען געווען זייער וויט פון אקצעפטירן זיי און א פשיטא נאך זיי אויספירן. און אזא איינער איז געווען דער, וואס איז אונטערגעשריבן אונטערן בריוו צו ברוך ספינאזא.

יאהאן לודווי ק פאבריציוס איז געווען אין די זעלבע יארן וואס ברוך ספינאזא. ער איז געבוירן געווארן אין יאר 1632. זיין ערציהונג איז געווען א שטרענג קאלוויניסטי־שע און זיין בילדונג מערסטנטייל א טעאלאגישע אין דעם נוסח פון דער זעלבער קירך, צו וועלכער ער האט געהערט. פאבריציוס האט זייער פיל גערייזט, געזען א וועלט, געוואנדערט אויסערלאך פא־ליבט, געשליפן. א געשיקטער דיפלאמאט מיט א טיפן יראת הכבוד פאר מאקיאוועלי און זיינע קאלטבלוטיקע פאליטישע פרינציפן — האט ער געהאט די אויסערלאבע און אויך ריין פארמעלע שקאדעמי־שע עלעמענטן — וואס האבן געזאגט נביאות אז דער מענש וועט מאכן א קאריערע.

אין היידעלבערג האט ער געהאט א ברודער, טעאב אלי־דוס פאבריציוס, א פראפעסאר פאר געשיכטע. ער האט אים א סך געהאלפן ארויפקלעטערן אויף דעם לייטער פון אקאדעמישער טעטיגקייט. אין יאר 1656 האט זיך יאהאן פאבריציוס האבילימירט פאר א פראפעסאר פון טעאלאגיע. אין א יאר שפעטער פארכאפט ער נאך א קאטעדרע, דאס מאל—פאר דער גריכישער שפראך. א חוץ דעם האט דער דאזיקער אלצוויסנדיקער דיפלאמאט־פראפעסאר נעלייענט לעקציעס אויך איבער עטיק און מעטאפיזיק.

נישט קענענדיק זיך צופרידנשטעלן נאר מיט דער טרוקענער תורה פון דער גריכישער גראמאטיק און קאלוויניסטישן שולחן־ערוך צוגעבראקט מיט מעטאפיזישער סכאלאסטיק — האט זיך דער אמביציעזער פאבריציוס צוגעשארט אלץ נעענטער און נעענ־טער צום פשוט'ן און אויפריכטיקן פירשט קארל לודוויק און איז מיט דער צייט געווארן זיין הויפט בעל־יועץ. דער פירשט פלעגט

אים באַנוצן אין פאַרשיידענע ,אמת, נישט וויכטיקע, דיפּלאָמאַ־טישע שליחות'ן און אויפטראגן פון וועלכע ער איז געווען זייער שטאָלץ און צופרידן — ווייל אַ דאַנק זיי האָט ער געהאט אַ גע־לעגנהייט אַרומצופאָרן איבער דער וועלט.

אַזוי אַרום מאַכט פ אַ ב ר י צ י ו ס אַין 1660 אַ רייזע קיין פראַנקרייך און האָלאַנד און קומענדיק אַ היים פאַרגרעסערט ער זיינע אַקאַדעמישע פּאָסטנס מיט נאָך אַ מיסיע: ער לייענט לעק־ציעס איבער פילאָזאָפיע. משמעות איז דאָס געשען דערפאַר, ווייל דער פּראָפעסאָר, דער קארטעזיאנער פ ר י י נ ס ה י י ם איז געשטאָרבן און ביז מען וועט אַ טראַכט טאָן וועגן אַ פּאַסיקן קאַנ־דידאַט, האָט שוין דער, אָן צווייפל פעאיקער, הגם זייער כיטרער און אַבערפלעכלאַכער דיפּלאָמאַט־פּראָפעסאָר אַריינגעכאַפּט אויך די שטעלע.

אויב דער פירשט האָט זיך נישט פאַרשטאַנען אויף מענטשן —האָט ער אָבער גראד זייער גוט געוואוסט—וואָס איז אַזוינס פי־לאָזאָפיע. פון דעם אופן — ווי דער סכאָלאַסטיקער פאַבריציוס האָט געלערנט, האָט ער נישט געקענט זיין צופרידן. און בכלל האָט ער נישט געוואָלט, אַז טעאָלאָגיע און פילאָזאָפיע זאָלן זיך אַנ־שפּאַרן אָן די זעלבע אַקאַדעמישע אָרעמס, וואָס האָבן אונטער־געהאַלטן דעם קאַלוויניסטישן בנין פון אַ דאָגמאַטישער וועלטאַנשוי־אונג, געבויט אויף אַן עקסקלוזיווער אתה בחרתנו טענדענץ.

צווישן די פּראָפעסאָרן פון דעם היידעלבערגער אוניווערסיטעט האָט זיך געפונען אַ פראַנצויז מיט'ן נאָמען אָרבען שעוורא (Urbain Chevreau) דער דאָזיקער שעוורא, גראד אַ קאַטוילער, וואָס האָט מיט זיין אַנוועזנהייט מאַניפעסטירט דעם פירשט'ס רעליגיעזע טאָלעראַנץ אין דער נישט טאָלעראַנטער תקופה — איז געווען אַ מין הויף ליטעראַט און אַ פילאָזאָפישער קאָזער. אויף דעם פירשטלאַכן הויף האָט ער פאַרבראַכט זיבן יאָר (פון 1671 ביז 1678) — נאָך דעם איז ער אַוועקגעפאָרן אין זיין היימאַט, וואו ער איז אין 1701 געשטאָרבן. באַלד נאָך זיין קומען קיין היי־דעלבערג (ער האָט עס געהאַט צו פאַרדאַנקען פאַבריציוס'ן, מיט וועכן ער האָט געפירט אַ האַלב־פילאָזאָפישע קאָרעספּאָנדענץ) האָט שעוורא אָנגעהויבן אַריינפירן זיינע לאַנדסלייט. ער האָט עס

רעקאָמענדירט דעם קורפירשט דעם פילאָזאָף לעפעוור — וועמען מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט. דער דאָזיקער ל ע פ ע ו ו ר איז דערפאַר אָנגענומען געוואָרן פון פירשט קאַרל לודוויק — ווייל ער האָט געהאַט אַ ויכוח אין דער אַקאַדעמיע אין ס א מ ו ר, וואו ער האָט געלערנט, וואָס האָט געבראַכט צו זיין צוואַנגס־דיס־מיסיע. מיט אַן אָרעאָלע פון מאַרטירערישקייט איז ער געקומען קיין היידעלבערג און איז ווארים אויפגענומען געוואָרן פון דעם פירשט־רעקטאָר. עס איז אים אָבער נישט געווען באַשערט לאַנג צו זיין פּראָפעסאָר אין היידעלבערג — ווייל אין אַ יאָר אַרום איז ער געשטאָרבן. דאמאָלט זאָל דערזעלבער שעוורא האָבן פאָרגעשלאָגן דעם קורפירשט אַראָפּצוברענגען פון האַג דעם מחבר פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט", אַזוי, אַלנפאַלס דערציילט ער אַליין אין זיינע אויטאָביאָגראַפישע נאָטיצן.

„ווען איך בין געווען אויף דעם קורפירשטלאַכן הויף — ווייסט אונז שעוורא צו דערציילן — האָב איך גערעט זייער גינסטיק אי־בער ספּינאָזאַ — הגם איך האָב דאמאָלסט געקאָנט דעם דאָזיקן פרייגייסטיקן אידן (ce Juif Protestant) נאָך פון דעם ערשטן און צווייטן חלק פון דעקארט, געדרוקט אין אַמסטערדאַם ביי יאַן ר י א ו ו ע ר ט ש אין 1663. דער הער עלעקטאר (ד. ה. דער קורפירשט) האָט געהאַט דאָס בוך: און נאָך דעם ווי איך האָב אים פאָרגעלייענט פון אים אַ פּאָר קאַפּיטלען, האָט ער באַשלאָסן אים איינצולאַדן (resolut de l'appeller) אין זיין אַקאַדעמיע אין היי־דעלבערג, ער זאָל דאָרטן לערנען פילאָזאָפיע מיט אַ באַדינג, אַז ער זאָל אונטער קיים שום אומשטאַנד נישט באַרירן די עיקרים פון דער קירך". (de ne point dogmatizer).

דאָס דערציילט אונז שעוורא. ווייטער גיט ער צו, אַז דער קור־פירשט האָט באַפוילן פאַבריציוס'ן אָנשרייבן וועגן דעם אַ בריוו צו ספּינאָזאַ'ן און ספּינאָזאַ האָט זיך דערפון אָפּגעזאָגט. שעוורא האָט נאָכגעפרעגט, פאַר וואָס האָט ער ניט אָנגענומען די דאָזיגע שטעלע און ער האָט באַקומען תשובות פון אַ פּאָר פריינט זיינע פון האַג און פון אַמסטערדאַם — אַז דאָס איז צוליב דער באַדינגונג — ער זאָל נישט אָנרירן אין זיין לערנען די עיקרים פון דער קירך.

געשריבן האָט שעוורא די דאָזיקע שורות אין דער עלטער

פון 83 יאָר; 23 יאָר נאָך דער געשיכטע מיט דער איינלאַדונג בכלל. עס איז נישט אויסגעשלאָסן אַז דער זכרון האָט אַביסל פאַר־פירט און אין די מאָטיוון פון ספּינאָזאַ'ס אָפּזאָג האָט זיך אַריינ־געגנבעט דער עלעמענט פון לעקטור. גראַד צו יענער צייט, אין 1696 האָט אַ פּאַריזער בענעדיקטינער אַרויסגעבראַכט די זעלבע סיבות אין זיינעם אַ פּאָלעמישן ספר קעגן ספּינאָזאַ. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן, אַז אין צווייטן טייל פון זיין באַ־ריכט האָט זיך אַריינגעמישט אַ דרויסנדיקער עלעמענט, אָקאָרשט אַן אַנטנומענער פון דעם איבערגעלייענטן בוך. דאַגעגן דער פאַקט פון איינלאַדן ספּינאָזאַ'ן און פון באַאויפטראַג אַז פאַבריציוס זאָל די זאַך ערקלערן קען נישט באַשטריטן ווערן — ווייל מיר האָבן אויבן געבראַכט דעם בריוו פון קורפירשטלאַכן ראַט צו ספּינאָזאַ'ן און מיר וועלן זיך אויך ווייטער באַקענען מיט ספּינאָזאַ'ס ענט־פער.

די פראַגע איז אָבער ווי קומט שעוורא רעקאָמענדירן דעם קור־פירשט דעם „איד־פּראָטעסטאַנט" לויט זיין כאַראַקטעריסטישער טערמינאָלאָגיע פאַר אַ פּראָפעסאָר פון פילאָזאָפיע אין הייידעל־בערג? און פון וואַנען האָט זיך גענומען די לעגענדע וועגן ספּינאָ־זאַ'ס תירוץ אויף נישט אָנצונעמען דעם פאָרשלאַג? לויט זיינע נייגונגען און אויסגעשפּראָכענע סכאָלאַסטישע געדאַנקען, וואָלט שעוורא אייגנטלאַך נישט באַדאַרפט רעקאָמענדירן ספּינאָזאַ'ן. ער וואָס ווערט אַנטציקט מיט יעדן אַנטי־ספּינאָזאַ פּאַמפלעט, ער, וואָס איז איינפאַרשטאַנען אַז ספּינאָזאַ איז אַ צושטערנדער גייסט — ווערט פּלוצלינג אַ מליץ־יושר ביים פירשט פאַר דעם „איד־פּראָטעסטאַנט?"

מיר ווייסן אָבער אַז די נאָטיץ איז געשריבן אויף דער על־טער. עס איז דעריבער נישט אויסגעשלאָסן אַז מיט 23 יאָר צו־ריק אַז שעוורא געווען גראַד אַן אָנהענגער פון ספּינאָזאַ'ן. ווייל זיין באַריכט שטימט דאָך מיט די קוועלן — מער נישט אפשר האָט ער אַביסל איבערגעטריבן?

עס גלויבט זיך קוים אַז גראַד פון אים, שעוורא, האָט זיך דער געבילדעטער קורפירשט דערוואוסט פון ספּינאָזאַ'ס ווערק. דאָס איז אָן ספק אַ גוזמא. אָבער אין דער איבערגעטריבענער און גוזמא'־

דיקער ידיעה איז דאָ דער וועזנטלאכער קרן פון אמת וועגן זיין אינלאדונג קיין היידעלבערג און דאָס דארף אונז דאָ אינטערעסירן.

שעוורא זאגט אין זיין באריכט, אז דער פירשט האָט געשטעלט א באדינג, אז דער פילאזאף זאל אין זיינע לעקציעס נישט באריהרן די עיקרים פון דער הערשנדיקער אמונה.

עס איז אומגלויבלאך: אזא באדינג איז א סתירה מיט'ן קורפירשט'ס כאראקטער און באגריף וועגן פילאזאפיע.

מיר וועלן דעריבער שעוורא'ן נישט גלויבן; מיר האבן אפיקאן עדות, א מיטצייטלער, מיט'ן נאמען ז ש א ק ב ע ר נ א ר ד (1658-1708), וואס האָט באלד נאכ'ן דערשיינען פון ש ע ו ו ר א ' ס מעלדונג (אין זיין כתבים אין יאר 1700) קאטעגאריש אפגעלייקנט די ידיעה, אז דער קורפירשט האָט געשטעלט די דאָזיקע פארדעכטיקע קאנדיציע.

אלזא, אויך דאָקומענטאריש לאזט זיך די דאָזיקע רכילות אפלייקענען. בלייבט דאך פארט די פראגע פון וואנען האָט זיך געגומען אין דעם בריוו צו ספינאזא'ן דער דאָזיקער פונקט, נישט צו „רואינירן די עפנטלאך אנערקענטע רעליגיע" — ווי מיר לייענען דאָס אין פאבריציוס' בריוו פון 16טן פעברואר 1673?

מוז ערנסט זיין א סתירה צווישן דעם קורפירשט'ס באפעל און דעם „קורפירשטלאכן ראטס" אויספירונג!

לאמיר זי א זוך טאָן!

אז ספינאזאס וועלט אנשויאונג האָט געקענט זיין פרעמד און פיינטלאך פאבריציוס'ן איז קלאר — ווייל דער לעצטער האָט נישט געהאט קיינע אנשויאונגען בכלל און לויט זיינע אלע גערישנ'טע און מיטן כח פון אינערציע עקזיסטירנדע געדאנקען איז ער געווען א פול בלוטיקער סכאלאסטיקער. וועגן פאבריציוס האָט באקומען דעם אויפטראג צו אונטערהאנדלען מיט ספינאזא'ן — האָט ער געוואוסט וועגן אים א סך מער — ווי ער האָט עס פארגעשטעלט אין זיין בריוו קיין האג.

דאָס וואס ער האָט ספינאזא'ן געשריבן אז ער איז „באמת ביז איצט אומבאקאנט" — איז אין דער ווירקלאכקייט א דיפלאמאטישער טריק. פאבריציוס האָט גאר גוט געוואוסט — ווער ספינאזא איז. זיין מחבר'שאפט פון דעם „טעאלאגיש-פאליטישן טראק-

טאט" איז פאר קיינעם קיין סוד נישט געווען. פ א ב ר י צ י ו ס האט קארעספאנדירט מיט א סך האלענדישע געלערנטע און איז געווען ביים אמתן קוואל, נישט אלעמאל א ריינעם — אבער פארט דעם קוואל פון ידיעות איבער ספינאזא און זיין לערע. ער האט, צווישן אנדערע, אויך געהאט בריוו פון ק ר י ס ט י א ן ו י ־ ט י ך, דעם, וואס האט אין יאר 1690 ארויסגעגעבן א שארפן בוך נעגן ספינאזא'ן. פון ספינאזא'ס קרייז קענען מיר די נעמען פון ו ע ט י ו ס (Voetius) ג ע א ר ג ג ר ע ו ו י ו ס און יצחק פאס (Voss) נרעוויוס איז באקאנט מיט זיין שארפן ווארט וועגן דעם טעאלאגיש־פאליטישן טראקטאט אין א בריוו צו לייבניצ'ן האט ער אים א נאמען גגעעבן: דער אנשטעקנדסטער ספר (liber pestilentissimus).

פאבריציוס האט אויך געוואוסט וועגן דער דאזיקער מיינונג. ער האט תיכף אנגעשריבן א בריוו צו זיין באזעלער פרוינט און שפעטער ביאגראף און ארויסגעבער ה י י ד ע ג ע ר (Heidegger) אין דעם בריוו צו אים האט פאבריציוס זיך אנגעפרענט צי האט ער וועז עס איז געהערט פון דעם „שרעקלאכן בוך". אים — שרייבט ער — האט א פחד ארומגענומען, ווי אזוי האט מען בכלל גע־ קענט ארויסגעבן אזא שרעקלאך בוך און ווי אזוי האט מען דאס דערלויבט?

„איר זייט גלויקלאך — האט ער צו אים געשריבן — אז איר קענט מיט'ן כח פון אויטאריטעט פון דער שטאט־פארוואלטונג, דערשטיקן אזא חוצפה" (petulentia).

מסתמא האלטן די בעלגער (ד. ה. די האלענדער) אז אזא בוך ווי דער „טעאלאגיש־פאליטישער טראקטאט" וועט נישט חרוב מאכן די הערשנדע קירך. ער טענה'ט ווייטער — אז אין דייטשלאנד וואלט אזא בוך געווען זייער שערלאך און דעריבער דארף מען ארבעטן און נישט דערלאזן אז דאס בוך זאל אנקומען קיין דייטש־ לאנד בכלל און צו די דארטיקע שטודירנדיקע בפרט.

אמת; ער מוז צוגעבן: „ווער האט דעם כח אין זיך, דאס בוך פון זיך אפשטויסן? אדער, ווער לייענט עס און זיין גייסט בלייבט נישט צומישט?"

פון דעם איז צו זען אז פאבריציוס איז געווען א באוואוסטזי־

ניקער קעגנער פון ספּינאָזאַ׳ס טראַקטאַט: האָט זיך אפשר ווינ־ציק וואָס אַריענטירט אין זיין גאַנצער פילאָזאָפּיע — איז אָבער געווען ווייט פון נישט צו וויסן — ווער איז דער איד פון אמ־סטערדאַם, דער ערשטער איד, וועמען עס האָט א קריסטלאכער פירשט אין איראָפּע אָנגעבאָטן א פּראָפעסאָר־שטול?

האָט ער געקענט מיט א ריינעם געוויסן דערפילן דעם קור־פירשט׳ס פּארלאַנג? עס איז קלאָר אז נישט! אָבער אנטקעגנ־שטעלן זיך זיין ווילן — אויף אזא טאַט האָט אים מסתמא נישט געסטויעט קיין מוט!

עס איז וואַרשיינלאָך אז „פּראָפעסאָר און קורפירשטן ראָט פאַבריציוס" האָט צו דערדאָזיקער מיסיע בכלל קיין חשק נישט געהאַט. ער האָט אָבער נעמוזט זי אָננעמען — הגם ער האָט שטאַרק נישט געוואָלט.

דער זייער וויכטיקער עדות, פאַבריציוס׳ס ביאָגראַף, דערציילט אונז אויפן סמך פון זיינע בריוו — ווי אזוי דער ענין איז פאָר־נעקומען. ער זאָגט אז פאַבריציוס האָט נישט געקענט באהאלטן זיין אָפּנייגונג פאר דער גאַנצער אידעיע בכלל. איז דאָס געהערט נעוואָרן, אז אין א קריסטלאָכן אוניווערסיטעט זאל לערנען א איד ספּינאָזאַ, וואָס איז מער געצנדינער — ווי קריסטלאָך?

דאָן האָט ער אָבער א טראַכט געטאָן — אז אייגנטלאָך איז דער נעפאָר נישט אזוי גרויס. עס האַנדלט זיך דאָך וועגן א פראָ־פעסאָר פאָר פילאָזאָפּיע און נישט פאר טעאָלאָגיע.

ער וועט אים דעריבער אָנשרייבן, אז ער באקומט די פר־לע פריהייט צו פילאָזאָפירן מיט׳ן באדינג נישט צו צעשטערן די עפּנטלאָכע רעליגיע.

„אויף אזא אופן — שרייבט פאַבריציוס׳ס ביאָגראַף ה י י ־ ד ע ג ע ר — האָט ער פון אין זייט אויסגענוצט די רעליגיע — פון דער צווייטער זייט האָט ער שטילערהייט אָפּגעשראָקן ספּינא־זא׳ן, וועמענס פילאָזאָפּיע האָט נאָר שטארק ווידערגעשפּראָכן דער אנערקענטער רעליגיע — אז ער זאל אננעמען די פון קורפירשט אָנגעבאָטענע שטעלע אין וועלכער ער פארמיטלט".

דאָס איז זייער וויכטיק. מיר זעען אלזא, אז פאַבריציוס האָט

זיך ערלויבט פאלש פרעזענטירן די באדינונגען פון קורפירשט, וואס האט בפירוש געפאדערט אז דער פילאזאף זאל לערנען אין די ראמען פון זיין קענטשאנד און בכלל נישט אנרירן קיין טעאלא־ גישע טעמעס.

אין נוסח מיט פאבריציוס' שטעלונג צו דעם ענין איז אויך דער בארימטער בריוו צו ספינאזא'ן.

אין זעקס וואכן ארום האט ספינאזא ארויסגעשיקט זיין ענט־ פער. צי האט ער זיך מיט אימיצן באראטן וועגן דעם ענין — אדער צו האט ער אינצווישן זיך אינפארמירט וועגן דער נאנצער אנ־ געלעגנהייט דאס איז נישט באקאנט.

דער נאמען פאבריוס אליין איז אים פרעמד נישט געווען. אין זיין ביבליאטעק האט זיך געפונען א בוך פון פאבריציוס' ברו־ דער, דעם פראפעסאר פאר געשיכטע אין היידעלבערג.

דעם 30טן מארט 1673 איז פון האג אוועק קיין היידעלבערג דורך דער נעווייגטלאכער פאסט ספינאזא'ס ענטפער.

דאס איז דער נוסח:

„צו דעם זייער בכבוד'יקן און איידעלן הער לודוויק פאבריי־ ציוס, פראפעסאר פון דער אקאדעמיע אין היידעלבערג און דעם קורפירשטלאך־פפאלצישן ראט"

„זייער בכבוד'יקער הער!

„ווען איך וואלט געהאט א וואונש אננעמען אויף וועלכן עס איז פאקולטעט א פראפעסור, וואלט איך געהאט נאר דעם איינציקן וואונש אנצונעמען די, וואס דער קורפירשט פון פפאלץ האט מיר אנגעבאטן, צוליב דער פרייהייט פון פילאזאפירן, וואס דער גנא־ דיקסטער פירשט האט באווילינט מיר צו דערלויבן. איך דער שוין נישט דערפון, וואס איך האב פון לאנג געהאט א חשק צו לעבן אונטער דער הערשאפט פון א פירשט, וועמענם חכמה עם ווערט אומעטום באוואונדערט. אזוי ווי איך האב אבער נישט קיין שום כונה צו האלטן אן עפנטלאכן אמט — דעריבער קען איך זיך נישט אנטשליסן אנצונעמען די דאזיקע נלענצנדע געלעגנהייט — הגם איך האב זיך מיט'ן ענין זייער לאנג גע'ישוב'ט. ווייל, קודם כל, דענק איך, אז איך וועל זיך אויפהערן ווייטער אפגעבן מיט פי־ לאזאפיע — אויב איך וועל זיך אפגעבן מיט לערנען די יונגט. עס

איז מיר נישט קלאָר אין וואָס פאַר אַ גרעניצן וועל איך זיך מוזן האַלטן מיט דער דאָזיקער פרייהייט צו פילאָזאָפירן — כדי ס'זאָל נישט אויסקומען אַז איך וויל אונטערריסן די עפענטלאַך אַנערקענ־טע רעליגיע, ווייל דער חשד פון אפּיקורסות אנשטייט נישט פון דער פלאַמענדיקער רעליגיעזער התמדה — נאָר מערסטן פון מאַנכע מענטשלאַכע ליידנשאַפטן אָדער פון דעם ווידערשפּרוכגייסט — פון וועלכן — אויב עס איז ריכטיק אויסגעדריקט געוואָרן — ווערט אַלץ פאַרדרייט אָדער פאַרדאַמט. אויב איך האָב זיך שוין איבערצייגט וועגן דעם אין מיין פּריוואַטן און איינזאַמען לעבן — טאָ וויפיל מער וועט מיר אויסקומען זיך שרעקן — ווען איך וועל דערגרייכן די דאָזיקע בכבוד'יקע מדרגה.

איר זעט דעריבער, אַ מיר האַלט נישט צוריק אפילו די האָפנונג, אויף אַ בעסערער לאַגע — נאָר די איינציקע ליבע פאַר רואיגקייט, וואָס איך גלויב אַ איך קען זי אין אַ געוויסער מאָס דערווערבן, ווייל איך מייד אויס עפנטלאַכע פאָרלעזונגען.

דעריבער בעט איך אייך זייער שטאַרק, איר זאָלט בעטן דעם קורפירשט, ער זאָל מיר דערלויבן וועגן דעם ענין ווייטער איבער־קלערן. זעצט פאָר אויך אויף ווייטער צו פאַרמיטלען די גונסט פון דעם גנאַדיקן פירשט צו זיין דינסטפאַרטיקן פאַרהערער—מיט וואָס איר וועט זיך נאָך מער ערווערבן מיין דאַנקבאַרקייט, זייער בכבוד'־איגער און איידעלער האַר! אייערער אינגאַנצן, ב. ספּינאָזאַ."

די דאָזיקע תשובה איז אַ דאָקומענט פון פיינער דיפּלאָמאַ־טיע און נישט קיין דעמאָנסטראַטיוון שטאָלץ פון אַ מענטשן, וואָס האָט פאַרשטאַנען — אַז אין נוסח פון די באַדינגונגען, וואָס דער בריוו פון קורפירשט'ס פאַרמיטלער האָט אַרויסגעבראַכט — קען קיין פרייהייט פון געדאַנק נישט זיין פאַרזיכערט.

און דאַן, די כאַראַקטעריסטישע פּאָר ווערטער וועגן דער „לי־בע פאַר רואיגקייט!" וואָלט ער דאָרטן געהאַט די רואיגקייט, וואָלט ער געקענט ענדיקן די עטיק?

מען קען היינט מיט דער פולער זיכערקייט זאָגן, אַז ניין!

עס איז געקומען די מלחמה מיט פראַנקרייך. לואיס' דעם פערצנטנס אַרמיי האָט געשטורעמט די שטאַט.

דער פּיפיקער דיפּלאָמאַט — פּראָפעסאָר פאַבריציוס, האָט גע־

מוזט אַנטלויפן פון רואיקן און שטילן היידעלבערג. ער האָט קוים געראַטעוועט זיין ביבליאָטעק.

דעם 1טן פעברואַר 1697 איז ער געשטאָרבן אין פראַנקפורט אַם מיין. ספּינאָזאַ האָט נישט חרטא געהאַט, וואָס ער איז נישט געוואָרן היידעלבערגער פּראָפעסאָר.

אויך דער קרופירשט קאַרל לודוויק האָט זיך אַרומ־געזען אַז זיין שריט איז געווען נישט קיין צייטיקער. די וועלט איז נאָך נישט רייף געווען צו אַזאַ אָפענעם ברוך מיט דער טעאָ־לאָגיע. ער, דער הערשער, האָט שפּעטער פאַרשטאַנען אַז זי אני־מאמין קען נאָך נישט זיין דער אני־מאמין פון דער געזעל־שאַפט.

אין זיין לעבן איז ער געווען אַ ספּינאָזיסט. די בריוו די שוועסטער זיינע שפּיגלען אָפּ אַ צאַרטן, פילנדן, אמת וועלט־לאַכן דענקענדן מענטשן. די גאַנצע פירשטלאַכע משפּחה איז גע־ווען גענייגט צוַם ספּינאָזיסטישן פּאַנטעאיזם.

ווען אין יאָר 1679 האָט ער אַוועקגעשיקט זיין זון קיין פּאַריז אין דער באַגלייטונג פון דער שוין באַקאַנטן שעוורא, האָט ער אין אַ בריוו צו אים געשריבן, ער זאָל אויסזוכן אַ פּאַסיקן פּראָפע־סאָר פאַר פילאָזאָפיע.

„ער דאַרף נישט זיין קיין צבוע'אק — האָט דער קורפירשט געשריבן צו שעוורא — איבעריקנס איז פּפאַלץ גלייכגילטיק צו וואָס פאַר אַ רעליגיע ער געהערט, אַבי פון די, וואָס זיינען דערלויבט אין דער מלוכה. ער זאָל אָבער נישט זיין קיין גייסטלאַכער".

אַ בולטע, קלאָרע וועלטלאַכע שטעלונג.

אַ שטעלונג פון אַן אויסגעשפּראָכענעם אַנטי־קלעריקאַל, אַנטי־טעאָלאָג; נישט אומזיסט איז ער דער אנזאָגער פון דער אויפקלע־רונגס־תקופה. אַ זעלטענער פירשט אויפן טראָן האָט געוואָלט אין אַ פינצטערער תקופה אויסשטרעקן די האַנט צום פירשט פון די פי־לאָזאָפן.

אָבער, צווישן זיי איז געשטאַנען אַ מעקלער.

די אַלטע געשיכטע מיט היסטאָרישע מעקלערס!

דער רוף צום שמד

פון צוויי תלמידים האָט ספינאָזא דערהערט דעם רוף צום שמד. אין לאנגע, פאטעטישע בריוו, וואָס זיינען אנטשטאנען אין מאַמענט פון טיפן, פלאמענדיקן רעליגיעזן עקסטאַז, האָבן דידאָזיקע יונגע תלמידים געוואָלט בריינגען זייער לערער אויף דעם אייניציקן דרך הישר, וואָס זיי האָבן געגלויבט איז בכלל פאראן — און דאָס איז דער וועג וואָס פירט צום וואטיקאן.

איינער פון זיי איז געווען נ י ק א ל א ס ט ע נ א, א דענער, וואָס האָט אלם צוואנציק־יאָריקער בחור שטודירט אין לייד־ן טעאָלאָגיע (אין יאָר 1660). ער איז שפעטער אוועק קיין איטאליע און דאָרטן, אונטערן אינדרוק פון פאַנטיפיקאלן מאיעסטאָט און בלענדער שיינקייט פון דער קאטוילישער צערעמאָניע, אָנגענומען מיט א ציטרנדיקער התלהבות דעם קאטוילישן גלויבן.

עם האָט זיך פאר אים אזוי שנעל „אנטפלעקט" דער אמת, וואָס איז דער אייניציקער און מחוץ וועלכן עס איז ניטאָ בכלל קיין ישעוה, נאָר דער „תהום פון שטן", אז ער האָט אָנגעהויבן צו ארבעטן אלם א פרייוויליקער מיסיאָנער לטובות דעם קאטאָליציזם. ער האָט געפונען א שוץ און א ווארעמקייט אונטער די געניטע פליגלען פון די פלאָרענטינער גלחים און האָט אין 1675 ארויסגעגעבן אויף לאטיין אן אויספירלאכע געדרוקטן בריוו צום רעפאָרמאטאָר פון דער נייער פילאָזאָפיע איבער דער אמת'ער פילאָזאָפיע. (Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philosophia epistola.)

דער בריוו איז געווענדעט צו ברוך ספינאָזא, דאריבער דארף מען משער זיין אז ער האָט אים פריער געשיקט פערזענלאך צו ספינאָזאָן קיין האג, און וועו יענער האָט אים ניט געענטפערט, האָט ער עס אפגעדרוקט מיט דער הילף פון די קאטוילישע אויטאָריטעטן.

דאָס ווערט אויך באשטעטיקט דורך דעם, וואָס אין זיין תשובה צום צווייטן אויפרופער צום שמה, דערמאָנט ספּינאָזא אויך דעמ־ דאָזיקן בריוו פון נ י ק א ל א ס ט ע נ א.

דער גאנצער בריוו איז געשריבן אין א רואיקן, באשיידענעם טאָן. עס ווערט ניט דערמאָנט דאָס בוך, וואָס ער אטאקירט (ד. ה. דער „טעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראקטאָט") און אויך ניט דער נאָמען פונם מחבר.

מיט א טיפער זיכערקייט און א גלויבנספעסטקייט פון א גר אפּעלירט סטענא צו ברוך ספּינאָזא ער זאָל אָנשטעלן זיינע אויערן „צום אמת פון אונזער קירכע". בארופּנדיק זיך אויפן אויטאָריטעט פון דעם הייליקן יוסטינאָן, וויל ער אים באווייזן, אז דאָס איז „די אייניציקע און אמת'ע פילאָזאָפּיע וואָס איך האָב געפונען".

ער ווינטשט אים דאריבער, ער זאָל דידאָזויקע פילאָזאָפּיע משיג זיין און זיך באקערן צום קאטאָליציזם — צו דער קירכע, וואָס האָט אין אירע הענט די געטלאכע שליחות איבער לענדער און מלוכות, און זי איז די אייניציקע הערשערין אין גאָט'ס נאָמען.

סטענא דריקט אוים זיין בארויערן, וואָס ספּינאָזא בלאָנדזשעט. ער שרייבט, אז עס איז אים אומעגלאָך זיך צוצוקוקן וויא מענש וואָס איז אמאָל געווען נאָענט און איצט האָפענטלאָך ניט קיין שונא טאָפּט אין דער פינצטער. דאָס רופט ארויס בא סטענא א טיפן געפיל פון רחמנות פאר ספּי־ נאָזא. און דערפאר שלאָגט ער אים פאָר די פאסיקסטע, לויט זיין מיינונג, ארגומענטן, וועלכע צייגן אָן ווי אזוי צו געפינען דעם ריכטיקן וועג פון דער אמת'ער ישועה.

דער גאנצער בריוו איז געשריבן אין פשוט'ע זאצן, באשיי־ דענער פאָרם און מיט א באהאלטענער זיכערקייט צווישן די שורות, וואָס זיינען גראָד אזוי כאראקטעריסטיש פאר די רעליגיעזע ויכוחים־בריוו אין מיטלאלטער.

גאָר אנדערש איז דער טאָן פון צווייטן בריוו צו ספּינאָזאָ'ן — אויף וועלכן דער לעצטער האָט געענטפערט אין א מיסטערהאפטער, שארפזיניקער פאָרמע.

דערדאָזיקער בריוו איז צו אים געשיקט געוואָרן פון א תלמיד, וואָס איז גלייכצייטיק געווען א זון פון זיינעם א נאָענטן פריינט.

דער מחבר פונם בריוו אלבערט בורג (Burgh) איז געווען דער עלטסטער זון פון קאָנראד בורג, איינעם פון די רייכסטע בירגער אין אמסטערדאם. אין יאָר 1666 איז קאָנראד בורג באשטימט געוואָרן פארן הויפט שאצמייסטער פון די פאראיניקטע נידערלאנדן.

דער פאָטער האָט נעגעבן זיין זון די בעסטע דערציאונג, וואָס אין האָלאנד האָט מען בכלל געקענט באקומען. צו זיבצען יאָר האָט ער אָנגעהויבן שטודירן פילאָזאָפיע אין ליידענער אוניווערזיטעט. ווי מען איז זיך משער, האָט ער פריער געלערנט בא דעם בארימטן דאָקטאָר וואן דען ענדענס, ספינאָזא'ס לערער, אלגעמיינע לימודים, ווי לאטיין, מאטעמאטיק א. א. וו. פון דער נאטור א בעל־חלומות, א ראָמאנטיקער, דורך און דורך ערלאָך, מיט שטאַרקע מיסטישע נייגונגען און עקסטאטישע אויסברוכן, האָט דער עלטערער זון פון דעם ראציאָנאליסטישן פאָטער קאָנראד בורג אביסל צושטערט די אויסגעהאלטענע שכלידיקע טראדיציע פון דער דורות לאנגער יחוס'דיקער משפחה פון די שטאָלצע אמסטערדאמער פאטריציער.

דער פאָטער האָט אים אין אלץ נאָכגעגעבן, וואָס נאָר דער בכור האָט געוואָלט. צו יענער צייט האָט מען געהאלטן, למשל, אז א רייזע קיין איטאליע איז א וויכטיקער, ארגאנישער טייל פון א גוטער דערציאונג. אויך אלבערט בורג אין 1673 געמאכט אזא רייזע. ער איז ארויסגעפאָרן פון דער היים א מונטערער און זייער וויט פון וועלכע עס איז דאָגמאטישע קירכלאכע איבערצייגונגען.

די שפּעטערדיקע קאטוליישע ביאָגראפן זיינע, וואָס האָבן פון זיין לעבן וויי אויך פונם לעבן פון ניקאָלא סטענא געמאכט מיסיאָנערישע מוסטער לעבנס־באשרייבונגען לויטן קאנאָן פון די לעבנס פון די קאטוליישע הייליקע, האָבן אין א געוויסער מאָס איבערגעטריבן אין זייערע שילדערונגען אלבערט בורגיס שטימונגס־גענויט, איידער ער איז אוועק אין קאטוליישער איטאליע.

זיי ווילן דוקא האָבן, אז ער האָט אויפן וועג געשפּעט פון רעליגיע, אויסגעלאכט דעם געצנדינערישן כאראקטער פון די קאטוליישע קלויסטערס און האָט פּראָווָאָצירט בשעת דער רייזע די

גייסטלאכע אויף דעבאטעם איבער רעליגיע בכלל און דער קאטוילישער בפרט. ער איז געווען אזא פלינקער דיסקוטאנט, אזא שארפער מח און דרייסטער פאלעמיסט אז מ׳האט אים ניט געקענט באזיגן.

ביז ער האט זיך אין וועלט אנגעשטויסן אויף א גלח, וואם האט זיך קונא־שם געווען מיט זיינע מיסיאנערישע נסים. דער דאזיקער גלח האט אזוי שטארק געווירקט אויפן יונגן 22־יאריקן אלבערט בורג, אז ער איז שוין געפארן קיין פאדוא א פארטראכטער, ווי א מענטש וואם איז ערב זיין געטלאכער האנדלונג און מאכט מיט זיך א ענדגילטיקן רעליגיעזן דין וחשבון.

אין פאדוא איז ער שוין אין הארצן „באקערט" געווארן; דורכ־פירן אבער דעם „גרויסן און טיפן" אקט האט ער געוואלט אין דער שטאט פון הייליקן פעטער, אין רוים. דארטן איז ער אפיציעל אריינגעטראטן אין די קאטוילישע קירך און האט אנגעהויבן לעבן ווי א נזיר, פארבריינגענדיק טעג און נעכט אויף תפלות און לערנען „די פאטערס פון דער קירך".

ער האט אבער דערפילט אז דערמיט אליין קאן ער, אלבערט בורג, ניט יוצא זיין. אזוי ווי ער האט משיג געווען דעם אינציקן אמת, טאר דאריבער דער דאזיקער אמת ניט רוען אין די ר׳אמות פון זיין נשמה, נאר מוז איינגעפלאנצט ווערן אין די הערצער און נשמות פון די, וואם האבן נאך צו דער מדרגה ניט דערגאנגען און בלאנקען ארום אומזיכער און אן א באדן.

ער האט זיך דערפילט ווי א חוזה, א זשער וואם זעט פאראויס דעם גאנג פון דער וועלט. מיט א כאראקטעריסטישן גר׳שן אימפעט האט זיך אלבערט בורג א ווארף געטאן צו פריידיקן קאטאליציזם און רופן מענטשן תשובה טאן און אומקערן זיך צו דער אמת׳ער קירך פון פעטער און פאול, צו דער אלגעמיינער קירך, דעם אייניציקן מקום־מקלט פון גאט. ער איז אזוי איבערגעאנדערשט געווארן אז דער שטילער ראמאנטיקער האט זיך פארוואנדלט אין א לוידנשאפלאכן אנגריפער, פול מיט חוצפה, זעלבסט־זיכערקייט און אומטאלעראנץ.

פארוואם האט ער גראד אויסגעווילט ספינאזא׳ן פאר א קרבן פון זיין מיסיאנערישער פראפאגאנדע איז שווער צו זאגן. אז בורג איז געווען ספינאזא׳ס א תלמיד איז קלאר פון דעם רבינ׳ס תשובה.

האָט ער אים באטראכט פארן געפערלאכסטן רעפֿאָרמאטאָר, ווי סטענא האָט עס געטאָן, ווייל ער וויל אָפּשיידן די מלוכה פון דער קירך.

ספּינאָזא איז געווען באמת איבעראשט ווען ער האָט באקומען דעם בריוו פון זיין פריינט'ס זון, ווייל א בריוו האָט ער פון אים סיי ווי סיי באַדאַרפט באקומען. ער האָט אים פארן אוועקפֿאָרן צוגעזאָגט צו שרייבן פון ווע, אזוי „צוויישן קעלן און פאריז".

אָבער אנשטאָט פון יענע מקומות איז גראָד אָנגעקומען א בריוו פון פלאָרענץ, דאטירט דעם 8טן סעפטעמבער 1675 און אדרעסירט צו „דעם גלערנטסטן און שארפזיניקסטן הערן בענעדיקטום דע ספּינאָזא. שלום!"

קודם כל דערמאָנט ער אים, אז ביים אָפּפאָרן האָט ער אים צוגעזאָגט צו שרייבן, אויב עם ווערט עפעס פאסירן וואָס איז כדאי צו דערמאָנען. און ווייל עס האָט אזוינס פאסירט, דאריבער שרייבט ער. נעמלאך: ער איז א דאנק „גאָט'ס אומענדלאכער בארמהארציקייט" צוריקגעפירט געווארן אונטער די געוועלבן פון דער קאטוילישער קירך און איז געווארן איר מיטגליד. באריכות שרייבט ער וועגן דעמדאָזיקן פאל צו זיין ליידענער פראָפעסאָר און א קאָפּיע שיקט ער צו אויך צו ספּינאָזאן.

וואָס איז שייך ספּינאָזא'ן גופא האָט ער אים פאלגענדעם צו זאָגן:

„וואָס מער איך האָב אייך אמאל אָפּט באוואונדערט — צוליב דער פיינקייט און שארפקייט פון אייער גייסט — אלץ מער באוויין איך און באקלאָג אייך איצט, ווייל איר, אזא גייסטפולער מאן, וואָס האָט א נשמה באשאָנקען פון גאָט מיט די הערלאכסטע מתנות, וואָס האָט ליב דעם אמת, און באגערט אים, איר לאָזט זיך דאָך אָפּנארן און פארפירן פון דעם געמיינסטן און חוצפה'דיקסטן פירשט פון די נידערטרעכטיקע רוחות. וואָס איז דען אייער גאנצע פילאָזאָפּיע אויב ניט בלויז אָפּנארריי און כימערע? און דאָך פארטרויט איר איר ניט אייער זעלן־רו אויף דער וועלט, נאָר אויך די אייביקע ישועה פון אייער נשמה! גיט א קוק אויף וואָס פאר א עלענדן פונדאמענט איז באזירט אייער גאנצער בנין! איר האָט זיך דאָס אונטערגענומען ענדלאך צו געפינען די אמת'ע פילאָזאָפּיע! פון וואנעט

ווייסט איר דאָס, אז אייער פילאָזאָפיע איז די בעסטע פון די אלע, וואָס מען האָט ווען עס איז געלערנט אויף דער וועלט, ווערט גע־לערנט איצט און וועט שפּעטער ווען עס איז געלערנט ווערן.

.... „איר וועט זאָגן: מיין פילאָזאָפיע שטימט אינגאנצן מיטן אמתן שכל; די אנדערע וועלן אייך דאָס זעלבע אנטקעגן זאָגן. אלע אנדערע פילאָזאָפן, מיטן אויסנאם פון זייערע תלמידים, האָבן גאָר אן אנדער מיינונג ווי איר און מיטן זעלבן רעכט בארימן זיי זיך מיט זייער פילאָזאָפיע, אזוי ווי איר טוט עס מיט אייערער, און באשולדיקן אייך אין פאלשקייטן און טעותן, פּונקט ווי איר באשול־דיקט זיי. עס איז קלאָר, אז כדי דער אמת פון אייער פילאָ־זאָפיע זאָל בולט ווערן מוזט איר צושטעלן אזעלכע ראיות וואָס זיינען ניט אידענטיש מיט די ראיות פון די אנדערע פילאָזאָפן און שטימען נאָר איין מיט זייערע. אויב ניט מוז דאָך צוגעגעבן ווערן, אז אייער פילאָזאָפיע איז פּונקט אזוי ניט זיכער און נישטיק ווי די איבעריקע".

איבערגייענדיק צום טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאַט (דער טיטל אליין איז פאר בורג'ן גאָטלאָז!), זאָגט דער בריוונשרייבער, אז ספּינאָזא האָט „ווי א טייוול" געוואָלט באווייזן אז פילאָזאָפיע האָט גאָרניט צו טאָן מיט טעאָלאָגיע.

און בנוגע דער אויסטייטשונג פון די הייליקע ספרים, פון וואַ־נעט איז געדרונגען אז ספּינאָזא טייטשט זיי אויס ריכטיק?

„איך באשווער אייך—ווענדעט ער זיך צו אים מיט פּאטאָס—פון וואנעט ווייסט איר אז איר האָט געמאכט דעם ריכטיקן און געניגנדן טייטש? אפילו די קאטאָליקן זאָגן — וואָס איז אויך מלא אמת — אז ניט אלץ וואָס גאָט האָט געזאָגט איז פאר אונז נתגלה געוואָרן און אויף אזא אופן קאָן מען דאָך די הייליקע שריפט אליין ניט אויסטייטשן; איך רייד שוין ניט פון יחידים, א פּשיטא נאָך פון דער קירך, וואָס איז אליין די אויסטייטשערין פון דער הייליקער שריפט. איר מוזט דאָך אויך אריינעמען די אפּאָסטאָלישע מסורה, ווי דאָס ווערט באוויזן פון דער הייליקער שריפט ווי אויך פון די עדות פון די הייליקע פּאָטערס, וואָס שטימען איין אין א גרויסער מאָס מיטן רעכטן שכל און דערפארונג".

... „זייט זיך מודה אין אייער שלעכטער אפּיקורסות, אויב איר

גלויבט נאָך אין דעם געקרייציקטן ישוע, רוקט זיך אָפּ פון אייער צו להכעיס נאטור און שליסט ווידער שלום מיט דער קירך!"

און טאָמער וועט ספינאָזא דיינקען, אז שליסן שלום מיט ישעו הנוצרי קאָן מען דורך קאלוויניזם אָדער לוטעראניזם אויך— פירט אים באלד דער יונגער גר ארוים פון דעם טעות.

ניין! די אלע אמונות זיינען כלומרשט קריסטלאך: אין זייער שוים קאָן מען קיין ישועה ניט געפינען, ווייל זיי זיינען פונקט אזוי עלנט ווי ער, ספינאָזא, איז און די וואָס געהערן צו יענע סעקטעס נעפינען זיך אויך אין שאָטן פון טויט. די איינציקע רעטונג איז ישוע הנוצרי!

„איר גלויבט ניט אין ישוע — פרעגט זיך בורג — און פאר־וואָס? איר וועט זאָגן דערפאר, ווייל די תורה און דאָס לעבן פון ישוע שטימט ניט מיט מיינע הויפט עיקרים, און דאָס זעלבע איז מיט דער לערע פון די קריסטן איבער ישוע, וואָס שטימט אויך ניט מיט מיין לערע! אָבער איך חזר איבער: האלט איר זיך דען גרעסער פון די אלע, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער מלוכה און אין גאָט'ס קירך? האלט איר זיך גרעסער פון די פאטריארכן, נביאים. אפאסטאָלן, קדושים, לערער, מיסיאָנערן, יונגפרויען און די אומצאָליקע הייליקע? יאָ, דו כופר־שער חכם, האלסט זיך אפשר גרעסער ווי אונזער האר ישוע הנוצרי? ווילט איר זיי אלעמען איבערשטייגן אין תורה, לעבנס־מדות וכדומה? אָ, איר עלנדער מענטשן־קינד, איר נידריקער ערדישער וואָרים, איר וואָס איר זייט נאָר שפייז פאר ווערים — איר ווילט פאר זיך אין אייער אומער־הערטער לעסטערונג די אויבערהאנט איבער דער אינסופדיקער חכמה פון דעם אייביקן פאָטער, וואָס איז שוין מקום געווארן און האָט זיך שוין אין פלייש פארוואנדלט?"

וויטער בריינגט דער יונגער גר א רייע באווייזן פאר דער וואָרהייט פון דער קאטוילישער קירך — ווי מעשיות וועגן גייסטער, וואָס עקזיסטירן, אלכעמישע שטיינער, קאָבאלדן, סירענעס און דעם גאנצן קלאפערגעציג פון דעם מיטלאלטערישן אבערגלויבן.

„דאָס אלץ וועט איר, מיין פילאָזאף, ניט זיין בכח צו ערקלערן אפילו וען איר וואלט פארמאָגט טויזנט מאל א פיינערן און שאר־פערן גייסט ווי איר באזיצט".

פון דעם איז געדרונגען אז עס זיינען פאראן ענינים וואס קאנען מיטן שכל הישר ניט אויסגעטייטשט ווערן אין מיר מוזן גלויבן אפילו דאמאלסט וועז מיר זעען א געוויסע דערשיינונג ניט.

און ב ו ר ג גיט ביישפילן פון דער רוימישער תקופה און זאגט, אז וועז מען וואלט יוליום צעזארן געזאגט אז עס איז פאראן אזא זאך ווי פולווער, וואס קען צוזעצן הייזער און שטעט, וואלט ער זיך אויסגעלאכט און ניט געגלויבט, ביז ער וועט זיך ניט איבערצייגן.

דער משל איז אנגעוועגט צו דעם ענין פון ישוע הנוצרים „תחית המתים". דער נמשל איז, אז פונקט ווי דער פאקט איז אמת, אזוי איז דער צווייטער ניט קיין ליגן.

מיט אזעלכע „לאגישע" דרייד־לאר אפערירט בורג אין זיינע באוויזן וועגן דער געטלאכקייט פון ישוע הנוצרי און דער גרויסקייט פון דער קאטוילישער קירך.

פארוואס איז גראד די קאטוילישע קירך דאס אמתע קריסטנטום און אנדערע רעליגיעזע שיטות און סעקטעס ווערן פון אים געפסלט?

בורג ברענגט ארויס פאלגענדע ראיות פאר דער אמתדיקייט פון דער קאטוילישער קירך.

ערשטנס איז זי די עלטסטע אין דער וועלט און איז א דירעקטע יורשטע פון דער אידישער אמונה, וואס איז ביז איצט געווען די איינציקע אמתע רעליגיע.

די קאטוילישע קירך האט געירשנט די הייליקע ספרים און האט אפגעהיט די מסורהדיקע אויסטייטשונג פון דעם ניט געשריבענעם געטלאכן ווארט.

צווייטנס איז די קאטוילישע קירך אומפארענדערבאר, ווייל דער נאנצער „שולחן־ערוך" איז באזירט אויף דעם יסוד פון ישוע הנוצרים דינים, וואס זיינען געבליבן בדרך המסורה אפגעהיט.

דריטנס, אלס א פועל־יוצא פון דער צווייטער הנחה, איז די קאטוילישע קירך געבויט אויף פעסטע, זיכערע דינים וואס דער „חתן, דער הייליקער גייסט" האט נאמען פון ישועה הנוצרי איבערגעגעבן דער „כלה", דער קירך.

פערטנס, די ניט רעפארמירבארקייט — א סימן אז די קאטוי־

לישע קירך איז ניט פּראָטעסטאַנטיש, ווייל זי נויטיקט זיך ניט אין קיין שום רעפֿאָרמען.

פּינפּטנס, די אומשיידבארקייט פון איר: די נשמה פונם קריסט קען זיך פון דער קירך ניט שיידן, אויב זי ווייל ניט זיין אין גיהנום אויף יענער וועלט אדער אריינגעוואָרפן ווערן אין הרם אויף דער וועלט. דער בעסטער סימן: אלע אפּיקורסים זיינען אויסגעראָטן געוואָרן פון דער קאטוילישער קירך.

זעקסטנס, די אומגעהויערע פּראָשפּרייטונג פון דער קירך: זי איז אומעטום און כאָפּט אלעם מיט זיך א וועלט ווי קיין שום רעליגיע, פֿאָליטישע מאכט אדער אפילו א פילאָזאָפּיע.

זיבעטנס, דער אייביקער דויער פון דער קירך עד קץ העולם און ענדלאָך די שטרענגע ארדנונג, סיסטעם, אָרגאניזאציע, דיסציפּלין און יעראַרכיע—א סימן אז דער הייליקער גייסט האָט איבער איר די שליטה און די הנהגה.

היינט — זאָגט ב ו ר ג מיט טריומף, נאָכדעם ווי ער האָט ארויסגעבראכט די אלע ראיות, וואָס איז ווערט דאס לעבן פון א ניט־קאטוילער?

„דער מאָראָלישסטער אפּיקורס אדער פילאָזאָף פּראָדוציט אין פּראָגלייך מיט א ווינציקער מאָראָלישן קאטוילער אפילו ניט דערמאָנט צו ווערן".

פּאַרוואָס?

ווייל די „קאטוילישע תורה איז די קלוגסטע און איז ווואונדערבאר טיף. מיט איין ווארט, זי שטייגט איבער אלע איבעריקע תורות פון דער וועלט".

„זי מאכט עס דעם מענטשן בעסער, ווי זיי זיינען דאָס ניט אין קיין שום קיבוץ; זי לערנט און וויזט אן דעם זיכערן וועג צו נשמה רואיקייט אויף דער וועלט און צו אן אייביקער ישועה פון דער נשמה אויף יענער וועלט".

און ווייטער באמיט זיך בורג באווייזן ספּינאָזאן אז די אמתע מנוחת הנשמה האָבן די אפּיקורסים געפונען, ווען זיי זיינען געוואָרן קאטוילן. זיי האָבן זיך באפרייט פון אלע גאוות און תאוות, און זיינען געוואָרן באשיידן, עניותדיק, טיף און הארציק.

און וואָס האָט דער אפּיקורס? — פּרעגט זיך בורג.

„שליסלאך גיט א טראכט וועגן די אומגליקלאכע און אומרו־
היגע אטעאיסטן, ווען זיי טראָגן שוין אפילו די כלמרשטע נשמה־
פרייד אויפן פּנים און מאכן אן אנשטעל, ווי זיי וואלטן געווען צו־
פרידן מיטן לעבן און אין דער זעל ביי זיי הערשט דער גרעסטער
פרידן. קוקט זיך צו ספּעציעל צו זייער אומגליקלאכן און שוידער־
לאכן טויט; מאנכע ביישפּילן דערפון האָב איך אליין געזען און
זייער א סך, יאָ! אונציילבארע זיכערע ביישפּילן קען איך אויך פון
די באריכטן, ווי אויך פון דער געשיכטע; לערנט זיך דאך פון די
דאָזיקע ביישפּילן, אז מען דארף באצייטנס קומען צום שכל און
באדענקען!"

און רופנדיק אים אונטער די פליגלען פון דער אלמעכטיקער
קירך, רופט ב ו ר ג אויס:

„באדענקט זיך, איר פילאָזאָפירנדער מענטש, באגרייפט אייערע
ווייזע נארישקייט און אייערע דומע חכמה; ווערט פון א שטאָלצן
—אן עניותדיקער און איר ווערט געראטעוועט ווערן!"

...„באראט זיך מיט די קאטוילן וואָס זיינען טיף געלערנט אין
זייער אמונה און פירן א לייטיש לעבן און זיי וועלן אייך א סך זאָגן
וואָס איר האָט ניט געוואוסט און איבער וואָס איר וועט שטוינען".

„איך האָב דעם בריוו געשריבן צו אייך מיט דער ו ו אָ ר־
ה א פ ט י ק ע ר קריסטלאכער כונה, כדי איר זאָלט, ראשית פאר־
שטיין די ליבע וואָס איך טראָג אין זיך פאר אייך, הגם איר זייט
א געצנדינער — דאס אלץ צוליב דעם, כדי אייך בעטן איר זאָלט
ווייטער ניט גיין און אנדערע ניט פארדארבן!"

און צום סוף:

„גאָט וויל אייער נשמה ראטעווען פון אן אייביקער קללה, אויב
איר וועט נאר וועלן. לייגט ניט אָפּ גאָט געהאָרכזאם צו זיין; ער
האָט שוין אייך אזוי אָפט דורך אנדערע גערופן. איצט רופט ער
אייך נאָך אמאָל און אפשר דאס לעצטע מאָל דורך מיר, וואָס איז
אליין טיילווייז באשאָנקען געוואָרן מיט דעם חסד א דאנק דער
אומבאגרעניצטע באַרמהארציקייט פון גאָט. דעריבער בעט איך
אייך פון דער גאנצער זעל! וואקלט זיך ניט! אויב איר וועט
זיך איצט ניט צוהערן צו גאָט, וואָס רופט אייך, דאן וועט זיך
זיין צאָרן אויפסניי קעגן אייך אָנצינדן, און עס שטייט פאָר א גע־

פּאר אז איר וועט פּארלאָזן ווערן פון זיין אומענדלאכן רחמנות און איר וועט ווערן אן עלנדער קרבן פון געטלאכער גערעכטיקייט, וואָס אין איר צאָרן ווערט אלץ פּארצערט".

„נאָט דער אלמעכטיקער קען צום גרויסן רום פון זיין הייליקן נאָמען דערפון אפּהיטן, לשם דער ישועה פון אייער נשמה, ווי אויך ניט ווינציקער צוליב א הילזאמען מוסטער־ביישפּיל פּאר אייערע פּילע אומגלויבלאכע מתפּללים. דאָס קען ער טאָן דורך אונזער האר און רעטער ישוע הנוצרי, וואָס לעבט מיט דעם אייביקן פּאָטער און רעגירט אין הסכם מיטן הייליקן גייסט אלם גאָט דורך דורות עד קץ הימים, אמן."

דעם דאָזיקן לאנגן בריוו האָט ספּינאָזא באקומען אין דער זעלבער צייט ווען דער יונגער עקסטאָטישער גר האָט געהאלטן ביים פּארלאָזן פלאָרענץ און איז געפּאָרן אויף א באזוך קיין אמסטערדאם, צו זיינע עלטערן. געקומען איז ער בארוועם אנגעטאָן אין בעטל קלוידער, ווי א בעל־בשובה. אויפן וועג האָט ער זיך אפּגעשטעלט אין פּארשידענע שטעט מיט אלטע קלויסטערס און האָט זייער היים מתפּלל געווען. די באגענעניש מיט דער מוטער אין דער היים איז געווען זייער א דראמאטישע. די עלטערן האָבן ניט געקענט פּארשטיין ווי אזוי האָט זייער עלטסטער זון געקענט אזוי ווייט אוועקגיין פון זיי, כאָטש צוליב ריין עלטערן־געפיל.

מיט א תמימותדיקייט און עניוות האָט זיך דער פּרומער זון מתודה געווען פּאר דער מוטער, אז ער „ווייסט זייער גוט, וואָס ער האָט איר צו פּארדאנקען און ער וועט קיינמאל ניט זיין אונדאנקבאר. דאָך קען זי ניט און ניט דער פּאָטער אים מאכן פּאָרוואורפן דערפּאר, וואָס ער פּילט די גרעסטע ליבע פּאר דעם, וואָס האָט אים אמערסטן ליב געהאט; און ווען ער שטרעקט אוים זיינע אויגן אויף דעם כריסטוס, וואָס איז באדעקט מיט וואונדן און איז געשטאָרבן צוליב אים אויפן צלם, דאן קען ער זיי נאָר זאָגן, אז ער איז גרייט אויך זיין צלם צו טראָגן, אים נאכפאלגן און פּארלאָזן דעם טאָטן און די מאמע און בכלל אלץ, אזוי ווי כריסטוס האָט באפוילן אין דער עוואנגעליע".

די דאָזיקע ווערטער האָבן איבערצייגט אז אין דער נשמה פון דעם האלענדישן שאצמייסטערס זון איז פּארגעקומען א טיפע, פּסי־

כאָלאָגישע ענדערונג, וואָס זיי, די עלטערן, קענען ניט באגרייפן, נאר העכסטנס וויטיקן און באדויערן דאריבער.

דער פּאָטער האָט געמוזט זיך אנשטרענגען כדי זיין פריינדלאָך צום זון און אים צולאָזן צום טיש. אלע באמיאונגען פון באקאנטע גלחים, פּרערדיקער און סתם פריינד וואָס האָבן געוואָלט איבערדרעדן דעם יונגן בורג, האָבן גארנישט ניט געהאָלפן.

ספּינאָזאס ענטפער דארף דעריבער באטראכט ווערן ווי א פּרואוו איבערדרעדן דעם יונגן גר. מסתמא האָט ער דאס געטאָן אויף דער בקשה פון דעם פּאָטער אדער צוליב אים, וויל ער האָט פּאַרשטאַנען די פּסיכאָלאָגישע קאמפּליצירטקייט פון דעם עקסטרעמיטישן גר און געוואוסט אז קענן אזעלכע ארגומענטן, וואָס זיינען כולו אפּעקטן, קען דער שכל הישר ווינציק וואס רעאגירן. דאך האָט ער נאָך לאנגע וואָכלענישן אנגעשריבן דעם ענטפער און נעשיקט מסתמא קיין אמסטערדאם, וואו דער יונגער בורג האָט זיך געפונען צייטווייליק אויף א באזוך ביי זיינע עלטערן.

דער גאנצער טאָן פונם בריוו איז א מענטאָרישער; אזוי שרייבט א לערער צו זיינעם א תלמיד.

די תשובה איז אזוי קלאָסיש אין איר אָרט ארגומענטן, לאָגיק און טיפקייט, אז מיר גיבן זי דאָ כמעט אינגאנצן.

„דאָס, וואָס איך האָב קוים געגלויבט, ווען אנדערע האָבן מיר וועגן דעם איבערגעגעבן, דאס איז מיר קלאָר געווארן פון אייער בריוו. איר זייט, היימסט עס, ניט נאר אליין געווארן א מיטגליד פון דער רוימישער קירך, ווי איר דריקט זיך אוים, נאָר אויך אייגער פון אירע שטאַרקסטע קעמפער און איר האָט שוין זיך אויסגעלערנט שעלטן און אונגעצוימט ליארמען קעגן אייערע קעגנער. איך האָב ביי מיר באשלאָסן דארויף גארנישט ניט צו ענטפערן, ווייל איך בין איבערצייגט, אז איר נויטיקט זיך מער אין צייט ווי אין ארגומענטן, כדי ווידער קומען צו זיך און זיך אומקערן צו די אייגענע. איך רער שוין ניט פון אנדערע מאָטיוון, צו וועלכע איר האָט פּריער צוגעשטימט, ווען מיר האָבן אמאל אין א געשפּרעך דערמאָנט ס ט ע נ א (אין וועמענס דרכים זייט איר איצט געגאנגען!). אייניקע פריינד אָבער, וואָס האָבן פונקט ווי איך געליינט גרויסע האפנונגען אויף אייך, א דאנק אייערע אויסגעצייכנטע פּאַזיקייטן, האָבן מיר

שטאַרק געבעטן אין נאָמען פון פריינדשאפט זיך ניט אָפזאָגן פון שרייבן צו אייך און מער טראכטן וועגן דעם, וואָס איר זייט געווען ביז מיט א קורצער צייט צוריק איידער וואָס איר זייט איצט און אזוי ווייטער. אויף דעם סמך האָב איך זיך אנטשלאָסן אנשרייבן צו אייך די פאָר שורות, און איך בעט אייך קאָטעגאָריש זיי איבער־לייענען מיט א רואיקן געמיט.

„איך ווייל דאָ ניט דערציילן וועגן די זינד פון די פּריסטערס און פּויפּסטן, ווי דאס טוען געווייניקאך די שונאים פון דער רוימישער קירך, כדי אייך אָפּשרעקן פון איר. אמאל פלעגט מען אפט ברענגען אזעלכע ראיות; מער אבער פון וואונדערער בייזוויליקייט וועגן כדי אייך צו קרענקען און ניט צו באלערנען. איך גיב אייך אפילו צו, אז די רוימישע קירך פארמאָגט מער גדולים פון גרויס וויסן און אנשטענדיקן לעבן ווי וועלכע עס איז אנדערע קריסטלאכע קירך. און ווייל די קאטוילישע קירך צייגט מער מיטנלידער, דערפאר האָט זי מער מענטשן פון דעם מין.

„אויב איר האָט אבער צוזאמען מיטן שכל ניט פארלאָרן אייער זכרון, דאמאלסט וועט איר בשום אופן ניט קענען פארלייקענען דעם פאקט, אז אין יעדער קירך געפינט זיך א באדייטנדע צאל פון בכבודיקע מענטשן, וואָס ערן גאָט דורך מעשים טובים און ליבע. אסך פון דעם מין קענען מיר ביי די לוטעראנער, רעפארמיסטן, מע־נאָניטן און ענטוזיאסטן, און ניט דערמאָנענדיק קיין אנדערע וויסט איר דאָך אליין, אז אייערע אבות האָבן אין דער צייט פון הערצאג אלבא מיט אזויפיל עקשנות און מסירת הנפש געליטן פאר־שיידענע ענויים צוליב זייער רעליגיע. איר וועט דאָך צוגעבן, אז דער באגריף פון הייליקייט פון לעבן איז ניט כאראקטעריסטיש נאר פאר דער רוימישער קירך, נאר איז אויך צוגענגלאך פאר אלעמען. און ווייל דערפון איז געדרונגען (ווי מיר לייענען דאס ביים אפאס־טאל יוחנן — ערשטער בריוו, קאפיטל 4, שורה 13) אז מיר בלייבן מיט גאָט און גאָט איז אין אונז, דעריבער שליסן מיר דערפון, אז אלץ מיט וואס די רוימישע קירך אונטערשייד זיך פון די אנדערע איז לחלוטין איבעריק און נעמט זיך נאר פון אבערגלויבן. ווייל, ווי איך האָב דאס געזאָגט לויט יוחנן, אויב יושר און ליבע זיינען די איינציקע און די זיכערסטע סימנים פון דעם אמתן קאטוילישן

גלויבן און די עכטע פֿירות פון דעם הייליקן גייסט, איז איבעראל וואו די סימנים זיינען פאראן, איז דאָרטן דאָ ישוע און דאָרטן וואו זיי פעלן, דאָרטן איז ער ניטאָ. דען אליין דורך דעם גייסט פון ישוע קענען מיר דערגיין צו דער ליבע פאר נערעכטיקייט און צו מענטשן־פֿריינדלאָכקייט.

וואָלט איר כאָטש וועגן דעם א טראכט געטאָן, וואָלט איר זיך אליין ניט געמאכט אומגליקלאָך און ניט געבראכט אייערע עלטערן אז זיי זאָלן איצט אייך באווייזן מיט ביטערע טרערן".

„אבער איך קער זיך אום צוריק צו אייער בריוו! איר באווייזט דאָרטן קודם כל מיר ווי איך האָב זיך געלאָזט פארפירן פון דעם פירשט פון בייזע רוחות. איך בעט אייך אבער אויסהערן מיר מיט א רואיקן נעמיט און זיך אביסל פארטיפן אין זיך אליין".

„אויב איך מאך ניט קיין טעות האָט איר אמאָל זייענדיק נאָר ביים קלאָרן פארשטאנד פארערט דעם גאָט פון אינסוף מיט וועמענס כח אלץ אנטשטייט און עקזיסטירט. איצט אבער חלומט זיך אייך עפעס א פירשט פון רוחות, וואָס איז נאָטפיינדלאָך, וואס פארפירט און נארט אָפֿ די מיינסטע מענטשן אויף צו להכעיס גאָט (וויל גוטע מענטשן איז זעלטן בנמצא!), און וואָס זיינען פון גאָט איבערגענעבן געוואָרן אויף אייביקע יסורים אָט דעם לערמייסטער פון רשעות. הייסט עס, אז די געטלאָבע נערעכטיקייט דערלאָזט, אז דער שטן זאָל אָפּנארן די מענטשן אומבאשטראפטערהייט, אבער בשום אופן ניט, אז די אפּגענארטע און פארפירטע פונם טייוול זאָלן בליבן אונבאשטראָפט?

...„און איר באקלאָגט מיר—א איר אומגליקלאָבער! און איר רופט אָן מיין פילאָזאפיע, וואָס איז אייך לגמרי אומבאקאנט—כימערען, א איר פונם גייסט פארלאָזענער יונגערמאן! ווער האָט עס אייך פארכישופט, אז איר זאָלט יענעם העכסטע און אייביקע וועזן פארשלינגען און גלויבן אז עס געפינט זיך אין אייערע נעדערים?

„איר שיינט נאָך צו וועלן באנוצן דעם שכל און איר פרעגט מיך: „פון וואנעט וויים איך דאס, אז מיין פילאָזאפיע איז די בעסטע, נאר איך וויים, אז זי איז די אמתע. וועט איר מיר פרעגן פון וואנעט וויים איך דאס, וועל איך אייך אזא תשובה געבן: פונקט אזוי ווי איר וויסט, אז די דריי ווינקלען פון א דרייעק

זיינען גלייך צו די צוויי רעכטע. אז דאס איז גענוג וועט יעדערער, וואָס האָט א געזונטן געהירן און חלומט ניט פון שמוציקע רוחות ניט קענען פארלייקענען. די דאָזיקע חלומות שאַפן פאר אונז פאַל־שע אידייען וואס זיינען כלומרשט ענלאך צום אמת. ווייל דער אמת איז דער פרובירשטיין פאר זיך אליין ווי אויך פארן ניט אמת".

„אָבער איר, וואָס האָט זיך איינגערעדט, אז איר האָט געפונען די בעסטע רעליגיע און אפילו מער; די בעסטע מענטשן, וועמען איר גלויבט אזוי לייכטזיניק: „ווי ווייסט איר, אז זיי זיינען די בעסטע פון אלע, וואָס האָבן ווען עס איז געפרעדיקט רעליגיע, טוען דאס איצט און וועלן דאס טאָן אין דער צוקונפט? האָט איר דען אויס־געפרובירט די אלע רעליגיעס, די אלטע ווי די נייע, די היגע, ווי אויך די וואָס ווערן געלערנט אין אינדיען אדער ערגעץ אנדערש אויף דער גארער וועלט? און ווען איר האָט זיי אפילו אונטער־זוכט ווי געהעריק, פון וואנעט ווייסט איר, אז איר האָט גראָד אויס־דערוויילט די בעסטע?" איר קענט דאָך פאר אייער גלויבן קיין שום שכלדיקן באזיס ניט ווייזן. וועט איר אפשר וועלן ענטפערן, אז דער אינערלאכער באווייז פון הייליקן גייסט איז פאר אייך די ערבות—דאמאָלסט ווען די אנדערע מענטשן זיינען פארפירט און אָפּגענארט געווארן פון דעם פירשט פון די געמיינע רוחות? אלע אנדערע, וואָס שטייען מחוץ דער רוימישער קירך טענה'ען מיט דעם זעלבן רעכט פון אייער רעליגיע, דאס וואָס איר טענה'ט פון זיי־ערער".

„ווען איר ברענגט אבער נאָך אלס א ראיה, אז טויזנטער מענט־שען האָבן די זעלבע איבערצייגונג וועגן דעם אייביקן דויערן פון דער קירך און אזוי ווייטער, ווי איר האָט עס, איז דאָס דוקא די אייגנ־ארטיקע פלאפלעריי פון די פרושים, ווייל די דאָזיקע מענטשן בריינגען באווייזן פונקט מיט דער זעלבער זיכערקייט ווי די טויזנ־טער פון די אנהיינגער פון דער רוימישער קירך, וואָס דערציילן, וואָס זיי האָבן געהערט מיט דעם זעלבן עקשנות ווי די עדות פון דער רוימישער קירך, אזוי ווי זיי וואָלטן דאָס אליין איבערגעלעבט".

„אויך זיי פירן צוריק דעם אורשפרונג פון דער קירך ביז אדם הראשון און בארימען זיך מיט דער זעלבער חוצפה, אז זייער סינא־גאָגע האָט זיך דערהאַלטן ביז היינטיקן טאָג, אז אז זי איז אונ־

פארענדערלאך און פעסט און וועט בלייבן ניט קוקנדיק אויף די שנאה פון די נעצנדינער און די קריסטן. זיי שטייגט איבער אלע קירכעס א דאנק איר אלטקייט. זיי זאגן בקול אחד, אז נאר ביי זיי געפינט זיך נאטט וואָרט און אז נאר זיי אליין האבן אפגעהיט גאט׳ס תורה שבכתב און שבעל פה. קיינער וועט ניט אפלייקענען, אז אלע אנדערע האבן זיך קעצעריש פון זיי אפגעטיילט, און זיי זיינען דורך מערער יארטויזנטער געבליבן פעסט און שטארק ניט האבנדיק איבער זיך קיין צוואנגס־הערשאפט, און נאר מיטן כח פון אבערגלויבן. דערציילן זייערע וואונדער הייסט מיד מאכן טויזנטער רעדעוודיקע צינגער. וואס קען מען זיי אבער יא צושרייבן צום גונסטן איז דאס, אז זיי האבן ארויסגעגעבן אסך מער קרושים ווי וועלכע עס איז אנדערע אומה, און דאס די צאל פון די וואס האבן מיט אן אויסערגעווויינלאכן מסירת נפש געליטן פאר זייער אמונה וואקסט פון טאג צו טאג".

„און דאס איז ניט קיין לינגן, ווייל איך האב אליין געקענט צוויישן אנדערע א אידן, מיטן נאמען פידום (טרייהייט), וואס שטייענדיק אין פלאמען, וועו מען האט אים שוין געהאלטן פאר א טויטן, האט ער אנגעהויבן צו זינגען דאס לויב־ליד:

„גאט, דיר גיב איך איבער מיין גייסט". און אזוי בשעת זינגען אויסגעהויבט די נשמה".

„די ארגאניזאציע פון דער רוימישער קירך, וואס איר רימט אזוי, איז לויט מיין מיינונג פאליטיש שטארק און האט פאר א סך מענטשן געבראכט נוצן. אויך גלויב איך, אז דוקא זי וואלט זיך אמבעסטן צוגעפאסט צום אפנארן די מאסן און האלטן אין צוימען די מענטשלאכע געמיטער, וועו עס וואלט ניט אנטשטאנען א מאהאמעטאנישע קירך, וואס איז אין דעם פרט נאך מערער, ווייל פון אנפאנג זינט עס עקזיסטירט דער דאזיקער אבערגלויבן זיינען אין יענער קירך קיין שום אפיקורסישע שפאלטונגען ניט פארגעקומען".

„אויב איר מאכט א ריכטיקן חשבון, דאן וועט איר זעען אז נאר דער דריטער פונקט פון אייער באמערקונג איז לטובות די קריסטן. און דאס איז: אז קליינע, עם־הארצישע מענטשן האבן עס געקענט כמעט די גאנצע וועלט באקערן צום גלויבן אין ישוע. דער

ראָזיקער פונקט אבער איז חל פּאר אלעמען, וואָס האלטן זיך פּאר זריסטן און ניט נאר פּאר דער קאטוילישער קירך".

„אבער וען מיר וואלטן אפילו אנגענומען אז אלץ וואָס איר זאָט אָנגענעבן וועגן דער רוימישער קירך איז ריכטיק; גלויבט איר מיט דעם מאָטעמאָטיש צו באוויזן דעם אויטאָריטעט פון דער דאָזיקער קירך? אזוי וויי דאָס איז אין דעם פּאל וויי פון צו זיין אזוי, איז וויי אזוי ווילט איר מיר מאכן גלויבן אז מיינע באוויזן שטאמען פונם פירשט פון די שרעקלאָכע רוחות, און אייערע, דירעקט פון גאָט? און דאס איז דערפון געדרונגען, וויל איך זע און אייער בריוו צייגט מיר דאס אָן זייער דייטלאָך, אז איר זייט געוואָרן א שקלאָף פון דער דאָזיקער קירך ניט אויס ליבע צו גאָט, נאָר אויס מורא פּארן גיהנום. דאָס איז די איינציקע סיבה פון אייער אבער־גלויבן".

„איז דאס אייער ענינות, אז איר קענט זיך אליין ניט אנפאר־טרויען, נאר אנדערע די, וואָס זיינען פון מיינטן אליין פּאָרדאָמט געוואָרן? האלט איר דאָס פּאר חוצפּה און גאוה, אז איך אפּעריר מיטן שכל און בארואיק זיך מיטן אמתן וואָרט פון גאָט, וואָס לעבט אין גייסט און קען ניט געפּעלשט אדער פאַרדרייט וועדן?

„וואָרפּט אוועק פון זיך דעם דאָזיקן שעדלאָכן אבערגלויבן און אנערקענט דעם שכל, וואָס גאָט האָט אייך געגעבן און אנטוויקלט אים, אויב איר ווילט ניט זיין צוגערעכנט צו די חיות! איך זאָג אייך, הערט שוין אויף, שטותיקע טעותן אנערקענען פּאר מיסטע־ריען, און מישט ניט צונויף אויף א שמאָלקעפּיקן אופן דאס אונ־באקאנטע און נאָך ניט אנטפּלעקטע פון דעם וואָס איז שיין באוויזן געווען פּאר ווידערזינ!"

„דאָס זיינען די שוידערלאכסטע סודות פון דער קירך, וואָס אלץ נאר איז זי זיך סותר מיטן שכל הישר, אלץ שטארקער שטייגט זי איבער לויט אייער גלויבן דעם פּארשטאנד".

„איבריגנס: עס וועדט אין טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט ניט בלויז אויסגעשטעלט די טעאָריע, אז שריפט קען נאר דורך שריפט ערקלערט וועדן, נאר עס וועדט פאלשטענדיק באוויזן דער אמת און די זיכערקייט דערפון ניט קוקנדיק דאָרויף וואָס איר ער־קלערט עם פּאר חוצפּהדיק און פּאר גרונדלאָז פאלש. אין קאפּיטל

7, נעמלאך ווערט עס אנגעווייזן; דארט ווערן אויך אפגעלייקנט די מיינונגען פון די קעגנער. איר קענט עס צונויפבינדן מיט דעם וואס איך האב געזאגט צום סוף פון קאפיטל 15, ווען איר וועט זיך צו דעם צוהערן און אויך דערביי זיך אביסל באקענען מיט דער גע־ שיכטע פון דער קירך (זי שיינט אייך זיין לחלוטין אומבאקאנט), כדי איר זאלט קענען זען ווי עס איז פאלש, דאס וואס מערסטע פון די פויפסטן גיבן אן, און דורך וואס פאר א גלגול און מיט וואס פאר א קונצן האט דער רוימישער בישאף ענדלאך אין זעקס הונדערט יאר נאכן געבורט פון ישוע הנוצרי באהערשט די קירך, דאן וועט איר אן ספק קומען ענדלאך צו זיך אליין!"

„או דאס זאל געשען וויניש איך אייך פון טיפן הארצן. בלייבט געזונד!"

דער דאזיקער שטארקער בריוו האט אבער קיין שום פעולה ניט געהאט. דער פרום געוואָרענער בורג האט אפילו נעהאט בדעה ארויסטרעטן עפנטלאך מיט א נעדרוקטן באריכט וועגן זיין שמד. ער האט עס אבער ניט געקענט טאן זייענדיק אין דער היים, צוליב די עלטערן.

די האפנונגען פון בורג׳ס עלטערן און פרייַנד, או ספינאָזא׳ס בריוו וועט האבן אן איינפלוס איז ניט מקום געווארן. דער יונגער בורג האט באלד פארלאזן די עלטערן, איז אוועק צוריק קיין רוים. דארטן איז ער אריינגעטראטן אין א קלויסטער און איז געוואָרן א מאנאך פון פראנציסקאנער אָרדן. ער איז דערטרונקען געוואָרן אין ים פון די ברוינע קאפיושאנען און האלב געגאלטע קעפ פון די פראנציסקאנער נזירים. מיט דעם פארשווינדט דער טשיקאווער תלמיד פון ברוך ספינאָזא פון די האריזאנטן, וואס רירן אן דעם לעבנס־וועג פון אונזער דענקער.

און נאר אין דעם זכות פון זיין לערער איז ער טיילוויַיז פאר־ אייביקט געוואָרן. אים האבן מיר צו פארדאנקען דעם מערקווירדיקן בריוו פון ספינאָזא, וואו עס ווערן באריכט מיינונגען, וואס וואלטן קיינמאל אפשר ניט ארויסגעבראכט געוואָרן, ווען ניט דער בריוו פון א ל ב ע ר ט ב ו ר ג.

ספינאָזא׳ס ענטפערן איז א טיפער מקור פארן שטודיום פון זייַנע היסטאָריש־טעאָלאָגישע געדאנקען. קודם כל איז דער בריוו

א דאקומענט פון דעם דענקערם דרייסטקייט אין זיין בליק אויפן קריסטענטום.

ניט אומזיסט האבן די ארויסגעבער פון זיינע איבערגעבליבענע כתבים נאכן טויט ארויינגענומען אויך די צוויי בריוו און אפילו אנגעגעבן דעם פולן נאמען פון דעם בריוונשרייבער.

מעגלאך אז טאטע־מאמע זיינען שוין געווען אויף יענער וועלט, און קיין נאענטע מענטשן האבן ניט געפילט די בושה און דעם צארן וואס דער בריוו האט בשעתו ארויסגערופן.

לייבניץ

אויף זייטיקע וועגן, וואָס בירן זעלטן צום פילאָזאָפישן טראקט האָט זיך ארומגעבלאָנקעט יאָרן לאַנג דער מאַן, וועמען עס איז באַשערט געווען צו ווערן דייטשלאַנדס שטאָלץ אויפן געביט פון פילאָזאָפיע, ביז עס האָט אים ניט פארדראָסן דער גאונישער שטערן פון קענינסבערגער פרוש, עמאנואל קאנט. דער דאָזיקער מאַן האָט געהייסן גאָטפריד ווילהעלם לייבניץ.

ער איז געווען מיט א יאָר פערצן אינגער פון ברוך ספינאָזא. געבוירן אין לייפציק אין 1646 ביי אן אלטער אריסטאָקראטישער משפּחה פון דייטשן אדל מיט אינטעלעקטועלע אינטערעסן (זיין פאָטער איז געווען פראָפעסאָר און נאָטאריוס) האָט לייבניץ אוים־געוויזן שוין פון קינדווייז אָן גאונישע פעאיקייטן. ער האָט צו אכט יאָר באהערשט פאָלקאָם די לאטיינישע שפראך. און צו דרייצן יאָר האָט ער ארויסגעווויזן א טיפן אינטערעס פאר פראָבלעמען פון לאָגיק און האָט אויסגעצייכנט געקענט די דורות־לאַנגע ליטעראַטור וועגן לאָגישע ענינים. וועז ער איז אלט געווען 15 יאָר איז ער געוואָרן א סטודענט פון לייפציקער אוניווערסיטעט און זיך געגרייט צו אן אדוואָקאטישער קאריערע. ער שטודירט נאטורווויסנשאפט און ווערט שטארק באאיינפלוסט פון דער מאניסטישער טעאריע פון קעפלער, גאליליאָ און קאפערניק. כדי זיך פארטיפן אין די פראָבלעמען פון דער מעכאניסטישער וועלטאנשויאונג פאָרט ער קיין י ע נ ע שטודירן מאטעמאטיק.

צו 21 יאָר איז לייבניץ א קאנדידאט פון פילאָזאָפיע און דאקטאר פאר יוריספרודענץ. זיין שטודיום איז פארענדיקט; זיין קאריערע פאנגט זיך אָן. ער ווייזט ניט ארויס קיין נייגונג פאר שטילע פאָרשערישע ארבעט; די וועלט ציט אים; דער גלאַנץ פון די

פּירשטלאכע הויפּן און די דיפּלאָמאַטישע דיאַלעקטיק האָט פּאַרן יונגן יוריסט א רייצנדן טעם; עס ציט אים אהין און דער צופּאַל העלפּט אים אונטער.

ער באקענט זיך מיט דער קורצמיינישן קאנצלער י א ה א ן ק ר י ס ט י א ן פּ א ן ב א י י נ ע ב ו ר ג און האָט נושא חן געווען; זיין נורל איז דערמיט באשטימט.

אין יאָר 1667 פאָרט ער קיין מאיינץ און הויפּט אָן זיין דיפּלאָמאטיש - פּאָליטישע קאריערע ביי דעם קורפירשט י א ה א ן פ י ל י פ פ א ן ש ע נ ב א ר ן.

עס איז א שטורמישע צייט אין אייראפּע. עס איז כמעט צוואנציק יאָר נאָך וועסטפּאָלער שלום און די קריסטלאכע וועלט איז צושפּרענגט אין צוויי מחנות. פּאָרמעל האָבן דער קאטאָליציזם און דער פּראָטעסטאנטיזם זיין קריג אויפּגענעבן. אין דער אמתן איז אבער דער רעליגיעזער מאָמענט אויך וויטער אויסגענוצט געוואָרן פּאר פּארשיידענע ערָאבערישע צוועקן פון די דאמאָלסדיקע אייראָפּאישע מלוכות. דייטשלאנד איז געווען פּאָליטיש און נאָציאָנאל—א חורבה. אויף אירע חורבות האָט זיך פונאנדערגעוואקסן די מאכט פון שוועדן און פראנקרייך. די שוועדישע מאכט וועט לאַנג ניט דויערן. דער „אנטיקריסט" פון צפון, פעטר דער גרויסער וועט פּארצאָמען זיין נאָענטן שכן דעם וועג צום אימפּעריאליסטישן וואוקס. פראנקרייך איז אבער געשטיגן, וויל איר שכן, דייטשלאנד איז געווען צורודערט און צומישט. און אין ענגלאנד האָט דער לידנשאפטלעכער קאמף צווישן פוריטאנישע פרייהייטס-שטרעבונגען און קאטוילישע אבסאָלוטיזם-טענדענצן האָט אויף א צייט שוועקגענומען דער דאָזיקער מדינה די מעגלאכקייט פון אינטערנאציאָנאלער פּאָליטיק-שפּילעריי; נאָר אויף א ווייל.

און אין מזרח אייראפּע האָט די האלב-לבנה געהאלטן אין א זיגרייכן מארש קעגן דעם צלם און די אָפּגעשוואכטע עסטרייך האָט זיך געמוזט לאָזן ראטעווען מיט דער סארמאצקער בלוט פון דעם דיפּלאָמאטישן „קרול" יאן סאביעסקי.

א צייט פון פּארפּלאָנטערטע דיפּלאָמאטישע פּעדים וואָס האָבן געפּאָדערט מאָקעוויאליסטישע שטיק כדי ניט ווערן א קנויל פּאר אלעמען.

דאָס איז די צייט וועו לייבניץ טרעט אריין אין דינסט פון שיפרירטע דעספען און דיפלאָמאטישע סודות.

דער וועג פון דיפלאָמאטיע האָט נעפירט קיין פאריז און לאָנדאָן. אהין שיקט אים דער האר זיינער, דער קורפירשט. אין פאריז וועט ער, דער דייטשישער פאטריאָט, וועלן געווינען דעם לויכטנדן טורם פון דער מאנארכישער אייראָפע, דעם קיניג לואי דעם פערצענטן און מיט א משונהדיקן פלאן וועגן ערָבערן מצרים, וועט ער זיך באמיען אפריסן די זשערנע אויגן פון דעם גרעסטן בעל־מזל אויפ'ן טראָן פון זיין חרובן פאטערלאנד.

אויף די דאָזיקע דיפלאָמאטישע טראקטן פלעגט לייבניץ פארבייסן זיין דיפלאָמאטישן מיטאג מיט א פילאָזאָפישן קוכן. אין די פריַיע צייט האָט ער זיך פארנומען מיט פארשיידענע פילאָזאָפישע און נאטור־וויסנשאפטלאכע פראגעס—דערווייל דילעטאנטיש, מיט גרויס התמדה אבער אָן א שטיצ־פונקט, מיט דייטשישער פלייסיקייט אבער דערווייל אָן דער דייטשישער סיסטעמע.

און פארשטייט זיך אז אויף די זייטיקע וועגן פון פילאָזאָפישע אינטערעסן האָט זיך דער שפעטער גרויסער דייטשער פילאָזאָף געמוזט אנשטרענגען דערווייל נאר אויפן נאָמען פון דעם גרויסן וועלט־דענקער.

די דאָזיקע סטעזשקעס האָבן סוף כל סוף דערפירט לייבניצן צו א פערזענלאכער באקאנטשאפט מיט ספינאָזאָ'ן וועו יענער איז געווען אין די בין השמשות פון זיין לעבן. נאָך די דאָזיקע וועגן וועלן מיר נאכגיין; אנדערע אינטערעסירן אונז אין דעם פרט ניט.

לייבניץ האָט וואכזאם נאכגעפאלגט די פילאָזאָפישע ליטעראטור פון זיין צייט און האָט אויף יעדן בוך רעאגירט אין בריוו צו זיינע פרייַנד, וואָס ער האָט זיך זייער לייכט געקענט פארשאפן, ווייל דער פרייַנד איז געווען ניט מער ווי אן אדרעסאט, וועלכן מען מוז האָבן, כדי אריינשיסן אין אים א פאָר קוילן פון קריטישע מיינונגען.

די ערשטע שפורן פון לייבניצעס באקאנטשאפט מיט ספינאָזא'ס פילאָזאפיע געפינען מיר אין א בריוו, וואָס ער האָט געשריבן (דעם 20 אפריל 1669) צו זיין לערער ט א ם א ז י ו ס. ער רעדט

דאָרטן וועגן די קארטעזיאנער און דערמאָנט צווישן אנדערע אויך ספּינאָזאַן און האַלט אַז ספּינאָזאַ האָט אייגנטלאַך נאָר פּאַראַפּראַ־זירט דעקארטן.

אין א יאָר שפּעטער איז דערשינען דער טעאָלאָגיש־פּאָליטי־שער טראַקטאַט. לייבניץ האָט דאָס בוך געלייענט, באלד ווי ער איז דערשינען. ער האָט אבער ניט געוואוסט, ווער איז דער מחבר פון דעם דאָזיקן אנאָנימן ספר.

ער האָט לאַנג ניט געוואַרט און תיכף אין א בריוו צו א פריינד (סעפּטעמבער 1670) האָט ער געלאָזט וויסן, אז דאָס בוך איז אן „אונערטרעגלאַך געמיינע שריפט". און צו אַ צווייטן האָט ער גע־שריבן, אז דאס בוך איז „שוידערלאַך".

דער פילאָלאָג ג ר ע ו ו י ו ס, וואָס האָט זיך געקענט פּער־זענלאַך מיט ספּינאָזאַן און איז געווען צווישן לייבניצעס פריינד־קאָרעספּאָנדענטן האָט אים געמאָלדן, אַז דאָס „העכסט פּאַרדאָר־בענע ווערק", האָט אנגעשריבן ברוך דע ספּינאָזאַ.

ווי אזוי האָט לייבניץ רעאגירט אויף די דאָזיקע ידיעה, ווייסן מיר ניט. ער האָט ווייזט אוים געהאלטן, אז מען קען אָנשרייבן א „פּאַרדאַרבנד בוך", נאר אויב מען דארף צו אזא מחבר אמאָל אנ־קומען, דארפן מען דאס פּאַרשווייגן און אפילו, אויב מען מוז, זיך חנפענען צו אים.

דעם 5טן אָקטאָבער 1671, האָט לייבניץ ארויסגעשיקט פון פּראַנקפּורט א בריוו צו ספּינאָזאַן אין וועלכן ער ווענד זיך צו אים מכח ענינים פון אָפּטיק. ער בעט „דעם באַרימטן און זייער בכבודיקן הער", ווי ער טיטולירט ספּינאָזאַן, אַרויסזאָגן אַ מיינונג איבער זיינער אַן אַרבעט איבער אָפּטיק, וואָס ער דערלויבט זיך אים צו־צושיקן. ער ווייסט אז א חוץ זיין רום אויף אנדערע געביטן, איז ער, ספּינאָזאַ, אויך אן „אויסגעצייכנטער קענער פון אָפּטיק". די דאָזיקע ארבעט אונטערן נאָמען „קענטנישן פון דער פּאַרטגעשרי־טענער אָפּטיק" (Notitia opticae promotae) איז פּאַרעפּנטלאַכט געוואָרן נאר פאר פריינד און מבינים. לייבניצן גייט אויך ניט אָן ספּינאָזאַס מיינונג איבער זיין ביכל, נאר אזוי ווי עס איז פּאַראַן א באַרימטער אפּטיקער, מיט וועמען ספּינאָזאַ קען זיך פּערזענלאַך, דעריבער וואָלט ער געוואָלט הערן זיין מיינונג דורך די פּאַרמיטלונג

פון האאגער „קאלעגע". אין דעם בריוו איז דער נאמען פון דעם גע׳ערנטן ניט אנגענעבן; מיר קענען אבער משער זיין, אז דאס איז געווען ה י ג ע נ ס ארער ה ו ד ד ע.

ווייטער בעט אים ל׳ייבניץ צו פארענטפערן א פאר פראגן פון אפטיק, ווי׳ל ער ווי׳ל הערן ספינאזאס „שארפזיניקן אורטיי׳ל".

אדרעסירט האט ל׳ייבניץ דעם בריוו צום „זייער בארימטן ״אקטאר און זייער טיפן פילאזאף" ספינאזא, און האט זיך אונטערגעחתמעט אלס זיין „שטענדיקער פארערער (Cultor sedulus) „ג א ט פ ר י ד ל י י ב נ י ץ, רעכטס־האקטאר און ראט אין מאיינץ".

פאר זיין ל׳ערער ט א מ א ז י ו ס האלט ער אין סוד דעם פאקט, וואס ער האט געשריבן א בריוו צום „אפיקורס" ספינאזא, מיט וועלכן ער האט זיך נעאיילט צו באקענען פונקט ווי דאס איז געווען דער פאל מיט ט א מ א ה א ב ס, וועמען ער האט שארף קריטיקירט און דאן געוואלט זיך צו אים דערנעענטערן. עס איז ניט אויסגעשלאסן אז צווישן ספינאזאן און ל׳ייבניצן איז אנגענאנגען א אפטערער בריוון־אויסטויש, ווי מען איז זיך נוהג צו דענקען אויפן סמך פון דעם אין אייניציקן בריוו, וואס איז צו אונז דערגאנגען, געשריבן פון ספינאזא צום דיפלאמאט און פילאזאף ל׳ייבניץ.

דער דאזיקער בריוו איז אויך כאראקטעריסטיש דערמיט, וואס ל׳ייבניץ שטרייכט אונטער אז ספינאזא איז פאר אים אן אוטאריטעט אויפן געביט פון אפטיק. בנוגע זיינע פילאזאפישע ווערק האט ער, פארשטייט זיך, געהאלטן פאר וויכטיק און נויטיק צו פארשווייגן זיין מיינונג אין דעם בריוו צו ספינאזאן.

וועגן זיין ל׳ערער, יאקאב טאמאזיוס האט פארפאסט א ווידער־ל׳יגונג פון ספינאזאס טראקטאט און האט עס צוגעשיקט צו זיין גערא־טענעם תלמיד ל׳ייבניץ, האט יענער אים אזוי געענטפערט:

„דער פארפאסער פונם בוך איבער דער פרייהייט פון פילאזאפירן, אויף וועלכן דו האסט אנגעשריבן א פיינע הגם א קורצע תשובה איז ב ע נ ע ד י ק ט ו ס ס פ י נ א ז א, א איד, וואס איז, ווי מען גיט מיר צו ווישן פון האלאנד, ארויסגעשטויסן געווארן פון דער סינאגאגע פאר זיינע אומערהערטע מיינונגען".

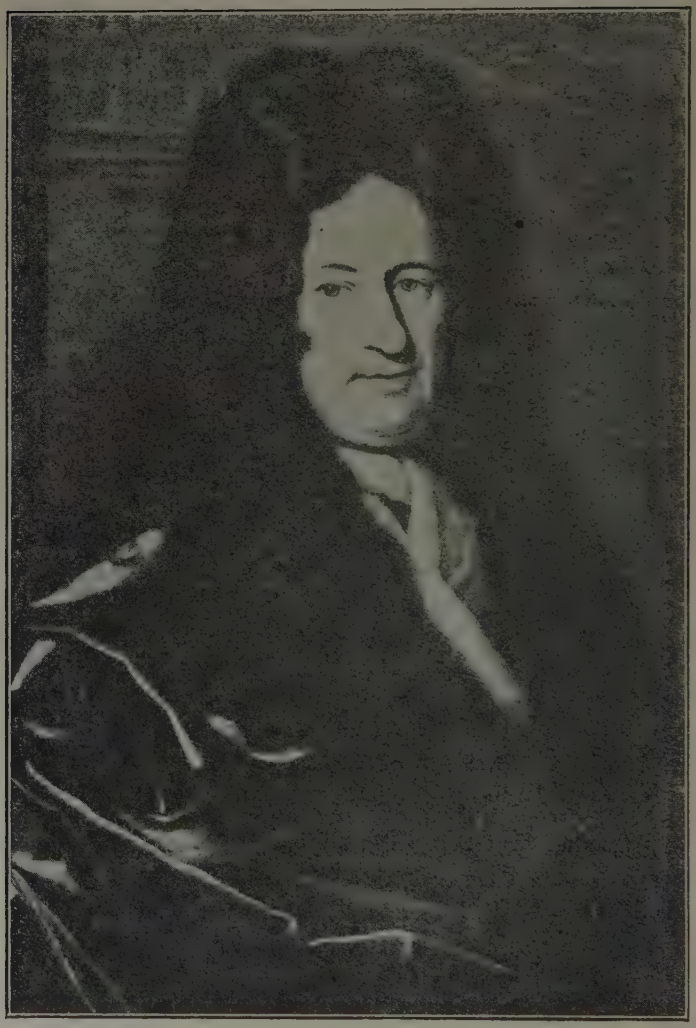

גאטספריד ווילהעלם לייבניץ
(1646-1716)

פון דער ציטאטע איז קלאָר, אז ספינאָזא איז געווען פאר לייבניצן א געפערלאכער דענקער, אפילו קיין דענקער אויך ניט, ווי ער האָט זיך שפעטער אויסגעדריקט, הגם בשתיקה האָט ער זייער אסך גענאשט פון ספינאָזאס סיסטעמע. אויף לייבניצעס בריוו ענטפערט ספינאָזא געלאסן, פארמאליסטיש, אפיציעל, מיט אן אנ־געצויגענעם טאָן—און דער עיקר, ניט געאיילט.

דער בריוו־שרייבער האָט נעמוזט וואַרטן איבער פינף וואָכן, ביז ער האָט באקומען פון האג א תשובה.

זיין ארבעט קריטיקירט ער מיט אסך פארזיכט און טאקט. ער שטעלט אים א פאָר פראגעס, וויל ער האָט געוויסע פונקטן ניט געקענט תופס זיין. ער טוט צוליב זיין בקשה און שיקט דעם אויס־טאריטעט איבער אפטיק—אן עקזעמפלאר פון לייבניצעס ארבעט, אין הסכם מיט זיין וואונש, אָבער יענער האָט געזאָגט, אז ער האָט איצט ניט קיין צייט צו שרייבן וועגן דעם.

ביי דער גלעגנהייט פרעגט ער אים אָן אויב ער האָט שוין דעם „פאָליטיש־טעאָלאגישן טראקטאט", און אויב ניט, איז ער גרייט אים צו שיקן אָן עקזעמפליאר.

דאגעגן בעט ער לייבניצן צוצושיקן אים זיינע „פיזישע היפא־טעזן" וואָס וועלן דערמאָנט אין דעם בריוו צו ספינאָזאן. ער האָט זיי, צום באדויערן, ניט געזען, וויל אין האג קען מען דאס בוך ניט קריגן צו קויפן.

אויך וואָלט מען באדארפט להבא בעסער באזאָרגן דעם ענין פון שיקן די בריוו: מען דארף געפינען, דא אין האג, עמיצן וואָס זאָל נעמען אויף זיך דאָס זיכערע און פינקטלאכע באזאָרגן פון די בריוו.

אלזא קאלט, מעריאטאריש אבער מיט אן אינערלאכן דראנג אָנצוקניפן באציאונגען און אויסטוישן זיך מיט די גדאנקען; דאָס איז לייבנסווירדיק, קאָלעגיאלמעסיק; דאס איז ספינאָזא.

עס איז פון דעם „פאסט־סקריפטום" קלאָר אז עס האָבן נעמוזט זיין מער בריוו פון זיי ביידן. זיי זיינען אבער, ליידער, פארפאלן געגאנגען.

הויפטזאכלאך האָט עס נעמוזט זיין אין דער ציט פון נא־וועמבער 1671 ביז מארט 1672. לייבניץ האָט עס שפעטער אָפנע־

לייקנט. ער, דער פּאָרזיכטיקער דיפּלאָמאַט, וואָס האָט געמוזט לאַ־ווירן צווישן מענטשן און הערשער האָט פּאַרשטאַנען אז א באַקאַנט־שאַפט מיט ספּינאָזאַן, וועט אים קיין גוטס ניט געבן. דעריבער האָט ער שפּעטער געשריבן אז ער האָט נאר אין איינציק מאָל געשריבן צו ספּינאָזאַן. און דאָס קענען מיר ניט גלויבן, וויל ספּינאָזאַ האָט אין א בריוו צום גראָף טשירנהויז געשריבן, אז ער האָט גע־האַט פון לייבניצן אסך בריוו און לויט די דאָזיקע בריוו וואַר־שיינלאַך אורטיילט ער וועגן אים, וועָן ער זאָגט אז לייבניץ, זוייזט זיך אוים צו זיין א גוט ערצויגענער מענטש מיט אסך וויסן.

איבריגנס האָט דער דיפּלאָמאַט לייבניץ זיך אליין סותר געווען. ער האָט זיך אמאָל מורה געווען פּאַרן גראָף טשירנהויז, אז ער האָט געשריבן צו ספּינאָזאַן א בריוו וועגן דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט („אויב איך מאַך ניט קיין טעות", מוז צוגעבן דער דיפּלאָמאַט אין דעם וידוי).

אין חודש מארט 1672 פּאָרט לייבניץ אין א דיפּלאָמאַטישער מיסיע קיין פּאַריז. פון פּאַריז שרייבט ער זיכער ניט צו ספּינאָזאַן, וויל וועָן גראָף טשירנהויז גיט צו וויסן זיין האָגער פּריינד און לערער אז לייבניץ געפינט זיך אין דער פּראַנצויזישער הויפּטשטאָט, רופט די ידיעה ארויס א שטאַרקע פּאַרוואונדערונג מצד ספּינאָזאַן.

קיין פּאַריז איז לייבניץ געקומען ניט נאָר מיט א דיפּלאָמא־טישער שליחות. ער האָט געוואָלט זיין אין צענטר פון דער וויסן־שאַפט, און צו יענער צייט איז דער דאָזיקער צענטר געווען גראָד אין פּאַריז.

ער באַקענט זיך קודם כל מיטן אלטן אוואַנטוריסט דאַקטאַר ו ו א ן ד ע ר ע נ ד נ ס און מסתמא פון אים האָט ער באַקו־מען מער אויספירלאַכע ידיעות וועגן ספּינאָזאַ. דאָס, וואָס דער אלטער לערער פון ספּינאָזאַ האָט געקענט דערציילן איז געווען שוין פּאַרנאַנגהייט, וויל דער תלמיד האָט אין די שפּעטערדיקע יאָרן קיין שום באַציאונגען מיטן רבין ניט געהאַט.

געקענט האָט ער מער וויסן פון דעם גרויסן האָלענדישן פיזיקער ה י ג ע נ ס, מיט וועלכן ער האָט זיך באַקענט אין פּאַריז. דער דאָזיקער פיזיקער האָט געפירט א קאָרעספּאָנדענץ מיט ספּינאָזאַ

און האָט אפילו שטודירט זיינע ווערק, הגם ער איז געווען זייער ווייט פון פילאָזאָפיע בכלל און פון מעטאפיזיק בפרט.

אין פאריז האָט זיך לייבניץ א סך באשעפטיקט מיט דעקארט'ס פילאָזאפיע און די דאָזיקע שטודיען האָבן אים געבראכט נאָענט צו א מענטשן, וואָס פלעגט באקומען פון ספינאָזאן לאנגע בריוו. דאס איז געווען גראף הערנפרידוואלטנר פאן טשירנהויז.

דורך טשירנהויזן איז לייבניץ געקומען נעענטער צו ספינאָזאס געדאנקען־וועלט. פון אים האָט ער זיך דערוואוסט, אז ספינאָזא האָט אנגעשריבן א „עטיק", און זי איז נאך ניט געדרוקט, נאר די אינטימע פריינד פון דעם מחבר און דער גראף בתוכם האָבן געשריבענע אפשריפטן פון איר.

טשירנהויז האָט אבער ניט געוואָלט געבן צו לייענען לייבניצן די עטיק, ווייל ספינאָזא האָט נאר א פאָר מענטשן אנפארטרויט דאס ווערק, און עס וואָלט דעריבער געווען א טאקטלאָזיקייט לאָזן א מענטשן, וועמענס באציאונג צו ספינאָזא איז נאָך ניט זיכער און קלאָר, זיך באקענען מיט א ניט־געדרוקטן ווערק פון א גערודמטן דענקער.

עס איז געווען קלאָר, אז לייבניצן האָט ניט נאר די נייגעריקייט אליין געטריבן צו ספינאָזאס ווערק. ער אלס פילאָזאף, וואס איז געשטאנען פאר דער וויכטיקסטער אויפגאבע, וואָס א פילאָזאף האָט פאר זיך אין אויפבויען א סיסטעמע, האָט פארשטאנען אז די מעטאפיזישע קאנסטרוקציע איז איינע פון די וויכטיקסטע חלקים אין אזא פארנודערטער, אויספירלאכער סיסטעמע. ער האָט דעריבער געזוכט אָט די אנלען פונקטן אדער אינספירירנדע גראנקען, ווי מאנכע ווילן, וואָס זאָלן אים קענען ארויפפירן אויפן וועג צו אן אייגענער סיסטעמע.

און אז לייבניץ האָט אסך צו פארדאנקען ספינאָזאן, און אז אן ספינאָזאס לערע פון סובסטאנצן וואָלט ניט געווען לייבניצעס לערע פון די מאָנאדן—דאָס איז היינט קלאָר פאר יעדן פילאָזאפישן פארשער.

און דוקא דאמאָלס אין פאריז, נאָך דעם ווי ער האָט מיט אזא התמדה שטודירט דעקארט'ס פילאָזאפיע און האָט זיך באקענט

מיט אלע זיינע תלמידים, איז אים געווען אינטערעסאנט צו האָבן געלייענט דאס הויפט־ווערק פון ספינאָזא, וועמענס ער האָט דאך אמאל אין א בריוו צו זיינעם א לערער, צוגערעכנט צו די וויכטיגסטע תלמידים פון דעקארט.

ט ש י ר נ ה ו י ז איז אויך געווען פאראינטערעסירט, אז לייבניץ זאל איבערלייענען די עטיק. ער האָט אבער דאס ניט געוואלט טאן אויף זיינע אייגענע אחריות. לייבניץ האָט געמאכט אויף טשירנהויזן זייער א גוטן אייגדרוק. זיי האָבן זיך זייער שנעל באפריינדעט און ספינאָזא איז אין גיכן געווען אין א באזיץ פון א כאראקטעריסטיקע פון לייבניצן א דאנק דער פארמיטלונג פון דאקטאר שולער פון אמסטערדאם.

צו דעם דאזיקן שולער האָט זיך געווענדט דער גראף טשירנהויז מיט א בקשה, ער זאל דאס בעטן ביי ספינאָזאן א דערלויבעניש צו ווייזן לייבניצן די ניט־געדרוקטע עטיק.

אין א בריוו פון שולער צו ספינאָזאן (פון 14 נאָוועמבער 1675), ווערט דערציילט ווי דער גראף טשירנהויז האָט זיך באקענט אין פאריז מיטן פיזיקער היגענס, און אויך מיט לייבניצן.

„דער הער טשירנהויז באריכטעט ווייטער, אז ער האָט אין פאריז באגעגנט א מאן מיט אויסערגעווויינלאכע בקיאות, וואָס פילט זיך היימיש אין פארשיידענע טיילן פון דער וויסנשאפט און וועלכער איז פריי פון די וואולגארע פאראורטיילן פון דער טעאלאגיע. זיין נאמען איז לייבניץ. ער איז מיט אים אין זייער אינטימע באציאונגען. עס האָט גראד אזוי געטראָפן, אז זיי ארבעטן ביידע צוזאמען אין דער ריכטונג פון א פאלקאָמער אנטוויקלונג פון גייסט. יאָ, קיין זאך ווערט פון אים העכער און ווערטפולער געשאצט (ווי דער גייסט). מאראליש איז ער אמבעסטן געניט, ווייל ער רעדט אן אויפרעגונג און אפעקטן, נאר על פי השכל. ער אריינטירט זיך גוט אין דער פיזיק און ספעציעל אין די מעטאפיזיישע שטודיען איבער גאָט און זעל. דערפון דרינגט טשירנהויז אויס, אז ער פארדינט דורכאוים צו זיין באקאנט מיט אייערע כתבים, אויב איר וועט אייגיין דאראוף. נעמליך: ער גלויבט, אז דער מחבר (ד. ה. ספינאָזא) וועט דערפון האָבן גרויס נוצן, וואָס ער זאָגט צו אויספירלאכער צו

באווייזן, ווען ער וועט עס וועלן. אויב ניט, דאן קענט איר זיין אינ־גאנצן רואיק, אז ער וועט ניט ברעכן דעם געגעבענעם וואָרט, האלטן די כתבים בסוד און וועט קיין אות פון זיי קיינעם ניט ווייזן".

און דאן קומט די פאלגנדיקע זייער וויכטיקע שטעלע, ספּעציעל פאר דער כאַראַקטעריסטיקע פון לייבניצן.

„דערזעלבער לייבניץ האלט גאָר א וועלט פון דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט. אויב איר געדענקט נאָך האָט ער דאַריבער געשריבן צו אייך אמאָל אין א בריוו. איך וואָלט דעריבער אייך גע־בעטן, אז אויב איר האָט ניט גאָרניט דאגעגן זאָלט איר דארויף פריינדלאך איינגיין און ניט שאפן ביי קיינעם קיין פארדרוס. אזוי שנעל ווי איר וועט איינגיין דארויף, וואָלט איך אייך געבעטן וועגן דעם מיר מודיע צו זיין. נאָך דעם ווי איך וועל באקומען אייער תשובה, וועל איך ענטפערן אונזער טשירנהויז. איך וואָלט דאס געטאָן זייער גערן דעם דינסטיק אוונט, אויב עס וועט אייך א וויכ־טיקער ארבעט ניט אָפּהאלטן דערפון".

דאקטאר שולער האָט געטאָן זיין פליכט. ער איז געווען בא־פריינדעט, ווי מיר וועלן שפּעטער זען מיט לייבניצן, פּונקט אזוי ווי מיט ספּינאָזאַן.

אבער ספּינאָזא איז געווען ווייט פון דער גאוה, אז יעדערער זאָל קענען זיינע ווערק, אפילו ווען ער איז אזוי ווארים רעקאָמענדירט ווי לייבניץ.

עס זיינען געווען פארשיידענע סיבות, וואָס האָבן פאראורזאכט ספּינאָזאס רעזערווע שטעלונג בנוגע לייבניצן.

קודם כל—א ריין פּאָליטישע סיבה. ספּינאָזא איז געווען אי־בעראשט צו הערן אז דער ד י פּ ל אָ מ אַ ט לייבניץ איז אין פּאַריז. עס איז די צייט פון דער מלחמה מיט האָלאַנד. פון אַלע זייטן לויערן שונאים און זיין פריינד, יאהאן דע וויט, שטייט איינער אליין און וויל באווייזן אז מען קען יא זיין א גבור, איינזאם און עלנד.

עס איז קלאָר אז די דיפּלאָמאטישע מיסיע פון א דייטשישן קורפירשט אין פּאריז און שפּעטער לאָנדאָן איז געווען ענג פאר־בונדן מיט דער אידעע פון לאָזן צורו דייטשלאנד אויפן חשבון פון האָלאַנד.

ספּינאָזאַ האָט עס פאַרשטאַנען. ז י י ן פאַטערלאַנד איז אין געפאַר. ווי קען מען האָבן צו טאָן מיט איינעם וואָס אינטרינירט קעגן האָלאַנד? דערפון נעמט זיך ניט די נייגעריקייט, נאָר די אי־בעראשונג: וואָס טוט ער דאָרט אזוינס אין די נעסטן פון געהיי־מער דיפּלאָמאַטיע, דער דאָזיקער לייבניץ?

ער בעט ביי זיין תלמיד טשירנהויז אויספירלאַכע ידיעות וועגן לייבניצן. ער ווייס אז לייבניץ קען אים פון בריוו. ער וויל אבער וויסן צו וואָס איז ער געפאָרן קיין פראַנקרייך? אויף וויפיל ער קען אורטיילן פון די בריוו זיינע, איז דער דאָזיקער לייבניץ א מאַן מיט וויסן און בילדונג. אבער אים אנצוטרויען אזוי שנעל זיינע שריפטן, האַלט ער פאַר ניט ראַטזאַם.

אזוי שרייבט ער צום דאַקטאַר שולער.

„איך וואָלט געוואָלט קודם כל וויסן, וואָס טוט ער דאַרטן אין פראַנקרייך און איך וואָלט געוואָלט הערן די מיינונג פון אונזער טשירנהויז, אויב ער וועט מיט אים לענגער קומען אין א באַרירונג און וועט בעסער קענען זיין כאַראַקטער".

און דאַן די צווייטע סיבה:

עס איז דאָך ניט אויסגעשלאָסן אז צו ספּינאָזאַן איז דערגאַנגען לייבניצעס נעגאַטיווע מיינונג וועגן דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט. עס האָט אים דעריבער געמוזט שטאַרק שאַקירן דער חניפה־טאָן און די פאַלשקייט פון דעם פירשטן־ראַט, וואָס האָט גע־זאָגט א ליגן, כדי נושא חן זיין אין די אויגן פון ספּינאָזאַן און גע־פינען א צוטריט צו זיינע כתבים.

ער האָט אבער מיט קיין איין וואָרט ניט דערמאָנט די פאַלש־קייט פון לייבניצן, ווייל ער האָט זיך מיט אזעלכע דערשיינונגען ניט איינמאָל באַגעגנט.

שפּעטער פאַרשווינדט לייבניצס נאָמען אינגאַנצן פון ספּינאָזאַס בריוו. ער דערמאָנט אים אפילו ניט אין די בריוו, געשריבן דירעקט צום גראַף טשירנהויז.

אבער די אינטימע פאַריזער געשפּרעכן פון טשירנהויז מיט לייבניצן וועגן דעם האַגער פילאָזאָף האָבן ערוועקט ביים לעצטן א טיפן באַגער לכל הפּחות איין מאָל אָנקוקן און רעדן מיט ספּינאָזאַן.

און די דאָזיקע ערשטע און אפשר איינציקע באַגעגעניש צווישן

די צוויי דענקער איז פארגעקומען בײַ חדשים פאר ספּינאָזא'ס טויט.

נאָוועמבער 1676 איז לײַבניץ געווען אין האָלאנד. ער האָט באזוכט אמסטערדאם און איז פון דאָרטן געפֿאָרן קיין האָג כדי זיך זען מיט ספּינאָזאן.

וואַרשיינלעך אין אמסטערדאם האָט ער זיך באקענט מיט'ן דאָקטאר שולער, זיין מלײַ יושר בײַ ספּינאָזאן, וועמען ער האָט פריער ניט געקענט און וועלכער וועט איצט גראד ווערן א לעבעדיקער פאַרמיטלער צווישן ספּינאָזאס גייסטיקע ירושה און לײַבניצעס חשק דיאָזיקע ירושה אפּצוקויפן.

מען האָט ביז איצט נאר אין אלגעמיינע שטריכן געשילדערט די באגעגעניש צווישן די צוויי גרויסע פילאָזאפן פון יענער צייט. עס האָט געהערשט א מיינונג, אז די דאָזיקע באגעגעניש איז געווען א צופעליקע, און אז לײַבניץ האָט דורכפֿאָרנדיק האָלאנד באזוכט דעם אײנזאמען דענקער אין האָג.

היינט וויסן מיר א דאנק די אויספֿאָרשונגען פון פֿראָפעסאָר לודוויק שטיין, אז די רייזע איז געווען א בכוונדיקע.

לײַבניץ האָט גראד אין ענגלאנד, וואו ער האָט געהאט אזוי פיל באקאנטע און קאָרעספּאָנדענטן, פֿארבראכט אינגאנצן אכט טעג. דאָרט האָבן דאך געוואוינט ניוטאָן, באיל, קאלינס, אונזער אלדענבורג און אנדערע. אין האָלאנד וואו א חוץ גרעוויוס'ן און ספּינאָזאן האָט ער קיינעם ניט געקענט, האָט ער פֿארבראכט נאנצע צוויי חדשים.

אין אמסטערדאם באקענט ער זיך מיט דר. שולער, צו וועמען ער איז געווען פראטעזשירט פון גראף טשירנהויז. עס איז כמעט ווי זיכער אז דר. שולער האָט לײַבניצן אלס א פערזענלאכקייט ניט געקענט אינטערעסירן. ער האָט אבער געוואָלט אים אויסנוצן אלס א פראָטעזשע צו ספּינאָזאן, וועמענס ניט־צוגענגלאכקייט איז אים געווען וואויל באקאנט.

און אינטערעסאנט: בײַ שולערן האָט זיך לײַבניץ באקענט מיט דרײַ בריוו, וואָס ספּינאָזא האָט געשריבן צו אלדענבורגן. לײַבניץ ווערט אזוי פאראינטערעסירט אין דעם תוכן פון די בריוו, אז

ער שרייבט זיי איבער און שרייבט אפילו אָן צו זיי פּירושים. די־דאָזיקע פּירושים זיינען גאר אנדערש געשריבן, ווי די אמאָליקע אויסדרוקן איבער ספּינאָזא און די בריוו צו פריינד און קארעספּאָנ־דענטן.

לייבניץ וויל ספּינאָזאַן פאַרשטיין און באַהאַנ־דעלט זיינע געדאנקען לאָיאל און טאָלעראנט, אפילו ווען ער שטימט ניט איין מיט זיי.

און גלייכצייטיק פון די בריוו און פון געשפּרעכן מיט דר. שולער לערנט ער דעם כאַראַקטער פון ספּינאָזא, אזוי ווי ער וואָלט זיך געגרייט צו א באגעגעניש, וואָס זאָל אויספאלן הארמאָניש און פרידלאך. די דאָזיקע פּאר שטונדן מאכן אן איינדרוק ווי לייבניץ וואָלט וועלן קענען די אלע שליסלען און צוגאנגען צו ספּינאָזאַס כאַראַקטער, כדי געפינען זיין צוטרוי און קענען פון דער באגעגניש געניסן. ער איז געווען אן אקטיאָר, וואָס לערנט זיך אויס די ראָלע לויט די רעפליקן פון דעם מיטשפּילער. דער אונטערשיד איז בא־שטאַנען אין דעם, וואָס דער אַקטיאָר האָט די רעפּליקן און לייבניץ האָט געמוזט אינטואיטיוו זיך אָנשטויסן, וואָס פאר א רעפליק וועט ער דערהערן אויף די און די מיינונג און האָט געוואָלט זיין פראגע צופּאסן צו ספּינאָזא'ס פאָראויסגעפילטע תשובה כדי דער געשפּרעך זאָל גיין אין דער ריכטונג פון ספּינאָזאַס געמיט, און אפשר אויך געזונד־צושטאנד, וועגן וואָס ער איז בלי ספק געווען גוט אינפאָר־מירט מצד דאקטאר שולער.

אין מיטן נאָוועמבער 1676 טרעפן מיר לייבניצן אין האַג.

לאָמיר לאָזן דעם פיינעם פילאָזאָף־היסטאָריקער טעאָדאָר גאמפּערץ שילדערן די דאָזיקע מערקווירדיקע באגעגעניש, ווייל קיינער קען די דאָזיקע שילדערונג ניט איבערטרעפן:

„איצט לאָמיר זיך פאָרשטעלן דאס בילד, וואָס וואָלט זיכער פאַרדינט פאַראייביקט צו ווערן פון א מאָלערס א פּינזל. אין דרויסן, אויף די גאַסן און אויף די פּלעצער פון דער בוימרייכער שטאָט שפּילט זיך דער הארבסט־ווינט מיט פאַרגעלבטע בלעטער. אינווייניק אין דער שטילער הינטערשטוב פון א בירגער הויז אויף דער רואיקער פּאַוויליאָנסגראַכט—צוויי מענטשן אין אַן ערנסטן און

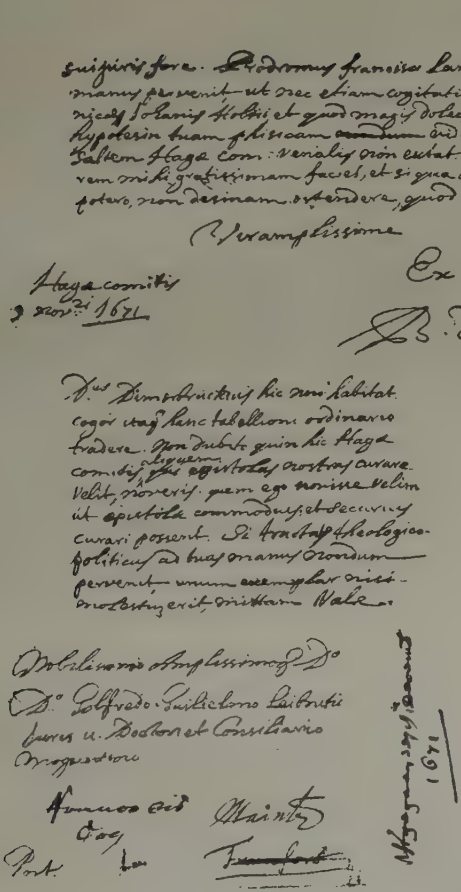

ספינאזאם בריוו צו לייבניצן

Eruditissime Nobilissimeq. Dne

Schedulam, quam mihi dignatus es mittere legi; magnasq. pro ejusdem communicatione ago gratias. Doleo, quod mentem tuam, quam tamen credo, te satis clare exposuisse, non satis assequi potuerim. Precor itaq. ut ad hæc pauca mihi respondere non graveris. Videlicet, an aliam credis esse causam, cur in vitrorum apertura parci esse debemus, quam quia radii, qui ex uno puncto veniunt, non in alio accurate puncto, sed in spatiolo (quod punctum mechanicum appellare solemus) quod pro ratione apperturæ majus aut minus est, congregentur. Deinde rogo, num lentes illæ quas Pandochas vocas, hoc vitium corrigant hoc est, an punctum mechanicum, sive spatiolum in quo radii qui ex eodem puncto veniunt post refractionem congregantur, idem ratione magnitudinis maneat, sive apertura magna sit, sive parva. Nam si hoc præstant, earum aperturam augere ad libitum licebit, et consequenter omnibus aliis figuris mihi cognitis longe præstantiores erunt, alias non video, cur easdem supra communes lentes tantopere commendes. Lentes enim circulares eundem ubiq. habent axem, adeoq. quando illas adhibemus, omnia objecti puncta, tanquam in axe optico posita, sunt consideranda et quamvis omnia objecti puncta non in eadem sint distantia, differentia tamen, quæ inde oritur, sensibilis esse non potest, quando objecta admodum remota sunt, quia tum radii, qui ex eodem puncto veniunt, considerantur tanquam parallelli ingrederentur vitrum. Hoc tamen credo, lentes tuas juvare posse, quando plurima objecta uno obtutu comprehendere volumus (ut fit, quando lentes oculares convexas admodum magnas adhibemus) ut omnia scilicet simul distinctius repræsententur. Verum de his omnibus judicium suspendam, donec mentem tuam mihi clarius explices, quod, ut facias enixe rogo.

D.o Huddenio alterum, ut jussisti, exemplar misi. Respondit, sibi in præsentiarum tempus non esse, idem examinandi sperat tamen post unam aut alteram hebdomadam

(פאקסימילע)

אייפריקן דיאלאג. ארום—ארעמלאכע הויזווירטשאפט. איינער פון זיי איז פארפוצט אין פיינע רייזע קלייד׳ער לויט דער לעצטער מאדע (ווייל, ווי עס זאגט ה י ג ע נ ס , לייבניציעס פריינד — גרוים איז געווען זיין באגער „צו שיינען"). דאס אויסגעצערטע פון קראנק־הייט לייב פון דעם צווייטן, דעם „גאט אדער נאטור" איבערגעגע־בענעם חכם איז באדעקט מיט א באשיידן מלבוש. עס שוועבן שוין ארום אים די שאטנס פון טויט — עס איז אים דאך גענליבן אינ־גאנצן פיר חדשים פון ערדישן לעבן, אבער פרייד׳יק רוען זיינע קלא־רע און מילדע אויגן אונטער די צווייגן־ברעמען אף דעם פרעמדן בא־זוכער, וואס באמיט זיך ביי יעדער געלעגנהייט צו נעווינען זיין הסכמה. און דערזעלבער מאן, וואס איז איצט אין די דרייסיקער, אין דער בליענדער צייט פון זיין מענערישער קראפט (וועו אפילו שוין מיט א פלייך אויפן קאפ!) מיט די לייכטנדע אויגן פון שטאל־צע האפנונגען און ניט ווינציק שטאלצע דערפאלגן — ער, וואס האט אקארשט געוואונען די פריינדשאפט פון ניוטאן און באיילי; אין דער „ראיעל אקאדעמי", ארויסגעטראטן פאר קורצן אלס דער דערנענ־צער פון פאסקאלס חשבון־מאשין; איז באערט געוואָרן אין דער פראנצויזישער אקאדעמיע אלס דער דערפינדער פון דער דיפערענ־ציאלער רעכנונג און האט אויפן הויף פון לואי דעם פערצנטן זיך טיף צוגענקוקט צום וועלט מסחר פון כל המינים און אין וועמענס קאפ עס שווינדלט פון פארשיידענע פאליטישע, ליטעראריש׳ע און ווינסנשאפטלאבע פראיעקטן. — ער — דער דאזיקער הויפישער און וועלטיש־באהאוועטער דענקער, איז אין איצטיקן מאמענט ניט א דענקער, נאר עס גייט אים אין דעם, ער זאל זיין עלטערן קאלענע קענען איבערציגן די סאלידסייט פון געבראכטע באוויזן".

„מיר זענען אים דאך לעבעדיק פאר אונז, אין דער מאמענ־טאלער אויפרעגונג מיט רויטע פלעקן אויפן בלאסן פנים, ווי ער כאפט שנעל טינט און פעדער, זעצט זיך ביי ספינאזא׳ס שרייב־טיש און וואַרפט אן מיט אימפעט אויפן פאפיר זיין הנחה פון וועל־כער עס איז געדרונגען די עקזיסטענץ פון א ה ע כ ס ט פ א ל־ק א מ ע נ ס ט ן ו ו ע ז ן (Ens perfectissimum) ער נעמט דאס באשריבענע פאפיר נעענטער צו זיינע שארפסוקנדע, אבער קורצ־זיכטיקע אויגן, כדי מיט א טריומפירנדן פנים פארלייענען דעם

האַלב־פאַרטראַכטן הכם, וואָס שטייט לעבן אים מיט אַ פריינדלאַכן שמייכל".

„אַ שאָד, וואָס ספינאָזאַס בעל־הבית, דער ערלאַכער מאַ־לער ו ו אַ ן ד ע ר ס פ י ק האָט די דאָזיקע סצענע ניט אונטערגעקוקט און ניט איבערגעלאָזט די קומענדיקע דורות געטריי קאָפּירט! אבער באמת, האָט דען דער דאָזיקער מוטיקער מאַן געקענט אפילו דערשמעקן, אַז אין יענער שעה זיינען אונטער זיין באַשיידן דאַך געשטאַנען אויג אין אויג אַנטקעגן זיך צוויי תקופות פון דער מענטשלאַכער אנטוויקלונג און אַז עס האָט, מערקווירדיק, פּאַסירט אַז די עלטערע תקופה איז געווען פאַרקערפּערט אין דער געשטאַלט פון דעם אינגערן—און די אינגערע תקופה האָט אין דעם עלטערן דענקער איר תיקון געפונען".

דאָס איז ניט געווען דער איינציקער גייסטיקער דועל צווישן די צוויי דענקער. לייבניץ אליין האָט שפּעטער געשריבן אין אַ בריוו, אַז ער האָט זיך געזען אַ פּאָר מאָל מיט ספינאָזאַן,

(je luy ay parle plusieurs fois et fort longtemps)

ליידער ווייסן מיר זייער ווינציק וועגן וואס זיי האָבן אַזוי אָפט און לאַנג גערעדט. פון געוויסע רמזים לאָזט זיך פעסטשטעלן, אַז מען האָט דעבאַטירט די פּראָבלעמען פון דינאַמיק, ווייל לייב־ניץ האָט גראַד דאַמאָלסט איבער דעם געאַרבעט. ספינאָזא איז געווען צו אים זייער פריינדלאַך. ער האָט אים געלייענט אויסצוגן פון דער עטיק, און לייבניץ האָט אפילו געמאַכט אַ פּאָר באַמער־קונגען. ספינאָזא האָט אים באַוויזן דעם באַרימטן בריוו פון זיין תלמיד בורג מכח קריסטנטום און לייבניץ האָט אים תיכף אפּגעקאַ־פּירט, פאַרשטייט זיך, מיט דער דערלויבניש פון אַדרעסאַט.

ער האָט אויך מיט אים סתם געפּלוידערט; דערציילט אביסל זכרונות ווי די מעשה מיט דעוויטס ערמאָרדונג און זיין פּרואוו צו פּראָטעסטירן. לייבניץ האָט אים „אָפּגעצאָלט" מיט פאַרשיידענע פּאָליטישע אנעקדאָטן און דיפּלאָמאַטישע עפּיזאָדן.

ספינאָזא האָט זיך געמוזט פילן גוט און צופרידן מיט דער וויזיט. דער ר י י כ ע ר, שטאַרקער, יונגער, פאַריסענער און שטאָלצער לייבניץ איז געווען אַ מאָדנער קאָנטראַסט מיט דעם

אָרימען, שוואכן, אלט אויסזעענדיקן, שטילן און עניותדיקן ספּי־נאָזע. אבער דער דאָזיקער קאָנטראסט איז אין דערזעלבער צייט נעווען א גוטע אילוסטראציע צו ספּינאָזאס נעדאנקען וועלט — וועגן דעם אז צום אמת מוזן מענטשן דערגיין ניט נעריט פון דרויסנדיקע אפעקטן.

די זעלבע פּראָבלעמען האָבן געפּייניקט דעם בעל־נוף לייב־ניץ און דעם גוססדיקן שווינדזיכטיקן ספּינאָזא.

פון די דאָזיקע געשפּרעכן איז לייבניצן קלאָר געווארן ספּינאָזאס פּילאָזאָפּיע. דאס הייסט אבער ניט, אז ער האָט מיט איר איינ־געשטימט.

אויך ספּינאָזא האָט זיך באפרייט פון זיין אומצוטרוי צו לייב־ניצן. ער האָט אים אנגעהויבן פּארשטיין און געפונען די מקורים פּן זיין כּארַאקטער און טעמפּעראַמענט.

אבער פון דעם פּרידלאכן שמועס איז צו קיין פּריינדשאפט ניט נעקומען. אין שאטן פון יענער באגעגעניש האָט זיך יאָרן־לאַנג נע־קילט לייבניצעס נייסט.

אבער די ליבע האָט די זכרונות ניט באוועגט.

דאָס זיינען געווען און געבליבן צוויי אנדערע, פרעמדע איי־נ־ צו דער אנדערער, וועלטן.

מיט ספּינאָזאס לעצטע מינוטן און מיט דער ירושה האָט זיך לייבניץ זייער שטארק אינטערעסירט. דר. נעאַרג שולער האָט אים וועגן אלצדינג געשריבן. ער האָט עס צו אים געשריבן דריי וואָכן פאר ספּינאָזאס טויט, אז די לאַנע פון ספּינאָזא איז א געפערלאכע, וויל ער לוידט אויף אן אונהיילבארע קראנקהייט, משמעות א גע־ירשנטער.

און אין פינף טעג נאָך ספּינאָזאס טויט האָט דאקטאר שולער אים אנגעבאָטן צו קויפן פאר דער ביבליאָטעק פון האנאווערישן הערצאָג, ביי וועמען לייבניץ האָט געדינט—דעם עקזעמפּלאר פון דער עטיק פאר 150 גולדן.

וווייזט אויס אז די נאָענטע פריינד פון דעם פּארשטאָרבענעם פּילאָזאף, ווי דאקטאר מעייער, דער דרוקער ר י א ו ו י ר ט ש

און אנדערע האָבן קענן דעם פּראָטעסטירט, ווייל עס איז דערצו ניט געקומען.

שולער האָט געפירט א לעבעדיקע קאָרעספּאָנדענץ מיט לייבניצן, ווי עס איז צו זען פון די געפונענע דריי און דרייסיק בריוו זיינע צום האנאוועריש דענקער, פון דעם א דריטל האָט א דירעקטן שייכות מיט ספּינאָזאַן.

לייבניץ האָט זיך זייער אינטערעסירט מיט דער אויסנאבע פון די איבערגעבליבענע כתבים. געאָרג שולער גיט אים צו וויסן (דעם 17 יולי 1677), אז די וועלט זיינען אָפּגענעבן אין דרוק און אין א פּאָר חדשים שפּעטער (דעם 21 אָקטאָבער) קען ער שוין אים מעלדן, אז זיי זיינען אָפּגעדרוקט און אזוי שנעל ווי דער אינדעקס וועט זיין פּאַרטיק וועט ער אים קודם כל שיקן אזוי פיל עקזעמפּלארן, וויפיל ער וועט נאָר וועלן.

לייבניץ אינטערעסירט זיך מיט ספּינאָזאס ביבליאָטעק און מאנוסקריפּטן. דער דאקטאר שולער ערקלערט אים אז קיין זעלטענע ספּרים זיינען ניט געבליבן. און אויב עס איז עפּעס נעווען איז דאס פּארטיילט געווארן צווישן פרייַנד לויט ספּינאָזא'ס לעצטן רצון. אזוי, אז עס איז גארנישט ניט געבליבן וואס עס קען פּאַרקויפט ווערן.

אין פעברואר 1678 האָט שוין לייבניץ געהאט דעם באנד פון די איבערגעבליבענע כתבים, צוגעשיקט פון דאָקטאָר געאָרג שולער. אין דעם באנד איז אויך אריין זיין בריוו צו ספּינאָזאן. דער בריוו איז אָפּגעדרוקט מיט לייבניצעס נאָמען. שולער שרייבט אים אין א בריוו (6 פעברואר 1678)—ער זאָל זיך ניט נעמען די זאך צום הארצן, ווייל דער בריוו באהאנדלט מאטעמאטישע פּראָבלעמען און קען דעריבער ניט שאדן לייבניצן. באמת האָט לייבניץ געהאט דערפון גרויס ענמת נפש. ער האָט ניט געווואָלט אז זיין קאריערע זאל נעשטערט ווערן דורך א באקאנטשאפט, א פּשיטא, א בריוונאויס־טויש מיטן „מלך פון די אפּיקורסים", דעם איד און אטעאיסט ברוך דע ספּינאָזאַ.

אין די קריטישע יאָרן פון 1681-1676, אין די יאָרן וועלן עס האָט זיך קריסטאַליזירט לייבניצעס וועלטאנשויאונג בכלל און עס

האָט זיך קאָנציפּצירט זיין לערע איבער די נאָמאַדן, האָט ער זיך זייער שטארק און פיל באשעפטיקט מיט ספּינאָזאס פילאָזאָפיע. מערקווירדיק, ער פלעגט זיך דאמאָלסט זייער גינסטיק אויסדריקן וועגן דער דאָזיקער פילאָזאָפיע.

מיר ווייסן אז ער האָט ספּינאָזא'ן געהאט א סך צו פארדאנקען און האָט פון אים אַנטנומען זיין מאנאדן לערע.

די וועגן פון דער דאָזיקער השפּעה ווי אויך די ענדערונגען אין די אורטיילן איבער ספּינאָזאס פילאָזאָפיע, געהערן ניט צו די די־רעקטע אויפגאבן פון דעם דאָזיקל קאפּיטל.

א מאָדערנער דייטשער פאָרשער כאַראַקטעריזירט לייבניצן אין פאָלגענדע ווערטער:

„ער איז געווען ניט נאר א דענקער פון ספּינאָזאס שניט; עס האָט אין אים נאָך געשטעקט עפּעס פון א מאכטוועלער און די פיל־זייטיקייט פון די בעל־גאוה'עס פון דער רענעסאנס תקופה, ניט קוקנדיק אויף די ניט אנזענבאַרקייט פון זיין קערפּערלאַכער דער־שיינונג און אויף די אומבאַהאָלפנקייט פון זיינע מאַניערן".

„די שטארקע גאוה האָט אים באוועגט. ער איז געווען צופיל זשעדנע אַלצדינג אַליין וועלן מאַכן; דערמיט האָט ער צושפּליטערט זיינע כחות; דערצו נאָך האָט ער געוואָלט פאַרכאַפּן ניט נאָר דעם איינפלוס נאר אויך די הכנסות".

ער איז געשטאָרבן פארלאָזן, איינזאם (אין 1716). ער האָט איבערגעלעבט ספּינאָזאן מיט גאַנצע פערציק יאָר.

פראַנקרייך האָט אים באַערט, דייטשלאַנד האָט אים פאַר־שוויגן. די פירשטן האָבן זיך פון אים דערווייטערט, דאס פאָלק האָט אויף אים פאָרט געקוקט ווי אויף אן אפּיקורס.

א געניאלער עקלעקטיקער געווין מיט קליינע גרויסע פארדינס־טען. און דאָס וויכטיקסטע דארף מען פאָרט זוכן אונטער ספּינאָ־זאַס שאָטן.

אין זיין זכות ווערט ער דאָ אין דעם ספר דערמאָנט.

לוקאס

„די אינטעליגענטע רייזנדער וואס פלעגן באזוכן האג, האבן געגלויבט אז ניט זעענדיק ספינאזא'ן האבן זיי דעם ציל פון זייער רייזע ניט דערגרייכט".

אזוי ווייט אונז צו דערציילן דער וועגנווייזער איבער ספינאזא'ס לעבן — דער גוט־באקאנטער לוקאס.

צווישן די פארשיידענע באזוכער, ווילקאמענע און ניטגעבעטענע, צופעליקע און בכיונדיקע, געפינען מיר א רייע אינטערעסאנטע טיפן, וואס שלענגלען זיך דורך אין א פראפיל־ליניע אויף איין מינוט, כדי שפעטער אינאנצן פארשוואונדן ווערן פון האריזאנט.

מאנכע פון די דאזיקע צופעליקע פראפילן האבן זוכה געווען אריינגיין אין דעם ספר הזכרון, וויל אויף זיי איז געפאלן דער ליכטיקער שטראל פון ספינאזא'ס שאטן. אנדערע האבן זיך סיי ווי סיי דערוואַרבן א פלאץ אין דער געשיכטע און זייער קוק און בליק אויף ספינאזא'ן איז אין דערזעלבער צייט א מאטעריאל פאר צוויי ענינים; פאר'ן ענין ספינאזא גופא און פאר דער כאראקטעריסטיק פון זייער באציאונג צום דענקער אין יענער צייט.

צווישן די צופעליקע געסט אויף פאוויל־אנסגראכט געפינען מיר א פראנצויזישן דיכטער הענאט (Henoux) וואס איז געקומען אנקוקן ספינאזא'ן און זיך פאר אים באריימען אז ער איז אויך „אן אטעאיסט און א געלערנטער".

עס באזוכט אים דער באריימטער היסטאריקער סאמועל פופענדארף, וואס וועט אים מיט יארן שפעטער אזוי שילדערן:

„איך האב זיך באקענט מיט ספינאזא'ן, ער איז געווען 3

לייכטער פויגל, א צושטערער פון געטער און מענטשן. ער האָט דעם נייעם טעסטאַמענט געבונדן צוזאַמען מיט'ן קאָראַן. א[illegible] געפין ביי אים ניט קיין סובטיל'ע (נעדאַנקען). ער איז אָבער וועדט די מי, אז מען זאָל אים גרינדלאַך צושטערן".

אויב דער דאָזיקער פֿאַרדינסטפול'ער היסטאָריקער, בשום אופן אָבער ניט א מבין פון פילאָזאָפיע, האָט אזוי געאורטיילט וועגן ספינאָזא'ן — איז אָבער געווען אן אנדערער געלערנטער, א פראָפעסאָר פון דעם טעאָלאָגיש-סכאָלאַסטישן אלטדארפער אינסטיטוט, וואָס האָט זיך מורה געווען, צוליב וואָס ער איז געפֿאָרן זען ספינאָזא'ן.

דאָס איז געווען י א ה א ן ק ר י ס ט י א ן ש ט ו ר מ. ער איז געפֿאָרן „באָקוקן" ספינאָזא'ן, ווייל ער איז געווען נייגע ריק צו זען די „דאָזיקע עקזאָטישע חיה".

וואָס פאָר אן איינדרוק האָט די דאָזיקע „חיה" אויף אים געמאַכט, דאָס האָט ער אונז, לייזדער, נישט דערציילט.

א סך געסט וואַרפן זיך דורך אין יענער האָגער תקופה פון ספינאָזא'ס לעבן. ער האָט אָבער קיין גרויס באַדייטונג צו די נייע באַקאַנטשאפטן ניט צוגעשריבן. ווי מעטאָרן פלעגן זיי פאַרבייפן; זעלטן א לייכט געטאָן, נאָך זעלטענער באַפרידיקט דעם איינזאַמען דענקער.

ער האָט מער הנאה געהאַט פון די אלטע אויסגעפרובירטע פרייַנט זיינע, וואָס זיינען געשטאַנען ביי אים און געבליבן מיט אים אין יענע שטורמישע טעג און יאָרן פון זיין לעבן, וועלן די כוואָליעס פון טעאָלאָגישער שנאה האָבן געדראָט צו פאַרפלייצן דעם מוטיקן פילאָזאָף.

צווישן די אלטע פרייַנט, רירנדע פּאָזשן פון דעם בלאָסן, ניט געקרוינטן הערשער פון נעדאַנק, זיינען געווען אזעלכע, וואָס האָבן זייערע קינדער אריינגעבראַכט אין דער היילִיקנדער סביבה פון ברוך ספינאָזא.

אזא איינער איז געווען דער בוכהענדלער י א ן ר י א ־ ו ע ר ט ש, וואָס האָט זיין זון איבערגעלאָזט בירושה די דאָזיקע פאַטעטישע ליבע צו ספינאָזא'ן.

ספינאָזא האָט אים מקרב געווען און דער יונגער ריאָוערטש

האָט זיך געפילט גלויקלעך אין דער געזעלשאפט פונם מייסטער. מיט גרויס וויכטיק האָט ער געקוקט ווי עס צאנקט דאָס לעבן פון זיין פארגעטערטן מיסטער. ער האָט זיין גאנץ לעבן געלעבט מיט די שאָטנס פון דער פארגאנגענהייט אין ספּינאָזא'ס קרייז.

צו יענער צייט דארף זיך באווייזן אין ספּינאָזא'ס קרייז דער מאן, וועמען מיר האָבן צו פארדאנקען די וויכטיקסטע ידיעות וועגן זיין לעבן: דאָס איז דער שוין אפּטמאל דערמאָנטער לוקאס.

ז ש א ן מ א ק ס י מ י ל י א ן ל ו ק א ס איז געווען אן אמסטערדאמער דאָקטאָר. קיין ביאָגראפישע ידיעות וועגן אים פארמאָגן מיר ניט. זיין ספּינאָזא־ביאָגראפיע האָט לוקאס ארויס־געגעבן אנאנים, ווייל, ווי ער זאָגט „כדי צו באשרייבן ספּינאָזא'ס לעבן דארף מען דאָס טאָן בשתיקה, אזוי ווי מען וואָלט באגאנגען א פארברעכן".

מיר וואָלטן קיינמאָל ניט געוואוסט דעם נאָמען פון דעם ער־שטען ביאָגראף פון ספּינאָזא, וועגן ניט דער קאָפּיסט, וואָס האָט, אי־בערשרייבנדיק דעם טעקסט צוגעגעבן, אז מען קאָן מיט זיכערקייט זאָגן, דאָס די דאָזיקע שריפט האָט פארפאסט א „געווייסער הער לוקאס, וואָס האָט זיך באריימט געמאכט מיט זיין „קווינטעסענץ" אָבער נאָכמער דורך זיינע מנהגים און ארט פון לעבן".

וואָס איז שייך די „קווינטעסענץ" איז באוויזן געווארן אז אונטער אזא נאָמען איז אן ערך 1680 דערשינען א שארפער פאָמ־פלעט נעגן דעם פראנציוישן קעניג לואי דעם 14טן, וואָס איז אפילו איבערגעזעצט געווארן אין האָלענדיש. דער דאָזיקער שאר־פער פאָמפלעט האָט צו יענער צייט ארויסגערופן א דיפלאָמאטי־שע אינטערוועניע מצד פראנקרייך.

ספּינאָזא'ס ערשטער ביאָגראף וויייזט אויס צו זיין א גרוי־סער שונא פון מאָנארכן און גלחים. לואי דעם 14טן רופט ער אן „ניט קעניג, נאָר טיראן", „צוישטערער פון דער מלוכה, גאָט'ס בייטש, זומף פון פארברעכנס, בייזע אָנשויקעניש אויפן פאָטער־לאנד, שונא פון שטאָט, דער בלוטזויגער פון פראנקרייך", א. א. וו. די גלחים רופט ער אן ליגנערס, צבועים, קאריעריסטן א. א. וו.

אין זיין ביאָגראפיע פון ספּינאָזא, וואָס איז פארענדיקט נעווארן

פאר'ן יאר 1688, געפינען מיר דיזעלבע שטריכן פון א ברויזנדן טעמפּעראמענט, ווי אין זיין פּאָליטישן פּאמפּלעט.

דאָ אָבער דריקט זיך אויס דער טעמפּעראמענט פון שרייבער אין דער אומבאגרעניצטער ליבע, פּארהערלאכונג, יראת הכבוד און קולט פאר ספּינאָזא'ן.

לוקאָס איז ניט קיין אוהב ישראל: מיט א גרינגשעצונג רעדט ער וועגן ספּינאָזא'ס אידישער אָפּשטאמונג. אין איבערגעטריבענע קאָלירן מאָלט ער די רדיפות אויף ספּינאָזא'ן מצד די אידן. ער באהאלט ניט זיין צופרידנהייט, וואָס ספּינאָזא איז צוועק פון די אידן. אָפּטמאל כאפט זיך ארויס בא אים א ווארט, וואָס דריקט אויס א סך מער, ווי ניט־ליבשאפט צו די אידן. די אידן זיינען אין זיינע אויגן יעזואיטן, וויל־דע פּאנאטיקער, בלוט דורשטיקע נקמה נעמער.

די דאָזיקע שווארצע פארבן, מיט וועלכע ער מאָלט די אידן, זיינען לוקאָס'ן נויטיק אלס קאָנטראסט, כדי צו מאָלן אין איבערגעטריבענע העלע קאָלירן דאָס לעבן פון דעם פארגעטערטן ספּינאָזא'ן.

לוקאָס דערמאָנט די מיטלאלטערישע ביאגראפן פון די קאטוליישע הייליקע, וואָס האָבן אויף אן עקסטאטישן מאניר באשריבן די רעליגיעזע מארטירער.

„אין זיינע אלע מעשים" — שרייבט לוקאָס וועגן ספּינאָזא'ן — איז די טוגענד געווען דער ציל. מעסיגקייט, געדולד און וואר־האפטיגקייט זיינען פון די קלענסטע טוגענדן זיינע".

לוקאָס לויבט ספּינאָזא'ס ווייסן, כאראקטער, גייסט, השפּעה, און ליבע.

פון דער דאָזיקער שילדערונג איז צו זען, אז ער האָט אים געקענט פערזענלאָך; עס לאָזט זיך אָבער, ליידער, ניט פעסטשטעלן, ווען האָט זיך די דאָזיקע באקאנטשאפט אָנגעהויבן.

בכלל איז דער ערשטער ביאגראף פון ספּינאָזא'ן נאָך א טוקעלע געשטאלט און ווארט אויף א קריטישן... לוקאָס.

פון די אלע נייע פרייגט, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט באווייזן אין ספּינאָזא'ס סביבה, האָט גאָר א גרויסע ראָלע געשפּילט א הייסער חסיד זיינער מיט'ן נאָמען ט ש י ר נ ה ו י ז.

זשאן מאקסימיליען לוקאס
דער עלטסטער ביאָגראף פון ספינאָזא
(א וואַרשוינלאכער פּארטרעט)

גראף וואלטער עהרנפריד פאן טשירנהויז איז געווען א רייכער גוטבאזיצער. געבאָרן אין יאָר 1651, אלזאָ, מיט נײַנצען יאָר אינגער פון ספי־נאָזאָ'ן. האָט טשירנהויז אָנגעהויבן אין יאָר 1668 שטודירן מאטע־מאטיק אין לײַדענער אוניווערסיטעט. בישעת דער מלחמה צווישן די אלירטע: פראַנקרײַך, ענגלאַנד און שוועדן געגן האָלאַנד, האָט דער יונגער גראף־מאטעמאטיקער זיך אָפּגעזונגט מיט דער וועלט פון ציפערן און האָט זיך אויף אָנדערהאלבן יאָר אָפּגעגעבן אינ־גאנצן אין רשות פון מאַרס.

אין 1674 האָט ער זיך באקאַנט מיט ספינאָזאָ'ן, וועמענס ווערק ער האָט שוין צו יענער צייט געקענט. ער איז אפילו גע־ווען באקאַנט מיט זיין „עטיק", וואָס איז שוין צי יענער צייט ארומ־געגאַנגען אין מאנוסקריפּט און א פאָר אָפּשריפטן האָט מען געקענט געפינען בא די גאָר נאָענטע פריינט פון ספינאָזאָ. א סברה אז גראף טשירנהויז האָט זיך געקענט מיט זיי, וויל, וועלן ער האָט זיך דעם 8טן אָקטאָבער 1674 געוועדעט צו ספינאָזאָ'ן מיט א לאַנגן בריוו, אין וועלכן ער האָט געבעטן אים קלאָר צו מאכן א פאָר טונקעלע דעפיניציעס און מיינונגען, האָט ער שוין ציטירט מאָנכע שטעלן פון דעם דאָזיקן ווערק. די פערזענלאכע באקאַנטשאפט מיט אים אז פאַרגעקומען אביסל שפעטער, סוף 1674.

טשירנהויז האָט זייער שנעל געוואונען ספינאָזאָ'ס צוטרוי, וויל ער האָט סתם ניט קריטיקירט זיין לערע און האָט אויך אים ניט געשמייכלט, נאָר ארויסגעווייזן א סך פאַרשטענדעניש און גוטן ווילן קלאָר צו מאכן פאר זיך די הויפט פראַבלעמען פון ספינאָ־זא'ס פילאָזאָפיע.

ספינאָזאָ האָט עס אָפּגעשאצט און האָט זיך אפילו געריכט מיט טשירנהויז'ס מיינונגען. אויף געוויסע אָנגעדייטעטע סתירות און ניט קלאָרקייטן, האָט ספינאָזאָ איינגעשטימט און האָט זיי בא־זייטיקט.

אין אויגוסט 1675 איז טשירנהויז אָפּגעפאָרן קיין לאָנדאָן. אין לאָנדאָן האָט ער זיך באגעגנט מיט אָלדענבורג'ן, דעם אלטן פריינט פון ספינאָזאָ. אלדענבורג האָט אלץ ניט געקענט אָנעכטן ספינאָזאָ'ס אנטי־טעאָלאָגישע פילאָזאָפיע און האָט דאריבער, בפרט

נאָכ'ן דערשיינען פון פּאָליטיש־טעאָלאָגישן טראַקטאַט, געביטן זיין מיינונג וועגן ספּינאָזאַ.

טשירנהויז'ן האָט עס שטאַרק פּאַרדראָסן. ער האָט זיך געאַמפּערט מיט'ן סעקרעטאַר פון „ראַייאַל סאָסייעטי" און האָט זיך באַמיט אים צוריק געווינען פּאַר ספּינאָזאַ'ן. די דאָזיקע פּארטיי־דיקונגס ארבעט האָט זיך טשירנהויז'ן איינגענעבן, וויל אָלדענבורג איז מרוצה געווען אַנשרייבן זיין אַמאָליקן פריינט, נאָך 10 יאָר שוויגן, א בריוו מיט אַן ערקלערונג, אז ער האָט ניט ריכטיק געאורטיילט וועגן אים.

ספּינאָזאַ'ן האָט אָלדענבורג'ס בריוו שטאַרק דערפריט. ער האָט פּאַרשטאַנען אז אָלדענבורג קאָן ניט וועלן אַנדערש, וויל דאָס וואָלט געהיסן האַנדלען קעגן דער אייגענער נאַטור. ער איז א פרומער, דאָגמאַטישער קריסט, און עס אז פּאַר אים פּאַרשטענדלאָך פּאַרוואָס דער פּאָליטיש־טעאָלאָגישער טראַקטאַט געפעלט אים ניט.

פון די טענות האָט ספּינאָזאַ פּאַרשטאַנען, אז אָלדענבורג האָט אפילו ניט געליינט דעם טראַקטאַט, נאָר ער רעדט מער פון שמועות און דערציילונגען.

האָט ער אים אויף דער רעקאָמענדאַציע פון גראַף טשירנהויז געשיקט אַן עקזעמפּליאַר פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט".

אָלדענבורג האָט אים געענטפערט, אז ער דאַנקט אים פּאַר'ן צוגעשיקטן בוך. ער איז זיך אָבער מוחה, אז מיט א סך אויס־פירונגען זיינע אז ער ניט מסכים, הויפּטזעכלאָך דערפּאַר, וואָס זיי צושטערן דעם יסוד פון רעליגיע. ער ציט אָבער צוריק זיין אָמאָליקע מיינונג וועגן אים, וויל זי איז ניט געווען קיין באַגרינדעטע.

ער האָט איינגעזען, אז ספּינאָזאַ „איז זייער וויט דערפון, אז ער זאָל וועלן אָנטאָן שאָדן דער אמת'ער רעליגיע און דער פונדאַמענטאָלער פילאָזאָפּיע. וואָס מער: ער באַמיט זיך צו רעקאָמענדירן און צו באַפעסטיקן די עכטע ציל פון דער קריסטלאָכער רעליגיע און די גענטלאָכע נרויסקייט פון א פרוכטבארער פילאָזאָפּיע".

דאָן בעט ער ספּינאָזאַ'ן ער זאָל אים ענטפערן אויף א פּאָר

פילאָזאָפישע פראַגעס. ער איז גרייט, אויף וויפיל עס וועט נאָר זיין מעגלאַך, צו באַזייטיקן די אומגינסטיקע מיינונג וועגן אים; ער וועט אויפקלערן די פאַסיקע פערזאָנען זיי זאָלן זיך פאַראינ־טערעסירן מיט זיין פילאָזאָפיע.

די דאָזיקע עוואָלוציע פון אָלדענבורג'ס מיינונג איז גראָד זייער כאַראַקטעריסטיש, ווייל זי אילוסטרירט אַמבעסטן די וואַקל־דיקייט פון דעמדאָזיקן אָרגאַניזאַטאָר פון וויסנשאַפט און בריוו־שרייבער צו געלערנטע. ער איז געווען ווייט פון זיין אַ דיסציפּלי־נירטער מח און עס איז געווען דאָס, וואָס ספּינאָזאַ האָט ניט ליב געהאַט: עמאָציאָנעל. אַ מענטש מיט שטימונגען האָט זיך אָל־דענבורג געלאָזט זייער לייכט באַאיינפלוסן אויף אַ רגע.

מער ווי אַ רגע האָט די נייע התפּעלות פאַר ספּינאָזאַ'ן ניט נעדויערט. ספּינאָזאַ האָט אים געקענט. אויף זיינע נייע ליבעס ערקלערונגען ענטפערט ער קאַלט, מיט רעזערוו, אָן צוטרוי, אין דערוואַרטונגען.

ווען דער פרומער קריסט האָט גובר געווען אין אָלדענבורג'ן דעם פילאָזאָפירנדן דילעטאַנט, האָט ער אָנגעשריבן אַ בריוו צו ספּינאָזאַ'ן גאָר אין אַן אַנדער טאָן.

ער וויל אים בעטן, אַז ביים אַרויסגעבן זיין „עטיק" זאָל ער זיך באַמיען אַרויסוואַרפן די אַנטי־רעליגיעזע שטעלן, „ווייל די דאָזיקע דעגענערירטע און פאַרברעכערישע עפּאָכע פאַרלאַנגט גאָר־ניט מיט אַזאַ שטאַרקן באַגער, ווי אַ תורה, וואָס זאָל אַלס פּועל־יוצא זיין צוגונסטן דער הערשנדער פאַרדאָרבנקייט".

און דאָס וויל אָלדענבורג ניט. ווי עס זאָל אָבער ניט זיין, אַ פּאָר עקזעמפּלאַרן פון דער „עטיק" בעט ער אים אַרויסשיקן. אָבער ניט אוף זיין נאָמען.

ער, דער „אַנשטענדיקער" בירגער און סעקרעטאַר פון „ראָייאַל סאָסייעטי", קאָן זיין נאָמען אין קאָן ניט שטעלן, אַז מען זאָל וויסן, אַז עס קומען צו אים אָן ווערק פון אַזעלכע אפּיקורסים. עס וואוינט אין לאָנדאָן זיינער אַ באַקאַנטער, אַ האָלענדישער סוחר, וואָס האָט ניט וואָס איינצושטעלן: צו אים זאָל ספּינאָזאַ צושיקן זיין נייעם ספר.

באַ דער געלעגנהייט שרייבט ער צו ספּינאָזאַ'ן און גיט אים

פּאָלגנדע עצות: „שרייבט ניט אויפכעס, וואָס קאָן אונטערברעכן די אויספירונג פון רעליגיעזע גוטע מידות; דריקט זיך אוים אזוי, אז איר זאָלט געפעלן די קלוגע און פּארשטייענדע קריסטן; דאָס וועט איר קענען לעבן אין רואיקייט".

עס איז געווען קלאָר, אז דידאָזיקע אויפגעלעבטע פּריינטשאפט האָט לאַנג ניט געקענט אָנהאַלטן.

אין 1676 האָט אָלדענבורג פּארענדיקט א בריוו צו ספּינאָזא'ן מיט די וועדטער:

„לעבט זיך גוט און הערט ניט אוף מיך צו ליבן" — אויף וואָס ספּינאָזא האָט געקענט ענטפערן:

„לעבט אייך וואויל, הויך געערטער הער, און גלויבט מיר, אז איך בין מיט מיין גאנצן ווילן און כונה מיט אייך".

דאָס מיינט, אז ספּינאָזא האָט געוואָלט זיין מיט אָלדענבורג'ן, אָבער עס איז געווען אוממעגלאָך.

—

די צווייי וועלטן האָבן זיך ניט געקענט צוזאַמענטרעפן.

גראָף טשירנהויז'ס רודף שלום'דיקע טענדענצן זיינען ניט איבערגעטראָטן די שוועלן פון גוטע כונות.

פון לאָנדאָן פּארט דערווייל אונזער רודף שלום'ניק טשירנהויז קיין פּאריז. דאָרטן באַקענט ער זיך מיט דעם גרויסן פיזיקער ה י ג ע נ ס — אויך לויט ספּינאָזא'ס רעקאָמענדאַציע.

ער שרייבט אים אינטערעסאַנטע בריוו פון וועג, שיקט אים איבער א סך ידיעות וועגן דער וויסנשאפטלאַכער באַוועגונג. בערסטנטייל אָבער אינפאָרמירט אים טשירנהויז וועגן דעם, וואָס מען רעדט וועגן זיין פילאָזאָפיע און פירט מיט אים א בריוולאַכן ויכוח וועגן פּארשיידענע פילאָזאָפישע פראָבלעמען.

ספּינאָזא ענטפערט אים זייער גערן און מיט גרויס רעספּעקט. אין זיין לעצטער בריוו צו אים, געשריבן דעם 15טן יולי 1676, ענטפערט ער אים, צווישן אנדערע פראגן, אויך אויף די פראָגע, פאַרוואָס זיינען אין זיין לערע פּאראן א סך ניט קיין קלאָרע פונקטן און מ'וואָלט באַראַפט זיי באַזייטיקן.

וועגן דידאָזיקע פונקטן — שרייבט ספּינאָזא, — זו „אויב מען וועט לעבן, וועל איך זיך אפשר נאָך אמאָל זיך מיט אייך

קלאָרער פאַנאַנדעררייד̣ן; ביז איצט איז מיר ניט געווען באַ־שערט צו פאַרענדיקן עפּעס פעסטעס וועגן דעם ענין".

ער האָט שוין אָבער געפילט, אַז עס וועט אים בכלל „ניט זיין באַשערט", ווייל אַלץ אָפטער און אָפטער קלאָגט זיך ספּי־נאָזאַ אויף זיין קראַנקהייט. ווען ער האָט אין יולי 1675 באַקומען אַ בריוו פון דעם אַמסטערדאַמער דאָקטאָר געאָרג הערמאַן שולער, האָט ער אין זיין תשובה זיך שטאַרק געקלאָגט אויף זיין גע־זונט.

דער דאָזיקער דאָקטאָר איז געווען רעקאָמענדירט ספּינאָזאַ'ן פון דעם אינגערן ריאָווערטש. עס האָט אים געפּיינקט דאָס פּראָב־לעם פון פרייען ווילן, און צוליב דעם האָט ער זיך געווענדעט צו ספּינאָזאַ'ן מיט אַן ערקלערונג. שולער איז געווען פול מיט באַ־גייסטערונג פאַר ספּינאָזאַ'ן. אַ פריינט פון גראַף טשירנהויז, האָט ער געוואוסט אַ סך סודות וועגן ספּינאָזאַ'ן וואָס יענער האָט צו אים ניט געוואָלט שרייבן, און ער האָט זיי אים אַיבערגעגעבן, האָבנדיק אַ גלענצענדע געלעגנהייט צו פאַרפירן אַ בריוו־אויסטויש מיט ספּינאָזאַ'ן.

דער דאָזיקער, אַביסל יאַוויאַלער דאָקטאָר, אינפאָרמירט זיין קאָרעספּאָנדענט וועגן אַלץ, וואָס דערגייט נאָר צו אים.

איינמאָל שרייבט ער אפילו צום „סאַמע געלערנטן און אויסער־געוויינלאַכן הערן, צום אומבאַגרענצט בכבוד'יקן פּראָטעקטאָר" — ווי ער טיטולירט אים מליצה'דיק — אַז מען שיקט אים אַרויס פון אַמסטערדאַם... ביר, דאָס בעסטע, דאָס וואָס ער האָט ליב.

צי האָט ער אים אָפט באַזוכט און זיך מטריח געווען אונטער־זוכן זיינע לונגען — דאָס ווייסן מיר ניט. וועגן אַ פּאָר וויזיטן ווייסן מיר יאָ, און הויפּטזעכלאַך וועגן דעם לעצטן באַזוך, ווען עס איז אים באַשערט געווען צו קאָנסטאַטירן ספּינאָזאַ'ס טויט, וועגן דעם וועט נאָך זיין די רייד. די גוטע, האַרציקע, ווען אפילו ניט קיין טיפע בריוו פון דעם אַמסטערדאַמער דאָקטאָר און פילאָזאָ־פאַנט האָבן פאַרשאַפט ספּינאָזאַ'ן אין יענע יאָרן פון פיזישן פּיין — פרייד און נחמה; דאָס איז אָן שום צווייפל.

אַמאָל האָט אים אַ בריוו פאַרשאַפט מאָמענטן פון פרייד און געלעכטער, צוליב דעם נאַרישן אינהאַלט, ווי למשל, די קשיות

פון א געוויסן באקס ע ל, וואס פרעגט אים אן אין א לאנגער מגילה מכח געשפענסטער און בייזע רוחות. ספינאזא האט זיך געמוזט פילן אין גאר א געהויבענער שטימונג, וויל ער האט אים אויסגעלאכט אין א פיינעם, לייכטן הומאריסטישן טאן.

אבער אזעלכע מאמענטן פון א לייכטן געמיט זייגען שוין אלץ מער און מער א זעלטנקייט. דער קאמף ארום דער „טעאלא־גיש־פאלאכיישן טראקטאט" ווערט אלץ העפטיקער און לוידנשאפט־לאבער.

ספינאזא פילט אז די לעצטע כוחות זיינע קומען צום ווארט. עס איז שוין קיין צייט ניטא אויף נייע פלענער, וואס ווערן ראשיק געבארן אין דעם אפגעשוואכטן, אבער ניט קיין קראנקן קאפ.

ער אייליט זיך צו פארענדיקן די „עטיק", די העבריאישע גרא־מאטיק און א פאר קלענערע ארבעטן, וואס ער האט שוין אנ־געהויבן.

מיט אן אומגעדולדיקן אטעם ארבעט ער.

עס דערנענטערן זיך די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

מיט א רואיקייט און פארשטענדלאכקייט גייט ער זיי אנטקעגן.

אין די ארעמס פון אייביקייט

„עס איז געווען נישט קיין קליין גליק פאר ספינאזא'ן, דורכ'ן טויט זיך ראטעוועז פון דעם שטורם, ווען זיינע שונאים האבן צוגעגרייט. זיי האבן אים אין פאלק געמאכט צום האסן, וויל ער האט אנגעוויזן אויף די מיטלען, ווי אזוי אונטערשיידן צביעות'־ טווע פון אמת'ער פרומקייט און ווי אזוי פטור ווערן פון די זא־ באבאנעס. מען דארף דעריבער באמת לויבן אונזער פילאזאף, נישט נאר צוליב דעם שם פון זיין לעבן, נאר אויך צוליב די אומ־ שטענדן פון זיין טויט. ער איז אים מיט מוטיגע אויגן אנטקעגנ־ געגאנגען. נראר אזוי ווי ער וואלט געווען צופרידן, זיך מקריב זיין פאר זיינע שונאים און עס זאל זייער נאמען נישט ווערן פאר־ אומריניקט דורך זיין ערמארדונג".

דאס זיינען די ווערטער פון לוקאס.

מיט שטילע טריט האט זיך דערנענטערט צו דעם אייזנזא־ מען צימערל אויף פאוויליאנסנראכט נומער 32 — דער שאטן פון אייביקייט.

ארום איז געווען גרוי און די אייזאמקייט האט געשטיקט.

אין די געוועלבטע חדרים פון די האלענדישע קירכן־ראטן זיינען געזעסן אין זייערע שווארצע מאנטיליעס מיט די בריייטע בראבאנטישע שפיצן — די היטער פון דער קירך, די פאסטארן און די פרומע מיטגלידער פון די קאנסיסטאריאלע פאהוואלטונ־ גען און האבן איבערגעטראכט די אלע פארבאטן און קלעמען, ווען ווער דערשטיקן דאס ווארט פון דעם כופר.

עס האבן זיך פון יענע פינצטערע חדרים א לאז געטאן איז

דער פּאָרמע פון גרויסע גאָסן־פּלאָקאָטן פּאַרבאָטן צו לייענען דעם טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט.

די קלייגע נחמה וואָס די סיסטעמאַטישע רדיפות אויף ספּינאָזא'ס ווערק האָבן מיט זיך געבראַכט איז געווען די צאָלרייכע נעזעלשאפט פון מיטלידנדע ספּרים, וועמען עס איז אויסגעפאלן דער זעלבער גורל פון א געצוואונגענעם שווייגן.

באַגלייט האָט די דאָזיקע מלחמה קענן ספּינאָזא'ן אַן אומ־ערשעפלאַכע, פּאַרעקשנ'טע, בייזוויליקע רכילות קאָמפּאַניע וואָס האָט צושטערט זיין רואיגקייט און ניט איין טראָפּן סם האָט זי אריינגענאָסן אין דעם בעכער פון זיין שווינדזוכטיקן פיין.

די דאָזיקע אַטאַקע אויף ספּינאָזא'ן האָט איבערגעשראָקן די וואָס האָבן זיך געפילט פּאַר פרייַנד זיינע. זיי האָבן פּאַרשטאַנען, אז די קאָמפּאַניע וועט זיך ביי די פּאָפּירענע פעסטונגען ניט אָפּשטעלן, און מיט פלאָקאָטן און פּאַרבאָטן וועלן זיך די שונאים ניט באַגרענעצן, וויל דאָס וועט זיי ווינציק וואָס אָפּהיטן פון ספּי־נאָזא'ס השפּעה.

אין א בריוו צו אָלדערבורג'ן האָט ספּינאָזא געשריבן, אז מיט יעדן טאָג ווערן זיינע עינוים אלץ ערגער און ערגער.

עס איז שוין דערגאַנגען אזוי ווייט, אז די שונאים זיינע האָבן מיט שטילע, פּאַרשוועריש טריט געגרייט פּאַר אים א משפּט, וואָס וואָלט אים אָן ספק פון תפיסה ניט באַפרייט. איז געקומען דער מלאך־המות און האָט ספּינאָזא'ן באַפרייט פון דעם מענטשלאכן משפּט. ער האָט דעם אָטעם פון טויט געפילט און ער האָט נעזען מיט דער קלאָרקייט און דורכזיכטיקער ליכטיגקייט פון זיין נשמה ווי די אייבינקייט קומט אָן. ער האָט פיבערהאפט נע־ארבעט, כדי לכל הפחות פּאַרענדיקן די ארבעטן, וואָס זיינען נוי־טיק כדי צו פּאַרשטיין די אזוי שלעכט־פּאַרשטאַנענע, בייזווילי־קע אָדער גוטוויליק שלעכט אויסגעטייטשטע געדאַנקען זיינע בכל, און פון „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראַקטאַט" בפרט.

ווען ספּינאָזא האָט אין יאָר 1665 אויפגענעבן דעם נעדאַנק ארויסצוגעבן די עטיק, וויל ער האָט געפילט די אומגינסטיקע אט־מאָספערע אין לאַנד און דער פּחד פאַר דער תפיסה האָט געפענ־טעט דעם גוטן ווילן אפילו פון זיינע איבערגעבענע בלב ובנפש

פריינט — האָט ער באשלאָסן צו שרייבן א פּירוש צום טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט.

אין א בריוו צו אָלדענבורג'ן וועלכער האָט אזוי שטארק געקעמפט קעגן די ערטער אין טראקטאט, וואָס קענען, לויט זיין מיינונג, ברענגען דעם אונטערגאַנג פון רעליגיע, האָט ברוך ספינאָזא געבעטן ער זאָל אים אָנווייזן אויף די שלעכט־פּארשטאַנענע פּאַראַגראַפן, און ער וועט זיך באמיען זיי ניט צו באזייטיקן, וויל זיי זיינען קעגן רעליגיע, נאָר דערפּאַר, וואָס זיי זיינען ניט קלאָר. ער האָט געוואָלט אָפּשאַפן די פּאַראַורטייל קעגן אים — ער האָט אָבער ניט געוואָלט זיך אָפּזאָגן פון זיינע אידעיען.

עס זיינען דאָמאָלסט אנטשטאַנען די אויף לאַטיין געשריבענע „אנמערקונגען צום טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאט". די דאָזיקע אנמערקונגען זיינען קיינמאָל ניט געדרוקט געווארן, נאָר אלם באזונדערע הערות האָבן זיי פיגורירט אויף א פּאָר עקזעמפּלאַרן פון טראקטאט.

שפּעטער האָט זיי דער פּראַנציוזישער איבערזעצער פון טראקטאט צוזאַמענגעקליבן און האָט זיי צוגעגעבן אין א בייסל א פּאָר־ענדערטער פּאַראַמע צו זיין איבערזעצונג אונטער'ן נאָמען „שליסל פון הייליקטום". (אין יאָר 1678).

מען האָט שפּעטער די דאָזיקע באמערקונגען ארויסגעגעבן אָפּטמאָל באזונדער, אָבער מערסטנטייל זיינען זיי צוגעגעבן געווארן צו דעם טראקטאט גופא.

אין שייכות מיט'ן טראקטאט האָט ספּינאָזא אויפ'ן וואונש פון זיינע פרייַנט אָנגעהויבן צו ארבעטן איבער א פּאָליטישן טראקטאט. דער דאָזיקער טראקטאט איז, לויט'ער, געבליבן ניט פּאַרענדיקט.

אין פּאָליטישן טראקטאט האָט זיך ספּינאָזא פּארמאָסטן צו געבן אן אנאַליז וועגן דעם וועזן פון מלוכה, איר אנטוויקלונג אין מהות. אין דער דאָזיקער ניטפּאַרענדיקטער שריפט איז פּאַראן די בולטקייט פון א פּאָליטישער וועלט־אנשויאונג, וואָס מאכט א סוף פון דער באשולדיקונג, אז ספּינאָזא איז געווען אן אָפּאָרטוניסט אין דער פּאָליטיק.

געשריבן נאָך יאהאן דע ווימ שרעקלאָבן טויט, וועו די

האָלענדישע מלוכה פירער האָבן אַלץ אָפּענער און דרייסטער אַרויסגעפירט די שטאַטס־שיף אויף די מאָנאַרכיסטישע ים׳ען — איז אַן אָפּענער אַרויסטריט קעגן מאָנאַרכיע געווען זייער ווייט פון אָפּאָרטוניזם.

ספּינאָזאַ האָט אין בולטע רמזים זיך אויסגעדריקט פאַר אַ דעמאָקראַטישע שטאַטס־אָרדנונג.

„די גלייכהייט פון בירגער קען ניט באַוואָרנט ווערן וויבאַלד עס ווערט פאַר אַן אויסדערוויילטן מענטשן צוגעטיילט דורך אַן עפּנטלאַכן געזעץ ספּעציעלע כבודים; מיטן באַזייטיקן פון גלייכ־הייט גייט אויך אונטער די פרייהייט“.

גערעכט איז דער ביאָגראַף פון ספּינאָזאַ׳ן, וואָס זאָגט אַז אָנ־שרייבן אַזעלכע פּאָר שורות פאַר דעמאָקראַטיע האָט זיך געפּאָדערט צו יענער צייט מוט און כאַראַקטער.

דער פּאָליטישער טראַקטאַט ווערט אַנערקענט פאַר אַ קלאַ־סיש ווערק אין דער געשיכטע פון מלוכה וויסנשאַפט.

ראבערט פאָן מאהל, דער באַרימטער היסטאָריקער פון מלוכה־וויסנשאַפט כאַראַקטעריזירט דעם טראַקטאַט אין פאָלגנ־דע שורות:

„ספּינאָזאַ׳ס גרויסאַרטיקע לערע שטייט אינגאַנצן ניט פאַר־בונדן מיט די אַנדערע דערשיינונגען אויפ׳ן געביט פון פילאָזאָפישן מלוכה־רעכט; אויף וויפיל זי באַשעפטיקט זיך מיט דער מלוכה האָט זי לחלוטין קיין שום השפּעה ניט געהאַט. דערצו זיינען די טיפע געדאַנקען ניט געווען קלאָר פאַר אַלעמען; איר פּאַנטעאיס־טישער כאַראַקטער האָט אָפּגעשטויסן די גלויביקע און האָט אָפּ־געשראָקן די פאָרזיכטיקע. די ענלאַכקייט פון דער דאָזיקער לערע מיט דער לערע פון ה א ב ׳ ס איז נאָר אַן אויסערלאַכע און אַ פאַלשע; אין גאַנצן שטייט זי און פאַלט זיך צונויף מיט ספּי־נאָזאַ׳ס קוק אויף דער וועלט. מען קען זי אָפּוואַרפן, אָבער זי איז אַ ווערק פון מענטשלאַכן כח הדמיון, וואָס איז ווערט צו זיין באַ־וואונדערט“.

אַ חוץ דעם האָט ספּינאָזאַ אין די לעצטע יאָרן זיינע געאַרבעט אַיבער אַ גראַמאַטיקע פון דער העברעאישער שפּראַך, וואָס איז אויך

געבליבן ניט פארענדיקט און א לאטיינישע אפהאנדלונג איבער דעם רעגנבויגן.

די גראמאטיק האט נאר א היסטארישן ווערט — הגם פילאלאגן געפינען דארט א סך חידושים און שארפע באמערקונגען.

דער טראקטאט וועגן רעגנבויגן האט מען נעהאלטן פאר פארלארן, ווייל, לויט א געוויסער טראדיציע האט ספינאזא פארברענט דעם מאנוסקריפט. באמת האט איינער פון זיינע חסידים צוגענומען פאר זיך דעם מאנוסקריפט און האט אים ארויסגעגעבן אנאנים אין 1687 (צען יאר נאך ספינאזא'ס טויט). דער דאזיקער געדרוקטער עקזעמפלאר איז אבער אויך פארלארן געגאנגען. ערשט אין יאר 1862 האט מען געפונען די דאזיקע געדרוקטע אויסגאבע און מען האט זי אויפסניי ארויסגעגעבן.

ק א ל ע ר ו ם ווייס אויך צו דערציילן אז ספינאזא האט אין בערגעזעצט דעם חומש אויף האלענדיש. ער איז אבער געבליבן ניט צופרידן מיט דער איבערזעצונג און האט דעם כתב־יד פאר'ן טויט פארברענט. אן אנדערער דערציילט אונז, אז ספינאזא האט זיך ארומגעטראגן מיטן געדאנק צו שרייבן א העברעאישע גראמאטיקע לויט דער געמעטרישער מעטאדע און אויך אן אלגעברע.

א חוץ דעם האט ספינאזא געפלאנט אנשרייבן דערגענצונגען צו זיין עטיק און א נאטור־פילאזאפיע — א מין סינטעז פון זיין גאנצער סיסטעמע.

די אלע־פלענער און פראיעקטן זיינען אבער צושטערט געווארן דורכן שליח פון דער אייביקייט, וועלכע איז מיט שלייכע טריט געקומען אין א ווינטער נאך מיטאג און האט גענומען אין זיין רשות דאס ערדישע פון ברוך ספינאזא.

דער ווינטער פון 77-1676 איז געווען פאר ספינאזא'ן א שווערער און לאנגזאמער. אין קאפ האבן זיך געטומלט פלענער און געראנקען; די האנט האט פיבערהאפט געארבעט, אבער עס איז געווען קלאר, אז קיין ציל וועלן די פלענער ניט דערגרייכן און די געראנקען וועלן שוין קיין לבוש ניט באקומען.

און די איינזאמקייט איז געשטיגן פארלעל מיט דעם וואוקס

פון דער כראָנישער היץ. די לונגען האָבן געכריפּעט און דער הוסט האָט אָפּגעקלונגען ווי אין א געלעכערטן פּאַס. דער צוואַנציקיאָריקער שווינדזיכטיקער גאַסט אין ספּינאָזא'ס קערפּער האָט זיך פּאַרשפּרייט מיט א צושטערערישער רחבות און האָט געפּאַרערט פּאַר זיך שוין ניט די לונגען, נאָר דעם גאַנצן גוף.

וואָן דע ספּיק לויפט אראָפּ צום הערן י א ה א נ ע ס פ ר י ד ר י ק ש ר ע ד ע ר דעם אפּטייקער און נעמט דערווייל אויף באַרג אביסל באַלאַזאָם, כדי צו בארואיקן די לײַדן פון דעם קראַנקן.

די פּרייַנט זיינען ניטא; אפּשר פּאַלט אמאָל אַריין דער אַלטער, ערלאַכער און געטרייער י א ר י נ י ע ל ע ס, דער, וועמען עס וועט זיין באשערט אנצושרייבן די הקדמה צו די איבערגעבליבענע כתבים, וואָס וועלן דערזען אַנאָנים די לײַכטיקע שיין באַלד נאָכ'ן פרישן, צאַפּלענדיקן ווייטיק פון זיין ערדישן פּאַרשווינדן.

די מערסטע פרייַנט זיינען געווען ווייט; א גרויסער טייל אין אמסטערדאָם, אנדערע נאָר צוועק אין די מרחקים.

דער גוטער, אויפריכטיקער דאָקטאָר שולער, פּלעגט קומען צו פּאַרן פון אמסטערדאָם, אונטערזוכן דעם קראַנקן, פּאַרשרייבן א רעצעפּט און באַלד אוועקפּאָרן. איז ער געקומען אָנפּאַנג פעברואר 1677 צום חולה און האָט אים געפונען אין א שטימונג פון גרייטן זיך צום טויט.

ער האָט באַלד, (דעם 6טן פעברואר), וועגן דעם מודיע געווען לייבניצן און האָט צו אים אזוי געשריבן:

„איך האָב מורא, אז דער הער בענעדיקט דע ספּינאָזא וועט אונז אינגיכן פּאַרלאָזן, וויל די אויסצערונג, פון וועלכער ער לײַדט, א ג'ערשנ'טע חולאת פון זיין משפּחה, שיינט מיט יעדן טאָג צו ווערן אלץ ערגער".

ספּינאָזא האָט געבעטן דר. שולער'ן, ער זאָל איבערקוקן זייַנע פּאַפּירן. א טייל פון זיין ביבליאָטעק האָט ער איבערגעלאָזט פּאַר דעם זעלבן דאָקטאָר זיינעם.

דעם שרייבּ־טיש מיט אלע בריוו און מאנוסקריפּטן האָט ער נעהייסן אָפּגעבן דעם אויסגעפרובירטן פרייַנט זיינעם און פּאַרלענגער י א ן ר י א ו ו ע ר ט ש.

די מאנוסקריפטן, וואס ער האט ניט געוואלט דרוקן, האט ער אליין פארברענט. נישט קוקנדיק אויף די אלע פארבעריטונגען, איז זיין טויט פארט געווען פאר אלעמען אן איבעראשונג; אפילו פארן דאקטאר שולער. ער האט אויך ניט געגלויבט אז דער סוף וועט קומען אזוי שנעל.

אין א בריוו צו לייבניצן אויפן צווייטן טאג נאך דער לויה האט ער געשריבן אז דער טויט איז געקומען אומדערוואַרטעט, וויל ספינאזא האט אפילו ניט איבערגעלאזט קיין צואה.

און געקומען איז דער טויט רואיק און גלאסן.

די צואה איז געווען אומנויטיק פאר דעם, וואס האט אנגעשריבן די לאזיקע וואונדערטיפע שורות:

„דער פרייער מענטש טראכט וועגן קיין זאך ניט אזוי ווייניק ווי וועגן טויט און זיין וויזהייט באשטייט ניט אין דער פארבעריטונג צום טויט, נאר — צום לעבן".

און אין א בריוו האט ער געשריבן:

„איך באמי זיך מיין לעבן איבערלעבן ניט אין טרויער און זיפצן, נאר אין רואיקייט, פרייד און שמחה".

„נאר דער פינצטערער און טרויעריגער אבערגלויבן פארבאט אונז זיך אפגעבן מיט פרייד. ווי גרעסער איז אונזער פרייד, אלץ א גרעסערע דערגרייכן מיר פאלקאמענהייט".

שבת דעם 20טן פעברואר, 1677, זיינען די בעלי בתים זיינע, די פרומע וואן דע ספיקס אווענק אין קירך ארײן. עס איז געווען ערב א פייערלאכן יום טוב אין דער פראטעסטאנטישער קירך און מען האט באדארפט אויסהערן די פאסיקע דרשה פון דעם אלווייסנדן פאסטאר.

זיי קומען צוריק אהיים ארום פיר א זייגער. די בעל־הבית'ע איז פול מיט ווערטער; זי וועט איר מיטוואוינער, דעם נאענטן און פרייַנטלאכן ספינאזא איבערגעבן דעם אינהאלט פון דער הייַנטיקער דרשה.

ספינאזא הערט די טריט פון די בעל־בתים. ער טוט אן זיין שווארצן פלישענעם שלאפראק, נעמט זיין פיפקע און גייט ארא.

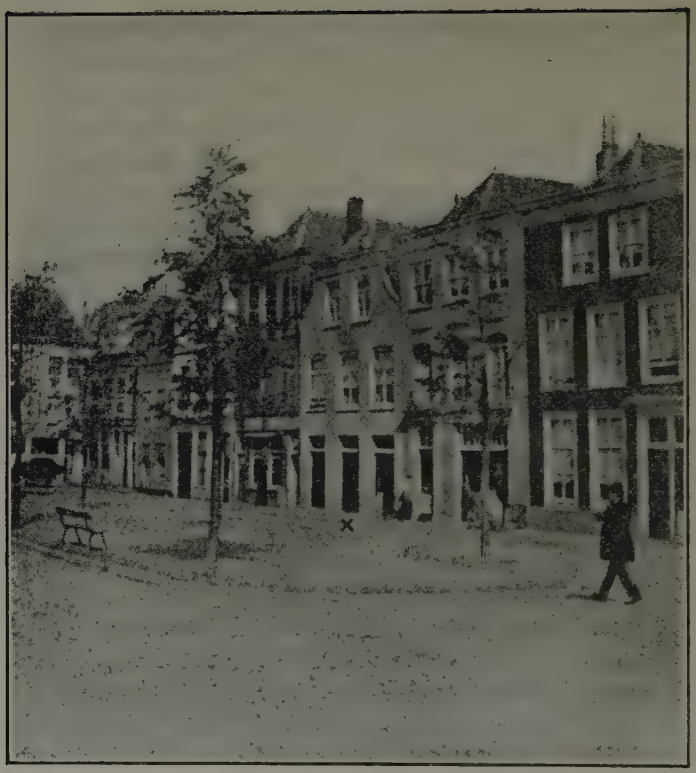

האנ. פאוויליאנסגראכט נומער 32
דאָם הויז וואו ספינאָזא איז געשטאָרבן
(אָנגעמערקט מיט א צייכן)

ער זעצט זיך אוועק געמיטלאך מיט די וואן דע ספיקס אין קיך; הערט אויס געדולדיק די נייס פון שטאט און די דרשה פון פאס־טאר.

דער רויך שלענגלט זיך און טאנצט אין געקרייזלטע רייזע־לאך ארום זיין פנים; די וועלטער פליסן רואיק און פרומלאך. פון דער גאס הערן זיך די קלאנגען פון שטאט־זייגער. די רואיג־קייט נייגט צום שלאפן; די געמיטלאכקייט פארווינט די ברעמען.

ספינאזא פארלאזט דעם מאלער מיט דער פרו; גייט אין דעם פאדערשטן צימער, וואו עס איז געשטאנען זיין בעטל און לייגט זיך שלאפן.

אויף מארגן אינדערפרי, איידער די בעל־בתים זויגען געגאנגען אין קירך, איז ער ארויף צו זיי און וויטער געכאפט א לייכטן שמועס. זי האט אים צוגעזאגט אויך דעם פאסטאר'ס היינטיקע דרשה צו דערציילן. ספינאזא דריקט אויס די גרייטקייט אויך די היינטיקע תורה אויסצוהערן. ער וועט שוין הערנדיק די טריט פון די בעל־בתים אויף די פלטע, הילצערנע שטיגן פון זייער הויז, אראפגיין צו זיי און אזוי ווי נעכטן, אזוי ווי אלעמאל פאר די לעצטע זיבן יאר, וואס ער וואוינט ביי זיי, וועט ער אנשטעלן די געהארזאמע אויערן פאר דער פרומער פליסיקייט פון מארגארעטע וואן דע ספיק.

אינצווישן קלאפט מען אן אין טיר. גאר אומערוארטעט קומט אן דער דאקטאר שולער פון אמסטערדאם. מיט זיין שארפן מעדי־צינישן אויג זעט ער ספינאזא'ס צושטאנד; דער קראנקער וועלט פארצערט פון זיין חולאת און דארט פון טאג צו טאג. ער הייסט דער בעל־הבית'טע צוגרייטן פאר זיין פאציענט א יוך, וויל דאס איז די אינציקע פאסיקע שפייז פאר אים.

די וואן דע ספיקס גייען אוועק אין קירך און די בעל־בית'טע האט אין זינען, אז היינט דארף זי אהיים ברענגען פאר ספינאזא צוויי זאכן: א פרישע הון אויף א יוך און די דרשה פון פאס־טאר. זי ברענגט אהיים די הון און גרייט צו פאר ספינאזא'ן די יוך. אויף דערציילן די דרשה איז קיין צייט ניטא; איבערי־גענס מען דארף דאך נאך מיטאג אויך גיין אין קלויסטער, וועט

מען שוין איבערגעבן אלע דרשות צוזאמען. אזוי טראכט זיך מאר־
גאריטע וואן דע ספּיק.

זי קומט צוריק פון קירך פול מיט גאט'ס ווערטער. עס הערן
זיך אבער ניט קיין טריט פון איר שכן.

זי גייט ארויס צו אים אין צימער.

ביים ראנד פון בעט זיצט דאקטאר שולער. די אויגן פאר־
קוקט אין דעם הייליק־רואיקן פּנים פון ברוך ספּינאָזא.

א וויסער, א זארגלאָזער מיט א שמייכל פון אייביגקייט אין
די ווינקלאך פון די פאר'עקשנ'טע ליפן ליגט איר שכן.

זי האט ארויסגעלאָזט פון זיך א טיפן געוויין.

פון איר פרומען הארצן האט זיך ארויסגעריסן א תפילה;
אין דער גרויסער מינוט פון דערלייטערונג האט זיך פאר איר נתגלה
געווען דער הייליקער גייסט פון ספּינאָזא:

„ארא פּרא נאבים סאנקטע ספּינאָזא"! (טו תפלה פאר אונז,
הייליקער ספּינאָזא).

דריי א זייגער נאך מיטאג, דעם 22טן פעברואר 1677 איז ער
אוועק צו דער אייביגקייט.

ער איז געווען אין רוים פון דויערנדן לעבן: 44 יאר, 2 חדשים
און 27 טעג.

דעם זעלבן טאג אין אוונט איז וואן דע ספּיק שנעל אוועק
צום נאטאריוס ווילעם וואן דע האווע און אים
נעהייסן קומען און איבערנעמען די יורידישע אפּוטרופות איבער
ספּינאָזא'ס ירושה. דער נאטאריוס האט מיט דער הילף פון
בעל־הבית ארייננעשלעפּט אלע זאכן אין א קליין צימערל און
פאר'חתמ'עט די טיר מיט זיין אמט־זיגל.

עס איז נעקומען צוליפן דער אלטער פריינט, דער בוכהענד־
לער יאן ריאווערטש און האט געמאלדן אז ער וועט דערווייל
דעקן אלע הוצאות פון דער לויה.

דער זינגער פון דער לוטעראנישער קירך פּוילום וואן
דער האארד וואס האט זיך אויך באשעפטיקט מיט סטא־
לעריי האט געמאכט דעם ארון און באלד צוגעשיקט אויף פאווי־
ליאנסגראכט נומער 32.

אַזוי שנעל ווי מען האָט זיך דערוואוסט. אַז ספּינאָזאַ איז גע־שטאָרבן זיינען אָנגעלאָפן די בעלי חובות.

ספּינאָזאַ'ס קערפּער איז נאָר ניט אַריינגעלייגט געווען אין ארון, ווען עס איז מיט אימפּעט אַריינגעלאָפן דער אַפּטייקער שרעדער און אַרויפגעלייגט אַן אַרעסט אויף דער ירושה פאַר די 14 פלאָ־רינען און 12 שטיבער, וואָס עס איז אים געקומען פאַר די גע־באָרגטע רפואות.

דער גוטער בעל־הבית איז אויפגעבראַכט געוואָרן אויף דעם קליינלאַכן אַפּטייקער. ער האָט אים תיכף אַליין באַצאָלט דעם ווי און האָט דערביי נאָך אָפּגעריסן „פאַר צאָלן מזומן" איבער צוויי פלאָרינען.

דער כירורג־ראַזירער איז געקומען צוגיין מיט אַ רעכנונג, אַז דער פאַרשטאָרבענער הער ספּינאָזאַ איז אים אַ ב ר ה ם ק ע ר־ ו ו ע ל, דעם ראַזירער שולדיק איין פלאָרין מיט 18 שטיבער פאַר אַ פערטל יאָר ראַזירן.

דער בלעכער ל י ב ע ר ט ו ס ו ו א ן ד ע ר ב ו ר ג, האָט צוגעשטעלט אַ חשבון פאַר אַרבעט, וואָס ער האָט פאַרפער־טיגט פאַר „זיינעם הער ספּינאָזאַ".

אַ צווייטער בלעכער איז געקומען מיט אַן אַלטער ניט באַצאָל־טער רעכנונג נאָך פון דעצעמבער 1676 פאַר בלעכענע רערן, מסתמא פאַר זיינע פיזישע עקספּערימענטן.

מען האָט באַשטעלט 20 סטופּ וויין פאַר די אַנטיילנעמער אין דער לויה. מען איז זיך נוהג געווען נאָך דער לויה צוריקצוקומען אין הויז פון פאַרשטאָרבענעם, טרינקען וויין און דערמאָנען דעם מת צום גוטן.

ו ו א ן ד ע ר ס פּ י ק האָט באַרואיקט די אומגעדולדיקע און קליינלאַכע קרעמער און בעל־מלאכות, האָט ערוב געווען פאַר אַלע חובות און זיי איינגעשטילט.

ביי אַ פראַנצויזישן סוחר האָט מען דערווייל געקויפט אויף באָרג זעקס פּאָר ווייסע הענטשקעס פאַר די, וואָס וועלן טראָגן דעם ארון צו דער אייביקער רו.

די לויה איז פאָרגעקומען דעם 25טן פעברואַר. מען האָט

ספּינאָזא'ן באגראָבן אויף דעם בית עלמין פון דער נייער קירך אויף דער ספּאיי.

קיין סך מענטשן זיינען אויף דער לויה ניט געווען. קיין רעדעם האָט מען ניט געהאַלטן. עס זיינען נאָגעפאָרן אינאַנצן זעקס קאטשען. די מערסטע אָנהענגער זיינע האָבן אין האָג ניט געוואוינט און צווישן זיי האָבן זיך געפונען אזעלכע אָרימע לייט, אז זיי האָבן זיך ניט געקענט דערלויבן קומען אפילו פון אמסטערדאם.

דער דאָקטאָר שולער האָט זיך אויך ניט געקענט באטיליקן אין דער לויה. אין דעם זעלבן טאָג וועז ספּינאָזא איז געשטאָרבן, איז ער אוועקגעפאָרן קיין אמסטערדאם.

אין דעם פנקס פון דעם בית עלמין געפינט זיך פאָלגענדע נאָטיץ:

„25 פעברואר: אין זעלבן טאָג איז באגראָבן בענעדיקטוס ספּינאָזא, וואָס האָט געוואוינט אנטקעגן די הייזער פון הייליקן הויז" (ד. ה. דעם האָספיטאל)".

פאר דעם קבר האָט מען באצאָלט 12 פלאָרינען.

קיין מצבה אָדער טאוול־ברעט האָט ניט באצייכנט דאָס אָרט וואו ספּינאָזא איז באגראָבן געוואָרן.

אין א סך יאָרן שפעטער האָט דער פּרעדיקער קאראָלוס ט ו י נ מ א ן, א פּאנאטישער שונא פון דעם פילאָזאָף, פּארפאסט פאָלגענדען אויפשריפט פאר ספּינאָזא'ס מצבה:

„אויף ב. ד. ס. (בענעדיקטוס דע ספּינאָזא) שפּיי אויף זיין קבר! דא ליגט ספּינאָזא! אויב זיין וואָרט קען ניט באגראָבן ווערן, טא זאָל אים כאָטש די מגפה פון דער נשמה ניט אויפפרעסן".

און כדי מען זאָל די ווערטער ניט אויסטייטשן צום גונסטן פון ספּינאָזא, האָט ער די פאָלגנדע גראמען צוגעגעבן:

„בענעדיקטוס דע ספּינאָזא

א כופר־איד, וואָס האָט אליין ווילד קעגן גאָט געקעמפט קיין מיאוסערן מאנסטער האָט דער גהינום קיינמאָל ניט געזען! וויל דו פארליקנסט דעם, פאר וועמען שדים ציטערן! ווער איז אזוי בייז ווי דו! באמת איך וויים עס ניט!"

דער טויט האָט אָנגעהויבן ביסלאַכווייז באַזוכן די איבער־געבליבענע פריינט פון ברוך ספינאָזאָ.

אין סעפטעמבער 1677 איז פלוצלונג געשטאָרבן אין טשאַרלס־טאָן (ענגלאַנד), דער אַלטער פריינט הענרי אָלדענבורג.

דעם 23טן אָקטאָבער 1678, איז אין ראָטערדאַם געשטאָרבן דער דאָקטאָר יאקאב אסטן.

דאָן איז געקומען די רייַ אויף ספינאָזאָס הויז־דאָקטאָר. דעם 2טן סעפטעמבער 1679 איז אין זייַנע בליהענדע 28 יאָר געשטאָרבן דער דאָקטאָר געאָרג הערמאנום שולער.

דעם 25טן נאָוועמבער 1681 איז אין אמסטערדאַם געשטאָרבן דער אַלטער, געטרייַער דאָקטאָר לודוויק מעיער.

אין צוויי יאָר שפּעטער איז אַוועק פון דער וועלט דער, וואָס האָט אים טיפּסטן געפילט די וואונד פון פאַר'יתומ'קייט נאָך ספי־נאָזאָס טויט. דאָס איז יארינג יעלעס. ער איז געשטאָרבן דעם 22טן פעברואַר 1683.

דער לעצטער פון די, וואָס זיינען געשטאָרבן און האָבן געקענט ספינאָזאָ'ן — איז דער פילאָזאָף לוי בנים. ער איז געשטאָרבן אין א טיפן עלטער, דעם 14טן נאָוועמבער, 1716.

נאָך דעם ווי די מוטער־ערד האָט צוגענומען אַלע פריינט, אמת'ע און כלומרשטע — ווי אויך אַלע שונאים, אָפענע און באַ־האַלטענע — האָט זיך אָנגעהויבן וועבן די גרויסע לעגענדע פון דעם אמסטערדאַמער אידן ברוך דע ספינאָזאָ.

די לעגענדע פון הייליקן מאַרטירער פאַר זייַנע נאָכפאָלגער; די לעגענדע פון שרעקלאַכן שטן און אַנטי־קריסט — פאַר זייַנע ביטערע, אייביקע שונאים.

אַזוי לעבט ער און וועט לעבן עד קץ העולם.

די ירושה

אין א פאַר טעג נאָך דער לוויה איז מען צוגעטראָטן צו לייק־ווידירן די ערדישע ירושה פון ברוך דע ספינאָזא.

מען האָט קודם כל נאָך אמאָל באשריבן אלע זאכן, וואָס זיינען געווען אין די צוויי קלייניע קעמערלאָך וואו ספינאָזא האָט געוואוינט. דאָס מאָל האָט די ארבעט דורכגעפירט דער יונגער י א ן ר י א ו ו ע ר ט ש . ער איז געקומען צופאָרן דעם 3טן מארט פון אמסטערדאם קיין האג און האָט באלד אנגעהויבן אינ־ווענטאריזירן די ירושה. עס האָבן אים געהאָלפן אין דער ער־בעט: דער נאָטאריוס, דער בעלי־הבית וואָן דער ספּיק און וואָר־שיינלאָך אויך דער האגער דאָקטאָר א ב ר ה ם ס ל י נ ג ע ר־ל א נ ד , א פריינט פון ספינאָזא'ן, וועגן וועלכן מיר וויסן כמעט ווי נאָרנישט.

ביי דער צווייטער אינווענטאריזאציע האָט זיך אויסגעוויזן, אז עס זיינען פאראן א סך מער זאכן ווי מען האָט אריינגעצויגן אין דער ערשטער רשימה. קודם כל האָט מען געפונען א סך מער מלבושים ווי עס האָט זיך געלאָזט פעסטשטעלן ביי דער ערשטער באשרייבונגען אין דער שנעל, באלד נאָך ספינאָזא'ס טויט.

עס האָט זיך אָבער ארויסגעוויזן, אז א סך זאכן פעלן; מען האָט ג'ענב'עט ביכער, בריוו און סתם געגנשטאנדן, וואָס האָבן באלאנגט צו ספינאָזא'ן. דאָס איז געווען א גנבה ניט צוליב נוצן נאָר אוים פּייעטעט, כדי האָבן א אנדענק נאָך דעם באליבטן, ווען אפילו ניט פּראשטאנענעם פילאָזאף.

דעם שרייב־טיש מיט אלע מאנוסקריפטן און מיט'ן גרעסטן טייל פון בריוו האָט דער בעלי־הבית וואָן דער ספּיק איבערגענעבן ר י א ו ו ע ר ט ש ' ן ערב ספינאָזא'ס טויט. דער דאָזיקער שרייב־

טיש האָט אַרויסגערופן אפילו א סכסוך מיט ספינאָזא'ס משפחה. עס האָט זיך פאַרשפּרייט א קלאַנג, אז ספינאָזא האָט געהאַט געלט; און דאָס געלט זאָל ליגן באהאַלטן דוקא אין שרייב־טיש צוזאַמען מיט די מאַנוסקריפּטן און בריוו. דאַמאָלסט האָט זיך ספינאָזא'ס שוועסטער רבקה, און דער פֿלימעניק ד נ י א ל בן ש מ ו א ל ק א ז ע ר ע ס, דער זון פון דער צווייטער שוועסטער, מרים, זיך געוועגדעט מיט א פּאַרוונג צו באקומען די ירושה. מען האָט זיי פּאַרגעשאָלטן זיי זאָלן כאָטש באַצאָלן די קאסטן פון דער לויה. די משפּחה האָט זיך אָבער געוואקלט דאָס צו טאָן, ניט האָבנדיק די זיכערקייט אז עס וועט עפּעס בלייבן פון דער ירושה. ד י א־ ו ע ר ט ש האָט דורך ו ו א ן ד ע ר ס פּ י ק פאַהזיכערט די שוועסטער מיט דעם פֿלימעניק, אז דאָס גאָלד, וואָס זיי זוכן נאָך דעם פאַרשטאָרבענעם, געפינט זיך ניט צווישן די געראַנקען פון דעם פאַרשטאָרבענעם ברודער און פעטער.

איז געבליבן צו וואַרטן ביז דעם אויסשטייג, ביז עס וועלן פאַרקויפט ווערן עפּנטלאָך די אלע זאכן פון ספינאָזא, כדי צו דעקן די הוצאות און באַצאָלן די חובות וואָס זיינען גראַנטירט געווארן פון די ניט פאַרמעגלאָכע פריינט זיינע.

דערווייל איז געקומען צופּאַרן פון ש י ד א ם ד ע ו ו ר י ע, א ברודער פון שמעון דע ווריעז, איינע פון די איבערגעבנסטע תלמידים און פריינט פון ספינאָזא. ער האָט באַצאָלט וואָן דער ספּיק'ן אלע חובות פאר די דירה, עסן און ארבעט. און דער גוטער בעל־הבית איז געבליבן צופרידן.

אָבער קיין געלט אויף דעקן אלע הוצאות איז פאַרט ניט געווען. דערביבער האָט מען באשלאָסן צו פאַרקויפן פון אַן אויסשטייג די זאכן פון ספינאָזא.

דינסטיק דעם 2טן נאָוועמבער, 1677, האָט זיך באויזן אין „האַלעמער קוראַנט" פאלגענדער אנאנס:

„אין האג, אין הויז פון מאנסיע הענדריק וואן דער ספיק, א מאלער, וואָס וואוינט אויף דער פּאוויליאנסגראבט אנטקעגן דער דובעלעס גאס, וועט מען קומענדיקן דאָנערשטיק, דעם 4טן נאָ־וועמבער, 9 אזייגער אין דער פרי, פאַרקויפן אלע איבערגעבליבענע זאכן פון דעם פאַרשטאָרבענעם בענעדיקטוס דע ספינאָזא, אלזא:

ביכער, מאנוסקריפטע, לאַרנעטן, פאַרגרעסערט־גלעזער, געשליפענע גלעזער און פאַרשיידענע כלים צו שלייפן, אויך מילשטיינער, גרויסע און קליינע, מעטאַלענע שיסלען א. א. וו.“

צו דעם אויסשטייג זיינען געקומען א סך מענטשן. דעם בעסטן פרייז האָבן באַקומען ספינאָזאָס ביכער. די מאַנוסקריפטן האָט מען ניט ליציטירט, ווייל זיי האָבן זיך געפונען אין אמסטערדאַם ביי ר י א ו ע ר ט ש ׳ ן און זיינען בכלל ניט געווען באשטימט פאַר'ן פארקויף.

אין סך הכל האָט דער אויסשטייג אריינגעבראכט 430 גולדן מיט 13 שטיבער; פון וואָס עס איז געבליבן נאָר 392 גולדן, ווייל מען האָט געמוזט באַצאָלן די קאָסטן פון דער ליציטאַציע.

ר ב ק ה ד ע ס פ י נ א ז א האָט תיכף ארויפגעלייגט אן ארעסט אויף די סומע, מיינענדיק אז דאָס איז די „ריינע“ ירושה. וועז זי האָט זיך אָבער דערוואוסט ,אז די סומע איז באשטימט פאַר צאָלן די חובות און עס איז ניט אויסגעשלאָסן, אז די שוועסטער וועט אפשר מוזן עפעס דערלייגן כדי ניט פארשעמען דעם ברודער, פון וועלכן מען האָט זיך ביים לעבן אָפּגענאָגט, און נאָכ'ן טויט פון „אחר“ איז מען געקומען נאָך זיין געלט, האָט זי שוין חרטה געקראָגן אויף דעם גאַנצן ענין און האָט זיך אָפּגענאָגט פון דער ירושה בכלל.

אָבער די פריינט זיינע, די אמת'ע איבערגעבענע תלמידים און חסידים זיינע, האָבן זיך ניט אָפּגענאָגט פון יענער ירושה וועגן וועלכער ר ב ק ה ד ע ס פ י נ א ז א האָט מסתמא ניט געוואָלט, ניט געוואָלט וויסן און אפילו ניט פארשטאַנען צו מען דארף וויסן: דאָס איז די גייסטיקע ירושה.

עס זיינען געבליבן כתבים, וואָס מען האָט באדארפט ארויסגעבן. קיין געלט אויף הוצאות איז ניט געווען. די ליציטאַציע האָט קוים געדעקט די סומע, וואָס איז געווען נויטיק אויף באַצאָלן די וויכטיקסטע חובות. י א ן ר י א ו ע ר ט ש האָט לכתחילה ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. עס ווייזט זיך אויס, אז ער האָט אין אָנפאַנג ניט געהאַט בדעה ארויסגעבן די שריפטן. דער גוט אינפאָרמירטער דאָקטאָר ש ו ל ע ר וואָס האָט פארמאַכט אויף אייביק די אויגן פון פילאָזאָף, האָט געשריבן צו לייבניצן, אז דער

מאנוסקריפט פון דער „עטיק", **געפינט זיך ביי א פריינט**, ד. ה. ביי ריאוועדטש'ן און מען קען **אפקויפן פאר** 150 גולדן.

מען דארף וויסן, אז בעת לייבניץ האָט באזוכט ספינאָזא'ן אין האג, האָט ער ביי אים געזען דעם דאָזיקן מאנוסקריפט. לייבניץ איז ניט געווען איינשטימיק מיט ספינאָזא'ן אין א סך פונקטן — אָבער ער האָט פארשטאנען אז זיינס א ווערק האָט א בארייט און מען דארף דאָס רעטעווען. ער איז געווען דאמאלסט א ביבליאָטעקאר ביים פירשט אין האנאָווער און פארשטייט זיך, אז אזא סומע פאר'ן כתב יד האָט געקענט אריינקומען ניט פון לייבניצ'ן גופא, נאר פון פירשט.

אָבער ווי עס ווייזט אויס, איז דער געדאנק ווענן פארקויפן דעם כתב יד פון דער „עטיק" ארויפגעשוואומען אין דער מינוט פון הילפלאָזיגקייט, ווען די פריינט פון ספינאָזא'ן האָבן נאָך ניט געקענט אפילו א קלער טאָן וואָס צו טאָן מיט דער ירושה. אזוי ווי שולער האָט זיך אויך געפונען צווישן דער גרופע פריינט, האָט ער באלד זיך צוגויפגעשריבן מיט לייבניצ'ן און אים אינפארמירט ווענן דעם.

אָבער אינצווישן האָבן די פריינט פון דעם פארשטאָרבענעם געהאט א בארָאטונג און באשלאָסן ארויסגעבן די עטיק מיט די אנדערע כתבים; דער גאנצער פלאָן פון פארקויפן דעם כתב־יד איז אזוי ארום אויפגענעבן געווארן.

דעם 29טן מארט 1677 האָט שולער אין א בריוו צו לייבניץ'ן געשריבן, אז פון דעם פלאָן פון פארקויפן דעם מאנוסקריפט וועט גארנישט ניט ווערן, ווייל מען איז געקומען צום באשלום ארויסגעבן ניט נאר די עטיק, „נאר אויך אלע ניט פארענדיקטע כתבים פאר'ן אלגעמיינעם נוצן", און דורך דרוקן מאכן די ווערק פאר דאָס „אייגנטום פון דער מענטשהייט".

„איך פארטרוי אייך די דאָזיקע נייס, — שרייבט ווייטער דאָקטאָר שולער — און איך צווייפל ניט, אז איר וועט עס האלטן בסוד פאר יעדערן, אפילו פאר **אייערע פריינט — כדי אונזער פלאן זאל ניט צושטערט ווערן".**

דאן אינפארמירט ער לייבניצ'ן, אז דער גרעסטער טייל פון ספינאָזא'ס מאנוסקריפטן **געפינט זיך ביי אים.**

שולער האט געהאט ביי זיך: 1) דעם טראקטאט איבער דער פארבעסערונג פון פארשטאנד. 2) וועגן סאלפעטער. 3) דעם פאליטישן טראקטאט, און א רייע בריוו.

—

וועו עס איז נעקומען צו טראכטן וועגן די נויטיקע הוצאות אויף ארויסגעבן די ווערק, האבן די פריינט בייגעשטייערט אויף אזא אופן, אז יעדערער פון די פראפעסיאנאלע מענטשן, ד. ה. די דאקטוירים, האט גענומען אויף זיך צו דעקן די קאסטן פון פארשידענע ווערק.

אזוי האט דר. לודווינ מייער גענומען אויף זיך די הוצאות פון דער עטיק, ד. ה. בוימסטער פון דער העברעאישער גראמאטיק און דר. שולער, פון אנדערע ווערק.

אזוי ווי מען האט באשלאסן אויך ארויסגעבן די בריוו, האט מען זיי זייער שטארק רעדאגירט. מען האט ארויסגעווארפן אלע פערזענלאכע עלעמענטן, אויסגעשטראכן דעם נאמען פון אדרעסאט (ד. ה. ספינאזא'ס). ביי די בריוו פון די נאך לעבעדיקע האט מען פארביטן די פולע נעמען אויף ראשי־תובות.

נאר די בריוו פון די געגנער האט מען אפגעדרוקט מיט די פולע נעמען. ווי: בלייענבערג, בורג און אנדערע. יאן הענדריקס דע גלאזמאקער איז באוויפטראגט געווארן איבערצוזעצן די ווערק אין האלענדיש.

דער געטרייסטער תלמיד יארינ יעלעס האט אנגעשריבן אויף האלענדיש א הקדמה צו די איבערגעבליבענע כתבים אין וועלכער ער האט געגעבן א פאר זייער וויכטיקע ביאגראפישע שטריכן. דאקטאר מעייער און אפשר גלאזמאקער האט די דאזיקע הקדמה איבערגעזעצט אין לאטיין, וויל יעלעס האט א חוץ האלענדיש קיין שום שפראך ניט געקענט. ריאווערט ש האט געמאכט א גראוויור פון ספינאזא'ן, צו וועלכן דאקטאר בויר־מעסטער האט צוגעשריבן א לאטיינישן שיר.

דער שיר לייענט זיך אזוי אין א פרייער איבערזעצונג:

„דער, וואס האט דורכגעדרונגען די נאטור, גאט און דעם סדר פון אלזיין:

„ספּינאָזאַ, דאַרף באַקוקט ווערן פון דעם דאָזיקן בילד.
„נאָר צויקסיסעס מייסטער־פּינדזל וואָלט געקענט מאָלן זיין פּנים
„אָבער אפילו זיין קראַפט איז ניט אימשטאַנד אָפּצושפּיגלען זיין
גייסט.
„ער אַנטפּלעקט זיין מאַכט אין די ספרים, די העכסטע ענינים
באַרירט
„ווער עס וויל דערקענען דעם גייסט, זאָל לייענען זיינע ווערק".

די אַרבעט גייט אָן שטיל און לאַנגזאַם. אַרום האָט געלויערט די סטאַדע פון שונאים, וואָס האָט געקענט זייער לייכט צושטערן דעם גאַנצן פּלאַן. ניט אומזיסט האָט דאָקטאָר שולער געבעטן לייבניצ'ן זיין דיסקרעט מיט די ידיעות: ער האָט גוט פאַרשטאַנען די לאַגע אין האָלאַנד.

צו יענער צייט האָט זיך די קירכלאַכע רעאַקציע אַזוי פאַרשטאַרקט, אַז אַרויסטרעטן אָפן מיט ספּינאָזאַ'ס ווערק וואָלט געווען אַ געפאַר. אַלץ האָט געמוזט געטאָן ווערן קאָנספּיראַטיוו. כדי ניט קאָמפּראָמיטירן די מענטשן, וואָס האָבן ווען עס איז געהאַט צו טאָן מיט'ן „כופר" — האָט מען אויסגעמעקט זייערע נעמען פון די בריוו. דאָס גאַנצע בוך האָט געמוזט אַרויסגעגעבן ווערן אַנאָנים. אפילו דאָס אָרט פון דרוקן האָט מען ניט געטאָרט דערמאָנען.

אין יוני 1677 זיינען שוין ספּינאָזאַ'ס כתבים געווען אין דרוק. זיי האָבן געזאָלט גלייכצייטיק דערשיינען אין צוויי שפּראַכן: אין האָלענדיש און אין לאַטיין.

די האָלענדישע אויסגאַבע איז אָבער צושטאַנד ניט געקומען.

סוף אָקטאָבער 1677 איז אָבער שוין געווען אינגאַנצן פאַרטיק די לאַטיינישע אויסגאַבע פון ספּינאָזאַ'ס כתבים.

דער באַנד האָט אַנטהאַלטן פאָלגנדע ווערק: 1) די עטיק. 2) דער פּאָליטישער טראַקטאַט (געבליבן ניט פאַרענדיקט). 3) טראַקטאַט וועגן פאַרבעסערן דעם שכל. 4) בריוו צו און פון ספּינאָזאַ'ן, און 5) אַ קאַמפּענדיום פון אַ גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך. דאָס בוך האָט געהאַט 726 זייטן, קווארטא פאָרמאַט.

„די שריפטן, וואס דאס בוך אנטהאלט — האט געשריבן אין דער הקדמה י א ר י ג י ע ל ע ס, זיינען מערסטנטייל נישט פארענדיקט און מען וועט באדויערן, וואס דער מחבר האט זיי נאכאמאל נישט איבערגעקוקט, דורכגעזען און אויך פארבעסערט. נישט קוקנדיק דארויף האט מען געהאלטן פאר ראטזאם זיי צו פארעפנטלאכן, ווייל די געלערנטע וועלט וועט פון זיי שעפן נישט קיין קלייניגם נוצן און א לעזער, וואס איז גלייבצייטיק א פילאזאף וועט זיין וויסן פון זיי פארגרעסערן".

דאן וועלט דערציילט אין קורצן ספינאזא'ס ביאגראפיע — און מאטיווירט פארוואס וועלט דעם מחבר'ס נאמען ניט דערמאנט.

„דער נאמען פונ'ם מחבר סיי אויפ'ן שער בלאט און סיי אויפ'ן בוך גופא, ווי אויך אומעטום, איז באצייכנט נאר מיט די ראשי־תיבות. דאס איז דערפאר, ווייל ער האט א קורצע צייט פאר זיין טויט אויסדריקלאך פארלאנגט אז זיין נאמען זאל ניט פיגורירן אויף דער „עטיק", וואס ער האט נאך ביים לעבן צוגעגרייט צום דרוק. פארוואס האט ער דאס אבער פארבאטן, שיינט צו זיין באגרינדעט נאר דערמיט, ווייל ער האט נישט געוואלט אז זיין לערע זאל טראגן זיין נאמען".

און צום סוף וועלט אזוי געזאגט:

„די אלע, וואס האבן אויפריכטיק ליב דעם אמת און שטרעבן צו א גרינטלאכער און זיכערער דערקענטעניש פון זאכן — וועלן אן ספק, פילן דעם טיפסטן צער, צוליב דעם, וואס די שריפטן פון אונזער פילאזאף זיינען מערסטנטייל נישט פארענדיקט גע־וואָרן. עס איז באמת צו באדויערן אז דער טויט האט אזוי שנעל צוגענומען דעם, וואס איז שוין אזוי ווייט אוועק מיט זיין אויס־פארשן דעם אמת און האט ארויסגעווינען אזוי פיל נרייטקייט פאר דער וויטערדיקער ארבעט. דער צער איז נאך גרעסער, ווייל מען יואלט נעקענט פון אים דערוואַרטן נישט נאר די פארענדיקונג פון זיינע כתבים אליין, נאר אויך א נאנצע פילאזאפיע אויף וואס ער איז מרמז אין פארשיידענע פלעצער פון דער „אפהאנדלונג איבער'ן פארבעסערן דעם שכל..."

אויפ'ן שער־בלאט האט י א ן ר י א ו ו ע ר ט ש זיין

נאמען ניט געגעבן. מען האָט אים צו גוט געטענט אין די נע־
היימע קאנצעלאריעס פון די קירכנראטן און דעריבער האָט ער
נישט געוואלט שטערן דעם בוך — און אפשר אויך זיך אליין.

אזוי שנעל ווי עס זיינען דערשינען די איבערנעבליבענע כתבים
פון ברוך דע ספינאזא — האָט זיך פון אלע זייטן אנגעהויבן
א שארפע אטאקע נעגן זיי.

י א א ן ג ע א ר ג ע ו ו י ס, דער אוטרעכטער פראָ־
פעסאָר האָט וועגן די דאָזיקע שריפטן אזוי געשריבן:

„אין האלאנד איז דערשינען נאָר אן אפיקורסיש ספר; ספי־
נאזא'ס לערע איבער זיטן און זעל מיט נאָך אנדערע איבערגעבלי־
בענע ווערק פול מיט געמיינהייט און גאָטלאָזיגקייט; ער איז
באמת ווערט צוריק צרייננעווארפן ווערן אין די פינסטערנישן פון
גהינום — פון וואנעט ער איז געקומען אויף די ליכטיקע וועלט.
צו שאנד און צו שפאָט פון דער מענטשהייט. די ערד האָט
אין משך פון לאנגע דורות נישט געזען אזא פארדאָרבן פארזעע־
נישׂ. מיט שארפזיניקע ראיות ווייל ער אויפטרייסלען אין דער
נאנצער וועלט דעם אלגעמיינעם גלויבן אין גאָט און אין די אומ־
שטערבלאכקייט פון דער נשמה, און אים אויסוואָרצלען פון די
מענטשלאכע הערצער. געטער! נעמט אוועק די דאָזיקע מגפה
פון דער ערד!"

נאָך דעם דאָזיקן שארפן אטעסטאט פון א „פראָפעסאָר" —
זיינען געקומען די קירכנראטן און האָבן באשלאָסן צו פארבאָטן
דאָס לייענען פון ספינאזא'ס ירושה.

דעם 4טן פעברואר 1678 איז דער ליידנדער קירכנראט נאָך דעם
ווי ער האָט זיך באקענט מיט'ן אינהאלט פון די איבערגעבלי־
בענע כתבים — געקומען צום שלום, אז דאָס בוך „רופט ארויס א
גרויל". מען האָט געלייענט פארשיידענע אויסצוגן פון דעם ספר
און באשלאָסן צו ווירקן, אז דאָס „שרעלאכע און גיפטיקע בוך,
זאָל ווי וויט מעגלאָך ווערן אונטערדריקט".

דעם 6טן יוני 1678 האָט דער ליידענער קוראטאָר און בירגער־
מייסטער אנגענומען א באשלוס דאָס ווערק צו פארברענען.

ענדלאָך האָט מען דעם ציל דערגרייט.

דעם 25טן יוני 1678 האָבן די שטאָטן פון האלאנד און מערב־

פּריזלאַנד ארויסגענעבן א דעקרעט, וועגן אן ענטגילטיקן פּאר־באָט פון ספּינאָזא'ס ירושה.

דאמאלסט האָט זיך אויף די גאסן פון די האָלענדישע שטעט און שטעטלאך באוויזן פּאָלנדע מעלדונג: *)

פּלאקאט

„די שטאטן פון האָלאנד און מערב־פּריזלאנד שיקן א גרוס צו די אלע, וואָס וועלן דעם פּלאקאט זען אדער הערן פּארלייענען. מיר טוען צו וויסן, אז מיר האָבן זיך דערוואוסט וועגן א געוויסן בוך אונטער'ן נאמען: ב. ד. ס. איבערגעבליבענע ווערק און, אז מיר האָבן זיך איבערגעצייגט, אז דאָס בוך אנטהאלט זייער א סך אפּיקורסישע, קעטצעריש און גאָטלאָזע מיינונגען. דורך דעם בוך קען אראָפּגעפירט ווערן פון דעם איינציקן און אמת'ן וועג פון ישועה נישט נאָר דער פּשוט'ער לייענער אליין, נאָר עס ווערט אויך חרוב די לערע פון קריסטוס'ס מענטשוועלן און תחית־המתים אויפשטיין, ווי אויך פּארשיידענע אנדערע זייער וועזנטלאָבע עיקרים פון דער אלגעמיינער קריסטלאכער אמונה. חוץ דעם האָט דער מחבר איגנאָרירט און באזייטיקט דעם אויטאָריטעט פון נסים, א דאנק וואָס, האָט נאָט דער אלמעכטיקער, געוואָלט באוויזן זיין מאכט און געטלאָך כח צו באפעסטיקן דעם קריסטלאכן גלויבן. ער טוט עס אויף אזא אופן, אז ער וויל לעזער אריינטענען אז דער אמת פון דער געטלאָבער אנטפלעקונג מוז זיין באפעסטיקט נישט דורך נסים, נאָר דורך דער וויזהייט פון דער לערע גופא. (נסים רופט ער אָן עם הארצות און איר קוואל איז — רשעות!). און ער טענה'ט — אז וועו מען איז נישט בכח אויסטייטשן עפּעס דורך נאטירלאכע סיבות — דאמאלסט שטופט מען אריין דעם גלויבן אוו דעם פּועל־יוצא דערפון — די נסים. ער נעמט דערביי אָן, אז וועו מענטשן דרינגען נישט אריין אזוי טיף ווי געהעריק אין די געזעצן פון דער נאטור — דאמאלסט איז פּארשטענדלאך אז געוויסע דערשיינונגען שטעלן זיי זיך פּאר ווי נסים".

„חוץ דעם האָט דער מחבר זיך באנוצט מיט פּילע און פּאר־

*) פּרייע איבערזעצונג פון האָלענדיש.

שיידענע מעטאָרן פון ברענגען ראיות, וואָס זיינען אין א סתירה מיט דער מסורה פון די הייליקע ספרים און די עיקרים פון ישוע — ווי דאָס ווערט געלערנט אין די עפנטלאָכע קירכן. און דאָס אלץ (האָט ער נעטאָן) כדי צו באשיצן זיינע שוין פריער דערמאָנטע באהויפטונגען, פיינטלאָכע פאר דער רעליגיע און אין תוך גאָט־לאָזע".

„אזוי ווי מיר קוקן מיט דער העכסטער אומצופרידנהייט אויפן דרוקן, פאַרקויפן און פארשפרייטן פון דעם דערמאָנטן בוך — דעריבער האָבן מיר אנערקענט פאר פאסיק צו ערקלערן אז דאָס בוך איז אפיקורסיש, גאָטלאָז און קעטצעריש".

„מיר טוען דאָס איצט און דערמיט פארווארן מיר דאָס בוך צו פארשפרייטן, צו דרוקן, צו פארקויפן און צו איבערדרוקן — ווי אויך, עס איבערזעצן אונטער דער גרעסטער שטראָף".

„אויך דארף מען אין די דאָזיקע לענדער דאָס דערמאָנטע בוך מיט אלע כוחות אונטערדריקן און זען ביי יעדער געלעגנהייט אז דער פשוטער בירגער זאל נישט ווערן פארפירט פון אזוינע גאָט־לאָזע תורות און נישט ארויפגעפירט ווערן פון דעם וועג פון אמתן גלויבן. און כדי קיינער זאל נישט קענען זיך באשיצן מיט־ן תירוץ פון אומווייסנהייט — דעריבער באפוילן מיר, אז אין אלע פלעצער זאל דער פלאקאט זיין באקאנט און אויסגעהאנגען, דארט וואו עס קומט און זאל האָבן די פעולה, וואָס געווינטלאָך האָבן אויפרופן אין ענלאכע ענינים".

געגעבן אין האג דעם 25טן יוני, 1678.

אין א יאר שפעטער האָט דער פויפסט פארגרעסערט זיין רשימה פון פארבאָטענע ספרים מיט ספינאָזא'ס „טעאָלאָגיש־פאָלי־טישן טראקטאט" און אין 1690, אויך מיט די איבערגעבליבענע ספרים.

די דאָזיקע הזהרה איז נישט געווען קיין פלאָטאָנישע. מיט א התמהה, וואָס האָט פארדינט א בעסערן תכלית האָט מען גע־נישטערט, געזוכט און ערפודפט ספינאָזא'ס ירושה, איר לייענער, פארקויפער, דרוקער און פארלעגער.

אין 1697 איז דער אמסטערדאמער בוכהענדלער א. ו ו א ל פ ס־ ג ר י י ן פאר׳משפט געווארן צו באצאלן דריי טויזנט גילדן שטראף און אפּזיצן אכט יאר אין תפיסה פאר אפּדרוקן א פרייַנט־ לאך ווערק איבער ספּינאָזא׳ן.

אין 83 יאר נאכ׳ן דערשיינען פון די איבערגעבליבענע כתבים, אין 1761 האט אן אמסטערדאמער מוכר־ספרים באצאלט דריי הונ־ דערט גולדן פאר פארקויפן ספּינאָזא׳ס ווערק.

דאס בוך איז געווארן מיט דער צייט א גרויסע זעלטנהייט; עס איז געווען ממש א געפאר עס צו האבן אין שטוב.

האט מען געוואלט צוזאמען מיט דער געדרוקטער ירושה פון ספּינאָזא — אויך אויסראטן זיין נאמען.

די וועלט האט אים באהאנדלט ווי „א געפּגר׳טן הונט" — ווי לעסינג האט זיך אויסגעדריקט.

עס האט געמוזט איבערגיין צוויי הונדערט יאר ביז ספּינאָזא׳ס ירושה, וואס די פרייַנט זיינע און חסידים האבן מיט אזוי פיל מסירת הנפש אפּגעראטעוועט — אז דאס פארבאטענע און גע־ רודפּ׳טע זאל ווערן דער שטאלצער אוצר פון דער מענטשהייט.

ע ר ה א ט ב א מ ת ג ע ז י ג ט נ א כ ׳ ן ט ו י ט !

מאלעדיקטוס און בענעדיקטוס

(נעגאטיוע און פאזיטיוע מיינונגען וועגן ספינאזא)
(אן אויסוואל)

ד א נ י א ל מ א ר ה א ף (לייטעראטור־היסטאריקער, אין זיין בוך „פאליהיסטאר", 1688):

„קען דען זיין עפעס מער פארדארבנדעס — ווי די ביכער פון בענעדיקט ספינאזא? און דאך באזיגן זיי אלעמען אין זייער טריומפאלן מארש!"

י א ה א ן י א ק א ב ש ו ל ד (אין זיינע „אירישע מערקווירדיקייטן. פראנקפורט, 1717):

„ספינאזא איז „דורך די צו גרויסע פרייהייט פון גרייבלען זיך אין פילאזאפישע פראגן אריינגעפאלן אין א נעץ פון שענדלאכן אטעאיזם".

י א ק א ב ב ר ו ק ע ר (אין זיינע „קורצע פראגעם אויס דער פילאזאפישער היסטאריע" א ו ל ם, 1736):

„(ספינאזא) האט זיך געמאכט אזא אפשרעקנדן נאמען, אז ער ווערט אנערקענט פאר'ן פאטריארך פון אלע אטעאיסטן, און אן אטעאיסט און א ספינאזיסט מיינט איינס און דאס זעלבע".

פ ר י ד ר י ך ד ע ר ג ר ו י ס ע ר (אין זיין: „אנטי־מאקיאוועל", 1740):

„ספינאזא האט אונטערגעבראכן דעם פונדאמענט פון גלויבן אן האט געפרואווט ארונטערוואורפן דעם בנין פון רעליגיע".

ו ו א ל ט ע ר (1694–1778):

„מען מוז זיין אטעאיזם אפווארפן, אבער צו דעם דארף מען ניט אויסטראכטן קיין ליגנס וועגן זיין פערזאן. קיין מענטש איז נישט געווען אזוי ווייט אין יעדן הינזיכט פון גאוה/דיקער כבוד־

זוכעריי, ווי ער, דאס מוז מען אפן צוגעבן; לאמיר אים נישט פארלוימדן, בעת מיר פארדאמען אים".

משה מענדעלסאן (1729-1789):

„איינס איז אלץ: אדער נאך מער, ווי ער (ספינאזא) זאגט: דער אלגעמיינער תוך-באגריף פון זייער א סך ענדלאכע קערפערס און א סך אומענדלאכע געדאנקען — שאפן איין אייניציקס אומ־ענדלאך א ל ץ, אומענדלאך איז שטח און אומענדלאך איז דענ־קען; אלץ איז איינס.

„מען האט מיט רעכט באוואונדערט דעם שארפזין, מיט וועלכן ער פירט ארויס די גרונדאידעיען פון זיין סיסטעם און פארבינדט אים ביז די קלענסטע דעטאלן מיט געמעטרישער פעסטיקייט".

פרידריך היינריך יאקאבי (1743-1819):

(מענדעלסאן'ס מיטצייטלער און דעבאטאנט איבער ספינא־זיזם):

„און דו זיי מיר נעבענטשט, א הייליקער בענעדיקטום! ווי דו האסט פילאזאפירט איבער דער נאטור פון דעם העכסטן ווען און אפשר אויך זיך טועה נעווען אין ווערטער — אבער: איר אמת איז נעווען אין דיין נשמה און איר ליבע איז נעווען דיין לעבן!"

געארג קריסטאף ליכטענבערג (געשטארבן אין 1799):

„אויב די וועלט וועט נאך שטיין אן אומצאלבארע צאל מיט יארן — דאמאלסט וועט דער געלייטערטער ספינאזיזם ווערן די וועלט־רעליגיע. דער שכל, אויף וועלכן מען דארף זיך פארלאזן פירט אונז ארויס דוקא אין דער ריכטונג און ניט אנדערש — און עס איז אוממעגלאך — אז ער זאל אונז ערגיץ אנדערש פארפירן!"

יאהאן גאטפריד הערדער (1744-1803):

„זי (די ליבע) איז דער העכסטער שכל — פונקט ווי דער ריינסטער, געטלאכסטער וועלן: וועו מיר ווילן דאס נישט גלויבן דעם הייליקן יוחנן — דאן זאלן מיר גלויבן ספינאזא'ן, וועלכער איז געווען, אן ספק, א סך געטלאכער און וועמענס פילאזאפיע און מאראל באוועגן זיך אינגאנצן ארום דער אקס (פון ליבע)".

יאהאן וואלפגאנג גאטע (1749-1832):

„איך לייען ספינאזא'ס עטיק... איך פיל אז ער איז מיר

זייער נאָענט — הגם זיין גייסט איז א סך טיפער און ריינער פון מיינעם".

„אין ספּינאָזא'ס עטיק האָב איך געפונען א בארואיקונג פאר מיינע לײדנשאפטן: עס האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אז ער האָט מיר געגעבן א גרויסן און פרייען בליק איבער דער וועלט פון חושים און מידות. די געשטאַלט פון דער דאָזיקער וועלט פארגייט; איך וואָלט געוואָלט זיך נאָר מיט דעם באשעפטיקן, וואָס האָט א דויערנדן צוזאמענהאנג און אין הסכם מיט דער לערע פון ספּינאָזא זיך פארשאפן די אייביקייט פאר מיין גייסט".

פרידריך שלייערמאכער (1834-1798):

„... ער (ספּינאָזא) איז געווען דורכגעדרונגען מיט דעם הויכן וועלט־גייסט; דאָס אומענדלאָכע איז געווען זיין אָנפאנג און סוף, דער אוניווערסום זיין אייניקיקע און אייביקע ליבע; אין הייליקער אומשולד און טיפער ענוית האָט ער זיך אָפּגעשפּיגלט אין דער אייביקער וועלט און האָט געזען, אז ער איז אויך איר באליבטסטער שפּיגל; ער איז געווען פול מיט רעליגיע און פול מיט רוח הקדש און דערפאר שטייט ער אויך אויבער אלײן און אומדערגרייכבאר, א מייסטער אין זיין קונסט, הערהויבן איבער די פּראָפאנע חברותא, אן תלמידים און אן בירגער־רעכט".

פרידריך שלעגל (1829-1772):

„איד קען נישט פארשטיין ווי אזוי קען מען זיין א דיכטער און נישט פארערלאכן ספּינאָזא'ן, ניט ליבן אים און אינגאנצן ניט ווערן זייגער אן אנהענגער".

„...אין ספּינאָזא'ן געפינט מען דעם אָנפאנג און דעם סוף פון דער פאנטאזיע... ער וועט אייך געבן א טיפן בליק אין די אינטימסטע וואַרשטאטן פון פאָעזיע — פון דעם זעלבן מין וואָס ספּינאָזא'ס פאנטאזיע, איז אויך זיין געפיל..."

רחל וואַרנהאגן (רחל לעווין) (1833-1777):

„ספּינאָזא געפעלט מיר זייער; ער דענקט זייער ערלאַך: דערגייט ביז צום טיפסטן אבסאָלוט און דריקט עס אויס; אויך פארמאָגט ער א שיינעם כאראקטער פון א דענקער: אומפּערזענלאַך, מילד, שטיל; אייגנעטאָן אין די טיפענישן און פון די טי־

בענישן געשיקט (צו אונז)... איך האָב אים זייער ליב, דעם דאָ־זיקן מאן"...

יאהאן גאָטליב פיכטע (1762-1814):

„ספינאזא קאָן נישט זיין איבערצייגט (אז ער איז נערעכט); ער האָט געקענט נאָר דעם קען זיין פילאָזאָפיע — אָבער ניט גלויבן — וויל זי איז געשטאַנען אין דער דירעקטער סתירה מיט זיינע נויטוועגדיגסטע איבערצייגונגען אין לעבן, אַנק ווּאָס, ער האָט זיך געמוזט שטענדיק האַלטן פאר א פרייען און זעלבסטשטענדיקן מענש".

„...ספינאזא איז געווען ביים אריינגאנג (צו דער פילאָזאָפיע). אָבער ער האָט נישט געקענט אהין אריינגיין".

פרידריך שעלינג (1775-1854):

„וועגן אים (ד. ה. ספינאזא'ן) קען מען אייגנטלאך זאָגן: „ער האָט געלעבט אין זיין סיסטעם".

„...דעקארט און ספינאזא! נור יחידים האָבן אייך פארשטאַנען, און נאָך ווינציקערע האָבן אייך געוואָלט פארשטיין".

געאָרג וילהעלם הענעל (1770-1831):

„ספינאזא איז דער צענטראַלער פונקט פון דער מאָדערנער פילאָזאָפיע; אָדער ספינאזיזם, אָדער קיין שום פילאָזאָפיע".

גאָטהאָלד אפרים לעסינג (1729-1781):

„... די מענטשן רעדן תמיד וועגן ספינאזא'ן — ווי וועגן א גע־פנר'טן הונט"...

„... עס איז נישט פאראן קיין אנדערע פילאָזאָפיע, א חוץ דער פילאָזאָפיע פון ספינאזא".

יאהאן פרידריך העערבארט (1776-1841):

„ספינאזא איז דער שטרענגסטער פאטאליסט".

„די עטיק פון ספינאזא — איז אָפן גערעדט — נידעריקער פון יעדער קריטיק".

ארטור שאָפענהויער (1788-1860):

„...צום סוף פון 16טן און אנפאנג פון 17טן יאָרהונדערט האָבן געלעבט צוויי מענטשן אין וועלכע עס האָט, אָן ספק, געלעבט א סך א גרעסערער פילאָזאָפישער טיפזין, ערנסט און כח — ווי אין אלע אנדערע (פון זיין צייט, ד. ה. בייקאָן, האָבס, לאָק, יום, דע־

קאַרט, לייבניץ א. א.), דאָס זיינען דזשיאָרדאַנאָ ברונאָ און בע־נעדיקטוס ספּינאָזאַ."

„זיי געהערן נישט צו זייער יאָרהונדערט — לויט דעם, ווי מען האָט זיי מקבל געווען. איינעם האָט מען באַלוינט מיט'ן טויט און דעם אַנדערן מיט רדיפות און זלזולים און זיי זיינען שטענדיק געבליבן פרעמד (די מענטשן פון דער צייט)... די צייט איז נישט געווען רייף פאַר זיי; איצט אַ סך שפּעטער, אין 19טן יאָרהונדערט האָט מען זיי אָפּגעגעבן דעם געהעריקן כבוד".

לודוויג פעייערבאַך (1804-1872):

„וואָס ספּינאָזאַ זאָגט איבער די תאוה, די פאַרלאַנגען, דעם טרייב־כח, און הויפּטזעכלאַך וועגן דעם שכל און דער דערקענט־ניש — דאָס געהערט אָן ספק צו די טיפסטע און דערהויבנסטע, צו די געדאַנקען און גייסטרייכסטע (ענינים) וואָס איז ווען עס איז איבער די דאָזיקע פראַגן געזאָגט געוואָרן".

שמואל דוד לוצאַטאָ (שד"ל) (1800-1865):

„דער דאָזיקער פילאָזאָף, וואָס איז אַמאָל געווען פאַרשאָלטן אין אַלע לענדער האָט אין אונזער דור דערגרייכט אַזאַ באַרימט־קייט, אַז אַלע זיינע כתבים, וואָס זיינען ביז איצט געווען פאַר־באָטן זיינען איצט אויפסניי אָפּגעדרוקט געוואָרן און פאַרשפּרייט אין אַלע לענדער און אפילו איבערגעזעצט אויף דייטש און אויף פראַנצויזיש און דעם מחבר'ס נאָמען ווערט דערמאָנט צום לויב און מיט אַ ברכה — אַזוי ווייט, אַז עס איז נישט לאַנג דער־שינען אַן העברעאישע באַשרייבונג פון זיין לעבן — פול מיט שבחים (פאַר ספּינאָזאַ'ן)".

„...מיר געפעלט נישט, וואָס דער ביאָגראַף האָט נישט דער־ציילט זיינע לייענער, אַז דער דאָזיקער פילאָזאָף, וואָס האָט דאָך געשטאַמט פון אידן, האָט זיך פון זיי דערווייטערט; האָט נישט געלעבט מיט זיי און איז צווישן זיי נישט געשטאָרבן".

„... אָפּגעזען דערפון, דאָס ספּינאָזאַ'ס פילאָזאָפיע איז נישט אָנצונעמען אפילו אין איר ריין טעאָרעטישן טייל, ווייל זי לערנט אונז פאַרלייקענען גאָט — איז זי אָבער נאָך געפערלאַכער און שעד־לאַכער צוליב איר פּראַקטישע אנווענדונג — ווייל זי לערנט אונז

עגאָאיזם און אייגננוץ. ספינאָזא האָט בפירוש געשריבן אַז ווער עס וויל לעבן אין הסכם מיט'ן שכל, דער מוז זיך היטן פאַר יעדער רעגונג פון מיטלייד און רחמנות... גיב א קוק, מיין פריינט, וואָס פאַר אַן אונטערשיד איז צווישן דער תורה פון ספינאָזא און דער תורה פון משה רבינו אָדער — פון אונזערע אַמאָליקע לערער ז"ל! און אויב ישראל איז ביז אונזער צייט געלויבט פאַר זיין מיטלייד און רחמנות — פאַרוואָס זאָלן מיר פלוצלינג אַוועק־ווארפן דאָס בעסטע, וואָס מיר פאַרמאָגן צוליב גאָרנישט און הערן און לויבן ספינאָזא'ן, וואָס פרעדיקט, אַז דער מענטש דאַרף זיך דערווייטערן פון רחמנות? ווער עס גיט אָפּ כבוד ספינאָזא'ן און פאַרשפּרייט זיין תורה, דער באַגייט אַ פאַרברעכן לגבי דער מענטש־לאַכער געזעלשאַפט, וועמענס וואוילזיין און גליק באַשטייט אין דעם, אַז מענטשן נעמען אנטייל אין די ליידן פון זייערע נאָענטסטע און באַגייען זיך מיט רחמנות".

ה י י נ ר י ך ה י י נ ע (1797-1856):

„די לערע פון ספינאָזא האָט זיך אַנטבלויזט פון דעם מאַטע־מאַטישן מלבוש און פלאַטערט אַרום אונז ווי געטע'ס אַ ליד. דערפון נעמט זיך דער כעס פון אונזערע אָרטאָדאָקסן און פיע־טיסטן קעגן געטע'ס אַ ליד. מיט זייערע בערישע טאַצן טאַפּן זיי תמיד נאָך דעם דאָזיקן שמעטערלינג וואָס פליט שטענדיק פון זיי אַוועק".

„אַלע אונזערע היינטיקע פילאָזאָפן, זעען זיך דורך די ברילן, וואָס ברוך ספינאָזאַ האָט געשליפן — אפשר אָפטמאָל ווייסן זיי נישט דערפון!"

מ ש ה ה ע ס (1812-1875):

„אדם, דער נאַטור־מענטש איז דער פּראָטאָטיפּ פון אַלטער־טום; ישוע הנוצרי דער גאָטמענטש — דער פּראָטאָטיפּ פון מיטל־אַלטער; ספינאָזאַ, דער פּשוט'ער מענטש, דער פּראָטאָטיפּ פון דער נייער צייט".

פ י ע ר ד ז ש אָ ז ע ף פ ר ו ד אָ ן (1809-1865):

„...ווען דעקאַרט וואָלט נישט געטראַכט, וואָלט ספינאָזא נישט געשריבן. ווייל ספינאָזא'ס סיסטעמע איז ניט קיין אַנדערשדיקע ווי דעקאַרט'ס — נאָר אויסגעפּוצט, קאַרעגירט, בעסער פאַרבונדן,

פאלשטענדיקער און קאנסעקווענטער נעמאכט פון א נעני, וואס צייגט ארויס אן אויסערגעווינטלאכן כח און אן אומפארגלייכבארע אריגינאליטעט — נישט קוקנדיק דארויף וואס ער גייט אין עמרע **טריט**".

גוסטאוו פלאבער (1821-1880) (אין א בריוו צו זשארזש זאן אין 1870):

„איך האב געקענט ספינאזא'ס עטיק, אבער ניט זיין „טעאלאגיש-פאליטישן טראקטאט", וואס האט מיך איבעראשט, פארבלענדט, אריינגעבראכט אין א באוואונדערונג. נאט אין הימל. איז דאס א מענטש! איז דאס א קאפ! זיין וויסן! זיין גייסט!"

פרידריך ניטשע (1844-1900):

„איך בין אינגאנצן דערשטוינט, אינגאנצן אנטציקט! איך האב א פארגענגער און נאך וואס פאר איינעם! איך האב לחלוטין ספינאזא'ן נישט געקענט..."

„...אין פינף פונקטן פון זיין לערע האב איך זיך נאך אמאל געפונען. דער דאזיקער אייגנארטיקער און אינזאמסטער דענקער איז מיר גראד אין די ענינים אם נאענטסטן; ער לייקנט אפ די פרייהייט פון ווילן, די צוועקן, דעם מאראלישן סדר פון דער וועלט, דאס אלטרואיסטישע, דאס שלעכטע... וואונדערלאך!"

גאבריעל בראנדעס (1842-1927):

„ספינאזא! א געוויסע וואריאציע צוגיסט זיך איבער'ן קערפער, אזוי אפט ווי מען דערמאנט זיך וועגן אים און מען פארטיפט זיך אין אים. ווער עס האט אים אין דער יוגנט געלייענט דער האט זיין גייסט געטובלט אין א ברענענדיקן, לויטערנדן פייער. ספינאזא איז דער קדוש פון דענקען, ווי שעלי — פון פאעזיע".

אטא ווי ינגער (1880-1903):

„ספינאזא איז קיין נאון ניט געווען. עס איז ניט פארן צווישן אלע איינצלנע געשטאלטן אין דער געשיכטע פון דער פילאזאפיע אזא ארימער אין געדאנקען און פאנטאזיע פילאזאף (ווי ספינאזא)".

הערמאן קאהען (1842-1918):

קענט נעווארן — אז ספינאזא האט נישט געהאט דעם מינדסטן באגריף וועגן די אמת'ע שעפער פון אידנטום, פון די נביאים".

„... ספינאזא איז פאר די נייערע געשיכטע פון אידנטום א גרויסע שטערונג און דעריבער א גרויסער אומגליק (Nissgeschick) וויי? זייט לעסינג און הערדער האבן אים שטארק אויפגעהויבן, נאכדעם ווי די קריסטן פון אלע פארטייען — נישט נאר די האג־מאטישע פאנאטיקער, נאר אפילו לייבניץ און טאמאזיוס האבן זיך פון אים אפגעזאגט — איז ער פאר דער נייער צייט געווארן מיט זיין טראקטאט, דער אויטענטישער מקור פון ביבלישן און רבנישן אידנטום".

פ ר י ץ מ ו י ט נ ע ר (1840-1921):

„ספינאזא וואלט מיט זיין גאנץ חריפות נישט געווען דאס, וואס ער איז געווען. ד. ה. דער גרעסטער און אפטימיסטישסטער דענקער, ווען ער וואלט נישט געפלענט די מיסטיק, די דאזיקע בלויע בלום, וואס איז דער לעצטער מקום מקלוט פון שמערצלאכן דענ־קען".

נ ו ס ט א ו ו ל א נ ד ו י ע ר (1870-1919): (ספינאזא און שעקספיר).

„... ביי ספינאזא'ן איז פארן אן אנאליז פון פארשיידענע דערשיינונגס־פארמען פון קנעכטשאפט — ארויסגעבראכט אום־־רחמנות'דיק שארף מיט זיין קאלטער שפראך פון באגריפן — אזוי פאלקאם און ענטגילטיק — ווי שעקספיר האט עס אנגעוואהרפן... אין זיינע דראמען מיט א לעבעדיקער פלאסטישקייט".

ק א נ ס ט א נ ט י ן ב ר ו נ נ ע ר (דער גרעסטער מאדער־נער ספינאזיסטישער דענקער):

„משה, יעזוס, ספינאזא — פון די אלע דריי איז אבער ספי־נאזא דער גרעסטער; דער העכסטער פון אלע מענטשן איז ספי־נאזא; איך וואלט געזאגט: ער איז דער קיניג פון דער מענטש־הייט, ווען די מענטשהייט וואלט זיך געלאזט פון אים רעגירן און אין הסכם מיט'ן אמת משיג זיין אז דער דאזיקער ספינאזא איז אן איינמאליקע און אן אייגאיינציקע דערשיינונג אין איר געשיכטע. משה און יעזוס זיינען די פענצטער פון דעם בית־המקדש, ספינאזא איז אבער די טיר — ווער עס גייט נישט אריין

דורך די דאזיקע טיר פון אייביקער פילאזאפיע, דער דערגרייכט נישט דאס אינערלאכע און קען נאר מטושטש פון דרויסן אהין אריינקוקן. וואר האט ליב די וואההייט — דער קען זי אינגאנצן ליבן אין ספינאזא'ן. מען קען אפילו די וואהרהייט מער ליב האבן אפילו ווי פלאטא; אבער נישט מער ווי ספינאזא'ן. איך באטאן תמיד די שליחות פון ספינאזא'ן און אז ער איז דער אייניציקער פאלקאמענער פילאזאף; אלע אנדערע זענען אוים אין פאר־גלייך מיט אים ראמאנטיש און אומזיכער. ספינאזא'ס עטיק איז אין יעדער שורה די דאזיקע קלאסישע פלאזאפישע עקספליקאציע פון דעם אייגהייטס געדאנק..., דאס מעכטיקסטע קדושה ליד — אלע זאכן פון דער וועלט זענען די קלינגענדע סטרונעס לכבוד דעם אומגעהיערן ליד פון דער אייגהייט".

„יעזוס, דער אידישסטער פון די אידן, א מלך פון די אידן און ערשט שפעטער פון די איבעריקע מענטשן; ספינאזא, דער אם ווינציקסטן אידישן איד, א קיניג פון אלע מענטשן און ערשט שפעטער אויך פון די אידן, אדער בעסער געזאגט — דער קיניג פון ווינציקע מענטשן — דערפאר אויך פון ווינציקע אידן"...

ק א ר ל ג ע ב ה א ר ד ט (דער גרעסטער מאדערנער פאר־שער פון ספינאזיזם).

„... ספינאזא האט דער ערשטער באגרינדעט דעם היסטארישן באוואוסטזיין אין א נאאיוו־אומהיסטארישן יארהונדערט. זיין לערע, אז יעדע גייסטיקע דערשיינונג איז באגרינדעט אין איר צייט, איז פארשטענדלאך אין שייכות מיט דער דאזיקער צייט און קען נאר דורך די דאזיקע צייט מאטיווירט ווערן — געהערט צו די הערלאכסטע גראנקען. אזוי האט ער פארשטאנען די רעלי־גיעם אלס די אנטפלעקונג פון גאט'ס געדאנק און דער וועלט אין די ראמען פון צייט. אזוי איז זיין קריטיק פון אידנטום געווען ניט קיין דרויסנדיקער, נאר א אינערלאכער, וואס באשטרייט די נויטוועניגקייט פון אידנטום באוויזן מיט די צייט באדינגונ־גען".

„... דער ספינאזיזם לייזט דעם פראבלעם פון אקטיוויטעט אין לעבן, ווי אויך אין דער פילאזאפיע. ספינאזא איז דאך אין דער נייער געשיכטע פון גייסט, דער ערשטער דענקער, וואס האט

געהאט מוט פאר א סיסטעמאטישע גאנצקייט — דאמאלסט וועלן בייקאן און דעקארט האבן זיך באנוגנט מיט טיילווייזע לייזונגען (פון פראבלעמען)".

ס. נ. ש ט א ר ק ע (אין זיין בוך „ברוך דע ספינאָזא", קאָפענהאגען, 1923).

„א טיף מענטשלאכע אויפפאסונג פון אלע פאראלטענישן; א חיות'דיקע פרייד פון לעבן און ווירקן אויף דער רייכקייט און פריי־הייט פון אלע פאזיטיווע כוחות; א ניט־באזיגטער ווידערווילן קעגן אומאָרדנונג און שקלאפערי: דאָס איז ספינאָזא".

„מיט זיין גאנצן שטארקן פיינעם געפיל פאר גערעכטיקייט, איז ספינאָזא דער אידישער נביא אין א מאָדערנעם געשטאלט. אזא געפיל געפינט זיך אין א זייער גרויסער מאָס ביי די בעסטע רעפרעזענטאנטן פון'ם אידישן פאלק".

די כראָנאָלאָגיע פון ספּינאָזאַס ווערק

1661-(?)1656 „דער קורצער טראַקטאַט" (tractatus brevis) :עשריבן אין אָווערקערק אָון ריינסבורג.

1661. — פּלאַן פּאַר דער ערשטער סיסטעמאַטישער אַרבעט אויפן סמך פון די מאַטעריאַלן אין „קורצן טראַקטאַט".

1661. — „דער טראַקטאַט איבער פּאַרבעסערן פון פּאַרשטאַנד". — די הקדמה און די מעטאָדן-לערע. — אויסגעפירט אין ריינסבורג.

1665-1662. — אנטשטייט אין ריינסבורג און אין וואַרבורג די עטיק אין איר עלטסטער רעדאַקציע, וואָס איז באשטאַנען פון דריי חלקים : 1663 — צוערשט דער צווייטער חלק פון די פּרינציפּן פון דער קארטעזיאנער פילאָזאָפּיע און די „מעטאפיזישע געדאנקען (cogitata metaphysica) דיקטירט אין ריינסבורג צו קאָזעריוס'ן.

1663 (1 מאי) — ערשטער חלק פון די פּרינציפּן פון קאַרטעזיאנער פילאָזאָפּיע — געשריבן אין אמסטערדאם.

נאָכ'ן יאָר 1660 — דער קליינער טראַקטאַט וועגן רעגנבויגן (tractatulus de rigide).

1670-1665. — דער טעאָלאָגיש-פּאָליטישער טראַקטאַט, אָנגעשריבן אין וואַרבורג.

1670-1665. — די האָלענדישע איבערזעצונג פון תנ"ך — פּאַרבעסערט אין 1677 דורך ספּינאָזאַ'ן אין האָג.

נאָכ'ן יאָר 1670. — די גראַמאַטיק פון דער העברעאישער שפּראַך.

1675-1670. — באַרבעט אין האָג ד עטיק אין איר היינטיקער פאָרמע. ד. ה. אין פינף חלקים.

1677-1675. — דער פּאָליטישער טראַקטאַט איז אָנטשטאַנען אין האָג.

באַמערקונגען צום טעקסט
און ביבליאָגראפיע.

באמערקונגען צום טעקסט.

צום ז. 9. — דער טעקסט פון דער מעשה דערציילט לויט זולצבאך. Bilder aus der juedischen Vergangenheit. 1923. p. 181-191.

וואריאנטן: אין שארית ישראל פון מנחם בן שלמה מן. דיהרנפורט, 1799, ז. 85ב. אויך בא יעקב עמדן. מגלת ספר, 32.

צום ז. 17. — דרוקן אין אמסטערדאם. זע: חוץ די קאטאלאָגן דער־מאָנט אין מיין ביבליאָגראפיע אויך „קהלת משה" פון ש. ווינער און ספעציעל די הקדמה פון י. מ. הילעזיוס צום קאטאלאָג פון ראזענטאליאנא לכבוד דעם 300 יאָריקן יובילוי פון מנשה בן ישראל'ס דרוקערייי. אמסטערדאם, יאנואר, 1927. און סילוואראזאס קאטאלאָג פון דער יובילוי־אויסשטעלונג אין „עץ חיים", אמסטערדאם, 1927, 30 זז.

צום ז. 20. — ווי וויט האָט זיך די האָלענדישע רעגירונג געשראָקן פאר אן עמיגראציע פון „אירע" אידן באווייזט דער פאקט, וואָס זי האָט געהייסן דעם האָלענדישן אמבאסאדאָר אין לאָנדאָן זיך אויספרעגן בא מנשה בן ישראל וועגן דעם, צי האָט ער באמת בדעה איבערפירן די האָלענדישע אידן קיין ענגלאנד. אין א ברייוו פון לאָנדאָן (דאטירט דעצעמבער, 1655) האָט ניופאָרט בארואיקט זיין רעגירונג אין פאָלגענדע ווערטער:

„עס איז געווען בא מיר מנשה בן ישראל און האָט מיר פארזיכערט, אז ער פאָדערט נאָרניט פאר די האָלענדישע אידן, נאָר פאר די וואָס זיצן אין די אינקווויזיטאָרישע תפיסות פון שפאניען און פאָרטוגאליען". זע: (Rev. des etudes juives 7, 262.)

צום ז. 21. — וועגן דעם נאָמען עספינאָזא, דעספינאָזא און ספינאָזא גייט אָן נאָך א ווייסנשאָפטלאכע דעבאטע. גע ב הארד האָט פעסטגעשטעלט די ווילקירלאכקייט אין באנוצן זיך מיטן נאָמען מצד ספינאָזא גופא. עס איז זיכער, אז דער נאָמען האָט געקלונגען דעספינאָזא, ווייל דער נאָמען איז א פארטוגעזישער. אויף שפאניש קאָן ניט זיין קיין קאָנטראקציע צווישן דע און ספינאָזא. דער אריגינעלער נאָמען פון ברוך ספינאָזא איז בענטא דעספינאָזא. פון די עלף אונטערשריפטן ספינאָזא'ס, וואָס מיר פארמאָגן, איז: אייגער (דער עלטסטער) איז ספינאָזא, אייגער

איז ד'ספּינאָזא און ניין זייגען דעספּינאָזא. דאריבער נעמען מיר אָן אויך דעם נאָמען דעספּינאָזא. אזוי אָבער ווי עס איז שווער מיט אמאָל אינבירגערן דעם נאָמען, ספּעציעל פּאַרן אידישן לייענער, באנוצן מיר אין אָנפאנג דעם נאָמען ד ע ס פּ י נ אָ ז א און אין גאנצן בוך: ס פּ י נ אָ ז א, ביז עס וועט קומען די צייט אז מיר וועלן קענען איינמאָל פּאר אלעמאָל שרייבן און רעדן וועגן דעספּינאָזא און ניט וועגן ספּינאָזא.

צ ו ם ז. 21. — ספּינאָזא'ס פּאָטער האָט נאָך אין יאָר 1641 געוואוינט אויף „פּלויענבורג". צו יענער צייט איז ער ניט געווען קיין הויז באזיצער. אין יאָר 1651 וואוינט ער בא אן אנדערן באלעבאָס. (געבהארד, אין „כראָניקאָן ספּינאָזאנום", 2, 55-254.)

ספּינאָזא'ס פּאָטער איז געווען א גרויסער בעל חוב, אזוי אז זיין זון האָט געמוזט צאָלן א סך פון זיין טאָטע'ס חובות. (מעיער אין „כראָניקאָן ספּינאָזאנום", 1, 23-20.)

צ ו ם ז. 23. — די פּראָגע פון ספּינאָזא'ס בכורשאפט קאָן צוליב מאנגל אין קוואלן ניט געלייזט ווערן. צי איז יצחק געווען פון א צווילינג בלייבט אויך א סוד. דערפאר האָב איך ניט געקענט זיין אזוי זיכער מיט מיין השערה.

צ ו ם ז. 39. — דעם דאָזיקן א ל א ר ק א ן האָט ספּינאָזא אין זיינען אין זיין בריוו צו ב ו ר ג ן, וועו ער דערמאָנט אז אידן האָבן געהאט קדושים. דאָס האָט געגעבן ג ר ע צ י ן דעם גערמאנק צו משער זיין, אז ספּינאָזא איז געבאָרן געווארן אין שפּאניע. זע דאָס קאפיטל: דער רוף צום שמד.

צ ו ם ז. 39. — „גאָט פון אברהם" בא די מאראנען. זע די זאמלונג פון תפלות בא ש מ ו א ל ש ו ו א ר ץ
Os Cristaos-Novos em Portugal no Seculo XX. Lisboa, 1926. p. 52.

צ ו ם ז. 42. — ד נ י א ל ד ע ק א ז ע ר ע ז, מיכאל דעספּינאָזא'ס מחותן, האָט געגעבן א פּאָר הסכמות צו מנשה בן ישראל'ס ווערק. (זעה קאטאלאָג ..... 36, 15.) צווישן די ערשטע פּרנסים פון דער אמסטערדאמער קהילה איז אויך פּראָפּאן א מ ש ה ד ע ק א ז ע ר ע ז (סילווא ראָזא.... ז. 6).

צ ו ם ז. 42. — עס בלאָנדזשעט נאָך אלץ ארום אין דער געשיכטס־ליטעראטור די מעשה, אז מ ש ה ב ן מ ר ד כ י ז כ ו ת איז געווען ברוך דעספּינאָזא'ס א קלאָס־חבר. (לעצטנס אויך בא סילווא ראָזא אין זיין געשיכטע פון די אידן אין אמסטערדאם, 68.) א ב א א ב ע ל ב ו י ם האָט אין זיין סופר איבער רמ"ז באוויזן, אז זכות איז געבאָרן געווארן אין 1612; חויסט עס, אז ער איז געווען מיט גאנצע 20 יאָר עלטער פון אונזער פילאָזאָף. ז כ ו ת רופט אָן ר' יצחק אבוהב, דעספּינאָזא'ס רב, „חברי". עס איז מער ווי ווארשיינלאָך אז רמ"ז איז געווען צווישן די וואָס האָבן מחרים געווען דעספּינאָזא'ן.

צום ז. 42. — א רמז אויף כספינאָזא'ן געפינען מיר אין ספר „אמונה חכמים", פונם מקובל ר' אליעזר ב ר שלום. (דנ"א, ע"ב.)

„אחרי שהייתי בן ארבעים וארבע שנים זביתי ללמוד תורה כפי מה שהורוני האר"י ז"ל וספר לי מהורמ"ז זצוק"ל, שפילוסוף אחד מעמנו בקש ממנו שיבאר לו סוד הצמצום, וכאשר התחיל לבאר לו לא יכול הפילסוף לשמוע והלך לו".

צום ז. 62. — בכלל איז דער חרם געווען א מיטל מיט וועלכן מ'האָט זיך זייער אָפט באנוצט אין אמסטערדאם, בפרט געגן די אומצופריעדענע מיט דער הערשנדער קליקע אין דער קהלת. אזוי האָט מען אין 1640 מחרים געווען משה בעלמאָנטע און דעם שוואָגער פון מנשה בן ישראל, יונה אברבנאל. (Ulman, 36.)

הויפטזאכלאך האָבן זיך געפילט פארביטערט די מאַראנען, וועלכע מ'האָט מיט א לייכטן הארצן מחרים געווען. א מאַדערנער אידיש־האַלענדישער היסטאָריקער זאָגט, אז דער חרם־פראָבלעם אין האָלאנד דארפן מיר אורטיילן אין הסכם מיט יענער צייט און ניט פון אונזער שטאַנדפונקט. ער איז, אָן ספק, טיילווייז, גערעכט.
"Wij moeten den ban tegen hem niet beoordeelen aar *owsen*, maar naar de inzichten van hun tijd" (60-62).

אולמאן זאָגט אז מ'האָט ספינאָזא'ן באהאנדלט מילד, וויל ס'איז געווען א האָפענונג אז ער וועט צוריק ווערן א איד. אויב מ'איז זיך באגענגען מיט אקאָסטא'ן אסך שטרייגער, איז עס דערפאר וויל ער איז געווען א פרעמדער. אולמאן בארעכטיקט און באשיצט דעם חרם. ער האלט ספינאָזא'ן פאר אן אנטיסעמיט. (אין זיין געשיכטע, ז. 54.)

צום ז. 63. — ספינאָזא האָט געהאט א סטעמפל מיטן אויפשריפט caute (פאָרזיכטיק). ער איז רעפראָדוצירט אויפן איינבאנד פון דעם בוך.

צום ז. 63. — וועגן די השפעות פון די „פוילישע ברידער" אויף ספינאָזא'ן דארף מען ניט רעדן מיט אזא זיכערקייט, ווי דאָס טוט א פוילישער פאָרשער לודוויק כמאיי. (זע די ביבליאָגראפיע.)

צום ז. 95. — אז ספינאָזא האָט געקענט שוואך גריכיש, באווייזט די פאַלגענדע שטעלע פון „טעאָלאָגיש־פאָליטישן טראקטאַט" (10, פאראגראף 48): „איצט איז די צייט אויסצופאָרשן אויך דעם נייעם טעסטאַמענט, אָבער אזוי ווי איך האָב זיך דערוואוסט אז דאָס האָבן שוין דורכגעפירט מענטשן פון גרויסן וויסן, וועלכע קענען אויסגעצייכנט שפראכן, און איך באהערש ניט אזוי פאַלקאָם די גריכישע שפראך, כדי איך זאָל האָבן דעם מוט זיך ארויינלאָזן אין דעם געביט"....

צום ז. 112. — מ'האָט אלע מאָל געגלויבט אז דער ריינסבורגער תלמיד איז געווען בורג.

מ י י נ ז מ א האָט דער ערשטער פעסטגעשטעלט, אז דאָס איז געווען י אָ ה א נ ע ם ק א ז ע א ר י ו ס.

צ ו ם ז. 129. — אין א בריוו צו אָלדענבורג'ן (פון 27 יולי 1663) שרייבט ספּינאָזא: „איך בין קוים א בעל־הבית איבער זיך אליין צוליב דער גרויסער צאָל פון פריינד וואָס באערן מיך מיט זייער באזוך".

צ ו ם ז. 138. — וועגן אָלדענבורג'ס ארעסט אינפאָרמירט אויך:
Pepys, Samuel, Diary, III, 273.

צ ו ם ז. 165. — ו ו י ל י א ם ו ו א ן ב ל י י ע נ ב ו ר ג ' ס פּאָלעמישע שריפט געגן דעם „טעאָלאָגיש־פּאָליטישן טראקטאַט" איז א ספר פון 500 זייטן און טראָגט דעם פאָלגענדן טיטל:
Die Warheit der Christlichen Religion und die Autoritaet der heiligen Schriften behauptet gegen die Argumente der Unkirchlichen, oder Wiederlegung des gotteslaesterliches Buches, genannt Tractatus Theologico-Politicus. Leyden, 1674.

ער גיט צו פארשטיין אז ספּינאָזא איז דער מחבר פון דעמדאָזיקן בוך, וועלכן ער באקעמפט. „אזוי לאנג ווי די וועלט שטייט — שרייבט ער — איז נאָך קיינמאָל ניט ארויס אויף דער ליכטיקייט אזא שוידערלאך בוך".

צ ו ם ז. 224. — וועגן דער גוטער באציאונג פון דעם פירשט קארל לודוויג צו די אידן דערמאָנט אויך ר' ח י י ם ב כ ר ך אין זיין „חוות יאיר". בכרך איז געווען רב אין היידעלבערג אין יאָר 1691. (פארגלייך: קויפמאנ'ס מאָנאָגראפיע וועגן בכרכ'ן, 80-79.)

צ ו ם ז. 263. — אין לייבניצ'עס נייע עסייען (Nouveaux Essays) וואָס זיינען לכתחילה ניט געווען באשטימט צום דרוק, געפינען מיר א סך געדאנקען, פּאָזיטיווע, פאר ספּינאָזא'ן, ווי למשל: „איך האָב זיך אמאָל אליין גענייגט צום ספּינאָזיזם". אָדער: „דער סובטילער איד"; אָדער „ספּינאָזא איז א פאָלקאָמענער מענטש מיט א פאָלקאָמענעם לעבן".

צ ו ם ז. 279. — א ד אָ ל ף מ ע נ צ ל זאָגט אין זיין בוך:
Spinoza's Wandlungen in der Staatslehre (Stuttgart, 1898).

אז ספּינאָזא האָט ניט געקענט זיין קיין דעמאָקראט, ווייל די נידעריקע קלאסן זיינען געווען אויף דער זייט פון דער ארטאָדאָקסישער גייסט־ליכקייט; דאגעגן די פרייע פאָרשונג האָט געהאט די שטיצע פון דע וויטן.

צ ו ם ז. 285. — מארגארעטא וואן דער ספּיק'ס ווערטער בא ספּינאָ־זא'ס טויטן־בעט זיינען אן אָפּקלאנג פון ע ר א ז מ ו ס פון ראָטער־דאם, וואָס האָט זיך אזוי אויסגעדריקט וועגן סאָקראטעס'ן: „עס פעלט זייער ווינציק, אז איך זאָל זאָגן: הייליקער סאָקראטעס! טו תפילה פאר אונז"!

צום קאפּיטל „וואָרבורג".*

יעדער וואָס האָט עלעמענטאַרע ידיעות וועגן ספּינאָזא'ס לעבן ווייסט, אז ער האָט זיך פארנומען מיט שלייפן גלעזער. משמעות, אז א אידישער

זשורנאליסט האָט וועגן דעם קיינמאָל ניט געהערט, וויל ער שרייבט אזוי:
. . . : „איז ספינאָזא געזעסן אן אוינזאמער, א שטילער, האָט דימענטן געשלייפט, דימענטן פאר הויף־וואקצאנקעס, דימענטן פאר דעמימאנד פרויען, דימענטן פאר טעמפע זונות, דימענטן פאר שטילע צניעותדיקע פרויען", א. א. וו. (ד"ר אלעקסאנדער מוקדוני. דער שטילער אָפטימיזם (צו דער ערשיינונג פון ספינאָזא'ס עטיק אין אידיש) — „פרייע ארבעטער שטימע, 1925.)

צום קאפיטל: „שבתי צבי".

אָ ל ד ע נ ב ו ר ג האָט געשריבן וועגן ש ב ת א י צ ב י ניט נאָר צו ספינאָזא'ן, נייערט אויך צו ראָבערט וויל, אין אקספאָרד. ער האָט אין אזא בריוו געבראכט דריי וויכטיקע אויסצוגן וועגן שבתאי צבי, וואָס זיינען ביז איצט עבליבן אומבאקאנט. לעצטנס האָט זיי פּארעפנטלאכט דר. ג. ו ו י ל א. נ.
Aus einem Briefe John Locke's. Soncino Blaetter, I, 205-206.

צום קאפיטל „דער רוף צום שמד".

וועגן דעם וואָרט „פרושים", וואָס ספינאָזא באנוצט אזוי אָפט, הן אין זיין „טעאָלאָגישן טראקטאַט" און אין דעם בריוו צו ב ו ר ג ' ן, האָט מען געמאכט אלערלייי אויסטייטשונגען. י א ע ל האָט אונטערן וואָרט „פרושים" פארשטאַנען, אז ספינאָזא מיינט דאָ רבנים. אויגנטלאך די וואָס זיינען געטרייו צו דער מסורה היסן בא אים פרושים. אויך א ו ר י א ל א ק א ס ט א האָט באנוצט דאָס וואָרט אין דעם זין. דערפאר האָט מען דעם קאמף צווישן אקאָסטאָ'ן און דער קהלה באטראכט ווי א מלחמה צווישן „צדוקים" און „פרושים".

פ א ר ג ע ס זאָגט בפירוש אז דאָרטן וואו ספינאָזא באנוצט דאָס וואָרט פרושים מיינט ער דאָס ניט איראָניש, ווי מען איז זיך נוהג געווען אויסצוטייטשן.

„פרושים" היסן בא ספינאָזא'ן ניט אנדערע ווי אָנהיינגער פון א אידישער רעליגיעזער מסורה און ניט אין די קריסטלאכע קרייזן, נאָר דוקא בא די שפאנישע אידן, איז אנטשטאַנען דער דאָזיקער אויגנארטיקער געברויך פון דעם וואָרט „פרוש". אזוי ווי ער איז צוליב די טיף־גייענדע רעליגיעזע שטרייטיקייטן אויפגעקומען, אזוי שנעל איז ער אויך מיטן אונטערגאנג פון די שטרייטיקייטן פארשוואונדן". זע:
Das Wort Pharisaer bei Spinoza. Mon. f. G. und W. d. J. (1917). S. 150-165.

צום קאפיטל: „די ירושה".

„„עס וואלטן א סך מענטשן גערן ספינאָזא'ן געלייענט, ווען זיי וואלטן געקענט נאָר באקומען זייער ביכער וואָס זיינען שוין אביסל זעלטן געווארן".

„ספינאָזא'ס ווערק קאָן מען איינמאָל טרעפן אויף הונדערט ליציטאציעס פון ביכער".

עס איז כדאי צו באמערקן, אז ביז'ן יאָר 1759 האָט מען אָנגעציילט 129 מחברים וואָס האָבן געשריבן געגן ספינאָזא'ן. (זע ל. בעק: „ספינאָזא'ס ערשטע איינווירקונג אויף דייטשלאנד", בערלין, 1895.)

אנטאָניוס וואן דער לינדע זאָגט, אין זיין שיין ביכל וועגן ספינאָזא'ן (געטטינגען, 1862), אז „מען וואָלט געקענט ספינאָזא'ס לעבן אָנרופן א האָלענדיש שטיל לעבן, אזוי ווי די מאלער פון דעמדאָזיקן פאָלק האָבן עס אונז פאָרגעשטעלט אין זייערע בילדער".

וועגן ספינאָזא'ס ניט שמד'ן זיך, זאָגט ער אזוי: „מיר לויבן אים פאר זיין ערלאכקייט וואָס ער האָט זיך ניט געלאָזט אָפּ'שמד'ן, ווייל זיין שמד וואָלט נאָך געווען א שפיל מיט היוליגן.

ספינאָזא'ס ביבליאָטעק.

די ביבליאָטעק איז באשטאַנען פון 160 ביכער: פון דעם 43 ווערק איבער מאטעמאטיק און נאטורוויסנשאפט; 89 — הומאניסטיק; 14 — שפראכווישנשאפט; 8 — ווערטערביכער. און אין פאָלגנדע שפראכן: 1) לאטיין, 2) העברעאיש, 3) סיריש, 4) שפאניש, 5) איטאליענישׁ, 6) פראנצויזיש, 7) האָלענדיש, 8) גריכיש.

מערסטנטייל האָט ער געליענט די קלאסיקער, ווי האָמער, ווירגיל, אָוויד, פלויטוס, סענעקא. די האָלענדישע ליטעראטור, וואָס האָט גראָד אין זיין צייט געבליט, איז אים געבליבן אומבאקאנט.

עס איז כדאי צו באמערקן אז אין ספינאָזא'ס ביבליאָטעק האָט זיך ניט געפונען קיין איין דייטש בוך.

(זע: הענקל'ס ארטיקל אין „צייטשריפט פיר ביכער פרוינדע". 1915.)

רשימה פון באַנוצטע קוועלן.

פֿארקירצונגען.

Archiv—Archiv fuer die Geschichte der Philosophie.
C. S.—Chronicon Spinozanum. Amsterdam.

ביבליאַגראפישע זאמלונגען:

[Joseph Baer & Co.]—*Spinoza.* Katalog einer Samm lung seiner Werke, der Schriften seiner Anhaenger und Schueler und der Literatur ueber ihn (674 Num.). Frankfurt am Main.

אן א יאר (1911). די גרעסטע צאל ביכער שטאמט פון פרוידנטאל'ס ביבליאטעק.

Boehmer, Ed. (1827-1900). *Spinozana.* (Ztsch. f. Phil. und Phil. Kritik, 1860 (121-166); 1863 (76-121); 1870 (240-277).

א זייער וויכטיקער מקור פאר דער ביבליאגראפיע פון ספינאזא'ס קוועלן־ליטעראטור.

Linde, van der A. *Benedictus Spinoza:* Bibliographie. VIII, 113 pp. Haag, 1871, 8°.

————*Notiz zur Litteratur des Spinozismus.* (Zt. f. Phil. und Phil. Kritik, 1865, B. 46, 301 ff.).

Spinozana (1897-1922). Bevattende Uittreksels uit de Jaarverslagen van den Secretaris der Vereeniging *Het Spinozahuis.* Benevens een Levensbericht omtrent Dr. W. Meijer en eene Lijst van diens Geschriften. Amsterdam, 1922. 144 pp.

דאס דאזיקע בוך, וואס איז ארויסגענעבן געוואָרן פון דער ספינאזא געזעלשאפט, איז געווידמעט דר. וויליאם מעייער, איינעם פון די פארדינסטפולע ספינאזא־פארשער און סעקרעטאר פון ספינאזא־הויז.

עס אנטהאלט זיין ביאגראפיע, ביבליאגראפיע פון זיינע שריפטן אין אויס־צוגן פון יאר־באריכטן פונם סעקרעטאר איבער די ספינאזא־ליטעראטור, וואס איז אריינגעפאסן פארן ספינאזא־הויז אין משך פון די יארן 1922-1897. זייער א וויכטיקע קוועלע פאר אריענטאציע אין דער ספינאזא ליטעראטור פון די 25 יאר.

ערשטע מקורים

SPINOZA. *Opera.* Ed. Carl Gebhardt. 4 Vol. Heidelberg, 1927.

ערשטע דריי בענד אנטהאלטן ספינאזא'ס ווערק אין אריגינאל; דער פערטער באנד אנטהאלט די עפיסטאלאגראפיע (84 בריוו) און די קלענערע ארבעטן, ווי דער טראקטאט וועגן רעגענבויגן א. א. וו.

דאס איז א פונדאמענטאלע אויסגאבע, וואס מאכט בטל אלע ביז איצטיקע אויסגאבעם פון ספינאזא'ס ווערק.

פון גרויס וויכטיקייט זיינען די נאטיצן און הערות פון נעבהארדט'ן, וואס פארנעמען איבער 400 זייטן.

די ווערק גייען לויטן פאלגנדיקן סדר:

באנד 1

1) *Korte verhandeling van god, de mensch en des zelfs welstand* (1-120).
2) *Renati des Cartes Principiorum philosophiae,* pars I et II (121-230).
3) *Cogitata metaphysica* (231-281).
4) *Compendium grammatices linguae hebraeae* (282-493).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 631-494.

באנד 2

1) *Tractatus theologico-politicus* (1-249).
2) *Ethica* (41-309).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 392-310.

באנד 3

Tractatus theologico-politicus (61-249).
2) *Adnotationes ad tractatum theologico-politicum* (249-269).
3) *Tractatus politicus* (270-361).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 431-363.

באנד 4

1) *Epistolae* (1-342).
2) *Stelkonstige reeckening van der Regenboog* (343-359).
3) *Reeckening van Kanssen* (360-362).

באמערקונגען פון ארויסגעבער: 434-363.

Freudenthal, J. *Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und nichtamtlichen Nachrichten.* Leipzig, 1899.

די וויכטיקסטע זאמלונג פון קוועלן פאר ספינאזא'ס לעבן און זיין סביבה.

Colerus, Johannes. *Korte, dog waarachtige Levens-Beschryving van Benedictus de Spinosa, uit autentique Stukken en mondeling getuigenis van nog levende Personen, opgestelt.*

נעדרוקט צום ערשטן מאל אין אמסטערדאם, אין 1705. איך ציטיר לויט פרוידנטאל'ס טעקסט. ז. 104-35.

וויכטיקע באמערקונגען: ז. 259-249.

Kortholt, Chr. *De tribus impostoribus.* Hamburg, 1700.

ציטירט לויט פרוידנטאל: 28-26.

Lucas. *La vie et l'esprit de Mr. Benoit de Spinosa.*

נעדרוקט צום ערשטן מאל אין 1719; איך באנוץ זיך מיטן טעקסט, וואס פ ר ו י ד נ ט א ל האט אפגעדרוקט אין זיינע „קוועלנשריפטן", ז. 125-1. זע די באמערקונגען: דארטן ז. 245-239.

Monnikhoff. *Lebensbeschreibung Spinoza's.*

אין דער הקדמה זיינער צום קורצן טראקטאט. נעדרוקט בא פרוידנטאל. ז. 108-105.

Stolle-Hallman. *Reisebeschreibung.*

די טיילן, וואס האבן א שייכות מיט ספינאזא'ן זיינען אפגעדרוקט בא פרוידנטאל, 230-223. זיי שטאמען פון 1703. ד ו נ י ן - ב א ר ק א ו ו ס ק י (דער יונגער דע ספינאזא, ז. 35) האלט דידאזויקע קוועלע פאר אויסערגעווייניקער וויכטיק.

די וויכטיקסטע ביאָגראפיעס איבער ספּינאָזא

ALEXANDER, B. *Spinoza* (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen, B. 18). Muenchen, 1923. 180 pp.

א גוט, פּאָפּולער ביכל.

BORKOWSKI-DUNIN, ST. VON. *Der Junge de Spinoza. Leben und Werdegang im Lichte den Weltphilosophie.* Muenster, 1910, 634 pp.

דער מחבר איז א גלח און ווערט אַנערקענט פאַר'ן גרעסטן אויטאָריטעט אויפ'ן געביט פון ספּינאָזא פאָרשונג. ער איז אָבער שטאַרק טענדענציעז און די אידישע קוועלן זיינען אים באקאַנט פון א צווייטער האנט. די ביאָגראפישע זייט פון זיין ווערק איז גלענצנד, צאפּלדיק געשריבן. א גרויסן ווערט האָט דער אריינפיר, וואָס ניט א קריטישן אנאליז פון אלע קוועלן צו ספּינאָזא'ס ביאָגראפיע (זייטן 1-87) און אָריענטירט גוט אין דער ספּינאָזא ליטעראטור.

די וויכטיקסטע רעצענזיע איבער בארקאָווסקי'ס בוך האָט אָנגעשריבן ווילעם מעייער אין דער „דייטשער ליטעראטור צייטונג" פון 17טן דעצעמבער 1910.

BRUNSCHWICG, L. *Spinoza.* Paris, 1894. 224 pp.

COUCHOUD, PAUL. *Benoit de Spinoza.* Paris, 1902. XII & 306 pp.

די בעסטע פראנצויזישע מאָנאָגראפיע.

FISCHER, KUNO. *Spinoza.*

1909, XVI & 365 pp.

פינפטע אויפלאגע.

מיט זייער וויכטיקע דערגענצונגען פון קארל געבהארד, דעם אויטאָריטאטיווסטן ספּינאָזיסט פון אונזער צייט. דאָס בוך גופא האָט א קנאפּן ווערט פאר דער ביאָגראפיע פון ספּינאָזא.

FREUDENTHAL, J. *Spinoza. Leben und Lehre.* Heidelberg, 1927. 350 & 270 pp.

דאָס איז א קלאסיש ווערק. די דאָזיקע אויסגאבע איז די צווייטע און איז רעדאקטירט פון קארל געבהארד. דער צווייטער חלק, די לערע פון ספּינאָזא, ווערט געדרוקט צום ערשטן מאָל פון פרוידנטאַל'ס ירושה.

GUNN, ALEXANDER J. *Benedict Spinoza.* Melbourne, 1925.

אן אויסגעצייכנטע ביבליאָגראפיע צום סוף פון בוך.

קלצקין, יעקב. ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, שיטתו. ליפסיה תרפ"ג.

די ביאגראפישע זייט פונם בוך איז גאר שוואך.

MAUTHNER, FRITZ. *Spinoza, sein Leben und Wirken.* Dresden, 1922.

MEHLIS, G. *Spinozas Leben und Lehre.* Freiburg, 1923.

האט א קאפיטל איבער מיסטיק אין ספינאזא'ס פילאזאפיע.

MEINSMA, K. O. *Spinoza en Zijn Kring's.* Gravenhage (Haag), 1896.

א דייטשישע איבערזעצונג מיט א פראכטפולער אינלייטונג פון ק א נ ט ס ט א נ ט י ז ב. ד ו נ ע ר — דערשינען אין 1909, אין בערלין. א פונדאמענטאל ווערק פאר ספינאזא פארשונג.

POLLOCK, F. *Spinoza, His Life and Philosophy.* London, 1899.

דאס בעסטע ענגלישע בוך איבער ספינאזא.

צייטלין, הלל. ברוך שפינוזה, חייו, ספריו, ושיטתו הפילוסופית. ווארשע, 1914, 140 זז.

ביאגראפיש — שוואך; דער אנאליז פון דער פילאזאפיע — מיט א סך ווארעמקייט און פארשטיין.

SPINOZIANA

ALTKIRCH, E. *Im Lande Spinozas.* (Ost und West, 1910. Heft 2, p. 79-100.)

————*Spinoza im Portraet.* Jena, 1913.

זייער וויכטיק פאר דער איקאנאגראפיע פון ספינאזא.

————*Maledictus und Benedictus.* Leipztg, 1924.

BAASCH, ERNST. *Hollaendische Wirtschaftsgeschichte.* Jena, 1927.

BAECK, L. *Spinoza's erste Einwirkung auf Deutschland.* Berlin, 1895.

BAECK, S. *Die Entstehungsgeschichte des portugiesischen* Gemeinde in Amsterdam und Rabbi Menasse ben

Israel. Frankfurt a. M., 1883.

Baltzer, A. Dr. *Spinoza's Entwicklungsgang besonders nach seinen Briefen geschildert.* Kiel, 1888.

די זייטלאר 22-7 וועגן קאלערוס'ן און לוקאס'ן.

Blase, J. E. B. *J. Colerus en de groote twisten in de Luthersche Kerk zijner Dagen.* Amsterdam, 1920.

Borkowski-Dunin, St. *Zur Textgeschichte und Textkritik der aeltesten Lebensbeschreibung Benedikt Desponizas.* (Archiv, Band 18, 1-34.)

————*Nachlese zur aeltesten Geschichte des Spinozismus.* 1910.

————*Spinoza und Stensen.* (Stimmen der Zeit. Freiburg, B. 112, p. 126-138.)

————*Der este Anhang zu de Spinozas Kurzer Abhandlung.* (C. S. I, 63-80.)

————*Spinozas Korte Verhandelig van God, de Mensch en deszelfs welstand.* (Chronicon Spinozanum, III, 108-141.)

Bouillier, F. *Histoire de la Philosophie Cartesienne.* Paris, 1854. צווייי בענד.

Brunswig, Alfred. *Leibniz.* Wien-Leipzig, 1925.

Brunschwicg, Leon. *Spinoza et ses contemporains.* Paris, 1923. אן אויסגעצייכנט בוך.

Cohen, Hermann. *Spinoza ueber Staat und Religion.* (Jahrbuch f. Jued. Gesch. u. Lit. 1915, p. 56 ff.)

Cohen, I. *Spinoza en de Geneeskunde.* Amsterdam, 1920.

Chmaj, Ludwick. *Andrzej Wiszowaty.* (Reformacja w Polsce. 1921. No. 3, 4.)

———— *De Spinoza a Bracia Polscy.* Krakow, 1924, 42 pp.

DALEN, J. L. VAN. *Willem Laurensz van Blijenberg.* (De Tijdspiegel, 1908, II.)

DILTHEY, WILHELM. *Weltanschauung und Analyse des Menschen seit Renaissance und Reformation.* Leipzig, 1923.

ENDE, VAN DEN F. *Drie Brieven aan Johan de Witt.* (C. S. I, 113-118).

פארעפנטלאכט פונ'ם היסטאריקער י א פ י ק ס ע.

FISCHER, J. *De Geneescheeren on der Spinoza's Vrienden.* (Nederl. Tijdschrift v. Geneeskunde, 1921, April 2.)

FREUDENTHAL, JACOB. *Spinoza und die Scholastik* (Philosophische Aufsaetze, Eduard Zeller... gewidmet. Leipzig, 1887, p. 83-138.)

————*On the History of Spinozism.* (Jewish Quarterly Review, VIII, 1895, p. 17-70.)

————*Spinoza-Studien.* (Ztschr. f. Philos., 1896, Vol. 108, p. 238-282; vol. 109, p. 1-25.)

————*Ueber den Text der Lucaschen Biographie Spinozas.* (Zeitschrift f. Phil. und Phil. Kritik, 1905, p. 189-204.)

GASTER, M. *Ein Autographes Huldigungsschreiben an Sabbatai Zebi.* (Ost und West, 1906, 267-278.)

GEBHARDT, CARL. *Spinoza's Abhandlung ueber die Verbesserung des Verstandes.* Heidelberg, 1905.

זייער א. וויכטיקע קוועלע פאר דער אנטשטייאונגס־געשיכטע פון דעם דאזיקן טראקטאט.

————*Spinoza als Politiker.* (Bericht ueber den III internationalen Kongress fuer Philosophie. Heidelberg, 1908, 263-267.)

————*Inedita Spinozana.* (Abhandl. d. Heidel. Akademie d. Wissen. Phil.-hist. Klasse, No. 13). 1916.

———*Die Schriften des Uriel da Costa.* Amsterdam, 1922.

אנטהאלט זייער וויכטיקע קוועלן פאר דער נעשיכטע פון אידן אין אמסטערדאם, ווי אויך פארן פראבלעם פון די רעליגיעזע ספקות צווישן מאראנען.

GEBHARDT, CARL.

הקדמות צו די דייטשע איבערזעצונגען פון ספינאזא'ס פאליטישן טראקטאט (לייפציק), 1923) און טעאלאגיש פאליטישן טראקטאט (דארטן, 1922).

———*Der Name Spinoza.* (C. S. I, 272-276.)

———*Spinoza im Portraet.* (C. S. II, 247-251.)

———*Das Geburtshaus Spinoza's.* (C. S. II, 254-256.)

מיט צוויי טשיקאווע בילדער; איין בילד איז רעפראדוצירט אין דעם בוך.

———*Juan de Prado.* (C. S., III, 269-292.)

———*Von den festen und ewigen Dingen.* Heidelberg, 1926.

GERHARDT, C. J. *Leibniz und Spinoza.* (Sitzungsberichte der preuss. Akademie d. Wissenschaften. November, 1889.)

פארעפנטלאכט דעם נעשפרעך מיט טשירנהויז איבער ספינאזא'ס פילאזאפיע.

GOMPERTZ, TH. *Leibniz und Spinoza. Ein Vorwurf fuer Historienmaler.* (Essay und Erinnerungen, Stuttgart, 1905, p. 144-148).

פריער נעדרוקט אין: *Nation,* 1888

GRAETZ, H. *Die Sabbatianisch-messianische Schwaermerei in Amsterdam.* M. f. G. und W. d. J., 1876. p. 139-143.

———*Geschichte der Juden.* 3 Auflage, 1897. Band X, 153-233.

פארעפנטערטע פרטים און דאטן: טענדענציעז אין אפשאצונג.

GRUENBAUM, MAX. *Amsterdam von der west-oestlichen Seite.* (Kalender fuer Israeliten. Wien, 1858, p. 104-132.)

„קיינער קאן ניט דאס דאס הויז, ווען ער האט נעלעבט; קיינער ווייסט אפילו ניט ווען ער איז באגראבן געווארן" — שרייבט גרינבוים אין יאר 1858.

GRUNWALD, M. DR. *Spinoza in Deutschland.* Berlin, 1897.

————*Portugiesengraeber auf deutschen Erde.* Hamburg, 1902.

GUGGENHEIM, M. *Zum Leben Spinoza's und die Schicksale des tractatus theol. politicus.* (Vierteljhschr. f. wiss. Phil., XX, 121-142.)

GOETERS. *Die Vorbereitung des Piltismus in der reformierten Kirche der Niederlande.* 1911.

HILLESUM, J. M. *Uri ha Levi. De erste Mohel, Chazzan en Predikant der Port. Juden te Amsterdam in het jaar* 1593. Amsterdam, 1904, 52 pp.

————*De Spinozittische Spraakkunst.* Chronicon Spinozanum. I, 158-177.

HISSBACH, K. *Isi ein durchgeh. Gegensatz zwischen Spinoza und Leibniz vorhanden?* Weimar, 1889.

HORN, E. *Spinoza's Staatslehre.* Dresden, 1863.

HYLKEMA, C. B. *Reformateurs. Geschiedkundige Studien over de godsdienstige bewegingen uit de nadagen onzer gonden eeuw.* 1902. 2 vol.

וועגן די קאלעניאנטן און קוויקערס אין האלאנד. רייד אין מאטעריאל, שטארק פארטייאיש אין באלויכטונג.

JAPIKSE, N. *Johan de Witt: Geillustreerd onder toezicht van den schrijver.* Amsterdam, 1915.

פאראן א דייטשע אויסנאבע, לייפציק, 1917.

JOEL, M. DR. *Spinoza's Theologisch-Politischer Traktat auf seine Quellen geprueft.* Breslau, 1870.

————*Zur Genesis der Lehre Spinoza's.* Breslau, 1871.

KAUFMAN, DAVID. *R. Jair Chajjim Bacharach* (1638-1702) *un seine Ahnen.* Trier, 1894.

וועגן שבתי צבי און די אידן אין היידלבערג.

KAYSERLING, M. *Un conflit dans la communaute His-*

pano-Portugaise a Amsterdam. (Revue des Etudes Juives, 1901, p. 275 ff.)

————*Menasse Ben Israel. Sein Leben und Wirken.* (Jhrb. f. d. Gesch. d. Juden, II, 1861, 83-188.)

KUEHLER, W. J. *Het Socinianisme in Nederland.* Leiden, 1912.

KUHNE, ALFRED. *Spinozas Tractatus politicus und die parteipolitischen Verhaeltnisse der Niederlande.* (Phil. Abhandlungen M. Heinze gewidmet. Berlin, 1906, p. 92-100.)

KNUTTEL, W. P. C. *Verboden Boeken in de Republiek de Vereenigde Nederlanden.* Haag, 1914.

KRAKAUER, MOSES. *Zur Geschichte des Spinozismus in Deutschland waehrend der ersten Haelfte des 18. Jahrhunderts.* Breslau, 1881.

LEFEVRE-PONTALIS, G. A. *John de Witt, grand pensionary of Holland.* London, 1885, 2 vol.

איבערנעזעצט פון פראנצויזיש.

LINDE, VAN DER A. *Spinoza. Seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland.* Goettingen, 1862.

MAUTHNER, FRITZ. *Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande.* Stuttgart, 1922.

באנד 1, 592-613 (דער סאציניאניזם) און באנד 2, 346-372 (ספינאזיזם).

MAYER, M. DR. *Spinoza's Berufung an die Hochschule zu Heidelberg.* (Chronicon Spinozanum, III, 20-44.)

MEIJER, W. *Wer war Lucas?* (Archiv. 1898, p. 270-278.)

————*Wie sich Spinoza zu den Collegianten verhielt?* (Archiv. 1901, p. 1-31.)

א קריטיק פון מענצל'ס בוך.

————*Johannes Casearius.* (Archief v. Nederl. Kerkgeschiedenis. 1902, p. 398.)

————*Spinoza's demokratische Gesinnung und sein*

Verhaeltniss zum Christentum. (Archiv, 1903.)

פאלעמיק מיט מענצלן.

————*Nachbildung der im Jahre* 1902 *noch erhaltenen eigenhaendigen Briefe des Benedictus Despinoza.* Haag, 1903.

א פראכטפולע אנאסטאטישע אויסגאבע פון ספינאזא'ס 12 בריוו מיט א האלענדישער, דייטשער און ענגלישער איבערזעצונג. געדרוקט אין א זייער באנרענציטער צאל עקזעמפלארן. די פאקסימילע פון בריוו צו לייבניצן איז אנטנומען פון דער זאמלונג — לויט דעם עקזעמפלאר, וואס נעפינט זיך אין אידישן טעאלאגישן סעמינאר אין ניו יארק.

————*Drie ambtelijke stukken betrekking nebbende op Spinozas levensgeschiedenis.* (Chronicon Spinozanum, I, 20-30.)

————*Nicolai Stenonis ad novae philosophiae reformatorem de vera philosophia epistola.* (Chronicon Spinozanum, I, 41-44.)

סטענא'ס בריוו אפגעדרוקט דארטן. 40-31.

————*De veris et fictis Tractatus Theologico-Politici editoribus.* (C. S., I, 264-267.)

————*De Joanne Caseario.* (C. S., III, 232-252.)

MEINSMA, K. O. *Ueber die Unzulaenglichkeit der bisherigen Biografen Spinoza's.* (Archiv. 1896, 208-224.)

MENZEL, A. DR. *Wandlungen in der Staatslehre Spinozas.* Stuttgart, 1898.

————*Spinoza und die Collegianten.* (Archiv. 1902, p. 277-298.)

א ענטפער מעייער'ן אויף זיין קריטיק פון מענצל'ס בוך.

MEYER, W. *Jean Maximilien Lucas.* (Tijdschrift voor Boek-en Bibliotheekwezen, 1906.)

MOHL, V. R. *Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften.* 1855.

MURRIS, R. *La Hollande et les Hollandais au XVII et au XVIII siecle vus par les Francais.* Paris, 1925.

Myslicki, J. *Johnston i Spinoza.* Warszawa, 1922.
C. S., I, 118-151 אויף פראנצויזיש נעדרוקט אין

Olschki, Leonardo. *Galilei und seine Zeit.* Halle, 1927.

Paraira en da Silva Rosa. *Gedenkschrift ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der onderwijsinrichtingen Talmud Tora en Ets Haim.* Amsterdam, 1916.

Pflaum, Heinz. *Rationalismus und Mystik in der Philosophie Spinozas.* (Deutsche Vierteljahrsschrift fuer Literatur, Wissenschaft und Geistesgeschichte, 1926. I, p. 127-143.)

Philippsohn, Ludwig Dr. *Baruch Spinoza* (Jahrbuch fuer die Geschichte der Juden und des Judenthums. 1861, II, 189-259.)
אן אלטע ארבעט, וואס האט נאך איר פרישקייט ניט פארלאזן.

Plenkers, W. S. *Der Daene Niels Stensen....* Freiburg, 1884.

Porges, N. *Das Wort Pharisaer bei Spinoza.* (Monatsschrift fuer Geschichte des Judenthums, 1917, 150-165.)

Presser, J. Dr. *Das Buch "de tribus impostoribus."* Amsterdam, 1926.

Prins, Izak. *De Vestiging der marranen in Noord-Nederland in de zestiende eeuw.* Amsterdam, 1927.

Radlinski, Ignacy. *Spinoza.* Rzecz historyczno-spoleczna. Warszawa, 1910.

———*Jezus, Pawet, Spinoza.* Rzecz historyczno-spoleczna. Warszawa, 1912.

Rooijen, van. *Inventaire des livres formant la Bibliotheque de Spinoza.* Hague, 1889.

Seeligman, S. *Amsterdam.* (Jewish Encyclopedia. 1901, Volume I.)

————*Ueber die erste juedische Ansiedlung in Amsterdam.* (Mitt. fuer jued. Volkskunde, Heft 17.)

————*Die Juden in Holland. Eine Charakteristik.* (Simonsen Festskrift, Kopenhagen, 1923, 253-257.)

————*Die Juden in Holland.* (Niederlaendisches Jahrbuch, Muenchen, 1924, p. 207-220.)

————*Het Marranen-probleem uit oekonomisch oogpunt.* (Bijdragen en Mededeelingen van het genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland. Amsterdam, 1925, III.)

————*Bibliographie en historie. Bijdrage tot de Geschiedenis der eerste Sephardim in Amsterdam.* Amsterdam, 1927.

[Sevensma and Hillesium.] *Gids voor de Tentoonstelling der Bibliotheca Rosenthaliana ter gelegenheid van het driehonderd-jarig bestaan der Hebreeuwsche typographie in Amsterdam* (1627-1927). Am. Januari 1927, 24 pp.

Silva Rosa, J. S. da. *Iets over den Amsterdamschen opperabbijn Isaac Aboab.* Amsterdam, 1916, 6 pp.

————*Geschiedenis der portugueesche Joden te Amsterdam.* Amsterdam, 1925.

————*Over de oudste portugueesche synagoges te Amsterdam.* (C. S., I, 267-272.)

————*Catalogus.... ter herinnering aan het Driehonderd-Jarig Jubileum van het eerste door Menasseh Ben Israel te Amsterdam gedrukte Hebreuwsche Boek.* Amsterdam, 1927, 39 pp.

Slee, J. C. van. *De Geschiedenis van het socinianisme in de Nederlanden.* Haarlem, 1914.

————*De Rijnsburger Collegianten.* Haarlem, 1895.

Solmi, E. *Benedetto Spinoza et Leone Ebreo Modena.* 1903.

SOMBART, W. *Die Juden und das Wirtschaftsleben.* Berlin, 1909.

STARCKE, C. N. *Baruch de Spinoza.* Kopenhagen, 1923, 392 pp.

דאס בוך איז איבערזעצט אויף דייטש פון דר. קארל העלווינג.

STEIN, LUDWIG PROF. *Leibniz in seinem Verhaeltniss zu Spinoza.* (Sitzungsbericht der preussischen Akademie. 1888, No. 2, XXV.)

————*Ueber die litterarischen Nachlass und die Herausgabe der Opera Posthuma Spinozas.* (Archiv. B. I, Heft 4.)

————*Leibniz und Spinoza. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Leibnizischen Philosophie.* Berlin, 1890.

וויכטיקע קוועלן־זאמלונג.

STRAUSS, LEO. *Zur Bibelwissenschaft Spinozas und seiner Vorlaufer.* (Korespondenzblatt des Vereins zur Gruendung und Erhaltung einer Akademie fuer die Wissenschaft des Judentums, 1926, p. 1-22.)

TAK, VAN DER W. G. *De Ludovico Meyer.* (C. S., I, 91-100.)

TALGEIMER, A. *Sootnoshenje klassow i klassowaja bor'ba w Niderlandach pri shyzni Spinozy.* (Wjestnik Kommunistycheskoj Akademjt, 1927, XX, 30-50.)

ULLMAN, S. DR. *Geschichte der Spanisch-portugisischen Juden in Amsterdam im XVII Jhr.* (Jahrbuch der Jued. Lit. Ges., Frankfurt a. M., 1907, V, p. 1-74.)

א גוטע, קאנסטרוקטיווע מאנאגראפיע.

VALKHOFF, P. *Constantin Huygens, poete et diplomate d'Etat hollandais et ses amities francaises.* La Haye (Haag), 1910.

VERWEYEN, J. M. *E. W. von Tschirnhaus als Philosoph.* Bonn, 1905.

WAETJEN, HERMANN DR. *Das Judentum und die Anfaenge der modernen Kolonisation.* Berlin, 1914.

קריטישע באמערקונגען צו ז א מ ב א ר ט ׳ ס בוך. זייער וויכטיק פאר דער עקאנאמיק פון די אידן אין אמסטערדאם.

WARYNSKI, T. - MYSLICKI - GEBHARDT. *Le Nom de Spinoza.* (C. S., II, 251-254.)

א וויכטיקע פאלעמיק בנוגע דעם נאמען: ספינאָזא.

WOLF, A. *Spinoza's Short Treatise on God, Man and His Well-Being.* Translated and edited, with an introduction and commentary, and a life of Spinoza by. . . . London, 1910.

אן אויסגעצייכנטע ביאגראפיע.

———The oldest biography of Spinoza, edited with translation, introduction, annotations, etc. New York, 1927, 196 pp.

WOLF, LUCIEN. *Menasseh ben Israel's Mission to Oliver Cromwell.* London, 1901.

WOLFF, M. *De eerste vestiging der Joden in Amsterdam, hun politieke en economische toestand.* (Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Haag, 1910, Series 4, v. 9, 365-400.)

העברעאישע קוואלן:

אסף, שמחה. מקורות לתולדות החנוך בישראל, כרך ראשון. תל-אביב, תרפ"ה.

אנטהאלט די אויסצוגן פון ר' שבתי כם („שפתי ישנים") און פון מוהר"ר שעפטיל דעם זון פון של"ה (ווי העמודים) איבער „עץ חיים" אין אמסטערדאם.

אבא אפפלבוים. רבי משה זכות ושפינוזה. העולם 1926, נומער 10.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל). נגד שפינוזה.

איבערגעדרוקט אין זיינע געזאמלטע שריפטן. א. נ. מחקרי־היהדות, וואַרשע, תרע"ג. חלק שני, 222-198.

עניני שבתי צבי.

א וויכטיקע זאמלונג פון דאקומענטן ארויסגעגעבן פון א ה ר ן פ ר י י מ א ן דורך די חברה „מקיצי נרדמים", בערלין, 1912. די פעטיציעס און אויפרופן פון דער אמסטערדאמער קהילה אפגעדרוקט אויף ז. 138-112.

נ. סוקולוב. פרקים בתקופת האנוסים ויחוסם אל שפינוזה. „העולם", 1927.

געזען די נומערן פון 24 ביז 41.

סאקאלאוו'ס ארבעט איז א זאמלונג פון מאטעריאלן, אז א סיסטעמע און מיט זייער ווינציק חידושים.

#7735

Albert J. Latner
Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.
A fine of 5 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be is

שאצקי, דר. יעקב ביאג

ספינאזא און זיין סביבה שאצ

7735

#7735